ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฎเก

ปญฺจปกรณ-มูลฏีกา

ธาตุกถาปกรณ-มูลฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

ธาตุกถาปกรณํ เทเสนฺโต ภควา ยสฺมึ สมเย เทเสสิ, ตํ สมยํ ทเสฺสตุํ, วิภงฺคานนฺตรํ เทสิตสฺส ปกรณสฺส ธาตุกถาภาวํ ทเสฺสตุํ วา **“อฎฺฐารสหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน เทวปุตฺตมารสฺส, อปฺปวตฺติกรณวเสน กิเลสาภิสงฺขารมารานํ, สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารสฺส, มจฺจุมารสฺส จ โพธิมูเล เอว ภญฺชิตตฺตา ปรูปนิสฺสยรหิตํ นิรติสยํ ตํ ภญฺชนํ อุปาทาย ภควา เอว ‘‘มารภญฺชโน’’ติ โถมิโตฯ ตตฺถ มาเร อภญฺชสิ, มารภญฺชนํ วา เอตสฺส, น ปรราชาทิภญฺชนนฺติ **มารภญฺชโน**ฯ มหาวิกฺกโนฺต มหาวีริโยติ **มหาวีโร**ฯ

ขนฺธาทโย อรณนฺตา ธมฺมา สภาวเฎฺฐน ธาตุโย, อภิธมฺมกถาธิฎฺฐานเฎฺฐน วาติ กตฺวา เตสํ กถนโต อิมสฺส ปกรณสฺส **ธาตุกถา**ติ อธิวจนํฯ ยทิปิ อเญฺญสุ จ ปกรเณสุ เต สภาวา กถิตา, เอตฺถ ปน เตสํ สเพฺพสํ สงฺคหาสงฺคหาทีสุ จุทฺทสสุ นเยสุ เอเกกสฺมึ กถิตตฺตา สาติสยํ กถนนฺติ อิทเมว เอวํนามกํฯ เอกเทสกถนเมว หิ อญฺญตฺถ กตนฺติฯ ขนฺธายตนธาตูหิ วา ขนฺธาทีนํ อรณนฺตานํ สงฺคหาสงฺคหาทโย นยา วุตฺตาติ ตตฺถ มหาวิสยานํ ธาตูนํ วเสน ธาตูหิ กถา **ธาตุกถา**ติ เอวํ อสฺส นามํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ทฺวิธา ติธา ฉธา อฎฺฐารสธาติ อเนกธา ธาตุเภทํ ปกาเสสีติ **ธาตุเภทปฺปกาสโน**ติฯ **ตสฺสตฺถ**นฺติ ตสฺสา ธาตุกถาย อตฺถํฯ อ-กาเร อา-การสฺส โลโป ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘ยํ ธาตุกถ’’นฺติ วา เอตฺถ ปกรณนฺติ วจนเสโส สตฺตนฺนํ ปกรณานํ กเมน วณฺณนาย ปวตฺตตฺตาติ เตน โยชนํ กตฺวา ตสฺส ปกรณสฺส อตฺถํ **ตสฺสตฺถ**นฺติ อ-การโลโป วาฯ **ต**นฺติ ตํ ทีปนํ สุณาถ, **ตํ** วา อตฺถํ ตํทีปนวจนสวเนน อุปธาเรถาติ อโตฺถฯ **สมาหิตา**ติ นานากิเจฺจหิ อวิกฺขิตฺตจิตฺตา, อตฺตโน จิเตฺต อาหิตาติ วา อโตฺถฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. นยมาติกาวณฺณนา

๑. โก ปเนตสฺส ปกรณสฺส ปริเจฺฉโทติ? น โส อิธ วตฺตโพฺพ, **อฎฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา) ปกรณปริเจฺฉโท วุโตฺต เอวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“จุทฺทสวิเธน วิภตฺตนฺติ วุตฺต”**นฺติฯ ขนฺธาทีนํ เทสนา นียติ ปวตฺตียติ เอเตหิ, ขนฺธาทโย เอว วา นียนฺติ ญายนฺติ เอเตหิ ปกาเรหีติ นยา, นยานํ มาติกา อุเทฺทโส, นยา เอว วา มาติกาติ **นยมาติกา**ฯ **เอเตสํ ปทานํ มูลภูตตฺตา**ติ ‘‘มูลมาติกา’’ติ วตฺตพฺพานํ สงฺคหาสงฺคหาทีนํ จุทฺทสนฺนํ ปทานํ ขนฺธาทิธมฺมวิภชนสฺส อิมสฺส ปกรณสฺส มูลภูตตฺตา นิสฺสยภูตตฺตาติ อโตฺถฯ

๒. อพฺภนฺตรมาติกาวณฺณนา

๒. ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’ติอาทีหิ รูปกฺขนฺธาทิปทานิ ทสฺสิตานิ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทวจเนน จ เยสุ ทฺวาทสสุ องฺคสุ ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสโทฺท วตฺตติ, ตทตฺถานิ ทฺวาทส ปทานิ ทสฺสิตานีติ เตสํ ตถาทสฺสิตานํ สรูเปเนว ทสฺสิตานํ ผสฺสาทีนญฺจ ปทานํ วเสน อาห **‘‘ปญฺจวีสาธิเกน ปทสเตนา’’**ติฯ ตตฺถ กมฺมุปปตฺติกามภวาทีนํ อิธ วิภตฺตานํ ภาวนภวนภาเวน ภเว วิย โสกาทีนํ ชรามรณสฺส วิย อนิฎฺฐตฺตา ตนฺนิทานทุกฺขภาเวน จ ชรามรเณ อโนฺตคธตาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ทฺวาทสปทตา ทฎฺฐพฺพาฯ เอตฺถ จ ปาฬิยํ ภินฺทิตฺวา อวิสฺสชฺชิตานมฺปิ สติปฏฺฐานาทีนํ ภินฺทิตฺวา คหณํ กโรโนฺต เตสํ ภินฺทิตฺวาปิ วิสฺสชฺชิตพฺพตํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ

นยมาติกาทิกา ลกฺขณมาติกนฺตา มาติกา ปกรณนฺตราสาธารณตาย ธาตุกถาย มาติกา นาม, ตสฺสา อพฺภนฺตเร วุโตฺต วิภชิตพฺพานํ อุเทฺทโส อพฺภนฺตรมาติกา นามาติ อิมมตฺถํ ปกาเสโนฺต **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ อวตฺวา**ติ ยถา ‘‘สพฺพาปิ…เป…. มาติกา’’ติ อยํ ธาตุกถามาติกโต พหิทฺธา วุตฺตา, เอวํ อวตฺวาติ อโตฺถฯ **ธาตุกถาย อพฺภนฺตเรเยวา**ติ จ ธาตุกถามาติกาย อพฺภนฺตเรเยวาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ตทาเวณิกมาติกาอพฺภนฺตเร หิ ฐปิตา ตสฺสาเยว อพฺภนฺตเร ฐปิตาติ วุตฺตา ฯ อถ วา **เอวํ อวตฺวา**ติ ยถา ‘‘สพฺพาปิ…เป…. มาติกา’’ติ เอเตน วจเนน ธาตุกถาโต พหิภูตา กุสลาทิอรณนฺตา มาติกา ปกรณนฺตรคตา วุตฺตา, เอวํ อวตฺวาติ อโตฺถฯ **ธาตุกถาย อพฺภนฺตเรเยวา**ติ จ อิมสฺส ปกรณสฺส อพฺภนฺตเร เอว สรูปโต ทเสฺสตฺวา ฐปิตตฺตาติ อโตฺถฯ สพฺพสฺส อภิธมฺมสฺส มาติกาย อสงฺคหิตตฺตา วิกิณฺณภาเวน **ปกิณฺณกตา** เวทิตพฺพาฯ

๓. นยมุขมาติกาวณฺณนา

๓. นยานํ ปวตฺติทฺวารภูตา สงฺคหาสงฺคหวิโยคีสหโยคีธมฺมา นยมุขานีติ เตสํ อุเทฺทโส **นยมุขมาติกา**ฯ จุทฺทสปิ หิ สงฺคหาสงฺคหสมฺปโยควิปฺปโยคานํ โวมิสฺสกตาวเสน ปวตฺตาติ เยหิ เต จตฺตาโรปิ โหนฺติ, เต ธมฺมา จุทฺทสนฺนมฺปิ นยานํ มุขานิ โหนฺตีติฯ ตตฺถ สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทาทีสุ สจฺจาทีหิปิ ยถาสมฺภวํ สงฺคหาสงฺคโห ยทิปิ วุโตฺต, โส ปน สงฺคาหกภูเตหิ เตหิ วุโตฺต, น สงฺคหภูเตหิ, โสปิ ‘‘จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา อายตนสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’ติอาทินา ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมุทฺธาเร ตตฺถาปิ ขนฺธาทีเหว สงฺคเหหิ นิยเมตฺวา วุโตฺต, ตสฺมา **‘‘ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห’’**ติ วุตฺตํฯ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมุทฺธาเรปิ ปน ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ จ รูปกฺขนฺธาทีนํ อรณนฺตานํ ยถาสมฺภวํ สมฺปโยควิปฺปโยคา จตูเหว ขเนฺธหิ โหนฺตีติ **‘‘จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค’’**ติ วุตฺตํฯ

นนุ จ วิปฺปโยโค รูปนิพฺพาเนหิปิ โหติ, กสฺมา ‘‘จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ วุตฺตนฺติ? รูปนิพฺพาเนหิ ภวนฺตสฺสปิ จตูเหว ภาวโตฯ น หิ รูปํ รูเปน นิพฺพาเนน วา วิปฺปยุตฺตํ โหติ, นิพฺพานํ วา รูเปน, จตูเหว ปน ขเนฺธหิ โหตีติ จตุนฺนํ ขนฺธานํ รูปนิพฺพาเนหิ วิปฺปโยโคปิ วิปฺปยุชฺชมาเนหิ จตูหิ ขเนฺธหิ นิยมิโต เตหิ วินา วิปฺปโยคาภาวโตฯ โส จายํ วิปฺปโยโค อนารมฺมณสฺส, อนารมฺมณอนารมฺมณมิสฺสเกหิ มิสฺสกสฺส จ น โหติ, อนารมฺมณสฺส ปน มิสฺสกสฺส จ สารมฺมเณน, สารมฺมณสฺส สารมฺมเณน อนารมฺมเณน มิสฺสเกน จ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

๔. ลกฺขณมาติกาวณฺณนา

๔. สงฺคโหเยว **สงฺคหนโยฯ สภาโคฯ วิสภาโค**ติ เอตสฺส ‘‘ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห’’ติ เอเตน, ‘‘จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ เอเตนปิ วิสุํ โยชนา กาตพฺพาฯ เตน สงฺคโห อสงฺคโห จ สภาโค วิสภาโค จ ภาโว, ตถา สมฺปโยโค วิปฺปโยโค จาติ อยมฺโตฺถ วิญฺญายติฯ ยสฺส วา สงฺคโห จ อสงฺคโห จ, โส ธโมฺม สภาโค วิสภาโค จ, ตถา ยสฺส สมฺปโยโค วิปฺปโยโค จ, โสปิ สภาโค วิสภาโค จาติฯ ตตฺถ เยน รูปกฺขนฺเธ…เป.… มโนวิญฺญาณธาตูติ ธมฺมา คณนํ คจฺฉนฺติ, โส รุปฺปนาทิโก สมานภาโว สงฺคเห สภาคตา, เอกุปฺปาทาทิโก สมฺปโยเค เวทิตโพฺพฯ

๕. พาหิรมาติกาวณฺณนา

๕. **เอวํ ธาตุกถาย มาติกโต พหิ ฐปิตตฺตา**ติ ‘‘สพฺพาปิ…เป.… มาติกา’’ติ เอเตน ฐปนากาเรน พหิ ปิฏฺฐิโต ฐปิตตฺตาติ อโตฺถฯ เอเตน วา ฐปนากาเรน กุสลาทีนํ อรณนฺตานํ อิธ อฏฺฐเปตฺวา ธาตุกถาย มาติกโต พหิ ปกรณนฺตรมาติกาย อิมสฺส ปกรณสฺส มาติกาภาเวน ฐปิตตฺตา ตถา ปกาสิตตฺตาติ อโตฺถฯ

สงฺคโห อสงฺคโหติอาทีสุ สงฺคโห เอกวิโธว, โส กสฺมา ‘‘จตุพฺพิโธ’’ติ วุโตฺตติ? สงฺคโหติ อตฺถํ อวตฺวา อนิทฺธาริตตฺถสฺส สทฺทเสฺสว วุตฺตตฺตาฯ **สงฺคโห อสงฺคโห**ติอาทีสุ สเทฺทสุ สงฺคหสโทฺท ตาว อตฺตโน อตฺถวเสน จตุพฺพิโธติ อยเมฺหตฺถโตฺถฯ อโตฺถปิ วา อนิทฺธาริตวิเสโส สามเญฺญน คเหตพฺพตํ ปโตฺต ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติอาทีสุ ‘‘สงฺคโห’’ติ วุโตฺตติ น โกจิ โทโสฯ นิทฺธาริเต หิ วิเสเส ตสฺส เอกวิธตา สิยา, น ตโต ปุเพฺพติฯ ชาติสทฺทสฺส สาเปกฺขสทฺทตฺตา ‘‘ชาติยา สงฺคโห’’ติ วุเตฺต ‘‘อตฺตโน ชาติยา’’ติ วิญฺญายติ สมฺพนฺธารหสฺส อญฺญสฺส อวุตฺตตฺตาติ **ชาติสงฺคโห**ติ รูปกเณฺฑ วุโตฺต สชาติสงฺคโห วุโตฺต โหติฯ

เอตฺถ นยมาติกาย ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห, สมฺปโยโค วิปฺปโยโค’’ติ อิเม เทฺว ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมวิเสสํ อนิทฺธาเรตฺวา สามเญฺญน ธมฺมานํ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยอุเทฺทสา, อวเสสา นิทฺธาเรตฺวาฯ ‘‘สงฺคหิเตน อสงฺคหิต’’นฺติ หิ ‘‘สงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ อสงฺคหิต’’นฺติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส อสงฺคหิตสทฺทสฺส โลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เตน สงฺคหิตวิเสสวิสิโฏฺฐ โย อสงฺคหิโต ธมฺมวิเสโส, ตนฺนิสฺสิโต อสงฺคหิตตาสงฺขาโต ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย อุทฺทิโฏฺฐ โหติ, ‘‘สงฺคหิเตนา’’ติ จ วิเสสเน กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย ตติยาทีสุ ทสมาวสาเนสุ นยุเทฺทเสสุ ฉฏฺฐวเชฺชสุฯ เตสุปิ หิ วุตฺตนเยน ทฺวีหิ ทฺวีหิ ปเทหิ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมวิเสสนิทฺธารณํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อนฺติมปทสทิเสน ตติยปเทน ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยา อุทฺทิฏฺฐาติฯ ตตฺถ จตุตฺถปญฺจเมสุ กตฺตุอเตฺถ กรณนิเทฺทโส, สตฺตมาทีสุ จ จตูสุ สหโยเค ทฏฺฐโพฺพ, น ทุติยตติเยสุ วิย สมานาธิกรเณ วิเสสเนฯ ตตฺถ หิ สภาวนฺตเรน สภาวนฺตรสฺส วิเสสนํ กตํ, เอเตสุ ธมฺมนฺตเรน ธมฺมนฺตรสฺสาติฯ เอกาทสมาทีสุ ปน จตูสุ อาทิปเทเนว ธมฺมวิเสสนิทฺธารณํ กตฺวา อิตเรหิ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยา อุทฺทิฏฺฐาฯ วิเสสเน เอว เจตฺถ กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานญฺหิ นิสฺสยภูตา ธมฺมา สงฺคหิตตาทิวิเสเสน กรณภูเตน สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตาทิภาวํ อตฺตโน วิเสเสนฺตีติฯ

วิกปฺปโตติ วิวิธกปฺปนโต, วิภาคโตติ อโตฺถฯ **สนฺนิฏฺฐานวเสนา**ติ อธิโมกฺขสมฺปโยควเสนฯ สนฺนิฏฺฐานวเสน วุตฺตา จ สเพฺพ จ จิตฺตุปฺปาทา สนฺนิฏฺฐานวเสน **วุตฺตสพฺพจิตฺตุปฺปาทา,** เตสํ สาธารณวเสนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อธิโมโกฺข หิ สนฺนิฏฺฐานวเสน วุตฺตานํ จิตฺตุปฺปาทานํ สาธารณวเสน วุโตฺต, อิตเร สเพฺพสนฺติฯ ตตฺถ สาธารณา ปสฏา ปากฏา จาติ อาทิโต ปริคฺคเหตพฺพา, ตสฺมา เตสํ สงฺคหาทิปริคฺคหตฺถํ อุเทฺทโส กโต, อสาธารณาปิ

ปน ปริคฺคเหตพฺพาวาติ เตสุ มหาวิสเยน อเญฺญสมฺปิ สงฺคหาทิปริคฺคหํ ทเสฺสตุํ อธิโมโกฺข อุทฺทิโฎฺฐฯ ‘‘สนฺนิฎฺฐานวเสน วุตฺตา’’ติ จ **ธมฺมสงฺคหวณฺณนายํ ปฎิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค** จ วจนํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สนฺนิฎฺฐานวเสน เย วุตฺตา, เตสํ สเพฺพสํ สาธารณโตติ ปน อเตฺถ สติ สาธารณาสาธารเณสุ วตฺตเพฺพสุ โย อสาธารเณสุ มหาวิสโย อธิโมโกฺข, ตสฺส วเสน วุตฺตสพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณโต ผสฺสาทโย สพฺพสาธารณาติ อธิโมโกฺข จ อสาธารเณสุ มหาวิสโยติ กตฺวา วุโตฺต อญฺญสฺส ตาทิสสฺส อภาวาติ อยมธิปฺปาโย ทฎฺฐโพฺพฯ

ชีวิตินฺทฺริยํ ปเนตฺถ รูปมิสฺสกตฺตา น วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ, จิเตฺตกคฺคตา ปน อสมาธิสภาวา สามญฺญสเทฺทเนว สามญฺญวิเสสสเทฺทหิ จ สมาธิสภาวา วิเสสสทฺทวจนียํ อญฺญํ พฺยาเปตพฺพํ นิวเตฺตตพฺพญฺจ นตฺถีติ อนญฺญพฺยาปกนิวตฺตกสามญฺญวิเสสทีปนโต ตเสฺสว ธมฺมสฺส เภททีปเกหิ วตฺตพฺพา, น สุขาทิสภาวา เวทนา วิย วุตฺตลกฺขณวิปรีเตหิ สามญฺญวิเสสสเทฺทเหว, ตสฺมา ‘‘จิเตฺตกคฺคตา’’ติ อยํ สามญฺญสโทฺท สมาธิสภาเว วิเสสสทฺทนิรเปโกฺข ปวตฺตมาโน สยเมว วิเสสสทฺทมาปชฺชิตฺวา อสมาธิสภาวเมว ปกาเสยฺย, อิตโร จ สมาธิสภาวเมวาติ ทฺวิธา ภินฺนา จิเตฺตกคฺคตา อสาธารณา เจว อปฺปวิสยา จาติ อิธ อุเทฺทสํ น อรหติฯ อภินฺนาปิ วา ผสฺสาทีนํ วิย ปากฎตฺตาภาวโต อญฺญธมฺมนิสฺสเยน วตฺตพฺพโต จ สา ชีวิตญฺจ น อรหตีติ น อุทฺทิฎฺฐาติฯ

มาติกาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. ปฐมนโย สงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนา

๑. ขนฺธปทวณฺณนา

๖. ขนฺธายตนธาตุโยมหนฺตเร อภิเญฺญยฺยธมฺมภาเวน วุตฺตา, เตสํ ปน สภาวโต อภิญฺญาตานํ ธมฺมานํ ปริเญฺญยฺยตาทิวิเสสทสฺสนตฺถํ สจฺจานิ, อธิปติยาทิกิจฺจวิเสสทสฺสนตฺถํ อินฺทฺริยาทีนิ จ วุตฺตานีติ สจฺจาทิวิเสโส วิย สงฺคหาสงฺคหวิเสโส จ อภิเญฺญยฺยนิสฺสิโต วุจฺจมาโน สุวิเญฺญโยฺย โหตีติ **‘‘ตีหิ สงฺคโหฯ ตีหิ อสงฺคโห’’ติ นยมุขมาติกา ฐปิตา**ติ เวทิตพฺพาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘จตูหี’’ติ วุตฺตา สมฺปโยควิปฺปโยคา จ อภิเญฺญยฺยนิสฺสเยน ขนฺธาทีเหว ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชิตาติฯ **รูปกฺขโนฺธ เอเกน ขเนฺธนา**ติ เย ธมฺมา ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ รูปกฺขนฺธภาเวน สภาคตา โหตีติ รูปกฺขนฺธภาวสงฺขาเตน, รูปกฺขนฺธวจนสงฺขาเตน วา คณเนน สงฺคหํ คณนํ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ยญฺหิ กิญฺจี’’**ติอาทิฯ **รูปกฺขโนฺธ**ติ หิ สงฺคหิตพฺพธโมฺม ทสฺสิโตฯ เยน สงฺคเหน สงฺคยฺหติ, ตสฺส สงฺคหสฺส ทสฺสนํ ‘‘เอเกน ขเนฺธนา’’ติ วจนํฯ ปญฺจสุ ขนฺธคณเนสุ เอเกน ขนฺธคณเนน คณิโตติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ ยสฺมา จ ขนฺธาทิวจเนหิ สงฺคโห วุจฺจติ, ตสฺมา อุปริ ‘‘ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติอาทึ วกฺขตีติฯ

อสงฺคหนยนิเทฺทเสติ อิทํ ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติ เอตเสฺสว นยสฺส เอกเทสนยภาเวน วุตฺตํ, น นยนฺตรตายาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **รูปกฺขนฺธมูลกาเยว เจตฺถ ทุกติกจตุกฺกา ทสฺสิตา**ติ เอเตน เวทนากฺขนฺธมูลกา ปุริเมน โยชิยมาเน วิเสโส นตฺถีติ ปจฺฉิเมเหว โยเชตฺวา ตโย ทุกา เทฺว ติกา เอโก จตุโกฺก, สญฺญากฺขนฺธมูลกา เทฺว ทุกา เอโก ติโก, สงฺขารกฺขนฺธมูลโก เอโก

ทุโกติ เอเต ลพฺภนฺตีติ ทเสฺสติฯ เตสํ ปน เภทโต ปญฺจกปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานนฺตรํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ สํขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, วุตฺตนเยน วา สกฺกา ญาตุนฺติ ปาฬิ น อาโรปิตนฺติฯ

อายตนปทาทิวณฺณนา

๔๐. **ยสฺมา จ ทุกติเกสู**ติ ยทิปิ เอกเกปิ สทิสํ วิสฺสชฺชนํ, เอกเก ปน สทิสวิสฺสชฺชนานํ จกฺขุนฺทฺริยโสตินฺทฺริยสุขินฺทฺริยาทีนํ ทุกาทีสุ อสทิสวิสฺสชฺชนํ ทิฏฺฐํฯ น เหตฺถ จกฺขุโสตจกฺขุสุขินฺทฺริยทุกานํ อญฺญมญฺญสทิสวิสฺสชฺชนํ, นาปิ ทุเกหิ ติกสฺส, อิธ ปน ทุกฺขสมุทยทุกฺขมคฺคทุกานํ อญฺญมญฺญํ ติเกน จ สทิสํ วิสฺสชฺชนนฺติ ทุกติเกสฺวว สทิสวิสฺสชฺชนตํ สมุทยานนฺตรํ มคฺคสจฺจสฺส วจเน การณํ วทติฯ

๖. ปฏิจฺจสมุปฺปาทวณฺณนา

๖๑. ‘‘ปุจฺฉํ อนารภิตฺวา อวิชฺชา เอเกน ขเนฺธน, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา เอเกน ขเนฺธนา’’ติ ลิขิตเพฺพปิ ปมาทวเสน ‘‘อวิชฺชา เอเกน ขเนฺธนา’’ติ อิทํ น ลิขิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สรูเปกเทสํ วา กตฺวา อวิชฺชาวจเนน อวิชฺชาวิสฺสชฺชนํ ทสฺสิตนฺติฯ **สพฺพมฺปิ วิปากวิญฺญาณ**นฺติ เอตฺถ วิปากคฺคหเณน วิเสสนํ น กาตพฺพํฯ กุสลาทีนมฺปิ หิ วิญฺญาณานํ ธาตุกถายํ สงฺขารปจฺจยาวิญฺญาณาทิปเทหิ สงฺคหิตตา วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทนิเทฺทเส ‘‘วิปากา ธมฺมา’’ติ อิมสฺส วิสฺสชฺชนาสทิเสน เตสํ วิสฺสชฺชเนน ทสฺสิตา, อิธ จ นามรูปสฺส เอกาทสหายตเนหิ สงฺคหวจเนน อกมฺมชานมฺปิ สงฺคหิตตา วิญฺญายตีติฯ

๗๑. ชายมานปริปจฺจมานภิชฺชมานานํ ชายมานาทิภาวมตฺตตฺตา ชาติชรามรณานิ ปรมตฺถโต วินิพฺภุชฺชิตฺวา อนุปลพฺภมานานิ ปรมตฺถานํ สภาวมตฺตภูตานิ, ตานิ รูปสฺส นิพฺพตฺติปากเภทภูตานิ รุปฺปนภาเวน คยฺหนฺตีติ รูปกฺขนฺธธมฺมสภาคานิ, อรูปานํ ปน นิพฺพตฺติอาทิภูตานิ รูปกลาปชาติอาทีนิ วิย สหุปฺปชฺชมานจตุกฺขนฺธกลาปนิพฺพตฺติอาทิภาวโต เอเกกภูตานิ เวทิยนสญฺชานนวิชานเนหิ เอกนฺตปรมตฺถกิเจฺจหิ อคยฺหมานานิ สงฺขตาภิสงฺขรเณน อเนกนฺตปรมตฺถกิเจฺจน คยฺหนฺตีติ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมสภาคานิ, ตถา ทุวิธานิปิ ตานิ จกฺขายตนาทีหิ เอกนฺตปรมตฺถกิเจฺจหิ อคยฺหมานานิ นิสฺสตฺตเฏฺฐน ธมฺมายตนธมฺมธาตุธเมฺมหิ สภาคานิ, เตน เตหิ ขนฺธาทีหิ สงฺคยฺหนฺตีติ **‘‘ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหี’’**ติอาทิมาหฯ

ปฐมนยสงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยนโย สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๑. สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทนิเทฺทเส ยํ ตํ อุเทฺทเส อสงฺคหิตตาย ปุจฺฉิตพฺพํ วิสฺสชฺชิตพฺพญฺจ สงฺคหิตตาวิสิฏฺฐํ อสงฺคหิตํ ธมฺมชาตํ นิทฺธาริตํ, ตเทว ตาว ทเสฺสโนฺต **‘‘จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา อายตนธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’**ติ อาหฯ สพฺพตฺถ ขนฺธาทิสงฺคหสามญฺญานํ นิจฺจํ วิเสสาเปกฺขตฺตา เภทนิสฺสิตตฺตา จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ สวิเสสาว ขนฺธาทิคณนา สุทฺธาฯ ตตฺถ สงฺคหิเตนอสงฺคหิตวจนมเตฺตน ธมฺมวิเสสสฺส นิทฺธาริตตฺตา ตีสุ สงฺคเหสุ เอเกน ทฺวีหิ วา เย สงฺคหิตา หุตฺวา อเญฺญหิ อสงฺคหิตา, เตเยว ธมฺมา ‘‘ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา อายตนธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’ติ เอตฺตเกเนว ทเสฺสตพฺพา สิยุํ, เตสํ ปน เอวํวิธานํ อสมฺภวา นยมาติกาย จ อพฺภนฺตรพาหิรมาติกาเปกฺขตฺตา อุเทฺทเสปิ ยํ ยํ รูปกฺขนฺธาทีสุ อรณเนฺตสุ สงฺคาหกํ, ตํ ตํ อเปกฺขิตฺวา สงฺคหิเตนอสงฺคหิตํ นิทฺธาริ

ตนฺติ วิญฺญายตีติ เตน เตน สงฺคาหเกน ยถานิทฺธาริตํ ธมฺมํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **“จกฺขายตเนนา”**ติอาทิมาหฯ ยตฺถ หิ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมวิเสสนิทฺธารณํ นตฺถิ, ตสฺมึ ปฐมนเย ฉฏฺฐนเย จ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพภาเวน, อิตเรสุ จ ยํ ยํ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพํ นิทฺธาริตํ, ตสฺส ตสฺส นิยามกภาเวน รูปกฺขนฺธาทโย อรณนฺตา อุทฺทิฏฺฐาติฯ

ตตฺถ ‘‘จกฺขายตเนน…เป…. โผฏฺฐพฺพธาตุยา’’ติ กตฺตุอเตฺถ กรณนิเทฺทโส ทฏฺฐโพฺพ, ‘‘ขนฺธสงฺคเหน อายตนสงฺคเหน ธาตุสงฺคเหนา’’ติ กรณเตฺถฯ เอตฺถ จ เยน เยน สงฺคาหเกน ขนฺธาทิสงฺคเหสุ เตน เตน สงฺคเหตพฺพาสงฺคเหตพฺพํ อญฺญํ อตฺถิ, ตํ ตเทว สงฺคาหกาสงฺคาหกภาเวน อุทฺธฏํฯ รูปกฺขเนฺธน ปน ขนฺธสงฺคเหน สงฺคเหตโพฺพ อโญฺญ ธโมฺม นตฺถิ, ตถา เวทนากฺขนฺธาทีหิ , น จ โส เอว ตสฺส สงฺคาหโก อสงฺคาหโก วา โหติฯ ยญฺจ ‘‘รูปกฺขโนฺธ เอเกน ขเนฺธน สงฺคหิโต’’ติ วุตฺตํ, ตญฺจ น ตเสฺสว เตน สงฺคหิตตํ สนฺธาย วุตฺตํ, รูปกฺขนฺธภาเวน ปน รูปกฺขนฺธวจเนน วา คหิตตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ปกาสิโตยมโตฺถฯ

ยทิ จ โส เอว เตน สงฺคเยฺหยฺย, สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส – ‘‘เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา อายตนสงฺคเหน สงฺคหิตา ธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ สมฺปยุตฺตา’’ติอาทิ วตฺตพฺพํ สิยา, น จ วุตฺตํ, ตสฺมา ยถา จิตฺตํ จิเตฺตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตญฺจ น โหติ, เอวํ รูปกฺขโนฺธ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิโต อสงฺคหิโต จ น โหติ, ตถา เวทนากฺขนฺธาทโย เวทนากฺขนฺธาทีหิฯ น หิ โส เอว ตสฺส สภาโค วิสภาโค จาติฯ เตเนว น เอกเทสา วิย สมุทายสฺส, สมุทาโย เอกเทสานํ สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จฯ ยถา รูปกฺขโนฺธ จกฺขายตนาทีนํ, ธมฺมายตนํ เวทนากฺขนฺธาทีนํ, สรณา ธมฺมา จตุนฺนํ ขนฺธานํฯ สมุทายโนฺตคธานญฺหิ เอกเทสานํ น วิภาโค อตฺถิ, เยน เต สมุทายสฺส สมุทาโย จ เตสํ สภาโค วิสภาโค จ สิยาติ, ตถา น สมุทาโย เอกเทสสภาควิสภาคานํ สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จฯ ยถา ธมฺมายตนํ สุขุมรูปสภาคสฺส เวทนาทิวิสภาคสฺส จ รูปกฺขเนฺธกเทสสฺส ขนฺธสงฺคเหน, ชีวิตินฺทฺริยํ รูปารูปชีวิตสภาควิสภาคสฺส รูปกฺขเนฺธกเทสสฺส สงฺขารกฺขเนฺธกเทสสฺส จ ชีวิตวชฺชสฺส ขนฺธสงฺคเหเนวฯ น หิ เอกเทสสภาคํ สมุทายสภาคํ, นาปิ เอกเทสวิสภาคํ สมุทายวิสภาคนฺติ, ตสฺมา สติปิ อตฺตโต อตฺตนิ อโนฺตคธโต อเตฺตกเทสสภาคโต จ อญฺญสฺส อสงฺคาหกเตฺต สงฺคาหกตฺตเมว เอเตสํ นตฺถิ, เยน สงฺคหิตสฺส อสงฺคาหกา สิยุนฺติ สงฺคาหกตฺตาภาวโต เอว เอวรูปานํ อคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ

ยํ ปน ‘‘ธมฺมายตนํ อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา จตูหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิต’’นฺติ (ธาตุ. ๒๕), ‘‘จกฺขายตนญฺจ โสตายตนญฺจ เอเกน ขเนฺธน สงฺคหิต’’นฺติ (ธาตุ. ๒๖) จ วุตฺตํ, น เตน เอกเทสานํ สมุทายสงฺคาหกตฺตํ, สมุทายสฺส จ เอกเทสสงฺคาหกตฺตํ ทเสฺสติ, จตุกฺขนฺธคณนเภเทหิ ปน ธมฺมายตนสฺส คเณตพฺพาคเณตพฺพภาเวน ปญฺจธา ภินฺนตํ, จกฺขายตนาทีนํ เอกกฺขนฺธคณเนน คเณตพฺพตาย เอกวิธตญฺจ ทเสฺสติฯ สงฺคาหกาสงฺคาหกนิรเปกฺขานํ คเณตพฺพาคเณตพฺพานํ ตํตํคณเนหิ คณนทสฺสนมตฺตเมว หิ ปฐมนโย กมฺมกรณมตฺตสพฺภาวา, ทุติยาทโย ปน สงฺคาหกาสงฺคาหเกหิ สงฺคหิตาสงฺคหิตานํ อคณนาทิทสฺสนานิ กตฺตุกรณกมฺมตฺตยสพฺภาวา ฯ ตถา ปฐมนเย ตถา ตถา คเณตพฺพาคเณตพฺพภาวสงฺขาโต ตํตํขนฺธาทิภาวาภาโว สภาควิสภาคตา , ทุติยาทีสุ ยถานิทฺธาริตธมฺมทสฺสเน สงฺคาหกสงฺคเหตพฺพานํ สมานกฺขนฺธาทิภาโว สภาคตา, ตทภาโว จ วิสภาคตาฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ ตํตํขนฺธาทิภาวาภาโว เอวาติ อยเมเตสํ วิเสโสติฯ

สมุทยสจฺจสุขินฺทฺริยสทิสานิ ปน เตหิ สงฺคเหตพฺพเมว อตฺถิ, น สงฺคหิตํ อสงฺคเหตพฺพนฺติ อสงฺคาหกตฺตาภาวโต น อุทฺธฏานิฯ ทุกฺขสจฺจสทิสานิ เตหิ วิสภาคสมุทายภูเตหิ อเนกกฺขนฺเธหิ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคเหตพฺพํ, อิตเรหิ อสงฺคเหตพฺพญฺจ นตฺถีติ สงฺคาหกตฺตาสงฺคาหกตฺตาภาวโตฯ เอวํ สงฺคาหกตฺตาภาวโต อสงฺคาหกตฺตาภาวโต อุภยาภาวโต จ ยถาวุตฺตสทิสานิ อนุทฺธริตฺวา สงฺคาหกตฺตาสงฺคาหกตฺตภาวโต จกฺขายตนาทีเนว อุทฺธฏานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ ''จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา''ติ จกฺขายตนวชฺชา รูปธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพา, น รูปกฺขนฺโธติฯ น หิ เอกเทโส สมุทายสงฺคาหโกติ ทสฺสิตเมตนฺติฯ

อฎฺฐกถายํ ปน **ขนฺธปเทนา**ติ ขนฺธปทสงฺคเหนาติ อโตฺถ, น สงฺคาหเกนาติฯ ''เกนจิ สงฺคาหเกนา''ติ อิทํ ปน อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ **ตํ ปน รูปกฺขนฺธาทีสุ น ยุชฺชตี**ติ ตํ วิสฺสชฺชนํ รูปกฺขนฺธาทีสุ สงฺคาหเกสุ น ยุชฺชตีติ อโตฺถฯ **รูปกฺขเนฺธน หิ...เป.... สงฺคหิโต**ติ เอเตน นเยน จกฺขายตเนน รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโต, โส จ อเฌฺฌตฺตกาทสหิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิโต นาม นตฺถีติ เอวํ จกฺขายตนาทีนิปิ น คเหตพฺพานีติ อาปชฺชตีติ เจ? นาปชฺชติฯ น หิ อญฺญมตฺตนิวารณํ เอวสทฺทสฺส อโตฺถ, อถ โข สงฺคาหกโต อญฺญนิวารณํฯ **โส จา**ติอาทิ จ น นิรเปกฺขวจนํ, อถ โข สงฺคาหกาเปกฺขนฺติฯ กถํ? **รูปกฺขเนฺธน หิ รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโต**ติ ยถา จกฺขายตเนน จกฺขายตนโต อญฺญมฺปิ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตํ อตฺถิ, ยํ อายตนธาตุสงฺคเหหิ อสงฺคหิตํ โหติ, น เอวํ รูปกฺขเนฺธน รูปกฺขนฺธโต อญฺญํ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตํ อตฺถิ, ยํ อายตนธาตุสงฺคเหหิ อสงฺคหิตํ สิยา, รูปกฺขเนฺธน ปน รูปกฺขโนฺธว ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิโตติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺตฯ สิยา ปเนตํ ''โส เอว รูปกฺขโนฺธ รูปกฺขเนฺธน อายตนธาตุสงฺคเหหิ อสงฺคหิโต โหตู''ติ, ตํ นิวาเรโนฺต อาห **''โส จ อเฌฺฌตฺตกาทสหิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิโต นาม นตฺถี''**ติ ฯ เอตฺถ จ ''รูปกฺขเนฺธนา''ติ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ รูปกฺขนฺธสฺส วา ตเทกเทสานํ วา จกฺขาทีนํ อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จ น โหตีติ อิมินา ปริยาเยน อสงฺคหิตตาย อภาโว วุโตฺตติ ยุชฺชติ, น รูปกฺขเนฺธน รูปกฺขนฺธสฺส ตเทกเทสานํ วา อเฌฺฌตฺตกาทสหิ อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตตายฯ น หิ สา สงฺคหิตตา อตฺถิฯ ยทิ สิยา, สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส รูปกฺขโนฺธปิ อุทฺธริตโพฺพ สิยาฯ เตน หิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ รูปกฺขโนฺธ ตเทกเทโส วา สงฺคหิตา สิยุํ, อตฺถิ จ เตสํ วิปฺปยุตฺตตาติฯ

เอวํ อสงฺคหิตตาย อภาวโต เอตานิ, อญฺญานิ จาติ เอตฺถาปิ จกฺขายตนาทีหิ วิย เอเตหิ อเญฺญหิ จ สงฺคหิตานํ อสงฺคหิตตาย อภาวโต เอตานิ อญฺญานิ จ ยถา วา ตถา วา เอตานิ วิย อยุชฺชมานวิสฺสชฺชนตฺตา เอวรูปานิ ปทานิ สงฺคาหกภาเวน น คหิตานีติ อธิปฺปาโยฯ

ตตฺถ ยํ วุตฺตํ ''รูปกฺขเนฺธน หิ รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโต''ติ, ตํ เตเนว ตสฺส สงฺคหิตตฺตาสงฺคหิตตฺตาภาวทสฺสเนน นิวาริตํฯ ยเฌฺหตฺถ อคฺคหเณ การณํ วุตฺตํ, ตญฺจ สติปิ สงฺคหิตเตฺต อสงฺคหิตตาย อภาวโตติ วิญฺญายมานํ สมุทยสจฺจาทีสุ ยุเชฺชยฺย สติ เตหิ สงฺคหิเต ตทสงฺคหิตตฺตาภาวโตฯ รูปกฺขนฺธาทีหิ ปน สงฺคหิตเมว นตฺถิ, กุโต ตสฺส อสงฺคหิตตา ภวิสฺสติ, ตสฺมา สงฺคาหกตฺตาภาโว เอเวตฺถ อคฺคหเณ การณนฺติ ยุตฺตํฯ สงฺคหิตตฺตาภาเวน อสงฺคหิตตฺตํ ยทิปิ รูปกฺขนฺธาทินา อตฺตโน อตฺตนิ อโนฺตคธสฺส อเตฺตกเทสสภาคสฺส จ นตฺถิ, อญฺญสฺส ปน อตฺถีติ น ทุกฺขสจฺจาทีสุ วิย อุภยาภาโว เจตฺถ อคฺคหเณ การณํ ภวิตุํ ยุโตฺตติฯ ธมฺมายตนชีวิตินฺทฺริยาทีนญฺจ ขนฺธจตุกฺกทุกาทิสงฺคาหกเตฺต สติ น เตสํ สงฺคหิตานํ เตหิ ธมฺมายตนชีวิตินฺทฺริยาทีหิ อายตนธาตุสงฺคเหหิ อสงฺคหิตตา นตฺถีติ อสงฺคหิตตาย อภาโว อเนกนฺติ

โก, ตสฺมา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อคฺคหิตานํ อคฺคหเณ, คหิตานญฺจ คหเณ การณํ เวทิตพฺพนฺติฯ

อนิทสฺสนํ ปุนเทว สปฺปฏิฆนฺติ เอตฺถ **อนิทสฺสน**นฺติ เอเตน ‘‘สนิทสฺสนสปฺปฏิฆ’’นฺติ เอตฺถ วุเตฺตน สปฺปฏิฆสเทฺทน สทฺธึ โยเชตฺวา อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ทสฺสิตาฯ **ปุนเทวา**ติ เอเตน ตเตฺถว อวิสิฏฺฐํ สนิทสฺสนปทํ นิวเตฺตตฺวา คณฺหโนฺต สนิทสฺสนทุกปทํ ทเสฺสติฯ ‘‘จกฺขายตเนน จกฺขายตนเมเวกํ สงฺคหิต’’นฺติ อิทํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ ‘‘จกฺขายตเนน จกฺขายตนํ อายตนสงฺคเหน สงฺคหิต’’นฺติ จ ‘‘อสงฺคหิต’’นฺติ จ วตฺตพฺพนฺติ ทสฺสิโตยํ นโยติฯ เอวํ สพฺพตฺถ ตเสฺสว สมุทาเยกเทสานญฺจ สงฺคาหกสงฺคหิตนฺติ วจเนสุ อสงฺคาหกอสงฺคหิตนฺติ วจเนสุ จ ตทวตฺตพฺพตา โยเชตพฺพาฯ อสงฺคาหกตฺตาภาวโต เอว หิ จกฺขายตนาทีนิ จกฺขายตนาทีหิ อสงฺคหิตานีติ น วุจฺจนฺติ, น สงฺคาหกตฺตาภาวโตติฯ

ทุติยนยสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยนโย อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๙. อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทนิเทฺทเส รูปกฺขเนฺธน ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิเตสุ เวทนาทีนํ ติณฺณํ ขนฺธานํ นิพฺพานสฺส จ สุขุมรูเปน สห อายตนธาตุสภาคเตฺต สติปิ น สุขุมรูปเมว รูปกฺขโนฺธติ รูปกฺขเนฺธน อายตนธาตุสภาคตฺตํ นตฺถิ, ตสฺมา น เตน ตานิ อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตานิฯ น เกวลํ สงฺคหิตาเนว, อสงฺคหิตานิปิ เตน ตานิ เตหิ สงฺคเหหิ น โหเนฺตว ตเทกเทเสน สุขุมรูเปน อายตนธาตุสภาคตฺตา, สงฺคหิตาภาโว เอว ปน อิธาธิเปฺปโต, วิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทีหิ ปน อสงฺคหิตา น เต เตหิ กถญฺจิ สมฺมิสฺสาติ สพฺพถา เต เตหิ น สงฺคหิตาฯ ทุกฺขสจฺจาทีหิ จ ปญฺจกฺขนฺธสมุทายภูเตหิ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตํ นิพฺพานํ รูปกฺขเนฺธน วิย อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตํ เตหิ น โหติ, ตสฺมา สงฺคาหกตฺตาภาวโต เอว เอวรูปานํ อสงฺคาหกภาเวน อคฺคหณํ เวทิตพฺพํ, สนิพฺพานปญฺจกฺขนฺธสมุทายภูตานํ ปน อพฺยากตธมฺมาทีนํ อสงฺคาหกตฺตาภาวโตวฯ น หิ ตํ กิญฺจิ อตฺถิ, ยสฺส เต ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคาหกา สิยุํ, น จ อตฺตโน เอกเทโส อเตฺตกเทสสภาโค จ อตฺตนา อสงฺคหิโต โหตีติ อตฺตนา อสงฺคหิตสงฺคาหกตฺตา ปน เวทนากฺขนฺธาทีนํ คหณํ กตนฺติฯ

ยํ ปน อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ **‘‘เย ธมฺมายตเนน สงฺคหิตา’’**ติ, ตํ น สกฺกา วตฺตุํฯ ธมฺมายตเนน หิ น โกจิ ธโมฺม เกนจิ สงฺคเหน สงฺคหิโต อตฺถิ วิสภาคกฺขนฺธนิพฺพานสมุทายตฺตา , ขนฺธสงฺคเหน สยเมว อตฺตโน สงฺคาหกํ น โหตีติ อายตนธาตุสงฺคเหหิ จ สงฺคาหกตฺตาภาวโตติ ทสฺสิโตยํ นโยติ เอตสฺส ธมฺมายตนคณเนน คณิตาติ อโตฺถฯ **ยานิ…เป…. คหิตานี**ติ เอเตน วิญฺญาณสมฺมิสฺสํ ธมฺมายตเนกเทสํ ทีเปนฺตานิ อิทฺธิปาทาทิปทานิ, โอฬาริกรูปสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺตานิ รูปกฺขนฺธาทิปทานิ, สเพฺพน สพฺพํ ธมฺมายตนํ อทีเปนฺตานิ วิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทิปทานิ, สกลธมฺมายตนทีปกานิ ธมฺมายตนาทิปทานิ จ วเชฺชตฺวา ธมฺมายตเนกเทสํ อญฺญายตเนน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺตานิ คหิตานีติ ทเสฺสติฯ

ตติยนยอสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถนโย สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๑. สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทนิเทฺทเส ยสฺมา ยถา ทุติยตติยนยา ติณฺณํ สงฺคหานํ สงฺคหณาสงฺคหณปฺปวตฺติวิเสเสน ‘‘สงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ, อสงฺคหิเตน สงฺคหิต’’นฺติ จ อุทฺทิฏฺฐา, เนวํ จตุตฺถปญฺจมาฯ สงฺคหณปฺปวตฺติยา เอว หิ สงฺคหิเตน สงฺคหิตํ อุทฺทิฏฺฐํ, อสงฺคหณปฺปวตฺติยา เอว จ อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตนฺติ, ตสฺมา สงฺคหณปฺปวตฺติวิเสสวิรเห สงฺคหิตธมฺมาสงฺคหิตธมฺมวิเสเส นิสฺสิตา เอเต เทฺว นยาติ เอตฺถ เกนจิ สงฺคหิเตน ธมฺมวิเสเสน ปุน สงฺคหิโต ธมฺมวิเสโส สงฺคหิเตน สงฺคหิโต สงฺคหิตตาย ปุจฺฉิตโพฺพ วิสฺสชฺชิตโพฺพ จ, ตเมว ตาว ยถานิทฺธาริตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา ขนฺธ…เป…. สงฺคหิตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา ขนฺธ…เป…. สงฺคหิตา’’**ติ อาหฯ เอตฺถ จ เย ตีหิปิ สงฺคเหหิ น สงฺคาหกา รูปกฺขนฺธวิญฺญาณกฺขนฺธธมฺมายตนทุกฺขสจฺจาทีนิ วิย, เย จ ทฺวีหายตนธาตุสงฺคเหหิ อสงฺคาหกา จกฺขายตนาทีนิ วิย, เย จ เอเกน ขนฺธสงฺคเหเนว ธาตุสงฺคเหเนว จ น สงฺคาหกา เวทนาทิกฺขนฺธนิโรธสจฺจชีวิตินฺทฺริยาทีนิ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตาทโย วิย จ, เต ธมฺมา สงฺคาหกตฺตาภาวสพฺภาวา สงฺคาหกภาเวน น อุทฺธฏา, ตีหิปิ ปน สงฺคเหหิ เย สงฺคาหกา, เต สงฺคาหกตฺตาภาวาภาวโต อิธ อุทฺธฏาฯ เตหิ สงฺคหิตาปิ หิ เอกเนฺตน อตฺตโน สงฺคาหกสฺส สงฺคาหกา โหนฺติ, ยสฺส ปุน สงฺคโห ปุจฺฉิตโพฺพ วิสฺสชฺชิตโพฺพ จาติฯ

อฏฺฐกถายํ ปน **สกเลน หิ ขนฺธาทิปเทนา**ติ สกลวาจเกน รูปกฺขนฺธาทิปเทนาติ อโตฺถฯ ยํ ปเนตํ วุตฺตํ ‘‘ยํ อตฺตโน สงฺคาหกํ สงฺคณฺหิตฺวา ปุน เตเนว สงฺคหํ คเจฺฉยฺยา’’ติ, ตํ เตน ขนฺธาทิปเทนาติ เอวํ อโยเชตฺวา ตํ อญฺญํ สงฺคหิตํ นาม นตฺถีติ เอวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ เยน ยํ สงฺคหิตํ, เตเนว ตสฺส สงฺคโห ปุจฺฉิโต วิสฺสชฺชิโต, น จ ตเสฺสว, อถ โข เตน สงฺคหิตสฺสาติฯ ยถา เวทนา สโทฺท จ ขเนฺธ อายตนญฺจ, น เอวํ สุขุมรูปํ, ตํ ปน ขนฺธายตนานํ เอกเทโสว, ตสฺมา ‘‘สุขุมรูเปกเทสํ วา’’ติ อวตฺวา **‘‘สุขุมรูปํ วา’’**ติ วุตฺตํฯ สพฺพตฺถ จ อเญฺญน อสมฺมิสฺสนฺติ โยเชตพฺพํฯ ยมฺปิ เจตํ วุตฺตํ ‘‘ตเทว เยหิ ธเมฺมหิ ขนฺธาทิวเสน สงฺคหิตํ, เต ธเมฺม สนฺธายา’’ติ, ตมฺปิ ตถา น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ สงฺคหิเตน สงฺคหิตสฺส สงฺคหิเตน สงฺคโห เอตฺถ ปุจฺฉิโต วิสฺสชฺชิโต จ, อถ โข สงฺคโหว, ตสฺมา **เอเกน ขเนฺธนา**ติ เอเกน ขนฺธคณเนนาติ อยเมเวตฺถ อโตฺถ, น สงฺคาหเกนาติฯ น หิ เอโก ขโนฺธ อตฺตโน เอกเทสสฺส สงฺคาหโกติฯ

จตุตฺถนยสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมนโย อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๓. อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทนิเทฺทเสปิ วุตฺตนเยเนว ยถานิทฺธาริตธมฺมทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ สสุขุมรูปวิญฺญาณสหิตธมฺมสมุทายา เย เต ทุกฺขสจฺจอนิทสฺสนอปฺปฏิฆอเจตสิกานุปาทาสทิสา สติปิ เอเกน ทฺวีหิ วา สงฺคเหหิ เกสญฺจิ อสงฺคาหกเตฺต ตีหิปิ อสงฺคเหตพฺพสฺส อภาวโต ปริปุณฺณสงฺคหาสงฺคาหกา น โหนฺติ, อพฺยากตธมฺมสทิสา เกนจิ สงฺคเหน อสงฺคเหตพฺพภาวโต อสงฺคาหกา เอว น โหนฺติ, เตน เต อสงฺคาหกภาเวน น อุทฺธฏา, อิตเร ปน ตพฺพิปริยาเยน อุทฺธฏาติฯ

ยํ ปน อฏฺฐกถายํ **‘‘ตาทิเสน หิ ปเทน นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหมตฺตํ น คเจฺฉยฺยา’’**ติ วุตฺตํ, ตํ ทุกฺขสจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อนิทสฺสนอปฺปฏิเฆสุ ปน อสงฺคาหเกสุ นิพฺพานํ อโนฺตคธํ, น จ ตเทว ตสฺส อสงฺคาหกนฺติฯ **สทิสวิสฺสชฺชนานํ วเสน สโมธาเนตฺวา กเตหิ สทฺธิ**นฺติ เอวํ กเตหิ ทุติยปญฺหาทีหิ สทฺธึ ปฐมปญฺหนามรูปปญฺหาทโย สเพฺพปิ จตุตฺตึส โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ยํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ ปทํ, ตเทวา**ติ รูปกฺขนฺธาทิวิเสสกปทํ วทติ, น นิทฺธาริเต ปุจฺฉิตพฺพธเมฺมฯ เต หิ ลกฺขณโต ทสฺสิตา, น ปเทน สรูปโตติฯ ตตฺถ **ตเทวา**ติ เอว-สเทฺทน

น ตํ กทาจิ สงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ น โหตีติ อุทฺธฏเสฺสว อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตภาเว นิยตตํ อญฺญสฺส จ อนิยตตํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ **“ตเทว เยหิ อสงฺคหิต”**นฺติ เอตฺถ หิ ‘‘นิยมโต’’ติ สกฺกา วจนเสโส โยเชตุนฺติฯ อถ วา **ตเทวา**ติ ปุจฺฉาย อุทฺธฏเมว เอวํปการเมว หุตฺวา **เยหิ อสงฺคหิต**นฺติ ตสฺส ปุจฺฉาย อุทฺธฏภาเวน เอวํ อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตภาวนิยมนโตฺถ เอว-สโทฺท, น อญฺญสฺส อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตตานิวารณโตฺถติ ทฏฺฐโพฺพฯ ปุจฺฉาย อุทฺธฏญฺหิ อญฺญสหิตํ อสหิตญฺจ อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ โหติฯ รูปกฺขนฺธาทีนิ หิ อญฺญสหิตานิ วิญฺญาณกฺขนฺธาทีนิ อสหิตานีติฯ

อวเสสา สงฺคหิตาติ อิทํ อวเสสา อสงฺคหิตา น โหนฺตีติ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ **เตหิปิ วิญฺญาณธเมฺมหิ เต รูปธมฺมาว ตีหิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตา**ติ ปุจฺฉาย อุทฺธฏา ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคาหกา หุตฺวา อสงฺคหิตาติ อธิปฺปาโยฯ อนุทฺธฏา เวทนาทโยปิ หิ อสงฺคหิตา เอวาติฯ เอตฺถ จ ปฐเม นเย เวทนาทโยปิ วิญฺญาเณน อสงฺคหิตาติ วุตฺตา, ทุติเย รูปธมฺมาวาติ อยํ วิเสโสฯ **เวทนาทโย หิ รูปวิญฺญาเณเหว ขนฺธาทิสงฺคเหน อสงฺคหิตา**ติ โอฬาริกรูเปหิ วิญฺญาเณน จ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตาติ อโตฺถฯ รูเปกเทโส หิ เอตฺถ รูปคฺคหเณน คหิโตติฯ

๑๙๖. จตุตฺถปเญฺห **จกฺขายตนํ เวทนาทีหิ จตูหี**ติ เอตฺถ **จกฺขายตน**นฺติ เอเตน ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ อสงฺคาหกํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ จกฺขายตเนน ปน อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตานิ ทส โอฬาริกายตนานิ น จกฺขายตนเมวาติฯ **“รูปญฺจ ธมฺมายตน”**นฺติอาทินา เยหิ ธเมฺมหิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตํ ตํ วิญฺญาณเมว โหติ, อสงฺคหิเตน เตน อสงฺคหิตญฺจ วิญฺญาณวชฺชํ สพฺพํ เตว ธเมฺม อุทาเนติฯ สทิสวิสฺสชฺชนา หิ เอกโต อุทาเนตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ตตฺถ ปฐเมน รูปกฺขเนฺธน สทิสวิสฺสชฺชเนสุ เอกโต อุทาเนตฺวา ทสฺสิเตสุ อเญฺญ วิสทิสวิสฺสชฺชนา นยทาเนน ทสฺสิตา โหนฺติฯ เตนาห **“รูปญฺจ ธมฺมายตนนฺติ...เป.... อเญฺญนากาเรน สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตา”**ติฯ ตตฺถ **เทฺว ภวา**ติ อสเญฺญกโวการภวาฯ **เทฺว**ติ พาหิรุปาทาธเมฺม เอว สนฺธาย วุตฺตํฯ เยน อสงฺคาหเกน อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ ปุจฺฉิตพฺพํ วิสฺสชฺชิตพฺพญฺจ ปริจฺฉิชฺชติ, โส รูปกฺขนฺธาทิโก ตสฺส ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานญฺจ นิสฺสยภาวโต **“วิสโย”**ติ วุโตฺต, ยถาทสฺสิตสฺส ปน อุทฺทานสฺส นยทานมตฺตตฺตา **“นโย”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เทฺววีสนโย จา’’ติปิ ปาโฐ, เทฺววีสปทิโก เอส นโย จาติ อโตฺถฯ

ปญฺจมนยอสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉฏฺฐนโย สมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนา

๒๒๘. สมฺปโยควิปฺปโยคปเท **ยํ ลพฺภติ, ยญฺจ น ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ ปุจฺฉาย คหิต**นฺติ อิทํ น รูปกฺขนฺธาทีนิ ปทานิ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข สมฺปโยคปทํ วิปฺปโยคปทญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ รูปกฺขนฺธาทีสุ หิ ยํ ธมฺมายตนาทิปทํ น ลพฺภติ, ตํ ปุจฺฉายปิ น คหิตํฯ สมฺปโยคปทํ ปน รูปกฺขนฺธาทีสุ อลพฺภมานมฺปิ ‘‘รูปกฺขโนฺธ กติหิ...เป.... สมฺปยุโตฺต’’ติ เอวํ ปุจฺฉาย คหิตํ, เวทนากฺขนฺธาทีสุ ลพฺภมานํ, วิปฺปโยคปทํ ปน สพฺพตฺถ ลพฺภมานเมวาติฯ **รูปธมฺมานํ ปน รูเปน นิพฺพาเนน วา, นิพฺพานสฺส จ รูเปน สทฺธิํ สมฺปโยโค นาม นตฺถี**ติ เอกุปฺปาทาทิสภาคตาย อภาวโต สมฺปโยคํ นิวาเรเนฺตน สา เอว เอกุปฺปาทาทิตา เอเตสํ วิสภาคตาติ ตทภาวโต วิปฺปโยโคปิ นิวาริโต เอว โหตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ จตูสุ หิ ขเนฺธสุ วิชฺชมานา เอกุปฺปาทาทิตา เตสํ อญฺญมญฺญํ สภาคตา โหติ รูปนิพฺพาเนหิ เตสํ เตหิ จ รูปนิพฺพานานํ วิสภาค

ตา จ, น จ รูเปกเทสสฺส นิพฺพานสฺส วา สา เอกุปฺปาทาทิตา อตฺถิ, ยา รูเปกเทเสน รูเปกเทสนิพฺพานานํ นิพฺพาเนน จ รูปสฺส วิสภาคตา สิยาฯ เตเนว **"จตูหิ วิปฺปโยโค"**ติ วุตฺตนฺติฯ

สตฺตสุ วิญฺญาณธาตูสุ เอกายปิ อวิปฺปยุตฺเตติ ยถา รูปภโว ตีหิ วิญฺญาณธาตูหิ, เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา ปญฺจหิ, อวิตกฺกอวิจารา เอกาย วิปฺปยุตฺตา อนารมฺมณมิสฺสเก ธมฺเม ทีเปนฺติ, เอวํ อทีเปตฺวา เอกายปิ วิปฺปยุตฺตา อโหนฺตา สตฺตหิปิ สมฺปยุตฺตา สตฺตปิ วา ตา ทีเปนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **อวิปฺปยุตฺเต**ติ หิ เย วิปฺปยุตฺตา น โหนฺติ, เต ธมฺเมติ วุตฺตํ โหติ, น สมฺปยุตฺเตติฯ เตน ยานิ ตาหิ สมฺปยุตฺตา ทีเปนฺติ ธมฺมายตนาทิปทานิ, ยานิ จ สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตภาเวหิ นวตฺตพฺพํ ทีเปนฺติ อเจตสิกาทิปทานิ, ยานิ จ สมฺปยุตฺตนวตฺตพฺพานิ ทีเปนฺติ ทุกฺขสจฺจาทิปทานิ, เตสํ สเพฺพสํ อนารมฺมณมิสฺสกธมฺมทีปกานํ อคฺคหณํ วุตฺตํ โหติฯ น หิ อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพวิญฺญาณธาตุตํสมฺปยุตฺตตทุภยสมุทายานํ ขนฺธายตนธาตูสุ เกนจิ สมฺปโยโค วิปฺปโยโค วา อตฺถีติฯ

ยทิ เอวํ วิปฺปยุตฺเตนวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส "กุสเลหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา"ติ น วตฺตพฺพํฯ อกุสลาพฺยากตา หิ อนารมฺมณมิโสฺสภยธมฺมาติ? น, ยถาวุตฺตสมุทายานํ ขนฺธาทีเหว สมฺปโยควิปฺปโยคาภาววจนโตฯ ขนฺธาทโย หิ ตเทกเทสา ตเทกเทสญฺญสมุทายา จ, สมุทาเยกเทสานญฺจ วิภาคาภาวโต น สภาควิสภาคตา อตฺถิ, เตน เตสํ ขนฺธาทีหิ สมฺปโยควิปฺปโยคาภาโว โหติฯ กุสลา ปน ธมฺมา อกุสลาพฺยากเตหิ วิภตฺตา, เต จ กุสเลหิ, น เตสํ สมุทาเยกเทสภาโว ตเทกเทสญฺญสมุทายภาโว วา, ตสฺมา ขนฺธาทีนิ อนามสิตฺวา วิปฺปยุตฺตตามเตฺตน ยถานิทฺธาริตธมฺมทสฺสเน กุสเลหิ อิตเรสํ, อิตเรหิ จ กุสลานํ วิปฺปโยโค น น โหติ วิสภาคตาสพฺภาวโตติ เตสํ อญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตตา วุตฺตาฯ เอส นโย สเพฺพสุ เอวรูเปสุฯ

อุทฺทาเน ปน **อฎฺฐารส ตโต ปเร**ติ อิทํ "โสฬสา"ติ วตฺตพฺพํ, **เตวีสนฺ**ติ อิทญฺจ "เอกวีส"นฺติฯ สพฺพตฺถ จ กาลสนฺตานเภทรหิตารหิตพหุธมฺมสโมธานานํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตูนํ เอกเทสา สมุทยสจฺจเวทนากฺขนฺธาทโย เอกเทสสมฺมิสฺสา จ อิทฺธิปาทาทโย อนารมฺมเณหิ อสมฺมิสฺสา รูปกฺขนฺธาทโย จ สารมฺมเณหิ อสมฺมิสฺสา สมฺปโยคีวิปฺปโยคีภาเวน สมานกาลสนฺตาเนหิ จ เอกเทสนฺตเรหิ วิภตฺตา เอว คหิตาติ เตหิ เต เกหิจิ เอกเทสนฺตเรหิ วิภเตฺตหิ ยถาโยคํ สมฺปโยคํ วิปฺปโยคญฺจ ลภนฺติฯ อตฺถิ หิ เตสํ เอกุปฺปาทาทิตา สภาคตา วิสภาคตา จาติฯ เตน ตตฺถ ตตฺถ "เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุตฺต"นฺติ จ, "เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺต"นฺติ จ วุตฺตํฯ ภินฺนกาลสมุทายา เอว ปน เวทนาสญฺญาวิญฺญาณกฺขนฺธา วตฺตมานา จ เอเกกธมฺมา เอว, ตสฺมา เตสํ สมานกาลสฺส วิภชิตพฺพสฺส อภาวโต น สุขินฺทฺริยาทีนิ เวทนากฺขนฺธสฺส วิภาคํ กโรนฺติ, จกฺขุวิญฺญาณธาตาทโย จ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส มนายตนสฺส จฯ เตน "สุขินฺทฺริยํ เอเกน ขเนฺธน เกหิจิ วิปฺปยุตฺต"นฺติ, "จกฺขุวิญฺญาณธาตุ เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เกหิจิ วิปฺปยุตฺตา"ติ จ เอวมาทิ น วุตฺตํ, ขนฺธายตนวิภาควิรหิตมฺปิ ปน วิญฺญาณํ ธาตุวิภาเคน วิภตฺตเมว วุตฺตนฺติ "จกฺขุวิญฺญาณธาตุ…เป…. มโนวิญฺญาณธาตุ โสฬสหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา"ติ วุตฺตํ, เอวเมวํ อินฺทฺริยวิภาเคน วิภตฺตานํ สุขินฺทฺริยาทีนํ "สุขินฺทฺริเยน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา"ติอาทีสุ ยถาโยคํ วิปฺปโยโค ทฎฺฐโพฺพ, นาวิภตฺตสฺส เวทนากฺขนฺธสฺสาติฯ

๒๓๕. ยถา ตํสมฺปโยคีภาวํ สนฺธาย "สมุทยสจฺจํ ตีหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุตฺต"นฺติ วุตฺตํ, เอวํ ตํวิปฺปโยคีภาวํ สนฺธาย "ตีหิ ขเนฺธหิ วิปฺปยุตฺต"นฺติ กสฺมา น วุตฺตนฺติ เจ? อวิภาเคหิ เตหิ วิปฺ

ปโยควจนสฺส อยุตฺตตฺตาฯ วิภาเค หิ สติ สมุทยสจฺจํ สุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริเยหิ มโนวิญฺญาณธาตุโต อญฺญวิญฺญาณธาตูหิ วิปฺปยุตฺตนฺติ ยุตฺตํ วตฺตุํ วิภาเคเนว วิสภาคตาย สงฺคหิตตฺตา, วิภาครหิเตหิ ปน เวทนากฺขนฺธาทีหิ น ยุตฺตํ, เตหิ วิชฺชมาเนหิ วิชฺชมานสฺส สมุทยสฺส วิสภาคภาวาภาวโตฯ ยญฺหิ อนุปฺปนฺนา ธมฺมา วิย อามฏฺฐกาลเภทํ น โหติ สงฺขตํ อุทฺธริตพฺพํ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ นิสฺสาย สมฺปโยคีวิปฺปโยคีภาเวน อุทฺธรียติ, ตญฺจ วิภาครหิเตหิ ขนฺธาทีหิ สงฺขเตหิ ปจฺจุปฺปนฺนภาวเมว นิสฺสาย อนามฏฺฐกาลเภเท อตฺถิตาย เอว นิสฺสิตพฺพตฺตาฯ อวิชฺชมานสฺส หิ อวิชฺชมาเนน, อวิชฺชมานสฺส จ วิชฺชมาเนน, วิชฺชมานสฺส จ อวิชฺชมาเนน สมฺปโยโค นตฺถิ, วิปฺปโยโค ปน อวิชฺชมานตาทีปเก เภเท คหิเต เตเนว วิสภาคตาปิ คหิตา เอวาติ โหติ ฯ เภเท ปน อคฺคหิเต เตน เตน คหเณน วิสภาคตาย อคฺคหิตตฺตา สติ สภาคเตฺต วิชฺชมานตาย เอว ธมฺมานํ สภาคสฺส ปริจฺฉินฺทนโต วิชฺชมานตา ทสฺสิตาติ เอกุปฺปาทาทิภาวสงฺขาตา สภาคตาปิ คหิตา เอว โหติฯ ตสฺสา จ คหิตตฺตา สมฺปโยโคว ลพฺภติ, น วิปฺปโยโค, ตสฺมา สมุทยสจฺจํ เวทนากฺขนฺธาทีหิ สมฺปยุตฺตเตฺตน วุตฺตํ, น วิปฺปยุตฺตเตฺตนาติฯ เอส นโย มคฺคสจฺจาทีสุปีติฯ

๒๖๒. **“ทุติยชฺฌานวิจารญฺหิ ฐเปตฺวา เสสา อวิตกฺกวิจารมตฺตา”**ติ อฎฺฐกถาวจนํ เย ปธานา วิตโกฺก วิย โกฏฺฐาสนฺตรจิตฺตุปฺปาเทสุ อลีนา, เต เอว อิธ อวิตกฺกวิจารมตฺตาติ อธิเปฺปตาติ ทเสฺสติฯ เตเนว หิ อนนฺตรนเย สมุทยสเจฺจน สมานคติกา น สวิตกฺกสวิจาเรหีติ เต น คหิตาฯ ทสโมสานนเยสุ จ เตหิ วิปฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตานํ เตหิ วิปฺปยุตฺตานญฺจ โสฬสหิ ธาตูหิ วิปฺปโยโค อฎฺฐารสสงฺคหิโต จ วุโตฺตฯ วิตกฺกสหิเตสุปิ ปน เตสุ คหิเตสุ สเพฺพปิ เต วิจาเรน สมฺปยุตฺตาติ ‘‘เอเกน ขเนฺธน เกหิจิ สมฺปยุตฺตา’’ติ สกฺกา วตฺตุํฯ โส หิ สมุทาโย วิจารํ วเชฺชตฺวา อเญฺญน เกนจิ สมฺปยุโตฺต น โหติฯ น หิ ตเทกเทสสฺส วิตกฺกสฺส วิจาโต อเญฺญน สมฺปโยโค สมุทายสฺส โหติฯ ยถา นานาจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชมานานํ อิทฺธิปาทานํ สมุทายสฺส อิทฺธิปาทสฺส เอกเทสานํ ตีหิ ขเนฺธหิ สมฺปโยโค สมุทายสฺส น โหติ, เอวมิธาปิ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา ปน เตสุ เอโกปิ เวทนาสญฺญากฺขเนฺธหิ สงฺขารกฺขเนฺธกเทเสน จ อสมฺปยุโตฺต นาม นตฺถีติ สมุทายสฺส เตหิ สมฺปยุตฺตตา วุตฺตา, เอวมิธาปิ วิจาเรน อสมฺปยุตฺตสฺส อวิตกฺกวิจารมตฺตสฺส กสฺสจิ อภาวโต สมุทายสฺส เตน สมฺปยุตฺตตา น น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ อวิตกฺกวิจารมตฺตานํ ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกาทีนํ วิย สมฺปยุตฺตตา น วตฺตพฺพาฯ ยถา หิ ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุเกสุ เกจิ สงฺขารกฺขเนฺธกเทเสน โมเหน สมฺปยุตฺตา, เกจิ อสมฺปยุตฺตาติ น สมุทาโย เตน สมฺปยุโตฺต, นาปิ อโญฺญ โกจิ ธโมฺม อตฺถิ, เยน โส สมุทาโย สมฺปยุโตฺต สิยาติ ‘‘ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา สมฺปยุตฺตาติ นตฺถี’’ติ วุตฺตํ, เอวํ ภาวนายปหาตพฺพเหตุกสเหตุกาทโยปิฯ น ปเนวํ เยน อวิตกฺกวิจารมตฺตสมุทาโย สมฺปยุโตฺต สิยา, ตํ นตฺถิ อวิตกฺกวิจารมเตฺตสุ กสฺสจิ วิจาเรน อสมฺปยุตฺตสฺส อภาวา, ตสฺมา เต ‘‘สมฺปยุตฺตา’’ติ น น วตฺตพฺพาติฯ สพฺพตฺถ จ เอกธเมฺมปิ เกหิจีติ พหุวจนนิเทฺทโส สงฺขาย อนิยมิตตฺตา กโตติ เวทิตโพฺพฯ

ฉฎฺฐนยสมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. สตฺตมนโย สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๐๖. สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส รูปกฺขนฺธาทโย เตหิ สมฺปยุตฺตาภาวโต น คหิตาฯ สมุทยสจฺจาทีนิ สติปิ เตหิ สมฺปยุเตฺต, สมฺปยุเตฺตหิ จ วิปฺปยุเตฺต สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตานํ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยคาภาวโตฯ น หิ สมุทยสเจฺจน สมฺปยุเตฺตหิ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทหิ

วิปฺปยุตฺตานํ ตโต อญฺญธมฺมานํ ขนฺธาทีสุ เกนจิ วิปฺปโยโค อตฺถิฯ นนุ จ เต เอว จิตฺตุปฺปาทา จตฺตาโร ขนฺธา อฑฺฒทุติยานิ อายตนานิ อฑฺฒทุติยา ธาตุโย จ โหนฺตีติ เตหิ วิปฺปโยโค วตฺตโพฺพติ? น, ตทญฺญธมฺมานํ ขนฺธาทิภาวโตฯ น หิ เต เอว ธมฺมา จตฺตาโร ขนฺธา, อถ โข เต จ ตโต อเญฺญ จ, ตถา อฑฺฒทุติยายตนธาตุโยปิฯ น จ ตทญฺญสมุทาเยหิ อเญฺญ วิปฺป ยุตฺตา โหนฺติ สมุทาเยกเทสานํ เอกเทสญฺญสมุทายานญฺจ วิปฺปโยคาภาวโตฯ เอส นโย มคฺคสจฺจสุขินฺทฺริยาทีสุฯ อวิตกฺกวิจารมเตฺตสุปิ นิรวเสเสสุ อธิเปฺปเตสุ เตสํ สวิตกฺกสวิจาร สมานคติกตฺตา อคฺคหเณ การณํ น ทิสฺสติฯ

อฎฺฐกถายํ ปน **เอวรูปานี**ติ ยถา รูปกฺขเนฺธ วิสฺสชฺชนํ น ยุชฺชติ, เอวํ เยสุ อเญฺญสุปิ น ยุชฺชติ, ตานิ วิสฺสชฺชนสฺส อโยเคน ‘‘เอวรูปานี’’ติ วุตฺตานิ, น สมฺปยุตฺตาภาเวนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ยานิ ปน ปทานิ ธมฺมธาตุยา สมฺปยุเตฺต ธเมฺม ทีเปนฺตี**ติ เอเตน เวทนากฺ ขนฺธาทิปทานิ ทเสฺสติ, **วิญฺญาณญฺจ อเญฺญน อสมฺมิสฺสน**ฺติ วิญฺญาณกฺขนฺธมนายตนา ทิปทานิฯ ตตฺถ **อเญฺญน อสมฺมิสฺสน**ฺติ อสมฺปยุเตฺตน อสมฺมิสฺสนฺติ อโตฺถฯ อทุกฺขมสุขาย เวทนายสมฺปยุตฺตปทานิปิ หิ สมฺปยุเตฺตหิ สมฺมิสฺสวิญฺญาณทีปกานิ อิธ คหิตานีติฯ เอเตน จ ลกฺขเณน เอวรูปาเนว คหิตานีติ ทเสฺสติ, น เอวรูปานิ คหิตาเนวาติ สมุทยสจฺจาทิอิทฺธิปา ทาทิปทานํ อสงฺคหิตตฺตาฯ ‘‘อถ ผสฺสสตฺตกํ จิตฺตํ สห ยุตฺตปเทหิ สตฺตา’’ติ ปุราณปาโฐ, อยํ ปน อูโนติ กตฺวา **‘‘อถ ผสฺสสตฺตกํ, ติเก ตโย สตฺต มหนฺตเร จา’’**ติ ปาโฐ กโตฯ

๓๐๙. **ปุจฺฉาย อุทฺธฎปเทเนว สทฺธึ วิปฺปยุตฺตานํ วเสนา**ติ อิทํ ปุจฺฉาย อุทฺธฎปเทน สมฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตา เตน สทฺธึ วิปฺปยุตฺตา โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ปาฬิอุทฺทานคาถายํ **เทฺว จ มเนน ยุตฺตา, วิตกฺกวิจารณา**ติ มโนธาตุยา เอกนฺตสมฺปยุตฺตา เทฺว วิตกฺกวิจาราติ สวิตกฺกปทํ สวิจารปทญฺจ ทเสฺสติฯ

สตฺตมนยสมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อฎฺฐมนโย วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๗. วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส รูปกฺขนฺธาทีหิ วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตเมว ยถา นิทฺธาริตํ นตฺถีติ ‘‘รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา’’ติ อวตฺวา **‘‘รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา กติหิ ขเนฺธหิ…เป…. สมฺปยุตฺตาติ นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ เตน รูปกฺขเนฺธน วิปฺปยุตฺตานํ เกนจิ ขนฺธาทินา สมฺปโยคาภาวโต ยถานิทฺ ธาริตํ วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตเมว นตฺถิ, กุโต ตสฺส ปุน ขนฺธาทีหิ สมฺปยุตฺตตาติ ทเสฺสติฯ

อฎฺฐมนยวิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. นวมนโย สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๙. สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนายํ **ยํขนฺธาทิวเสนา**ติ สมาสปทํ อิทํ ทฎฺฐพฺพํ, ยสฺส ขนฺธาทิโน วเสนาติ อโตฺถฯ **ตเสฺสวา**ติ จ ตเสฺสว ขนฺธาทิโนติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ อิธ สมฺปยุตฺตํ วุตฺตํ, ตํ รูปกฺขนฺธาทีสุ อรณเนฺตสุ เยน เวทนากฺขนฺธาทินา สมฺปยุตฺตํ, ปุน ตเสฺสว เวทนากฺขนฺธาทิโน ขนฺธาทีหิ สมฺปโยคํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํ ฯ ตญฺหิ อตฺตนา สมฺป ยุเตฺตน สมฺปยุตฺตตฺตา ‘‘สมฺปยุเตฺตน สมฺปยุตฺต’’นฺติ นิทฺธาริตนฺติฯ **รูเปน วา**ติ เอเตน นิโรธ สจฺจอปฺปจฺจยอสงฺขเตหิปิ อโยโค วุโตฺต โหตีติ ทฎฺฐโพฺพ, ตถา **รูปมิสฺสเกหิ วา**ติ เอเตน

อนุปาทินฺนอนุปาทานิยาทีหิ นิพฺพานมิสฺสเกหิปิฯ วกฺขติ หิ “**นิพฺพานํ ปน สุขุมรูปคติกเมวา**”ติฯ **สพฺพารูปกฺขนฺธสงฺคาหเกหี**ติ วตฺตมานานเมว สมฺปโยโค ลพฺภตีติ วตฺตมาเนสุ เอกมฺปิ ธมฺมํ อนปเนตฺวา อวิกลจตุกฺขนฺธสงฺคาหเกหิ อรูปภวาทีหีติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – เย สมฺปโยคํ น ลภนฺติ รูปกฺขนฺธาทโย, เต สเพฺพ น คหิตา, อิตเร จ เวทนากฺขนฺธาทโย สเพฺพ คหิตาติฯ

นวมนยสมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๕๓. วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส อคฺคหิเตสุ ธมฺมายตนาทิธมฺมา อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพจิตฺตุปฺปาทคตธมฺมภาวโต เตหิ วิปฺปยุตฺตสฺส อภาวา น คหิตา, ทุกฺขสจฺจจตุมหาภวอพฺยากตาทิธมฺมา เตหิ วิปฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตานํ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยคาภาวโตติ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพติฯ

ทสมนยวิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. เอกาทสมนโย สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๐๙. เอกาทสมนยวณฺณนายํ “**เต จ เสเสหิ ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกน มนายตเนน สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหี**”ติ เอเตสํ ปทานํ “**สมฺปยุตฺตา นามา**”ติ เอเตน สห สมฺพโนฺธฯ ‘‘เกหิจี’’ติ เอตสฺส ปนตฺถํ ทเสฺสตุํ “**สงฺขารกฺขเนฺธ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ จ ฐเปตฺวา ตณฺห**”นฺติ เอเตน ‘‘เต จา’’ติ วุเตฺต สมุทยสเจฺจน ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตธเมฺม วิเสเสตฺวา เตสํ เอว วิเสสิตานํ อตฺตวเชฺชหิ เสเสหิ สงฺขารกฺขเนฺธ ตณฺหาย ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ จ ตณฺหาย เวทนาสญฺญากฺขเนฺธหิ สมฺปโยคารเหหิ สมฺปยุตฺตตํ สนฺธายาห “**เสเสหิ สมฺปยุตฺตตฺตา เกหิจิ สมฺปยุตฺตา นามา**”ติฯ

เอกาทสมนยสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวาทสมนโย สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๑๗. ทฺวาทสมนเย จ นวมนเย วิย สมฺปโยคารหาว ลพฺภนฺตีติ อาห “**เตเยว อุทฺธฎา**”ติฯ

ทฺวาทสมนยสมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. เตรสมนโย อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๔๘. เตรสมนยวณฺณนายํ เยหิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตํ วิญฺญาณเมว โหติ, เต ปาฬิยํ ‘‘รูปญฺจ ธมฺมายตน’’นฺติอาทิอุทฺทานคาถาย ทสฺสิตา พาวีส ธมฺมา “**รูปกฺขเนฺธน สทิสปญฺหา ธมฺมา**”ติ วุตฺตาฯ เยหิ ปน ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตานิ อรูปภเวน วิย โอฬาริกายตนาเนว โหนฺติ, เต วุตฺตาวเสสา สเพฺพ อิธ อุทฺธฎา “**อรูปภเวน สทิสา**”ติ วุตฺตาฯ **เสสา**ติ เสสา ปญฺจมนเย อาคตา เวทนากฺขนฺธาทโย สติปิ อสงฺคาหกเตฺต อิธ วิสฺสชฺชนํ น รุหนฺตีติ น อุทฺธฎาฯ เย ปน อสงฺคาหกา เอว น โหนฺติ ทุกฺขสจฺจาทิธมฺมา, เตสุ วตฺตพฺพเมว

นตฺถิฯ ยถา ปน เวทนากฺขนฺธาทโย น รุหนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“เวทนากฺขเนฺธน หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตสญฺจ สมฺปโยโค นาม นตฺถี**ติ รูปารูปธมฺมานํ อสมฺปโยเคหิ โวมิสฺสตาย สมฺปโยโค นตฺถีติ อโตฺถฯ

ยทิ ปน เต กทาจิ อสพฺพวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตา อรูปธมฺมา รูปธมฺมา จ สิยุํ, น เตสํ วิปฺปโยโค นตฺถีติ ‘‘วิปฺปโยโค จ นตฺถี’’ติ น วุตฺตํ, น เวทนากฺขเนฺธน อสงฺคหิตานํ วิปฺปโยคสฺส อตฺถิตายาติ เวทิตพฺพํฯ อุภยาภาวโต หิ เวทนากฺขนฺธาทโย อิธ น รุหนฺตีติฯ เอวํ ปเนตฺถ สิยา ‘‘เวทนากฺขเนฺธน หิ ขนฺธาทิวเสน อนารมฺมณมิสฺสกา สตฺตวิญฺญาณธาตุธมฺมา อสงฺคหิตา โหนฺติ, เตสญฺจ สมฺปโยโค วิปฺปโยโค จ นตฺถี’’ติฯ อนารมฺมณสหิตานญฺหิ สพฺพวิญฺญาณธาตูนํ สพฺพวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตานํ ตทุภยธมฺมานญฺจ เวทนากฺขนฺธาทิวิญฺญาณกฺขนฺธาทิจกฺขายตนาทีหิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตานํ สมฺปโยควิปฺปโยคาภาโว อรุหเณ การณํฯ ชาติวิปฺปโยคภูมิกาลสนฺตานวิปฺปโยคโต จตุพฺพิโธ วิปฺปโยโคฯ ตตฺถ **ชาติวิปฺปโยโค** ‘‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทิ, **ภูมิวิปฺปโยโค** ‘‘กามาวจรา, รูปาวจรา’’ติอาทิ, **กาลวิปฺปโยโค** ‘‘อตีตา ธมฺมา, อนาคตา ธมฺมา’’ติอาทิ, **สนฺตานวิปฺปโยโค** ‘‘อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา’’ติอาทิฯ เอวํ วิปฺปโยโค จตุธา เวทิตโพฺพฯ

เตรสมนยอสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. จุทฺทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๕๖. จุทฺทสมนเย ธมฺมายตนาทีนํ อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพจิตฺตุปฺปาทคตธมฺมภาวโต วิปฺปโยคสฺส อรุหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ชาติอาทิตฺตยสฺส เจตฺถ ธมฺมสภาวมตฺตตฺตา น กถญฺจิ สมฺปโยโค วิปฺปโยโค จ รุหติ อชฺฌตฺตพหิทฺธธมฺมานํ สพฺพธมฺมสโมธานตฺตา, อนิทสฺสน อปฺปฏิฆาทีนํ อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพจิตฺตุปฺปาทตฺตาฯ ทุกฺขสจฺจาทิธมฺมาว อิธ เตหิ วิปฺปยุตฺตานํ สงฺคหาสงฺคหสพฺภาวา คหิตาติฯ

ปาฬิอุทฺทานคาถายํ **สมุเจฺฉเท น ลพฺภนฺตี**ติ ปริโยสาเน นเย น ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ **โมฆปุจฺฉเกน จา**ติ อลพฺภมานา จ เต โมฆปุจฺฉเกน เหตุนา น ลพฺภนฺติ เตสํ ปุจฺฉาย โมฆตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา **โมฆปุจฺฉโก** อฏฺฐโม นโย, เตน จ สห โอสานนเย เอเต ธมฺมา วิปฺปโยคสฺสปิ อภาวา สพฺพถาปิ น ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ

จุทฺทสมนยวิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุกถาปกรณ-มูลฏีกา สมตฺตาฯ

ปุคฺคลปญฺญตฺติปกรณ-มูลฎีกา

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. ธมฺมสงฺคเห ติกทุกวเสน สงฺคหิตานํ ธมฺมานํ วิภงฺเค ขนฺธาทิวิภาคํ ทเสฺสตฺวา ตถา สงฺคหิตวิภตฺตานํ ธาตุกถาย สงฺคหาสงฺคหาทิปฺปเภทํ วตฺวา ยาย ปญฺญตฺติยา เตสํ สภาวโต อุปาทาย จ ปญฺญาปนํ โหติ, ตํ ปเภทโต ทเสฺสตุํ **“ฉ ปญฺญตฺติโย”**ติอาทินา ปุคฺคลปญฺญตฺตึ อารทฺธาฯ ตตฺถ เย ธเมฺม ปุพฺพาปริยภาเวน ปวตฺตมาเน อสภาวสมูหวเสน อุปาทาย ‘‘ปุคฺคโล, อิตฺถี, ปุริโส, เทโว, มนุโสฺส’’ติอาทิกา **ปุคฺคลปญฺญตฺติ** โหติ, เตสํ อเญฺญสญฺจ พาหิรรูปนิพฺพานานํ สสภาวสมูหสสภาวเภทวเสน ปญฺญาปนา สภาวปญฺญตฺตีติ **ขนฺธปญฺญตฺติ**อาทิกา ปญฺจวิธา เวทิตพฺพาฯ ตาย ธมฺมสงฺคหาทีสุ วิภตฺตา **สภาวปญฺญตฺติ** สพฺพาปิ สงฺคหิตา โหติฯ ปุคฺคลปญฺญตฺติ ปน **อสภาวปญฺญตฺติ**ฯ ตาย จ สมยวิมุตฺตาทิปฺปเภทาย สตฺตสนฺตานคเต ปริเญฺญยฺยาทิสภาวธเมฺม อุปาทาย ปวตฺติโต ปธานาย ‘‘วิหาโร มโญฺจ’’ติอาทิกา จ สพฺพา **อสภาวปญฺญตฺติ** สงฺคหิตา โหติฯ

เอตฺตาวตา จ ปญฺญตฺติ นาม วิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ จฯ ตา เอว หิ โวมิสฺสา อิตรา จตโสฺสติฯ ตสฺมา ตาสํ ทสฺสเนน อิมสฺมึ ปกรเณ สพฺพา ปญฺญตฺติโย ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ ขนฺธาทิปญฺญตฺตีสุ ปน ฉสุ อญฺญตฺถ อทสฺสิตปฺปเภทํ อิเธว จ ทสฺสิตปฺปเภทํ ปุคฺคลปญฺญตฺตึ อุปาทาย อิมสฺส ปกรณสฺส **ปุคฺคลปญฺญตฺตี**ติ นามํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เย ธเมฺม อิธ ปญฺญเปตุกาโม**ติ ปญฺญตฺติยา วตฺถุภาเวน ทเสฺสตุกาโมติ อธิปฺปาโยฯ น หิ เอตสฺมึ ปกรเณ ปญฺญาปนํ กโรติ, วตฺถูหิ ปน ปญฺญตฺติโย ทเสฺสตีติฯ

ขนฺธาติ ปญฺญาปนาติ อิทํ ขนฺธาติ รูปํ ปถวีติอาทิกา สพฺพาปิ สามญฺญปฺปเภท ปญฺญาปนา นาม โหติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปญฺญาปนา**ติ เอตสฺส ปน **ทสฺสนา ฐปนา**ติ เอเต เทฺว อตฺถา, เตสํ **ปกาสนา นิกฺขิปนา**ติฯ ตตฺถ ‘‘รูปกฺขโนฺธ…เป.… อญฺญาตาวินฺทฺริยํ สมยวิมุโตฺต’’ติอาทินา อิทเมวํนามกํ อิทเมวํนามกนฺติ ตํตํโกฎฺฐาสิกกรณํ โพธนเมว นิกฺขิปนา, น ปญฺญเปตพฺพานํ มญฺจาทีนํ วิย ฐานสมฺพนฺธกรณํฯ โย ปนายํ ‘‘นามปญฺญตฺติ หิ ทเสฺสติ จ ฐเปติ จา’’ติ กตฺตุนิเทฺทโส กโต, โส ภาวภูตาย กรณภูตาย วา นามปญฺญตฺติยา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ทิฎฺฐตาย ฐปิตตาย จ ตํนิมิตฺตตํ สนฺธาย กโตติ เวทิตโพฺพฯ

วิชฺชมานปญฺญตฺตีติอาทินา วจเนน ปาฬิยํ อนาคตตํ สนฺธาย **“ปาฬิมุตฺตเกนา”**ติ อาทิมาหฯ **กุสลากุสลเสฺสวา**ติ กุสลากุสลสฺส วิยฯ **วิชฺชมานสฺสา**ติ เอตสฺส อโตฺถ สโตติ, ตสฺส อโตฺถ **สมฺภูตสฺสา**ติฯ **วิชฺชมานสฺส สโต**ติ วา วิชฺชมานภูตสฺสาติ อโตฺถฯ ตเมวตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **“สมฺภูตสฺสา”**ติฯ เตน อวิชฺชมานภาวํ ปฎิกฺขิปติฯ **ตถา อวิชฺชมานสฺสา**ติ ยถา กุสลาทีนิ อกุสลาทิสภาวโต, ผสฺสาทโย จ เวทนาทิสภาวโต วินิวตฺตสภาวานิ วิชฺชนฺติ, ตถา อวิชฺชมานสฺส เย ธเมฺม อุปาทาย ‘‘อิตฺถี, ปุริโส’’ติ อุปลทฺธิ โหติ, เต อปเนตฺวา เตหิ วินิวตฺตสฺส อิตฺถิอาทิสภาวสฺส อภาวโต อสมฺภูตสฺสาติ อโตฺถฯ ยํ ปเนตสฺส ‘‘เตนากาเรน อวิชฺชมานสฺส อเญฺญนากาเรน วิชฺชมานสฺสา’’ติ อตฺถํ เกจิ วทนฺติ, ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปญฺญตฺติทุเก วุตฺตเมวฯ อวิชฺชมาเนปิ สภาเว โลกนิรุตฺตึ อนุคนฺตฺวา อนภินิเวเสน จิเตฺตน ‘‘อิตฺถี, ปุริโส’’ติ คหณสพฺภาวา **“โลกนิรุตฺติมตฺตสิทฺธสฺสา”**ติ อาหฯ สาภินิเวเสน ปน จิเตฺตน คยฺหมานํ ปญฺจมสจฺจาทิกํ น สภาวโต, นาปิ สเงฺกเตน สิทฺธนฺติ **“สพฺพากาเรนปิ อนุปลพฺภ

เนยฺย”นฺติ วุตฺตํฯ **ตาสุ อิมสฺมิํ...เป.... ลพฺภนฺตี**ติ อิมสฺมิํ ปกรเณ สรูปโต ติสฺสนฺนํ อาคตตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ยถาวุตฺตสฺส ปน อฏฺฐกถานยสฺส อวิโรเธน อาจริยวาทา โยเชตพฺพา, ตสฺมา **ปญฺญเปตพฺพเฏฺฐน เจสา ปญฺญตฺตี**ติ เอตสฺส สภาวโต อวิชฺชมานตฺตา ปญฺญเปตพฺพมตฺตเฏฺฐน ปญฺญตฺตีติ อโตฺถฯ ปญฺญเปตพฺพมฺปิ หิ สสภาวํ ตชฺชปรมตฺถนามลาภโต น ปรโต ลภิตพฺพํ ปญฺญตฺตินามํ ลภติ, นิสภาวํ ปน สภาวาภาวโต น อตฺตโน สภาเวน นามํ ลภตีติฯ สโตฺตติ อาทิเกน นาเมน ปญฺญปิตพฺพมตฺตเฏฺฐน ปญฺญตฺตีติ นามํ ลภติ, นิสภาวา จ สตฺตาทโยฯ น หิ สสภาวสฺส รูปาทีหิ เอกเตฺตน อญฺญเตฺตน วา อนุปลพฺภสภาวตา อตฺถีติฯ

กิรีฏํ มกุฏํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ **กิรีฏี**ฯ เอตสฺมิญฺจ อาจริยวาเท อนูเนน ลกฺขเณน ภวิตพฺพนฺติ สพฺพสโมโรโธ กาตโพฺพฯ ทุติยํ ตติยนฺติ เอวํปการา หิ อุปนิธาปญฺญตฺติ อุปนิกฺขิตฺตกปญฺญตฺติ จ สงฺขาตพฺพปฺปธานตฺตา ฉปิ ปญฺญตฺติโย ภชตีติ ยุตฺตํ วตฺตุํ, อิตรา จ ยถาโยคํ ตํ ตํ ปญฺญตฺตินฺติฯ ทุติยํ ตติยํ เทฺว ตีณีติอาทิ ปน สงฺขา นาม กาจิ นตฺถีติ ตาสํ อุปาทาสนฺตติปญฺญตฺตีนํ อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํ, อิตราสญฺจ อุปนิธาปญฺญตฺตีนํ ยถานิทสฺสิตานํ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํ มญฺญมาโน อาห “**เสสา อวิชฺชมานปกฺขเญฺจว อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปกฺขญฺจ ภชนฺตี**”ติฯ ทุติยํ ตติยํ เทฺว ตีณีติอาทีนํ อุปนิธาอุปนิกฺขิตฺตกปญฺญตฺตีนํ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวเมว มญฺญติฯ ยญฺหิ ปฐมาทิกํ อเปกฺขิตฺวา ยสฺส เจกาทิกสฺส อุปนิกฺขิปิตฺวา ปญฺญาปียติ, ตญฺจ สงฺขานํ กิญฺจิ นตฺถีติฯ ตถา สนฺตติปญฺญตฺติยา จฯ น หิ อสีติ อาสีติโก จ วิชฺชมาโนติฯ

เอกจฺจา ภูมิปญฺญตฺตีติ กามาวจราทิปญฺญตฺติํ สนฺธายาหฯ กามาวจราที หิ สภาวธมฺมาติ อธิปฺปาโยฯ กาโมติ ปน โอกาเส คหิเต อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ เอสา ภวิตุํ อรหติ, กมฺมนิพฺพตฺตกฺขเนฺธสุ คหิเตสุ วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ยถา ปน วจนสงฺขาตาย วจนสมุฏฺฐาปกเจตนาสงฺขาตาย วา กิริยาย ภาณโกติ ปุคฺคลสฺส ปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติปกฺขํ ภชติ, เอวํ กิโส ถูโลติ รูปายตนสงฺขาเตน สณฺฐาเนน ปุคฺคลาทีนํ ปญฺญาปนา วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ ภวิตุํ อรหติฯ สณฺฐานนฺติ วา รูปายตเน อคฺคหิเต อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ รูปํ ผโสฺสติอาทิกา ปน วิชฺชมานปญฺญตฺติ รุปฺปนาทิกิจฺจวเสน กิจฺจปญฺญตฺติยํ, ปจฺจตฺตธมฺมนามวเสน ปจฺจตฺตปญฺญตฺติยํ วา อวโรเธตพฺพาฯ วิชฺชมานาวิชฺชมานปญฺญตฺตีสุ จ วุตฺตาสุ ตาสํ โวมิสฺสตาวเสน ปวตฺตา อิตราปิ วุตฺตาเยว โหนฺตีติ อยมฺปิ อาจริยวาโท สพฺพสงฺคาหโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ

๒. “**ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา**”ติอาทิกสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**ยตฺตเกน ปญฺญาปเนนา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา**ติ ยาวตา รูปกฺขโนฺธ...เป.... วิญฺญาณกฺขโนฺธติ ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, เอวํ ปาฬิโยชนํ กตฺวา สเงฺขปปฺปเภทวเสน อยํ อโตฺถ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ “**ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา**”ติ, “**ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺตี**”ติ หิ อิมสฺส อโตฺถ “**ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต ปญฺจกฺขนฺธาติ วา**”ติ เอเตน ทสฺสิโต, “**ยาวตา รูปกฺขโนฺธ**”ติอาทิกสฺส ปน “**ปเภทโต รูปกฺขโนฺธ**”ติ อาทิเกนาติฯ ตตฺถ **รูปกฺขโนฺธ...เป.... วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ ปเภทนิทสฺสนมตฺตเมตํฯ เตน อวุโตฺตปิ สโพฺพ สงฺคหิโต โหตีติ “**ตตฺราปิ รูปกฺขโนฺธ กามาวจโร**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อยํ วา เอตฺถ ปาฬิยา อตฺถโยชนา – “ยาวตา”ติ อิทํ สเพฺพหิ ปเทหิ โยเชตฺวา ยตฺตกา ปญฺจกฺขนฺธา, ตตฺตกา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติฯ ยตฺตโก ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ตปฺปเภทานญฺจ รูปกฺขนฺธา

ทีนํ ปเภโท, ตตฺตโก ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติยา ปเภโทติ ปกรณนฺตเร วุตฺเตน วตฺถุเภเทน ขนฺธปญฺญตฺติยา ปเภทํ ทเสฺสติฯ เอส นโย **“ยาวตา อายตนาน”**นฺติอาทีสุปิฯ

๗. เอกเทเสเนวาติ อุเทฺทสมตฺเตเนวาติ อโตฺถฯ

มาติกาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๑. ฌานงฺคาเนว วิโมโกฺขติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **“วิโมกฺขสหชาเตน นามกาเยนา”**ติฯ **เยน หิ สทฺธิ**นฺติอาทินา ปฐมํ สมงฺคิภาวตฺถํ วิวรติฯ **ผเสฺสนปิ ผุฏฺฐาเยว นามา**ติ เอเตน ‘‘อปิเจสา’’ติอาทินา วุตฺตํ ทุติยํ สมฺผเสฺสน ผุสนตฺถํ, อิตเรหิ อิตเร การณเตฺถฯ สมงฺคิภาวผุสนการณภาวา หิ ผุสนาติ วุตฺตาติฯ ปุนปิ ปฐมตฺถเมว ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา วิวรโนฺต **“ตตฺราสฺสา”**ติอาทิมาหฯ **ฐเปตฺวา ตานิ องฺคานิ เสสา อติเรกปญฺญาสธมฺมา**ติ เอตฺถ เวทนาโสมนสฺสินฺทฺริยานิ สงฺคหิตานีติ อาห **“จตฺตาโร ขนฺธา โหนฺตี”**ติฯ เอวํ สติ เวทนาโสมนสฺสินฺทฺริเยหิ สุขสฺส ผุสิตพฺพตฺตา ติณฺณญฺจ เตสํ อนญฺญตฺตา เตเนว ตสฺส ผุสนา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, เวทยิตาธิปติยเฏฺฐหิ อุปนิชฺฌายนภาวปฏิลาภสฺส วุตฺตตฺตาฯ อถ วา **ฐเปตฺวา ตานิ องฺคานี**ติ องฺคานํ พหุตฺตา พหุวจนํฯ เตสุ ปน ปเจฺจกมฺปิ โยชนา กาตพฺพา ‘‘วิตกฺกํ ฐเปตฺวา’’ติอาทินาฯ ตตฺถ ‘‘สุขํ ฐเปตฺวา’’ติ อิมิสฺสา โยชนาย เสสา ตโย ขนฺธา โหนฺติ, อิตราสุ จตฺตาโรติฯ สพฺพโยชนาสุ จ ตโย อโนฺต กตฺวา **“จตฺตาโร ขนฺธา โหนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ

๒. โย อสมยวิโมเกฺขน เอกเจฺจหิ อาสเวหิ วิมุโตฺต อสมยวิโมกฺขูปนิสฺสยลาเภน จ สาติสเยน สมยวิโมเกฺขน, โส เอว **สมยวิมุโตฺต**ฯ โส หิ เตน วิมุโตฺต ฌานลาภี เสโกฺข รูปารูปภวโต อปุนราวฏฺฏโก กามราคาทีหิ ตถาวิมุโตฺตว โหตีติ สมยวิมุตฺตปญฺญตฺติํ ลทฺธุํ อรหติฯ ปุถุชฺชโน ปน ฌานลาภี ปุนราวฏฺฏกธโมฺม ปุน กามราคาทิสมุทาจารภาวโต วิมุโตฺต นาม น โหตีติ สมยวิมุตฺตปญฺญตฺติํ นารหติ, เตน โส ‘‘สมยวิมุโตฺต’’ติ น วุโตฺตฯ อรหโต ปน อปริกฺขีณา อาสวา นตฺถิ, ยโต วิมุเจฺจยฺยฯ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารมตฺตา หิ ตสฺส อฏฺฐ วิโมกฺขาติฯ ตสฺมา ตสฺส น อฏฺฐ วิโมกฺขา สมยวิมุตฺตปญฺญตฺติภาวสฺส อสมยวิมุตฺตปญฺญตฺติภาวสฺส วา การณํฯ ตทการณภาวเมว ทเสฺสตุํ **“น เหว โข…เป…. วิหรตี”**ติ วุตฺตํ, น สุกฺขวิปสฺสกเสฺสว อสมยวิมุตฺตภาวํ ทเสฺสตุนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สโพฺพปิ หิ อรหา อสมยวิมุโตฺตติฯ **พาหิราน**นฺติ โลกุตฺตรโต พหิภูตานํ, โลกิยานนฺติ อโตฺถฯ

๓. อรูปกฺขนฺธนิพฺพานมตฺตวาจโก อรูปสโทฺท น โหตีติ ทสฺสนตฺถํ **“รูปโต อญฺญ”**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตมญฺชูส**นฺติ สมาธิํฯ อภิญฺญาทีนญฺหิ ธมฺมานํ ปาทกภาเวน สมาธิ มญฺชูสาสทิโส โหติฯ **อทฺธานํ ผริตุ**นฺติ ทีฆกาลํ พฺยาเปตุํ, ปวเตฺตตุนฺติ อโตฺถฯ **“สมฺมชฺชิตพฺพ”**นฺติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ อาทรสฺส อกตตฺตา วตฺตเภโทติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ วตฺตเภทมเตฺตน นฏฺฐา ปน สมาปตฺติ กามจฺฉนฺทาทีหิ นฏฺฐา วิย น กิเญฺจน ปจฺจาหริตพฺพา โหติ มนฺทปาริปนฺถกตฺตา, ตสฺมา วตฺตสมิตกรณมเตฺตเนว ปจฺจาหริตพฺพตฺตา **“อเปฺปโนฺตว นิสีที”**ติ อาหฯ

๔. อตฺตโน อนุรูเปน ปมาเทน วีตินาเมนฺตานมฺปิ สมาปตฺติ น กุปฺปตีติ ปริหีโน นาม น โหติ, ตสฺมึ ตสฺมึ พฺยาสเงฺค ปฏิสํหฏมตฺต สมาปชฺชิตุํ สมตฺถตายาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘กิสฺส ปน, ภเนฺต, ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ลาภสกฺการสิโลโก อนฺตรายายาติ? ยา หิสฺส สา, อานนฺท, อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ, นาหํ ตสฺสา ลาภสกฺการสิโลกํ อนฺตรายาย วทามิฯ เย จ ขฺวสฺส, อานนฺท, อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา อธิคตา, เตสาหมสฺส ลาภสกฺการสิโลกํ อนฺตรายาย วทามี’’ติ **สุเตฺต** (สํ. นิ. ๒.๑๗๙) ปน สมเยน สมยํ อาปชฺชเนน ปริหริตพฺพานํ สมาปตฺติสุขวิหารานํ ตสฺมึ ตสฺมึ พฺยาสงฺคกาเล อนิปฺผตฺติโต ลาภสกฺการสิโลโก อนฺตราโยติ วุโตฺตติ อธิปฺปาเยนสฺส เตน อวิโรโธ เวทิตโพฺพฯ

๕. ธมฺมานํ...เป.... ปีติ เอตฺถ ‘‘ธเมฺมหี’’ติ วตฺตพฺพํฯ อิธ หิ ตาหิ สมาปตฺตีหิ ปริหาเยยฺยาติ ธเมฺมหิ ปุคฺคลสฺส ปริหานมฺปิ อปริหานมฺปิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จ ปุคฺคลสฺส ปมาทมาคมฺมตา สมาปตฺติโย กุเปฺปยฺยุนฺติ ธมฺมานํ กุปฺปนํ อกุปฺปนญฺจ วุตฺตํ, ปุคฺคลสฺส ปน ปริหานธมฺมานเมว วินาโสติ วจนนานตฺตมเตฺตน วจนตฺถนานตฺตมเตฺตน วา ปริยายนฺตรตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๗-๘. เจตนา สมาปตฺติเจตนา ตทายูหนา จฯ **อนุรกฺขณา** สมาปตฺติอุปการานุปการปริคฺคาหิกา ปญฺญาสหิตา สติฯ ตาหิ เจติยมานอนุรกฺขิยมานสมาปตฺตีนํ ภพฺพา เจตนาภพฺพา อนุรกฺขณาภพฺพาฯ

๑๐. ปุถุชฺชนโคตฺตนฺติ ปุถุชฺชนสิกฺขํ, ปุถุชฺชนคตา ติโสฺส สิกฺขา อติกฺกนฺตาติ อโตฺถฯ ตา หิ สํโยชนตฺตยานุปเจฺฉเทน ‘‘ปุถุชฺชนสิกฺขา’’ติ วุจฺจนฺตีติฯ

๑๑. อรหตฺตมคฺคโฏฺฐ จ วฏฺฏภยโต ปญฺญุเพฺพเคน อุพฺพิชฺชโนฺต อุทฺธมฺภาคิยสํโยชเนหิ อุปรโตติ ภยูปรโต นามาติ อาห **‘‘สตฺต เสกฺขา ภยูปรตา’’**ติฯ

๑๒. ภวงฺคปญฺญาวิรหิตา ‘‘วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา’’ติ อิมินา คหิตาติ ติเหตุกปฏิสนฺธิกา เกจิ ‘‘ทุปฺปญฺญา’’ติ อิมินา คยฺหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อปฺปฏิลทฺธมคฺคผลูปนิสฺสยา’’**ติฯ ปญฺญาย หิ วินา น ตทุปนิสฺสโย อตฺถีติฯ

๑๔. ยตฺถ นิยตานิยตโวมิสฺสา ปวตฺติ อตฺถิ, ตเตฺถว นิยตธมฺมา โหนฺตีติ อุตฺตรกุรูสุ ตทภาวา นิยโต นาม นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยา ปน อุตฺตรกุรุกาน’’**นฺติอาทิมาหฯ

๑๖. เตรสสุ สีเสสุ ปลิโพธสีสาทีนิ ปวตฺตสีสญฺจ ปริยาทิยิตพฺพานิ, อธิโมกฺขสีสาทีนิ ปริยาทกานิ, ปริยาทกผลํ โคจรสีสํฯ ตญฺหิ วิสยชฺฌตฺตผลวิโมกฺขติฯ ปริยาทกสฺส มคฺคสฺส ผลสฺส จ อารมฺมณํ สงฺขารสีสํ สงฺขารวิเวกภูโต นิโรโธติ ปริยาทิยิตพฺพานํ ปริยาทกผลารมฺมณานํ สห วิย สํสิทฺธิทสฺสเนน สมสีสิภาวํ ทเสฺสตุํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๘๗) เตรสสีสานิ วุตฺตานิฯ อิธ ปน ‘‘อปุพฺพํ อจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจา’’ติ วจนโต เตสุ กิเลสปวตฺตสีสานเมว วเสน โยชนํ กโรโนฺต **‘‘ตตฺถ กิเลสสีส’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปวตฺตสีสมฺปิ วฏฺฏโต วุฏฺฐหโนฺต มโคฺค จุติโต อุทฺธํ อปฺปวตฺติกรณวเสน ยทิปิ ปริยาทิยติ , ยาว ปน จุติ, ตาว ปวตฺติสพฺภาวโต **‘‘ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยตี’’**ติ อาหฯ กิเลสปริยาทาเนน ปน อตฺตโน อนนฺตรํ วิย นิปฺผาเทตพฺพา ปจฺจเวกฺขณวารา จ กิเลสปริยาทานเสฺสว วาราติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ‘‘วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๗๘; สํ. นิ. ๓.๑๒, ๑๔) วจนโต หิ ปจฺจเวกฺขณปริสมาปเนน กิเลสปริยาทานํ สมาปิตํ นาม

โหติฯ ตํ ปน ปริสมาปนํ ยทิ จุติจิเตฺตน โหติ, เตเนว ชีวิตปริสมาปนญฺจ โหตีติ อิมาย วารจุติสมตาย กิเลสปริยาทานชีวิตปริยาทานานํ อปุพฺพาจริมตา โหตีติ อาห **“วารสมตายา”**ติฯ **ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายตี**ติ เอตฺถ ปรินิพฺพานจิตฺตเมว ภวโงฺคตรณภาเวน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๗. **มหาปโยโค**ติ มหากิริโย วิปตฺติกรณมหาเมฆุฏฺฐานาการวินาโสฯ **ติเฏฺฐยฺยา**ติ วินาโส นปฺปวเตฺตยฺยาติ อโตฺถฯ

๑๘. **อรณียตฺตา**ติ ปยิรุปาสิตพฺพตฺตาฯ

๒๐. ยาย กตกิจฺจตา โหติ, ตาย อคฺควิชฺชาย อธิคตาย เตวิชฺชตาภาโว นิปฺปริยายตา, สา จ อาคมนวเสน สิทฺธา สาติสยา เตวิชฺชตาติ อาห **“อาคมนียเมว ธุร”**นฺติฯ

๒๒. **ตตฺถ จา**ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติยา อาธารภาเว วาฯ ตเตฺถว หิ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต นาม โหตีติฯ

๒๓. **อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสู**ติ จ อนนุสฺสุเตสุ สเจฺจสูติ อโตฺถฯ

๒๔. ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทิเก (ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙; ธ. ส. ๒๔๘) นิโรธสมาปตฺติอเนฺต อฏฺฐ วิโมเกฺข วตฺวา ‘‘ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ อิเม อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ, อานนฺท, ภิกฺขุ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ ยทิปิ มหานิทานสุเตฺต วุตฺตํ, ตํ ปน อุภโตภาควิมุตฺตเสฏฺฐวเสน วุตฺตนฺติ อิธ กีฏาคิริสุตฺตวเสน สพฺพอุภโตภาควิมุตฺตสงฺคหตฺถํ **“อฏฺฐ สมาปตฺติโย สหชาตนามกาเยน ปฏิลภิตฺวา วิหรตี”**ติ อาหฯ กีฏาคิริสุเตฺต หิ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ ปุคฺคโล เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อารุปฺปา, เต กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๒) อรูปสมาปตฺติวเสน จตฺตาโร อุภโตภาควิมุตฺตา วุตฺตา, อุภโตภาควิมุตฺตเสโฏฺฐ จ วุตฺตลกฺขโณปปตฺติโตติฯ กายสกฺขิมฺหิปิ เอเสว นโยฯ

ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตีติ น อาสวา ปญฺญาย ปสฺสนฺติ, ทสฺสนการณา ปน ปริกฺขีณา ทิสฺวา ปริกฺขีณาติ วุตฺตาฯ ทสฺสนายตฺตปริกฺขยตฺตา เอว หิ ทสฺสนํ ปุริมกิริยา โหตีติฯ **นามนิสฺสิตโก เอโส**ติ เอโส อุภโตภาควิมุโตฺต รูปโต มุจฺจิตฺวา นามํ นิสฺสาย ฐิโต ปุน ตโต มุจฺจนโต ‘‘นามนิสฺสิตโก’’ติ วตฺวา ตสฺส จ สาธกํ สุตฺตํ วตฺวา ‘‘กายทฺวยโต สุวิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ อาหาติ อโตฺถฯ สุเตฺต หิ อากิญฺจญฺญายตนลาภิโน อุปสีวพฺราหฺมณสฺส ภควตา นามกายา วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺตติ มุนิ อกฺขาโตติฯ

ปฐมเตฺถรวาเท ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต, **ทุติยเตฺถรวาเท** อุภโตภาคโต วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺตติ, **ตติยเตฺถรวาเท** ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺว วาเร วิมุโตฺตติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ตตฺถ **วิมุโตฺต**ติ กิเลเสหิ วิมุโตฺต, กิเลสวิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทเนหิ วา กายทฺวยโต วิมุโตฺตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อรูปาวจรํ ปน นามกายโต จ วิมุตฺต**นฺติ นีวรณสงฺขาตนามกายโต วิมุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตญฺหิ นีวรณทูรีภาเวน นามกายโต รูปตณฺหาวิกฺขมฺภเนน รูปกายโต จ วิมุตฺตตฺตา เอกเทเสน อุภโตภาควิมุตฺตํ นาม โหตีติ อรหตฺตมคฺคสฺส ปาทกภูตํ อุภโตภาควิมุตฺตนามลาภสฺส การณํ ภวิตุํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๒๕. **เอเตสุ หิ เอโกปิ อฏฺฐวิโมกฺขลาภี น โหตี**ติ อุภโตภาควิมุตฺตภาวสฺส การณภูตํ รูปกายโต วิมุตฺตํ เอกมฺปิ วิโมกฺขํ อนธิคโตติ อธิปฺปาโยฯ อรูปาวจเรสุ หิ เอกมฺปิ อธิคโต อุภโตภาควิมุตฺตภาวการณปฏิลาภโต อฏฺฐวิโมเกฺขกเทเสน เตน ตํนามทาเน สมเตฺถน ‘‘อฏฺฐวิโมกฺขลาภี’’เตฺวว วุจฺจติฯ เตนาห **‘‘อรูปาวจรชฺฌาเนสุ ปนา’’**ติอาทิฯ

๒๖. **ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตี**ติ ผุฏฺฐานํ อโนฺต ผุฏฺฐโนฺต, ผุฏฺฐานํ อรูปาวจรชฺฌานานํ อนนฺตโร กาโลติ อธิปฺปาโยฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ผุฏฺฐานนฺตรกาลเมว สจฺฉิกโรติ สจฺฉิกาตโพฺพปาเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๖๕) วิย ภาวนปุํสกํ วา เอตํฯ โย หิ อรูปชฺฌาเนน รูปกายโต นามกาเยกเทสโต จ วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน วิมุโตฺต, เตน นิโรธสงฺขาโต วิโมโกฺข อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ, น ปน กาเยน สจฺฉิกโตฯ นิโรธํ ปน อารมฺมณํ กตฺวา เอกเจฺจสุ อาสเวสุ เขปิเตสุ เตน โส สจฺฉิกโต โหติ, ตสฺมา โส สจฺฉิกาตพฺพํ นิโรธํ ยถาอาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี**ติ วุจฺจติ, น ตุ วิมุโตฺตติ เอกจฺจานํ อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ

๒๗. **ทิฏฺฐตฺตา ปโตฺต**ติ เอเตน จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิโรธสฺส ปตฺตตํ ทีเปติฯ ‘‘ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺต’’ติ วา ปาโฐ, ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ ปฐมผลโต ปฏฺฐาย หิ ยาว อคฺคมคฺคา ทิฏฺฐิปฺปโตฺตติฯ

๒๘. **อิมํ ปน นยํ ‘‘โน’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ เอตฺถ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสทฺธาวิมุตฺตภาวปฺปตฺตานํ ปญฺญานานตฺตํ วุตฺตํ, น ปน เยน วิเสเสน โส วิเสโส ปโตฺต, โส วุโตฺตติ อิมํ โทสํ ทิสฺวา ปฏิเกฺขโป กโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อาคมฏฺฐกถาสู**ติ จ วจเนน อาคมนียนานตฺตสนฺนิฏฺฐานเมว ถิรํ กโรตีติ เวทิตพฺพํฯ **สทฺทหโนฺต วิมุโตฺต**ติ เอเตน สพฺพถา อวิมุตฺตสฺสปิ สทฺธามเตฺตน วิมุตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ **สทฺธาวิมุโตฺต**ติ วา สทฺธาย อธิมุโตฺตติ อโตฺถฯ

๒๙. **ปญฺญํ วาเหตี**ติ ปญฺญํ สาติสยํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ **ปญฺญา อิมํ ปุคฺคลํ วหตี**ติ นิพฺพานาภิมุขํ คเมตีติ อโตฺถฯ

๓๑. **เอวํ มคฺคกฺขเณปี**ติ อยํ อปิ-สโทฺท กสฺมา วุโตฺต, นนุ อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน สมนฺนาคโต มคฺคกฺขเณ เอว โหตีติ ตทา เอว โสตาปโนฺน นามาติ อาปนฺนนฺติ? นาปนฺนํ ฯ มเคฺคน หิ อตฺตนา สทิสสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส วา สตฺตงฺคิกสฺส วา ผลสฺส โสโตติ นามํ ทินฺนนฺติ เตนปิ สมนฺนาคตสฺส โสตาปนฺนภาวโต, โสเตน วา มเคฺคน ปวเตฺตตุํ อปริหีเนน ผลโฏฺฐปิ สมนฺนาคโต เอว นาม, น จ เตน ปฐมมคฺคกฺขเณ วิย โสโต สมาปชฺชิยมาโน, ตสฺมา สมาปนฺนโสตตฺตา ปฐมผลโต ปฏฺฐาย ‘‘โสตาปโนฺน’’ติ วตฺตุํ ยุโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘เย เกจิ, ภิกฺขเว, มยิ อเวจฺจปฺปสนฺนา, สเพฺพ เต โสตาปนฺนาฯ เตสํ โสตาปนฺนานํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๔)ฯ ตตฺถ ทุติยผลฏฺฐาทีนํ วิสุํ นามํ อตฺถีติ ปฐมผลโฏฺฐ เอว อิตเรหิ วิเสสิยมาโน ‘‘โสตาปโนฺน’’ติ วตฺตุํ ยุโตฺตติ โส เอว อิธาธิเปฺปโตฯ **ปฏิลทฺธมเคฺคน พุชฺฌตี**ติ เอเตน ปฏิลทฺธมคฺคสฺส จตุสจฺจปจฺจเวกฺขณาทีนํ อุปนิสฺสยภาวํ ทเสฺสติฯ สโมฺพธิ ปรํ อยนํ นิสฺสโย เอตสฺสาติ หิ **สโมฺพธิปรายโณ**ติฯ ทุติยเนเตฺถน สโมฺพธิ ปรํ อยนํ คติ เอตสฺสาติ **สโมฺพธิปรายโณ**ฯ

๓๒. เกวเลน กุลสเทฺทน มหากุลเมว วุจฺจตีติ อาห **‘‘มหาโภคกุเลสุเยว นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถ’’**ติฯ

๓๓. **ขนฺธพีชํ นาม** ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํฯ **อิหฏฺฐกนิชฺฌานิกวเสเนว อิมสฺมึ ฐาเน กถิตา**ติ สชฺฌานโก อชฺฌตฺตสํโยชนสมุเจฺฉเท อกเตปิ อนาคามิสภาโค อนาวตฺติธมฺโม อิธ คณนูปโค น โหติ, เหฏฺฐา อุปริ จ สํสรณโก กามภวคโต หีนชฺฌานโก อิธ คณนูปโคติ อธิปฺปาโยฯ

๓๔. **ยํ วตฺตพฺพ**นฺติ ''ทฺวีหิ การเณหิ ตนุภาโว เวทิตโพฺพ''ติอาทิ ยํ วตฺตพฺพํ สิยาติ อโตฺถฯ

๓๖. **อุปปนฺนํ วา สมนนฺตรา**ติ อุปปนฺนํ วา เอเตน ปุคฺคเลน โหติ, อถ สมนนฺตรา อริยมคฺคํ สญฺชเนติฯ **อปฺปตฺตํ วา เวมชฺฌํ อายุปฺปมาณ**นฺติ อายุปฺปมาณํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส เวมชฺฌํ อปฺปตฺตํ โหติ, เอตฺถนฺตเร อริยมคฺคํ สญฺชเนตีติ อยเมตฺถ ปาฬิอโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน ''อปฺปตฺวา ปพฺพตํ นที''ติ วิย **อายุปฺปมาณํ เวมชฺฌํ อปฺปตฺตํ วา หุตฺวา**ติ ปรสทฺทโยเค ปรโต ภูโต หุตฺวา สโทฺท วจนเสสภูโต ปยุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

๓๗. **อุปหจฺจา**ติ เอตสฺส อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถ, เตน เวมชฺฌาติกฺกโม กาลกิริโยปคมนญฺจ สงฺคหิตํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **"อติกฺกมิตฺวา เวมชฺฌ"**นฺติอาทิฯ

๔๐. **อุทฺธํวาหิภาเวนา**ติ อุทฺธํ วหตีติ อุทฺธํวาหี, ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตํ วา, ตสฺส ภาโว, เตน อุทฺธํวาหิภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ อวิเหสุ อุทฺธํโสโต ยทิปิ ตตฺถ ปรินิพฺพายี น โหติ, ยตฺถ วา ตตฺถ วา คนฺตฺวา ปรินิพฺพายตุ, ปรินิพฺพายิโน ปน ตสฺส อสงฺขารปรินิพฺพายิตา สสงฺขารปรินิพฺพายิตา จ อตฺถีติ ตตฺถ ทส อนาคามิโน วุตฺตา, เอวํ อตปฺปาทีสุปิฯ **อนุปหจฺจตลา**ติ อปฺปตฺตตลาฯ อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายีนํ ลหุสาลหุสคติกา เอว ปริตฺตวิปุลติณกฏฺฐฌาปกปปฺปฏิกาสทิสตา เวทิตพฺพา, น อุปฺปชฺชิตฺวาว นิพฺพายนกาทีหิ อธิมตฺตตา วิย สมุทฺทํ ปตฺวา นิพฺพายนกโต อนธิมตฺตตา วิย จ อนฺตรา อุปหจฺจปรินิพฺพายีหิ อุทฺธํโสตโต จ อธิมตฺตานธิมตฺตตาฯ เต เอว หิ อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายิโนติฯ **ตโต มหนฺตตเร**ติ วจนํ ติณกฏฺฐฌาปนสมตฺถปปฺปฏิกาทสฺสนตฺถํ, น อธิมตฺต นาธิมตฺตทสฺสนตฺถนฺติฯ

โน จสฺส โน จ เม สิยาติ อวิชฺชาสงฺขาราทิกํ เหตุปญฺจกํ โน จ อสฺส, วิญฺญาณาทิกํ อิทํ ผลปญฺจกํ วตฺตมานํ โน จ เม สิยาติ อโตฺถฯ เตน อตีตภวสํสิทฺธิโต ทุกฺขสมุทยโต อิมสฺส ทุกฺขสฺส ปวตฺติทสฺสนโต ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน ขนฺธานํ อุทยทสฺสนปฏิปตฺติ วุตฺตา โหติฯ **น ภวิสฺสติ, น เม ภวิสฺสตี**ติ ยทิ เอตรหิ เหตุปญฺจกํ น ภวิสฺสติ, อนาคเต ผลปญฺจกํ น เม ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ เอเตน ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน วยทสฺสนปฏิปตฺติ วุตฺตา โหติ, เอตรหิ อนาคเต จ อตฺตตฺตนิยนิวารณวเสน สุญฺญตาปฏิปตฺติ วา จตูหิปิ วุตฺตาฯ **ยทตฺถี**ติ ยํ อตฺถิฯ **ภูต**นฺติ สภาวํ นิพฺพตฺตํ วา ยถาทิฏฺฐอุทยพฺพยํ ยถาทิฏฺฐสุญฺญตํ วา ขนฺธปญฺจกํ ปริกปฺปิตอิตฺถิปุริสสตฺตาทิภาวรหิตํ นามรูปมตฺตนฺติ อโตฺถฯ วิวฏฺฏานุปสฺสนาย วิวฏฺฏมานโส ตํ ภูตํ ปชหามีติ **อุเปกฺขํ ปฏิลภติ,** สงฺขารุเปกฺขาญาเณน อุเปกฺขโก โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ภเว น รชฺชติ, สมฺภเว น รชฺชตีติ อวิสิเฏฺฐ วิสิเฏฺฐ จ ภเว น รชฺชตีติ เกจิ วทนฺติฯ ปจฺจุปฺปโนฺน ปน ภโว **ภโว,** อนาคโต ชาติยา คหเณน คหิโต **สมฺภโว**ติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา **ภโว**ติ ภูตเมว วุจฺจติ, **สมฺภโว** ตทาหาโร, ตสฺมึ ทฺวเย น รชฺชตีติ เสกฺขปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ฯ ภูเต หิ สสมฺภเว จ วิราโค เสกฺขปฏิปตฺติฯ ยถาห ''ภูตมิทนฺติ, ภเนฺต, ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ, ภูตมิทนฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา ภูตสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหติฯ ตทาหารสมฺภวนฺติ ยถาภูตํ...เป.... ทิสฺวา ตทาหารสมฺภวสฺส นิพฺพิทาย...เป....

ปฏิปโนฺน โหติฯ ตทาหารนิโรธาย ยํ ภูตํ, ตํ นิโรธธมฺมนฺติ ยถาภูตํ...เป.... ทิสฺวา นิโรธธมฺมสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหติฯ เอวํ โข, ภเนฺต, เสโกฺข โหตี''ติ (สํ. นิ. ๒.๓๑)ฯ **อถุตฺตรี**ติ อถ เอวํ อรชฺชมาโน อุตฺตริ สนฺตํ ปทํ นิพฺพานํ อนุกฺกเมน มคฺคปญฺญาย สมฺมา ปสฺสติ, ตญฺจ ขฺวสฺส ปทํ น สเพฺพน สพฺพํ สจฺฉิกตํ จตุตฺถมเคฺคเนว สจฺฉิกาตพฺพสฺส ตสฺส เตน อสจฺฉิกตตฺตาฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุกนิเทฺทสวณฺณนา

๖๓. กสฺสจิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา กสฺสจิ กถญฺจิ อวิมุโตฺต กามภโว อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจโยติ อชฺฌตฺตํ นามฯ ตตฺถ พนฺธนํ อชฺฌตฺตสํโยชนํ, เตน สมฺปยุโตฺต **อชฺฌตฺตสํโยชโน**ฯ

๘๓. การเณน วินา ปวตฺตหิตจิโตฺต **อการณวจฺฉโล**ฯ อนาคตมฺปิ ปโยชนํ อเปกฺขมาโน ปุริมคฺคหิตํ ตํ กตํ อุปาทาย กตญฺญู เอว นาม โหติ, น ปุพฺพการีติ อาห **''กริสฺสติ เม''**ติ อาทิฯ **ตโมโชติปรายโณ** ปุญฺญผลํ อนุปชีวโนฺต เอว ปุญฺญานิ กโรตีติ **''ปุพฺพการี''**ติ วุโตฺตฯ **''อิณํ เทมี''ติ สญฺญํ กโรตี**ติ เอวํสญฺญํ อกโรโนฺตปิ กโรโนฺต วิย โหตีติ อโตฺถฯ

๘๖. **อจฺฉมํสํ ลภิตฺวา สูกรมํสนฺติ น กุกฺกุจฺจายตี**ติ อจฺฉมํสนฺติ ชานโนฺตปิ สูกรมํสนฺติ น กุกฺกุจฺจายติ, มทฺทิตฺวา วีติกฺกมตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๙๐. **ติโตฺต**ติ นิฏฺฐิตกิจฺจตาย นิรุสฺสุโกฺกฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ติกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๑. **เสสสํวรเภทนา**ติ มโนสํวรเภทน, สติสํวราทิเภทน วาฯ **อกุสลสีลสมนฺนาคเมนา**ติ ''กตเม จ ถปติ อกุสลา สีลา? อกุสลํ กายกมฺมํ อกุสลํ วจีกมฺมํ ปาปโก อาชีโว''ติ วุเตฺตหิ สมนฺนาคเมนฯ **ตสฺส หิ...เป.... เอวํ สาสงฺกสมาจาโร โหตี**ติ เอวํ สาสโงฺก สมาจาโร โหตีติ อโตฺถฯ

๙๔. สมานวิสยานํ ปุคฺคลานํ วิเสสทสฺสนวเสน **''กายสกฺขี''**ติอาทิกํ วุตฺตํฯ

๑๐๗. **สมาธิ วา อาที**ติ โลกุตฺตรธมฺมา หิ ปรมตฺถโต สาสนนฺติ ตทโตฺถ ปาทกสมาธิ ตสฺส อาทิ วุโตฺต, ตทาสนฺนตฺตา **วิปสฺสนา,** ตสฺส มูเลกเทสตฺตา **มโคฺค**ฯ

๑๐๘. **อุจฺฉโงฺค วิย อุจฺฉงฺคปโญฺญ ปุคฺคโล ทฏฺฐโพฺพ**ติ อุจฺฉงฺคสทิสปญฺญตาย เอว ปญฺญา วิย ปุคฺคโลปิ อุจฺฉโงฺค วิย โหติ, ตสฺมึ ธมฺมานํ อจิรฏฺฐานโตติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ วกฺขติ หิ **''อุจฺฉงฺคสทิสปโญฺญติอโตฺถ''**ติฯ

๑๐๙. ยถา จ อุจฺฉงฺคสทิสา ปญฺญา, เอวํ นิกฺกุชฺชกุมฺภสทิสา ปญฺญา เอวาติ ทฏฺฐโพฺพ, ตตฺถ ธมฺมานํ อนวฏฺฐานโตฯ

๑๑๗. จิรฏฺฐานโต ถิรฏฺฐานโต จ ปาสาณเลขสทิสา ปราปราธนิพฺพตฺตา โกธเลขา ยสฺส โส ปาสาณเลขูปมสมนฺนาคโต **ปาสาณเลขูปโม**ติ วุโตฺต, เอวํ อิตเรปิฯ

๑๑๘. สุตาทิวตฺถุรหิโต ตุจฺฉมาโน นโฬ วิยาติ ‘‘นโฬ’’ติ วุจฺจติ, โส อุคฺคโต นโฬ เอตสฺสาติ **อุนฺนโฬ**ฯ

๑๒๒. ‘‘สีลกถา จ โน ภวิสฺสตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ สีลกถาภวนํ ปฐมารโมฺภปิ ทุสฺสีเลน สห น โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **เนว สีลกถา โหตี’’**ติฯ

๑๒๓. **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อนุคฺคเหตเพฺพ ปญฺญาย โสเธตเพฺพ จ วเฑฺฒตเพฺพ จ อธิกสีลํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนปญฺญาย อนุคฺคณฺหาติ นามาติ อโตฺถฯ

๑๒๔. **คูถกูโป วิย ทุสฺสีลฺย**นฺติ เอเตน ทุสฺสีลฺยสฺส คูถสทิสตฺตเมว ทเสฺสติฯ

๑๓๐. **โน จ สมฺมา ปญฺญเปตุํ สโกฺกนฺตี**ติ เยภุเยฺยน น สโกฺกนฺตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ, อุปฺปเนฺน ตถาคเต ตสฺมิํ อนาทริยํ กตฺวา สมาปตฺติํ อุปฺปาเทตุํ วายมนฺตสฺส อสมตฺถภาวํ วาฯ **ติตฺถิยา** วา ปูรณาทโย อธิเปฺปตาฯ

ติกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓๓. ปเรน กตํ ทุสฺสีลฺยํ อาณตฺติยา อตฺตนา จ ปโยเคน กตนฺติ อาณตฺติยา ปาปสฺส ทายาโท **‘‘ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาโท’’**ติ วุโตฺตฯ

๑๔๕. **อยนฺ**ติ ‘‘เตสุ ปฐโม’’ติอาทิกํ นยํ วทติฯ

๑๔๘. เทสนาย ธมฺมานํ ญาณสฺส อาปาถภาวสมฺปาทนํ **ญาณุคฺฆาฏนํฯ สห อุทาหฏเวลายา**ติ อุทาหฏเวลาย สทฺธิํ ตสฺมิํ กาเล อนติกฺกเนฺต เอวาติ อโตฺถฯ

๑๕๒. **ต**นฺติ อนนฺตรวจนํ วทติฯ ‘‘กตโม โลโก’’ติ วุเตฺต ‘‘ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา’’ติ มหนฺตํ อตฺถํ สงฺคหิตฺวา ฐิตวจนํ **อตฺถยุตฺตํ**ฯ ลุชฺชตีติ โลโกติ **การณยุตฺตํ**ฯ

๑๕๖. **สหิตาสหิตสฺสา**ติ สหิตาสหิเตติ อโตฺถ, สหิตาสหิตสฺส ปริจฺฉินฺทเนติ วา ฯ **เทฺวเยวา**ติ ทุติยจตุตฺถาเยวฯ เทสกสาวกสมฺปตฺติยา โพเธตุํ สมตฺถตาย **สภาวธมฺมกถิกา,** สจฺจธมฺมกถิกาติ อโตฺถฯ

๑๕๗. กุสลธเมฺมหิ จิตฺตสฺส วาสนาภาวนา **วาสธุรํฯ อยํ ปาปปุคฺคโล**ติ จตุโตฺถ วุโตฺต, น ปฐโมฯ ปฐโม หิ อวิสํวาเทตุกาโม เวรญฺชพฺราหฺมณสทิโส อธิเปฺปโตติฯ

๑๕๙. **ปุคฺคเลปิ อริยานํ อภิกฺกมนาทิสทิสตา**ติ ปุคฺคเล อภิกฺกมนาทีนํ อริยานํ อภิกฺกมนาทิสทิสตาติ อโตฺถ, อริยานํ อภิกฺกมนาทินา ปุคฺคลสฺส สทิสตาติ วา สทิสาภิกฺกมนาทิตาติ อโตฺถฯ

๑๖๖. ทุสฺสีลํ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ วทนฺโต **ภูตํ ภาสติ** นามฯ ปาณาติปาเตน ทุสฺสีลํ อทินฺนา ทาเนน ทุสฺสีโลติ อวตฺวา ปาณาติปาเตนวาติ วทนฺโต **ตจฺฉํ ภาสติ** นามฯ ยมิทํ ‘‘กาเลน า’’ติ วุตฺตํ, ตตฺร ตสฺมึ วจเน, โย ‘‘กาเลน ภณตี’’ติ วุโตฺต, โส กีทิโสติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘กาลญฺญู โหตี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยมิทํ กาเลนาติ วุตฺตํ, ตตฺร โย ปุคฺคโล’’**ติอาทิมาหฯ

๑๖๘. **อาคมนวิปตฺติ** นาม กมฺมํ, **ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ** สุกฺกโสณิตํฯ ปวเตฺต, ปวตฺตสฺส วา ปจฺจยา **ปวตฺตปจฺจยา,** อาหาราทโยฯ โชเตตีติ **โชติ,** อาโลโกฯ กุลสมฺปตฺติ ยาทีหิ โชตมาโน จ โชติ วิยาติ **โชติ**ฯ

๑๗๓. ปหีนาวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณาปิ เยหิ กิเลเสหิ วิมุโตฺต อวิมุโตฺต จ, เตสํ ทสฺสน วเสน วิมุตฺติทสฺสนเมว โหตีติ อาห **‘‘วิมุตฺติญาณทสฺสนํ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณ ญาณ’’**นฺติฯ

๑๗๔. **ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานน**ฺติ ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ ยานิ กานิจิ วตฺถานีติ วุตฺตํ โหติฯ สายํ ตติยํ อสฺสาติ **สายตติโย**ฯ อนุยุญฺชนํ **อนุโยโค**ฯ ตํ **อนุยุโตฺต**ติ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํ, ภาวนปุํสกํ วาฯ

๑๗๘. **ตตฺถ สิกฺขนภาเวนา**ติ สิกฺขาย สาชีเว จ สิกฺขนภาเวนฯ **สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต**ติ สีลสํวรํ ปริปูเรโนฺตฯ **สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต**ติ ‘‘นามกาโย ปทกาโย นิรุตฺติกาโย พฺยญฺชน กาโย’’ติ วุตฺตํ สิกฺขาปทํ ภควโต วจนํ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวาติ อโตฺถฯ อิทเมว จ ทฺวยํ ‘‘สิกฺขน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สาชีวานติกฺกโม สิกฺขาปาริปูริยา ปจฺจโยฯ ตโต หิ ยาว มคฺคา สํวรปาริปูรี โหตีติฯ **วินาสนภาวโต**ติ หึสนภาวโตฯ **หลิทฺทิราโค วิย น ถิรกโถ โหตี**ติ เอตฺถ กถาย อฏฺฐิตภาเวน หลิทฺทิราคสทิสตา เวทิตพฺพา, น ปุคฺคลสฺสฯ

๑๗๙. **ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺตีติ อิติ**-สเทฺทน เอวํปกาเร ทเสฺสติฯ **อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนน**ฺติ ทสคฺฆนกํ วตฺถยุคํ ทเสฺสตฺวา ตสฺส อชานนฺตสฺส ปญฺจคฺฆนกสฺส ทานํฯ

๑๘๑. **อวิกิณฺณสุข**นฺติ รูปาทีสุ สุภาทิปริกปฺปนวเสน อวิสฏสุขํฯ

๑๘๗. ขนฺธธเมฺมสุ อนิจฺจาทิวเสน ปวตฺตา วิปสฺสนา มคฺคผลลาเภน ปฏิลทฺธา นาม โหติ ตทลาเภน อนวฏฺฐานโตติ มคฺคผลลาภี เอว ‘‘อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาลาภี’’ติ วุโตฺต, มคฺคผลญาณเมว จ อธิกปญฺญาภาวโต จตุสจฺจธเมฺม สพฺพธมฺมสฺส วเร นิพฺพาเน เอว วา วิสิฏฺฐทสฺสนภาวโต จ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา**ติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๑๘๙. **สุเตน อนุปฺปโนฺน**ติ ยถาสุเตน วา อเตฺถน วา น สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๙๑. ปฐมปญฺจเก อุเทฺทสเนว ปุคฺคลวิภาโค วิญฺญายตีติ ยถา เตสุ ปฏิปชฺชิตพฺพํ , ตาย ปฏิปตฺติยา เต วิภชโนฺต **‘‘ตตฺร ยฺวาย’’**นฺติอาทิมาหฯ **อารมฺภสโทฺท**ติ อารมฺภกิริยา

วาจโก สโทฺทติ อโตฺถฯ ผลุปฺปตฺติยา มคฺคกิจฺจํ นิฏฺฐิตํ โหตีติ **“มคฺคกิจฺจวเสน ผลเมว วุตฺต”**นฺติ อาหฯ **อายาจนสาธู**ติ น ปสํสนาทิสาธูติ อโตฺถฯ

๑๙๒. อาทิโต เธยฺยํ ฐเปตพฺพํ **อาเธยฺยํ,** ทสฺสนสวนปฏิวจนทานวเสน มุเขน วิย ปวตฺตํ คหณํ **มุข**นฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตํ มุขํ อาเธยฺยํ, คหณตฺถํ ปกติมุขเมว วา อาเธยฺยํ ยสฺส โส **อาเธยฺยมุโข,** อวิจาเรตฺวา อาทิกถาย เอว ฐปิตคหโณติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๙๔. **รชคฺคสฺมิ**นฺติ รชคฺคภาเวฯ

๑๙๙. ควา ขีรํ อคฺคมกฺขายตีติ น เอวํ สมฺพโนฺธ, อุปฺปตฺติโต ปน ปญฺจ โครเส ทเสฺสตฺวา เตสุ สปฺปิมณฺฑสฺส อคฺคภาวทสฺสนตฺถํ **“ควา ขีร”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **“คาวิโต ขีรํ นาม โหตี”**ติอาทิฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๒. ฉเกฺก เอกนฺตโต ปากฏา สมฺมาสมฺพุทฺธาทโย เต ยถาวุตฺตคุณา ปุคฺคลาติ ท เสฺสโนฺต **“สมฺมาสมฺพุโทฺธ เตน ทฎฺฐโพฺพ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตนา**ติ สามํ สจฺจาภิสมโย ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตปฺปตฺติพเลสุ จ วสิภาวปฺปตฺตีติ เอเตน สเพฺพน สมฺทิเตนฯ ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาเณนา’’ติ ปน วุเตฺต สพฺพมิทํ สงฺคหิตํ โหติ สามํ สจฺจาภิสมเยน พเลสุ จ ว สิภาวปฺปตฺติยา จ วินา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อภาวา, ตสฺมา อฎฺฐกถายํ **“สพฺพญฺญุตญฺญาเณนา”**ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนาจริยเกน อตฺตนา อุปฺปาทิเตนา**ติ วจเนน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สาจริยกตฺตํ ปรโต อุปฺปตฺติญฺจ ปฏิเสเธติ, น สาจริยกํ ปเรหิ อุปฺปาทิตญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ น หิ ตํ ตาทิสํ นิวาเรตพฺพํ อตฺถีติฯ

ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๓. **สทฺธา นาม สาธุลทฺธิกาติ อุมฺมุชฺชตี**ติ เอเตน กุสเลสุ ธเมฺมสุ อโนฺตคธา, โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ วา อธิโมกฺขภูตา สทฺธา สาธูติ อุมฺมุชฺชมานํ กุสลํ ทเสฺสติ, เอวํ **หิรี**ยาทีสุ จฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ เอตฺถ ภุมฺมนิเทฺทโส ตทโนฺตคธตาย ตทุปการตาย วา เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ **อุมฺมุชฺชติ สาหุ สทฺธา กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติอาทินา สทฺธาทีนํ อุมฺมุชฺชนปญฺญาย สทฺธาทีนํ อุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ เตเนว **“ตสฺส สา สทฺธา เนว ติฎฺฐตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“สาหุ สทฺธา กุสเลสุ ธเมฺมสู”**ติ วา อุมฺมุชฺชนสฺส อุปการกํ อานิสํสทสฺสนํ วตฺวา **“อุมฺมุชฺชตี”**ติ เอเตน สทฺธาสงฺขาตเมว อุมฺมุชฺชนํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **จงฺกวาเร**ติ รชกานํ ขารปริสาว เนฯ เอกกมฺมนิพฺพตฺตา ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติสนฺตติ เอโก จิตฺตวาโรติ จุติโต อนนฺตโร ยถาคหิ โต ทุติโย โหตีติ อาห **“ทุติยจิตฺตวาเรนา”**ติฯ อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิตาทโย จตฺตาโร ตาย ตาย ชาติยา อรหตฺตํ อสจฺฉิกโรนฺตา อเนเก ปุคฺคลา เวทิตพฺพา, สจฺฉิกโรโนฺต ปน เอโกปิ ปุพฺพ ภาเค ตติยปุคฺคลาทิภาวํ อาปชฺชิตฺวา อเนฺต สตฺตมปุคฺคโล โหตีติฯ

สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๙. **ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา**ติ เอตฺถ เย โสตาปนฺนาทโย รูปารูปภเว อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เต อิธ วิหาย นิฏฺฐาปกฺขํ ภชมานาปิ อชฺฌตฺตสํโยชนานํ อสมุจฺฉินฺนตฺตา ปุถุชฺชนสาธารเณ จ ฐาเน อุปปตฺติยา น คหิตาฯ อสาธารณฎฺฐานุปฺปตฺติวเสน ปน อนฺตราปรินิพฺพายีอาทโย เอว ‘‘อิธ วิหาย นิฏฺฐา’’ติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาติฯ

ทสกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลปญฺญตฺติปกรณ-มูลฏีกา สมตฺตาฯ

กถาวตฺถุปกรณ-มูลฏีกา

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

กถานํ วตฺถุภาวโตติ กถาสมุทายสฺส ปกรณสฺส อตฺตโน เอกเทสานํ โอกาสภาวํ วทติฯ สมุทาเย หิ เอกเทสา อโนฺตคธาติฯ เยน ปกาเรน สเงฺขเปน อเทสยิ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“มาติกาฐปเนเนว ฐปิตสฺสา**”ติ อาหฯ

นิทานกถาวณฺณนา

อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายีติ ปรินิพฺพานเมว ปรินิพฺพานสฺส ปรินิพฺพานนฺตรโต วิเสสนตฺถํ กรณภาเวน วุตฺตํฯ ยาย วา นิพฺพานธาตุยา อธิคตาย ปจฺฉิมจิตฺตํ อปฺปฏิสนฺธิกํ ชาตํ, สา ตสฺส อปฺปฏิสนฺธิวูปสมสฺส กรณภาเวน วุตฺตาติฯ **ทุพฺพลปกฺข**นฺติ นกาฬาโสกํ วิย พลวนฺตํ, อถ โข เอกมณฺฑลิกนฺติ วทนฺติฯ ธมฺมวาทีอธมฺมวาทีวิเสสชนนสมตฺถาย ปน ปญฺญาย อภาวโต ทุพฺพลตา วุตฺตาฯ **เตสํเยวา**ติ พาหุลิยานเมว , พหุสฺสุติกาติปิ นามํฯ **ภินฺนกา**ติ มูลสงฺคีติโต มูลนิกายโต วา ภินฺนา, ลทฺธิยา สุตฺตเนฺตหิ ลิงฺคากเปฺปหิ จ วิสทิสภาวํ คตาติ อโตฺถฯ

มูลสงฺคหนฺติ ปญฺจสติกสงฺคีตึฯ **อญฺญตฺร สงฺคหิตา**ติอาทีสุ ทีฆาทีสุ อญฺญตฺร สงฺคหิตโต สุตฺตนฺตราสิโต ตํ ตํ สุตฺตํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา อญฺญตฺร อกรึสูติ วุตฺตํ โหติฯ สงฺคหิตโต วา อญฺญตฺร อสงฺคหิตํ สุตฺตํ อญฺญตฺร กตฺถจิ อกรึสุ, อญฺญํ วา อกรึสูติ อโตฺถฯ **อตฺถํ ธมฺมญฺจา**ติ ปาฬิยา อตฺถํ ปาฬิญฺจฯ **วินเย นิกาเยสุ จ ปญฺจสู**ติ วินเย จ อวเสสปญฺจนิกาเยสุ จฯ

‘‘เทฺวปานนฺท , เวทนา วุตฺตา มยา ปริยาเยนา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๘๙) **ปริยายเทสิตํ**ฯ อุเปกฺขาเวทนา หิ สนฺตสฺมิํ ปณีเต สุเข วุตฺตา ภควตาติ อยเมฺหตฺถ ปริยาโยฯ ‘‘ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, เวทนา สุขา ทุกฺขา อุเปกฺขา เวทนา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๒๔๙-๒๕๑) **นิปฺปริยายเทสิตํ**ฯ เวทนาสภาโว หิ ติวิโธติ อยเมตฺถ นิปฺปริยายตาฯ ‘‘สุขาปิ เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๒๓) **นีตตฺถํ**ฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺข’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๓๒) **เนยฺยตฺถํ**ฯ ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก จ มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเส’’ติอาทิกํ (อ. นิ. ๙.๒๑) **อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ** คเหตฺวา **อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสุ**ฯ ‘‘นตฺถิ เทเวสุ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติอาทิกํ (กถา. ๒๗๐) สุตฺตญฺจ อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ อตฺถญฺจ อญฺญํ ฐปยึสูติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทิ (ปุ. ป. มาติกา ๔.๒๔) **พฺยญฺชนจฺฉายาย** สณฺหสุขุมํ สุญฺญตาทิ**อตฺถํ พหุํ วินาสยุํ**ฯ

วินยคมฺภีรนฺติ วินเย คมฺภีรญฺจ เอกเทสํ ฉเฑฺฑตฺวาติ อโตฺถฯ กิเลสวินเยน วา คมฺภีรํ เอกเทสํ สุตฺตํ ฉเฑฺฑตฺวาติ อโตฺถฯ **ปติรูป**นฺติ อตฺตโน อธิปฺปายานุรูปํ **สุตฺตํ,** สุตฺตปติรูปกํ วา อสุตฺตํฯ เอกเจฺจ อฎฺฐกถากณฺฑเมว วิสฺสชฺชึสุ, เอกเจฺจ สกลํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ อาห **“อตฺถุทฺธารํ อภิธมฺมํ ฉปฺปกรณ**”นฺติฯ กถาวตฺถุสฺส สวิวาทเตฺตปิ อวิวาทานิ ฉปฺปกรณานิ ปฐิตพฺพานิ สิยุํ, ตานิ นปฺปวตฺตนฺตีติ หิ ทสฺสนตฺถํ **“ฉปฺปกรณ**”นฺติ วุตฺตนฺติฯ ตติยสงฺคีติโต วา ปุเพฺพ ปวตฺตมานานํ วเสน **“ฉปฺปกรณ**”นฺติ วุตฺตํ ฯ **อญฺญานี**ติ อญฺญานิ อภิธมฺมปกรณาทีนิฯ **นาม**นฺติ ยํ พุทฺธาทิปฏิสํยุตฺตํ น โหติ มญฺชุสิรีติอาทิกํ, ตํ นิกายนามํฯ **ลิงฺค**นฺติ นิ

วาสนปารุปนาทิวิเสสกตํ สณฺฐานวิเสสํฯ สิกฺกาทิกํ **ปริกฺขารํ**ฯ **อากปฺป** ฐานาทีสุ องฺคฎฺฐปนวิเสโส ทฎฺฐพฺพฯ **กรณ**นฺติ จีวรสิพฺพนาทิกิจฺจวิเสโสฯ

สงฺกนฺติกสฺสปิเกน นิกาเยน วาเทน วา ภินฺนา **สงฺกนฺติกา**ติ อโตฺถฯ **สงฺกนฺติกานํ** เภทา **สุตฺตวาที อนุปุเพฺพน ภิชฺชถ** ภิชฺชิํสูติ อโตฺถฯ **ภินฺนวาเทนา**ติ ภินฺนา วาทา เอตสฺมินฺติ ภินฺนวาโท, เตน อภิเนฺนน เถรวาเทน สห อฎฺฐารส โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ภินฺนวาเทนา**ติ วา ภินฺนาย ลทฺธิยา อฎฺฐารส โหนฺติ, เต สเพฺพปิ สหาติ อโตฺถฯ **เถรวาทานมุตฺตโม**ติ เอตฺถ **เถร**-อิติ อวิภตฺติโก นิเทฺทโสฯ เถรานํ อยนฺติ เถโรฯ โก โส? วาโทฯ เถโร วาทานมุตฺตโมติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

อุปฺปเนฺน วาเท สนฺธาย **"ปรปฺปวาทมถน"**นฺติ อาหฯ อายติํ อุปฺปชฺชนกวาทานํ ปฎิเสธนลกฺขณภาวโต **"อายติลกฺขณ"**นฺติ วุตฺตํฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มหาวโคฺค

๑. ปุคฺคลกถา

๑. สุทฺธสจฺจิกโฎฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑. มายาย อมณิอาทโย มณิอาทิอากาเรน ทิสฺสมานา ''มายา''ติ วุตฺตาฯ อภูเตน มณิอุทกาทิอากาเรน คยฺหมานา มายามรีจิอาทโย อภูตเญฺญยฺยาการตฺตา อสจฺจิกฎฺฐาฯ โย ตถา น โหติ, โส สจฺจิกโฎฺฐติ ทเสฺสโนฺต อาห **"มายา...เป.... ภูตโตฺถ"**ติฯ อนุสฺสวาทิวเสน คยฺหมาโน ตถาปิ โหติ อญฺญถาปีติ ตาทิโส เญโยฺย น ปรมโตฺถ, อตฺตปจฺจกฺโข ปน ปรมโตฺถติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อนุสฺสวา...เป.... อุตฺตมโตฺถ"**ติฯ

ฉลวาทสฺสาติ อตฺถีติ วจนสามเญฺญน อตฺถีติ วุเตฺตหิ รูปาทีหิ สามญฺญวจนสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ ''โส สจฺจิ...เป.... ลทฺธิํ คเหตฺวา อามนฺตาติ ปฎิชานาติ''ติ วจนโต ปน ''ฉลวาทสฺสา''ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ ลทฺธิ ฉลนฺติฯ **โอกาสํ อททมาโน**ติ ปติฎฺฐํ ปจฺฉินฺทโนฺตฯ ยทิ สจฺจิกเฎฺฐน อุปลพฺภติ, รูปาทโย วิย อุปลเพฺภยฺย, ตถา อนุปลพฺภนียโต น ตว วาโท ติฎฺฐตีติ นิวเตฺตโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ''โย สจฺจิกโฎฺฐ''ติ เอตฺถ วุโตฺต โย สจฺจิกโฎฺฐ, โส สปฺปจฺจยาทิภาเวน ทีปิโต ''รูปญฺจ อุปลพฺภตี''ติอาทีสุ อาคโต ธมฺมปฺปเภโทติ ทเสฺสติฯ

"เตน สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถนา"ติ วตฺวา **"เตนากาเรนา"**ติ วทโต อยมธิปฺปาโย – สจฺจิกฎฺฐปรมตฺถากาเรน อุปลพฺภมานํ สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภมานํ นาม โหตีติฯ อญฺญถา ตโตติ ตสฺส เตนากาเรนาติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ โก ปเนติสฺสา ปุริมปฺปจฺฉาย จ วิเสโสติ? ปุริมปฺปจฺฉาย สตฺตปญฺญาสวิโธ ธมฺมปฺปเภโท ยถา ภูเตน สภาวเตฺถน อุปลพฺภติ, เอวํ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ วุตฺตํฯ อิธ ปน ภูตสภาวเตฺถน อุปลพฺภมาโน โส ธมฺมปฺปเภโท เยน รุปฺปนาทิสปฺปจฺจยาทิอากาเรน อุปลพฺภติ, กิํ เตนากาเรน ปุคฺคโลปิ อุปลพฺภตีติ เอส วิเสโสฯ ยถา ปน รูปํ วิย ภูตสภาวเตฺถน อุปลพฺภมานา เวทนา น รุปฺปนากาเรน อุปลพฺภติ, เอวํ ธมฺมปฺปเภโท วิย ภูตสภาวเตฺถน อุปลพฺภมาโน ปุคฺคโล น รุปฺปนาทิสปฺปจฺจยาทิอากาเรน

อุปลพฺภตีติ สกฺกา ปรวาทินา วตฺตุนฺติ อโจทนียํ เอตํ สิยาฯ อวชานนญฺจ ตสฺส ยุตฺตนฺติ นิคฺคโห จ น กาตโพฺพฯ ธมฺมปฺปเภทโต ปน อญฺญสฺส สจฺจิกฏฺฐสฺส อสิทฺธตฺตา ธมฺมปฺปเภทากาเรเนว โจเทติฯ อวชานเนเนว นิคฺคหํ ทเสฺสติฯ อนุชานนาวชานนปกฺขา สามญฺญวิเสเสหิ ปฏิญฺญาปฏิเกฺขปปกฺขา อนุโลมปฏิโลมปกฺขา ปฐมทุติยนยาติ อยเมเตสํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

‘‘เตน วต เร วตฺตเพฺพ’’ติ วทโนฺต วตฺตพฺพสฺส อวจเน โทสํ ปาเปตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **‘‘นิคฺคหสฺส ปาปิตตฺตา’’**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **‘‘เอวเมตํ นิคฺคหสฺส จ อนุโลมปฏิโลมโต จตุนฺนํ ปาปนาโรปนญฺจ วุตฺตตฺตา อุปลพฺภตีติอาทิกํ อนุโลมปญฺจกํ นามา’’**ติ วุตฺตํ, อนุโลมปฏิโลมโต ปน ทฺวีหิ ฐปนาหิ สห สตฺตเกน ภวิตพฺพํ, ตํวชฺชเน วา การณํ วตฺตพฺพํฯ ยํ ปน วกฺขติ ‘‘ฐปนา นาม ปรวาทีปกฺขสฺส ฐปนโต ‘อยํ ตว โทโส’ติ ทเสฺสตุํ ฐปนมตฺตเมว โหติ, น นิคฺคหสฺส วา ปฏิกมฺมสฺส วา ปากฏภาวกรณ’’นฺติ (กถา. อฏฺฐ. ๒)ฯ เตนาธิปฺปาเยน อิธาปิ ฐปนาทฺวยํ วเชฺชติฯ ยถา ปน ตตฺถ ปฏิกมฺมปญฺจกภาวํ อวตฺวา ปฏิกมฺมจตุกฺกภาวํ วกฺขติ, เอวมิธาปิ นิคฺคหจตุกฺกภาโว วตฺตโพฺพ สิยาฯ สุทฺธิกนิคฺคหสฺส ปน นิคฺคหปฺปธานตฺตา อุเทฺทสภาเวน วุโตฺต นิคฺคโหว วิสุํ วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ เย ปน ‘‘อยถาภูตนิคฺคหตฺตา ตตฺถ ปฏิกมฺมํ วิสุํ น วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, เตสํ ทุติเย วาทมุเข นิคฺคหจตุกฺกภาโว ปฏิกมฺมปญฺจกภาโว จ อาปชฺชติฯ

๒. อตฺตนา อธิเปฺปตํ สจฺจิกฏฺฐเมวาติ สมฺมุติสจฺจํ สนฺธายาติ อธิปฺปาโยฯ วกฺขติ หิ ‘‘สุทฺธสมฺมุติสจฺจํ วา ปรมตฺถมิสฺสกํ วา สมฺมุติสจฺจํ สนฺธาย ‘โย สจฺจิกโฎฺฐ’ติ ปุน อนุโยโค ปรวาทิสฺสา’’ติ (กถา. อฏฺฐ. ๖)ฯ ตตฺถ ยทิ ปรวาทินา อตฺตนา อธิเปฺปตสจฺจิกโฎฺฐ สมฺมุติสจฺจํ, สมฺมุติสจฺจากาเรน ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ วทเนฺตน สมานลทฺธิโก นปฺปฏิเสธิตโพฺพ, กถา เอวายํ นารภิตพฺพาฯ อถ สกวาทินา อตฺตนา จ อธิเปฺปตสจฺจิกฏฺฐํเยว สนฺธาย ปรวาที **‘‘โย สจฺจิกโฎฺฐ’’ติอาทิมาหา**ติ อยมโตฺถฯ สกวาทินา สมฺมุติสจฺจํเยว สจฺจิกโฎฺฐติ อธิเปฺปตนฺติ อาปชฺชติฯ ยทิ อุภยํ อธิเปฺปตํ, ปุน ‘‘สมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานิ วา เอกโต กตฺวาปิ เอวมาหา’’ติ น วตฺตพฺพํ สิยาติฯ ยทิ จ เทฺวปิ สจฺจานิ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถา, สจฺจิกเฎฺฐกเทเสน อุปลทฺธิํ อิจฺฉเนฺตน ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติอาทิ อนุโยโค น กาตโพฺพ, น จ สจฺจิกเฎฺฐกเทเสน อนุโยโค ยุโตฺตฯ น หิ เวทยิตากาเรน อุปลพฺภมานา เวทนา รุปฺปนากาเรน อุปลพฺภตีติ อนุยุญฺชิตพฺพา, น จ ปรวาที รุปฺปนาทิสภาวํ ปุคฺคลํ อิจฺฉติ, อถ โข สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถเมวาติฯ ปรมตฺถสจฺจโต อญฺญสฺมิํ สจฺจิกเฎฺฐ วิชฺชมาเน นาสฺส ปรมตฺถสจฺจตา อนุยุญฺชิตพฺพาฯ อสจฺจิกเฎฺฐ สจฺจิกฏฺฐโวหารํ อาโรเปตฺวา ตํ สนฺธาย ปุจฺฉตีติ วทนฺตานํ โวหริตสจฺจิกฏฺฐสฺส อตฺตนา อธิเปฺปตสจฺจิกฏฺฐตา น ยุตฺตาฯ โวหริตปรมตฺถสจฺจิกฏฺฐานญฺจ ทฺวินฺนํ สจฺจิกฏฺฐภาเว วุตฺตนโยว โทโสฯ สมฺมุติสจฺจากาเรน อุปลพฺภมานญฺจ ภูตสภาวเตฺถน อุปลเพฺภยฺย วา น วาฯ ยทิ ภูตสภาวเตฺถน อุปลพฺภติ, ปุคฺคโลปิ อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ อนุชานโนฺต นานุยุญฺชิตโพฺพฯ อถ น ภูตสภาวเตฺถน, ตํวินิมุโตฺต สมฺมุติสจฺจสฺส สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถากาโร น วตฺตโพฺพ อสิทฺธตฺตาฯ วกฺขติ จ ‘‘ยถา รูปาทโย ปจฺจตฺตลกฺขณสามญฺญลกฺขณวเสน อตฺถิ, น เอวํ ปุคฺคโล’’ติฯ ตสฺมา มคฺคิตโพฺพ เอตฺถ อธิปฺปาโยฯ

ทฺวินฺนํ สจฺจานนฺติ เอตฺถ สจฺจทฺวยากาเรน อนุปลพฺภนียโต อนุเญฺญยฺยเมตํ สิยา, น วา กิญฺจิ วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ เอกเทเสน ปรมตฺถากาเรน อนุปลพฺภนียตา อนุชานนสฺส น การณํ, เอวํ เอกเทเสน สมฺมุติยากาเรน อุปลพฺภนียตา ปฏิเกฺขปสฺส จาติ มคฺคิตโพฺพ เอตฺถาปิ อธิปฺปาโยฯ **นุปลพฺภตีติ วจนสามญฺญมตฺต**นฺติ นุปลพฺภตีติ อิทเมว วจนํ อนุญฺญาตํ

ปฏิกฺขิตฺตญฺจาติ เอตํ ฉลวาทํ นิสฺสายาติ อธิปฺปาโยฯ ยถา **อุปลพฺภตี**ติ เอตสฺเสว อนุชานนปฏิเกฺขเปหิ อหํ นิคฺคเหตโพฺพ, เอวํ **นุปลพฺภตี**ติ เอตสฺเสว อนุชานนปฏิเกฺขเปหิ ตฺวนฺติ เอวํ สมฺภวนฺตสฺส สามเญฺญน อสมฺภวนฺตสฺส กปฺปนํ ปเนตฺถ ฉลวาโท ภวิตุํ อรหติฯ เตน นุปลพฺภตีติ วจนสามญฺญมตฺตํ ฉลวาทสฺส การณตฺตา ''ฉลวาโท''ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ วจนสามญฺญมตฺตญฺจ ฉลวาทญฺจ นิสฺสายาติ วา อโตฺถฯ ฐปนา นิคฺคหปฺปฏิกมฺมานํ ปากฎภาวกรณํ น โหตีติ อิทํ วิจาเรตพฺพํฯ น หิ ปกฺขฎฺฐปเนน วินา ปุริมํ อนุชานิตฺวา ปจฺฉิมสฺส อวชานนํ, ปจฺฉิมํ วา อวชานนฺตสฺส ปุริมานุชานนํ มิจฺฉาติ สกฺกา อาโรเปตุนฺติฯ

๓. **ตวา**ติ, **ปฏิชานนฺต**นฺติ จ ปจฺจเตฺต สามิอุปโยควจนานีติ อธิปฺปาเยน **"ตฺวํเยว ปฏิชานโนฺต"**ติ อาหฯ

๔-๕. **จตูหิ ปาปนาโรปนาหิ นิคฺคหสฺส อุปนีตตฺตา**ติ ''ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหม, หญฺจี''ติอาทินา ตยา มม กโต นิคฺคโห, มยา ตว กโต นิคฺคโห วิย มิจฺฉาติ เอวํ เตน อนุโลมปญฺจเก จตูหิ ปาปนาโรปนาหิ กตสฺส นิคฺคหสฺส เตน นิยาเมน ทุกฺกฎภาวสฺส อตฺตนา กตนิคฺคเหน สห อุปนีตตฺตา อนิคฺคหภาวสฺส วา อุปคมิตตฺตาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวเมว **เตน หิ ยํ นิคฺคณฺหาสิ หญฺจิ...เป.... อิทํ เต มิจฺฉา**ติ เอตสฺส อนิคฺคหภาวนิคมนเสฺสว นิคฺคมนจตุกฺกตา เวทิตพฺพาฯ

อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๗-๑๐. **"อตฺตโน ลทฺธิํ นิสฺสาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสา"**ติ วตฺวา ปุน **"ปรมตฺถวเสน ปุคฺคลสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสา"**ติ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ ปฏิเกฺขโป อตฺตโน ลทฺธิยา ยทิ กโต, ปรมตฺถโต อเญฺญน สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถน ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ อยมสฺส ลทฺธีติ อาปชฺชติฯ ตถา จ สติ นายํ สมฺมุติสจฺจวเสน อุปลทฺธิํ อิจฺฉเนฺตน นิคฺคเหตโพฺพฯ อถ อตฺตโน ลทฺธิํ นิคฺคูหิตฺวา ปรสฺส ลทฺธิวเสน ปฏิกฺขิปติ, ปุริมปฏิญฺญาย อวิโรธิตตฺตา น นิคฺคเหตโพฺพฯ น หิ อตฺตโน จ ปรสฺส จ ลทฺธิํ วทนฺตสฺส โทโส อาปชฺชตีติฯ อตฺตโน ปน ลทฺธิยา ปฏิชานิตฺวา ปรลทฺธิยา ปฏิกฺขิปเนฺตน อตฺตโน ลทฺธิํ ฉเฑฺฑตฺวา ปรลทฺธิ คหิตา โหตีติ นิคฺคเหตโพฺพติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย สิยาฯ

ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สุทฺธสจฺจิกฎฺฐวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. โอกาสสจฺจิกโฎฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๑. **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพสฺมิํ สรีเรติ อยมโตฺถติ ทเสฺสโนฺต อาห **"สรีรํ สนฺธายา"**ติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ สํขิตฺตปาเฐฯ **ยสฺมา สรีรํ สนฺธาย "สพฺพตฺถ น อุปลพฺภตี"ติ วุเตฺต สรีรโต พหิ อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปจฺจนีเก ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสา**ติ เอเตน น เกนจิ สภาเวน ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหติฯ น หิ เกนจิ สภาเวน อุปลพฺภมานสฺส สรีรตทญฺญาวิมุโตฺต อุปลทฺธิโอกาโส อตฺถีติฯ

๓. กาลสจฺจิกโฎฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๒. **ปุริมปจฺฉิมชาติกาลญฺจา**ติ มชฺฌิมชาติกาเล อุปลพฺภมานสฺส ตเสฺสว ปุริมปจฺฉิมชาติกาเลสุ อุปลทฺธึ สนฺธายาติ อธิปฺปาโยฯ **เสสํ ปฐมนเย วุตฺตสทิสเมวา**ติ อิเมสุ ตีสุ ปฐเม ‘‘สพฺพตฺถา’’ติ เอตสฺมึ นเย วุตฺตสทิสเมว, กึ ตํ? ปาฐสฺส สํขิตฺตตาติ อโตฺถฯ อิธาปิ หิ ยสฺมา ‘‘สพฺพทา น อุปลพฺภตี’’ติ วุเตฺต เอกทา อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปจฺจนีเก ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสาติ โยเชตพฺพนฺติฯ

๔. อวยวสจฺจิกโฎฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๓. ตติยนเย จ ยสฺมา **‘‘สเพฺพสุ น อุปลพฺภตี’’ติ วุเตฺต เอกสฺมึ อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปจฺจนีเก ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสา**ติ โยเชตพฺพํฯ เตนาห **‘‘ตาทิสเมวา’’**ติฯ

โอกาสาทิสจฺจิกโฎฺฐ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๑๔. **ตตฺถ อนุโลมปญฺจกสฺสา**ติอาทิมฺหิ อนุโลมปญฺจกนฺติ นิคฺคหปญฺจกํ, ปจฺจนีกนฺติ จ ปฏิกมฺมํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อนุโลมปญฺจกสฺส ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภตี’’ติอาทิกสฺส อโตฺถ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภตี’’ติอาทิปาฬึ สํขิปิตฺวา อาคเต สรูเปน อวุเตฺต ‘‘ยสฺมา สรีรํ สนฺธายา’’ติอาทินา (กถา. อฎฺฐ. ๑๑) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพ, ปจฺจนีกสฺส จ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’ติอาทิกสฺส ปฏิกมฺมกรณวเสน วุตฺตสฺส อโตฺถ ปฏิกมฺมาทิปาฬึ สํขิปิตฺวา อาทิมตฺตทสฺสเนน อาคเต ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’ติอาทิมฺหิ อนุโลเม ‘‘สพฺพตฺถาติ สรีรํ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺสา’’ติอาทินา (กถา. อฎฺฐ. ๑๑) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อถ วา **ตตฺถา**ติ ยํ อารทฺธํ, ตสฺมินฺติ เอวํ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา **ตตฺถ** เตสุ ตีสุ มุเขสูติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อนุโลมปญฺจกมูลกา เจตฺถ สพฺพานุโลมปจฺจนีกปญฺจกปาฬิ อนุโลมปญฺจกสฺส ปาฬีติ วุตฺตา, ตถา ปจฺจนีกานุโลมปญฺจกปาฬิ จ ปจฺจนีกสฺส ปาฬีติฯ ตํ สํขิปิตฺวา ปฏิกมฺมวเสน อาคเต สรูเปน อวุเตฺต ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภตี’’ติอาทิเก ปจฺจนีเก ‘‘อุปลพฺภตี’’ติ อาทิเก อนุโลเม จ อโตฺถ เหฎฺฐา สุทฺธิกสจฺจิกเฎฺฐ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

สจฺจิกฎฺฐวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนา

๑๗-๒๗. **รูปาทีหิ สทฺธึ สจฺจิกฎฺฐสํสนฺทน**นฺติ สจฺจิกฎฺฐสฺส ปุคฺคลสฺส รูปาทีหิ สทฺธึ สํสนฺทนํ, สจฺจิกเฎฺฐ วา รูปาทีหิ สทฺธึ ปุคฺคลสฺส สํสนฺทนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปุคฺคโล รูปญฺจา**ติ **จ**-การสฺส สมุจฺจยตฺถตฺตา **ยถา รูป**นฺติ เอวํ นิทสฺสนวเสน วุโตฺต อโตฺถ วิจาเรตโพฺพฯ รูปาทีหิ อโญฺญ อนโญฺญ จ ปุคฺคโล น วตฺตโพฺพติ ลทฺธิ **สมโย**ฯ ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อพฺ

ยากตเมตํ ภควตา’’ติอาทิกํ (สํ. นิ. ๔.๔๑๖) **สุตฺตํ**ฯ อนุญฺญายมาเน ตทุภยวิโรโธ อาปชฺชตีติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘สมยสุตฺตวิโรธํ ทิสฺวา’’**ติฯ

ธมฺมโตติ ปาฬิโตฯ ‘‘ปฏิกมฺมจตุกฺกาทีนิ สํขิตฺตานิฯ ปรวาที…เป…. ทสฺสิตานี’’ติ วทเนฺตหิ **ปุคฺคโล นุปลพฺภติ…เป…. อาชานาหิ ปฏิกมฺม**นฺติ เอตฺถ **อาชานาหิ นิคฺคหนฺ**ติ ปาโฐ ทิโฏฺฐ ภวิสฺสติฯ **อญฺญตฺตํ ปฏิชานาปนตฺถ**นฺติ ยถา มยา อญฺญตฺตํ วตฺตพฺพํ, ตถา จ ตยาปิ ตํ วตฺตพฺพนฺติ อญฺญตฺตปฏิญฺญาย โจทนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **สมฺมุติปรมตฺถานํ เอกตฺตนานตฺตปญฺหสฺส ฐปนียตฺตา**ติ อพฺยากตตฺตาติ อโตฺถฯ ยทิ ฐปนียตฺตา ปฏิกฺขิปิตพฺพํ, ปเรนปิ ฐปนียตฺตา ลทฺธิเมว นิสฺสาย ปฏิเกฺขโป กโตติ โสปิ น นิคฺคเหตโพฺพ สิยาฯ ปโร ปน ปุคฺคโลติ กญฺจิ สภาวํ คเหตฺวา ตสฺส ฐปนียตฺตํ อิจฺฉติ, สติ จ สภาเว ฐปนียตา น ยุตฺตาติ นิคฺคเหตโพฺพฯ สมฺมุติ ปน โกจิ สภาโว นตฺถิฯ เตเนวสฺส เอกตฺตนานตฺตปญฺหสฺส ฐปนียตํ วทโนฺต น นิคฺคเหตโพฺพติ สกวาทินา ปฏิเกฺขโป กโตติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺตฯ

สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. โอปมฺมสํสนฺทนวณฺณนา

๒๘-๓๖. **อุปลทฺธิสามเญฺญน อญฺญตฺตปุจฺฉา จา**ติ อิทญฺจ ทฺวินฺนํ สมานตา โน อญฺญตฺตสฺส การณํ ยุตฺตํ, อถ โข วิสุํ อตฺตโน สภาเวน สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภนียตาติ วิจาเรตพฺพํฯ ‘‘เอกวีสาธิกานี’’ติ ปุริมปาโฐ, **วีสาธิกานี**ติ ปน ปฐิตพฺพํฯ

๓๗-๔๕. ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล’’ติ สุตฺตํ อนุชานาเปเนฺตน อุปลทฺธิ อนุชานิตา โหตีติ มญฺญมาโน อาห **‘‘อุปลทฺธิสามญฺญํ อาโรเปตฺวา’’**ติฯ **วีสาธิกานิ นว ปฏิกมฺมปญฺจกสตานิ ทสฺสิตานี**ติ เอเตน สุทฺธิกสํสนฺทเนปิ ‘‘อาชานาหิ ปฏิกมฺม’’มิเจฺจว ปาโฐติ วิญฺญายติฯ ยญฺจ วาทมุเขสุ สุทฺธิกสจฺจิกเฎฺฐ ‘‘ปฏิกมฺมจตุกฺก’’นฺติ วุตฺตํ, ตมฺปิ ‘‘ปฏิกมฺมปญฺจก’’นฺติฯ

โอปมฺมสํสนฺทนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. จตุกฺกนยสํสนฺทนวณฺณนา

๔๖-๕๒. เอกธมฺมโตปิ อญฺญตฺตํ อนิจฺฉโนฺต รูปาทิเอเกกธมฺมวเสน นานุยุญฺชิตโพฺพฯ สมุทายโต หิ อยํ อญฺญตฺตํ อนิจฺฉโนฺต เอกเทสโต อนญฺญตฺตํ ปฏิกฺขิปโนฺต น นิคฺคหารโห สิยาติ เอตํ วจโนกาสํ นิวเตฺตตุํ **‘‘อยญฺจ อนุโยโค’’**ติอาทิมาหฯ **สกล**นฺติ สตฺตปญฺญาสวิโธ ธมฺมปฺปเภโท ปุคฺคโลติ วา ปรมตฺถสจฺจํ ปุคฺคโลติ วา เอวํ สกลํ สนฺธายาติ อโตฺถฯ เอวํ สกลํ ปรมตฺถํ จิเนฺตตฺวา ตนฺติวเสน อนุโยคลกฺขณสฺส ฐปิตตฺตา สกลปรมตฺถโต จ อญฺญสฺส สจฺจิกฎฺฐสฺส อภาวา สจฺจิกเฎฺฐน ปุคฺคเลน ตโต อเญฺญน น ภวิตพฺพนฺติ ‘‘รูปํ ปุคฺคโล’’ติ อิมํ ปญฺหํ ปฏิกฺขิปนฺตสฺส นิคฺคหาโรปนํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

สภาควินิโพฺภคโตติ รูปโต อญฺญสภาคตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพธมฺมา**ติ รูปวเชฺช สพฺพธเมฺม วทติฯ ‘‘รูปสฺมึ ปุคฺคโล’’ติ เอตฺถ นิสฺสยวินาเส วินาสาปตฺติภเยน ปฏิกฺขิปตีติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘อุเจฺฉททิฎฺฐิภเยน เจวา’’**ติฯ ตีสุ ปน **สมยวิโรเธน** ปฏิเกฺขโป อธิเปฺปโตฯ น หิ โส สกฺกายทิฎฺฐึ อิจฺฉติ, อปิจ สสฺสตทิฎฺฐิภเยน ปฏิกฺขิปตีติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ สกฺกายทิฎฺฐีสุ หิ ปเญฺจว อุเจฺฉททิฎฺฐิโย, เสสาสสฺสตทิฎฺฐิโยติฯ **อญฺญตฺร รูปา**ติ เอตฺถ จ รูปวา ปุคฺคโลติ อยมโตฺถ สงฺคหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

จตุกฺกนยสํสนฺทนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สํสนฺทนกถาวณฺณนาฯ

๘. ลกฺขณยุตฺติวณฺณนา

๕๔. **ปจฺจนีกานุโลเม**ติ อิทํ ยํ วกฺขติ ‘‘ฉลวเสน ปน วตฺตพฺพํ ‘อาชานาหิ ปฏิกมฺม’นฺติ อาที’’ติ (กถา. อฏฺฐ. ๕๔), เตน ปน น สเมติฯ ปจฺจนีกานุโลเม หิ ปจฺจนีเก ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ วตฺตพฺพํ, น ปน ‘‘ปฏิกมฺม’’นฺติฯ

ลกฺขณยุตฺติวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วจนโสธนวณฺณนา

๕๕-๕๙. **ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปททฺวยสฺส อตฺถโต เอกเตฺต**ติ เอตฺถ ตเทว เอกตฺตํ ปเรน สมฺปฏิจฺฉิตํ อสมฺปฏิจฺฉิตนฺติ วิจาเรตพฺพเมตํฯ ปุคฺคลสฺส หิ อวิภชิตพฺพตํ, อุปลพฺภตีติ เอตสฺส วิภชิตพฺพตํ วทโนฺต วิภชิตพฺพาวิภชิตพฺพตฺถานํ อุปลพฺภติปุคฺคล-สทฺทานํ กถํ อตฺถโต เอกตฺตํ สมฺปฏิเจฺฉยฺยาติ? ยถา จ วิภชิตพฺพาวิภชิตพฺพตฺถานํ อุปลพฺภติ-รูป-สทฺทานํ ตํ วิภาคํ วทโต รูปํ กิญฺจิ อุปลพฺภติ, กิญฺจิ น อุปลพฺภตีติ อยํ ปสโงฺค นาปชฺชติ, เอวํ เอตสฺสปิ ยถาวุตฺตวิภาคํ วทโต ยถาอาปาทิเตน ปสเงฺคน น ภวิตพฺพนฺติ มคฺคิตโพฺพ เอตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๖๐. ‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู’’ติ (สุ. นิ. ๑๑๒๕) เอเตน อตฺถโต ปุคฺคโล นตฺถีติ วุตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘นตฺถีติปิ วุตฺต’’**นฺติฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๖๑-๖๖. รูปกายาวิรหํ สนฺธาย **‘‘รูปกายสพฺภาวโต’’**ติ อาหฯ ‘‘รูปิโน วา อรูปิโน วา’’ติ (อิติวุ. ๙๐) สุเตฺต อาคตปญฺญตฺติํ สนฺธาย **‘‘ตถารูปาย จ ปญฺญตฺติยา อตฺถิตายา’’**ติฯ **วีตราคสพฺภาวโต**ติ กามีภาวสฺส อเนกนฺติกตฺตา กามธาตุยา อายตฺตตฺตาภาวโต จ ‘‘กามี’’ติ น วตฺตโพฺพติ ปฏิกฺขิปตีติ อธิปฺปาโยฯ

๖๗. **กายานุปสฺสนายา**ติ การณวจนเมตํ, กายานุปสฺสนาย การณภูตาย เอวํลทฺธิกตฺตาติ อโตฺถฯ **อาหจฺจ ภาสิต**นฺติ ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อพฺยากตเมตํ มยา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๒๘) อาหจฺจ ภาสิตํฯ

ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. คติอนุโยควณฺณนา

๖๙-๗๒. **‘‘ทเสฺสโนฺต ‘เตน หิ ปุคฺคโล สนฺธาวตี’ติอาทิมาหา’’**ติ วุตฺตํ, ‘‘ทเสฺสโนฺต ‘น วตฺตพฺพํ ปุคฺคโล สนฺธาวตี’ติอาทิมาหา’’ติ ปน ภวิตพฺพํ, ทเสฺสตฺวาติ วา วตฺตพฺพํฯ

๙๑. **เยน รูปสงฺขาเตน สรีเรน สทฺธึ คจฺฉตี**ติ เอตฺถ ‘‘รูเปน สทฺธึ คจฺฉตี’’ติ วทนฺเตน ‘‘รูปํ ปุคฺคโล’’ติ อนนุญฺญาตตฺตา เยนากาเรน ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อิทํ อาปชฺชติ , โส วตฺตโพฺพฯ **อสญฺญูปปตฺตึ สนฺธายา**ติ นิรยูปคสฺส ปุคฺคลสฺส อสญฺญูปคสฺส อรูปูปคสฺส จ อนฺตราภวํ น อิจฺฉตีติ จุติโต อนนฺตรํ อุปปตฺตึ สนฺธายาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เย ปน จุติกาเล อุปปตฺติกาเล จ อสญฺญูปปตฺติกาเล จ อสญฺญสเตฺตสุ สญฺญา อตฺถีติ คเหตฺวา อสญฺญูปคสฺส จ อนฺตราภวํ อิเจฺฉยฺยุํ, เตสํ อนฺตราภวภาวโต ‘‘อสญฺญูปปตฺติ อเวทนา’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

๙๒. **อเวทโนติอาทีสุ ตทญฺญ**นฺติ สญฺญภวโต อญฺญํ อสญฺญาเนวสญฺญานาสญฺญาย ตนุปปตฺตึฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตเนปิ หิ น วตฺตพฺพํ สญฺญา อตฺถีติ อิจฺฉนฺติฯ

๙๓. **ยสฺมา รูปาทิธเมฺม วินา ปุคฺคโล นตฺถี**ติ อินฺธนุปาทาโน อคฺคิ วิย อินฺธเนน รูปาทิอุปาทาโน ปุคฺคโล รูปาทินา วินา นตฺถีติ ลทฺธิวเสน วทติฯ

คติอนุโยควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๙๗. **นีลํ รูปํ อุปาทาย นีโลติอาทีสู**ติ ‘‘นีลํ รูปํ อุปาทาย นีลกสฺส ปุคฺคลสฺส ปญฺญตฺตี’’ติ เอตฺถ โย ปุโฎฺฐ นีลํ อุปาทาย นีโลติ, ตทาทีสูติ อโตฺถฯ

๙๘. **เฉกฎฺฐํ สนฺธายา**ติ เฉกฎฺฐํ สนฺธาย วุตฺตํ, น กุสลปญฺญตฺตึฯ ‘‘กุสลํ เวทนํ อุปาทายา’’ติ มญฺญมาโน ปฎิชานาตีติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๑๒. **อิทานิ** …เป…. **ทเสฺสตุํ ‘‘ยถา รุกฺข’’นฺติอาทิมาหา**ติ ปุพฺพปกฺขํ ทเสฺสตฺวา อุตฺตรมาหาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๑๕. ‘‘ยสฺส รูปํ โส รูปวา’’ติ อุตฺตรปเกฺข วุตฺตํ วจนํ อุทฺธริตฺวา **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทิมาหฯ

๑๑๖. **จิตฺตานุปสฺสนาวเสนา**ติ จิตฺตานุปสฺสนาวเสน ปริทีปิตสฺส สราคาทิจิตฺตโยคสฺส วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๑๘. **เยนาติ จกฺขุ**นฺติ ‘‘เยนา’’ติ วุตฺตํ กรณํ จกฺขุนฺติ อโตฺถฯ **จกฺขุเมว รูปํ ปสฺสตี**ติ วิญฺญาณนิสฺสยภาวูปคมนเมว จกฺขุสฺส ทสฺสนํ นาม โหตีติ สนฺธาย วทติฯ

อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. ปุริสการานุโยควณฺณนา

๑๒๓. **กรณมตฺต**นฺติ กมฺมานํ นิปฺผาทกปฺปโยชกภาเวน ปวตฺตา ขนฺธาฯ

๑๒๔. ปุริมกเมฺมน วินา ปุคฺคลสฺส ชาติ, ชาตสฺส จ วิชฺชฎฺฐานาทีสุ สมฺมา มิจฺฉา วา ปวตฺติ นตฺถีติ สนฺธาย **‘‘ปุริมกมฺมเมว ตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ

๑๒๕. **กมฺมวฎฺฎสฺสา**ติ เอตฺถ กมฺมการกสฺส โย การโก, เตนปิ อญฺญํ กมฺมํ กาตพฺพํ, ตสฺส การเกนปิ อญฺญนฺติ เอวํ กมฺมวฎฺฎสฺส อนุปเจฺฉทํ วทนฺติฯ ปุคฺคลสฺส การโก กมฺมสฺส

การโก อาปชฺชตีติ วิจาเรตพฺพเมตํฯ มาตาปิตูหิ ชนิตตาทินา ตสฺส การกํ อิจฺฉนฺตสฺส กมฺมการกานํ การกปรมฺปรา อาปชฺชตีติ อิทญฺจ วิจาเรตพฺพํฯ

๑๗๐. สุตฺตวิโรธภเยนาติ ‘‘โส กโรติ โส ปฏิสํเวทยตีติ โข, พฺราหฺมณ, อยเมโก อนฺโต’’ติอาทีหิ (สํ. นิ. ๒.๔๖) วิโรธภยาฯ

๑๗๑. ‘‘อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทตี’’ติ (ธ. ป. ๑๘) วจนโต กมฺมกรณกาเล วิปากปฏิสํเวทนกาเล จ โสเยวาติ ปฏิชานาตีติ อธิปฺปาโยฯ **สยํกตํ สุขทุกฺข**นฺติ จ ปุโฏฺฐ ‘‘กึ นุ โข, โภ โคตม, สยํกตํ สุขํ ทุกฺขนฺติ? มา เหวํ กสฺสปา’’ติอาทิสุตฺตวิโรธา (สํ. นิ. ๒.๑๘) ปฏิกฺขิปติฯ

๑๗๖. **ลทฺธิมตฺตเมเวต**นฺติ โสเยเวโก เนว โส โหติ น อโญฺญติ อิทํ ปน นเตฺถว, ตสฺมา เอวํวาทิโน อสยํการนฺติอาทิ อาปชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ **อปิจา**ติอาทินา อิทํ ทเสฺสติ – น ปรสฺส อิจฺฉาวเสเนว ‘‘โส กโรตี’’ติอาทิ อนุโยโค วุโตฺต, อถ โข ‘‘โส กโรตี’’ติอาทีสุ เอกํ อนิจฺฉนฺตสฺส อิตรํ, ตญฺจ อนิจฺฉนฺตสฺส อญฺญํ อาปนฺนนฺติ เอวํ การกเวทกิจฺฉาย ฐตฺวา ‘‘โส กโรตี’’ติอาทีสุ ตํ ตํ อนิจฺฉาย อาปนฺนวเสนาปีติฯ อถ วา น เกวลํ ‘‘โส กโรตี’’ติอาทีนํ สเพฺพสํ อาปนฺนตฺตา, อถ โข เอเกกเสฺสว จ อาปนฺนตฺตา อยํ อนุโยโค กโตติ ทเสฺสติฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ เอเตน ‘‘อิธ นนฺทตี’’ติอาทิ สพฺพํ ปฏิชานนาทิการณํ เอกโต โยเชตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

ปุริสการานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กลฺยาณวโคฺค นิฏฺฐิโตฯ

๑๔. อภิญฺญานุโยควณฺณนา

๑๙๓. **อภิญฺญานุโยคาทิวเสน อรหตฺตสาธนา**ติ เอตฺถ ‘‘นนุ อตฺถิ โกจิ อิทฺธึ วิกุพฺพตี’’ติ อภิญฺญาอนุโยโค จ ‘‘หญฺจิ อตฺถิ โกจิ อิทฺธึ วิกุพฺพตี’’ติ ฐปนา จ ‘‘เตน วต เร’’ติอาทิปาปนา จ อาทิสทฺทสงฺคหิโต อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อาสวกฺขยญาณํ ปเนตฺถ อภิญฺญา วุตฺตาติ ตทภิญฺญาวโต อรหโต สาธนํ **‘‘อรหตฺตสาธนา’’**ติ อาหฯ อรหโต หิ สาธนา ตพฺภาวสฺส จ สาธนา โหติเยวาติฯ

อภิญฺญานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕-๑๘. ญาตกานุโยคาทิวณฺณนา

๒๐๙. **ตถารูปสฺสา**ติ ตติยโกฏิภูตสฺส สจฺจิกฎฺฐสฺส อภาวาติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ปน ปฏิกฺขิปโนฺต อสจฺจิกฎฺฐํ ตติยโกฏิภูตํ ปุคฺคลํ วเทยฺยาติ ตาทิสํ ปุคฺคลํ อิจฺฉโนฺต หิ สฺเตฺตน นิคฺคเหตโพฺพ สิยาฯ กสฺมา? **ตถารูปสฺส สจฺจิกฎฺฐสฺส อภาวโต**ติ, ตถารูปสฺส กสฺสจิ สภาวสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขปารหตฺตา อตฺตโน ลทฺธึ นิคูหิตฺวา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสาติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ญาตกานุโยคาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. ปฏิเวธานุโยคาทิวณฺณนา

๒๑๘. **ปริคฺคหิตเวทโน**ติ วจเนน อปริคฺคหิตเวทนสฺส ‘‘สุขิโตสฺมิ, ทุกฺขิโตสฺมี’’ติ ชานนํ ปชานนํ นาม น โหตีติ ทเสฺสติ โยคาวจรสฺส สุขุมานมฺปิ เวทนานํ ปริเจฺฉทนสมตฺถตญฺจฯ

๒๒๘. **ลกฺขณวจน**นฺติ รูปพฺภนฺตรคมนํ สหรูปภาโว, พหิทฺธา นิกฺขมนํ วินารูปภาโวติ อธิปฺปาโยฯ

๒๓๗. **อิมา โข**ติ โอฬาริโก อตฺตปฏิลาโภ มโนมโย อตฺตปฏิลาโภ อรูโป อตฺตปฏิลาโภติ อิมา โลกสฺส สมญฺญา, ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามสํ, โย สโจฺจ โมโฆ วา สิยา, ตสฺมิํ อนุปลพฺภมาเนปิ อตฺตนิ ตทนุปลพฺภโตเยว ปรามาสํ อตฺตทิฎฺฐิํ อนุปฺปาเทนฺโต โลเก อตฺตปฏิลาโภติ ปวตฺตโวหารวเสเนว โวหรตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปจฺจตฺตสามญฺญลกฺขณวเสน ปุคฺคลสฺส อตฺถิตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา โลกโวหาเรน อตฺถิตํ วทเนฺตน ปุคฺคโลติ โกจิ สภาโว นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ สติ หิ ตสฺมิํ อตฺตโน สภาเวเนว อตฺถิตา วตฺตพฺพา สิยา, น โลกโวหาเรนาติฯ อิมินา ปน ยถา สเมติ, ยถา จ ปรามาโส น โหติ, เอวํ อิโต ปุริมา จ อตฺถวณฺณนา โยเชตพฺพาฯ

โลกสมฺมุติการณนฺติ ยสฺมา โลกสมฺมุติวเสน ปวตฺตํ, ตสฺมา สจฺจนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถลกฺขณ**นฺติ ตถการณํฯ ยสฺมา ธมฺมานํ ตถตาย ปวตฺตํ, ตสฺมา สจฺจนฺติ ทเสฺสติฯ

ปฏิเวธานุโยคาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปุคฺคลกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปริหานิกถา

๑. วาทยุตฺติปริหานิกถาวณฺณนา

๒๓๙. ‘‘เทฺวเม , ภิกฺขเว, ธมฺมา เสกฺขสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๒.๑๘๕) อิทํ สุตฺตํ อรหโต ปริหานิลทฺธิยา น นิสฺสโย, อถ โข อนาคามิอาทีนํ ปริหานิลทฺธิยา, ตสฺมา **อรหโตปิ ปริหานิํ อิจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ ปิ-สเทฺทน อนาคามิสฺสปิ สกทาคามิสฺสปีติ โยเชตพฺพํฯ

‘‘ตติยสฺมิมฺปิ มุทินฺทฺริยาว อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ สเพฺพสมฺปิ ปริหานิ น โหตีติ ตสฺส ลทฺธี’’ติ ปุริมปาโฐ, มุทินฺทฺริเยเสฺวว ปน อธิเปฺปเตสุ ปริเกฺขโป น กาตโพฺพ สิยา, กโต จ, ตสฺมา **‘‘ตติยสฺมิมฺปิ ติกฺขินฺทฺริยาว อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ สเพฺพสมฺปิ ปริหานิ น โหตีติ ตสฺส ลทฺธี’’**ติ ปฐนฺติฯ

อโยนิโส อตฺถํ คเหตฺวาติ โสตาปโนฺนเยว นิยโตติ วุโตฺตติ โสเยว น ปริหายติ, น อิตเรติ อตฺถํ คเหตฺวาฯ ‘‘อุปริมคฺคตฺถายา’’ติ วุตฺตํ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา นิยโตติ โสตาปตฺติผลา น ปริหายตีติ เอตมตฺถํ คณฺหีติ ปน วทนฺติฯ

วาทยุตฺติปริหานิกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิวณฺณนา

๒๔๑. **ยํ ปเนตฺถา**ติอาทิมฺหิ ทสฺสนมคฺคผเล ฐิตสฺส อนนฺตรํ อรหตฺตปฺปตฺติํ, ตโต ปริหายิตฺวา ตตฺถ จ ฐานํ อิจฺฉโนฺต ปุน วายาเมน ตทนนฺตรํ อรหตฺตปฺปตฺติํ น อิจฺฉตีติ วิจาเรตพฺพเมตํฯ

๒๖๒. **อวสิปฺปโตฺต ฌานลาภี**ติ เสโกฺข วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ ปุถุชฺชโน ปน วสิปฺปโตฺต อวสิปฺปโตฺต จ สมยวิมุตฺตอสมยวิมุตฺตตนฺติยา อคฺคหิโต, ภชาปิยมาโน ปน สมาปตฺติวิกฺขมฺภิตานํ กิเลสานํ วเสน สมยวิมุตฺตภาวํ ภเชยฺยาติ วุโตฺตติฯ

อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สุตฺตสาธนปริหานิวณฺณนา

๒๖๕. **อุตฺตมหีนเภโท** ‘‘ตตฺร ยายํ ปฎิปทา สุขา ขิปฺปาภิญฺญา, สา อุภเยเนว ปณีตา อกฺขายตี’’ติอาทิสุตฺตวเสน (ที. นิ. ๓.๑๕๒) วุโตฺตฯ ‘‘ทิฎฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติ เอตฺถ วิย มุตสโทฺท ปตฺตพฺพํ วทตีติ อาห **‘‘ผุสนารห’’**นฺติฯ

๒๖๗. **อปฺปตฺตปริหานาย เจว สํวตฺตนฺติ** ยถากตสนฺนิฎฺฐานสฺส สมยวิมุตฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

สุตฺตสาธนปริหานิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปริหานิกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. พฺรหฺมจริยกถา

๑. สุทฺธพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา

๒๖๙. **‘‘ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อุปาทาย ตทุปรี’’**ติ วุตฺตํ, ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหี’’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑) ปน สุตฺตสฺส วจเนน เหฎฺฐาปิ มคฺคภาวนมฺปิ น อิจฺฉนฺตีติ วิญฺญายติฯ

๒๗๐. **‘‘คิหีนเญฺจว เอกจฺจานญฺจ เทวานํ มคฺคปฎิลาภํ สนฺธาย ปฎิเกฺขโป ตเสฺสวา’’**ติ วุตฺตํ, ‘‘ยตฺถ นตฺถี’’ติ ปน โอกาสวเสน ปุโฎฺฐ ปุคฺคลวเสน ตสฺส ปฎิเกฺขโป น ยุโตฺตฯ ยทิ จ ตสฺสายํ อธิปฺปาโย, สกวาทินา สมานาธิปฺปายตฺตา น นิคฺคเหตโพฺพฯ

๒๗๑. **เอกนฺตริกปญฺหา**ติ ปรวาทีสกวาทีนํ อญฺญมญฺญํ ปญฺหนฺตริกา ปญฺหาฯ

สุทฺธพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สํสนฺทนพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา

๒๗๓. **รูปาวจรมเคฺคน หิ โส อิธวิหายนิโฎฺฐ นาม ชาโต**ติ อิทํ ‘‘อิธ ภาวิตมโคฺค หิ อนาคามี อิธวิหายนิโฎฺฐ นาม โหตี’’ติอาทิเกน ลทฺธิกิตฺตเนน กถํ สเมตีติ วิจาเรตพฺพํฯ ปุเพฺพ ปน อนาคามี เอว อนาคามีติ วุโตฺต, อิธ ฌานานาคามิโสตาปนฺนาทิโกติ อธิปฺปาโยฯ อิธ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตฺวา อิเธว ผลํ สจฺฉิกโรนฺตํ ‘‘อิธปรินิพฺพายี’’ติ วทติ, อิธ ปน มคฺคํ ภาเวตฺวา ตตฺถ ผลํ สจฺฉิกโรนฺตํ ‘‘ตตฺถปรินิพฺพายี อรหา’’ติฯ

สํสนฺทนพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โอธิโสกถาวณฺณนา

๒๗๔. **โอธิโส โอธิโส**ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสนฺโต “**เอกเทเสน เอกเทเสนา**”ติ อาหฯ

โอธิโสกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ชหติกถาวณฺณนา

๑. นสุตฺตาหรณกถาวณฺณนา

๒๘๐. **กิจฺจสพฺภาว**นฺติ ตีหิ ปหาตพฺพสฺส ปหีนตํฯ ตํ ปน กิจฺจํ ยทิ เตเนว มเคฺคน สิชฺฌตีติ ลทฺธิ, ปุถุชฺชนกาเล เอว กามราคพฺยาปาทา ปหีนาติ ลทฺธีติ เอตํ น สเมติ, ตสฺมา ปุถุชฺชนกาเล ปหีนานมฺปิ ทสฺสนมเคฺค อุปฺปเนฺน ปุน กทาจิ อนุปฺปตฺติโต ติณฺณํ มคฺคานํ กิจฺจํ สมฺภวตีติ อธิปฺปาโยฯ

นสุตฺตาหรณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชหติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สพฺพมตฺถีติกถา

๑. วาทยุตฺติวณฺณนา

๒๘๒. **สพฺพสฺมิํ สรีเร สพฺพ**นฺติ สิรสิ ปาทา ปจฺฉโต จกฺขูนีติ เอวํ สพฺพํ สพฺพตฺถ อตฺถีติ อโตฺถฯ **สพฺพสฺมิํ กาเล**ติ พาลกาเล ยุวตา, วุฑฺฒกาเล พาลตา, เอวํ สพฺพสฺมิํ กาเล สพฺพํฯ **สเพฺพนากาเรนา**ติ นีลากาเรน ปีตํ, ปีตากาเรน โลหิตนฺติ เอวํฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสู**ติ จกฺขุสฺมิํ โสตํ, โสตสฺมิํ ฆานนฺติ เอวํฯ **อยุตฺตน**ฺติ โยครหิตํ วทติ, ตํ ปน เอกสภาวํฯ กถํ ปน เอกสภาวสฺส โยครหิตตาติ ตํ ทเสฺสนฺโต “**นานาสภาวานญฺหี**”ติอาทิมาหฯ ทฺวินฺนญฺหิ นานาสภาวานํ องฺคุลีนํ เมณฺฑกานํ วา อญฺญมญฺญโยโค โหติ, น เอกเสฺสว สโต, ตสฺมา โย นานาสภาเวสุ โหติ โยโค, เตน รหิตํ เอกสภาวํ อโยคนฺติ วุตฺตํฯ **อิทํ ปุจฺฉตี**ติ ปรวาทีทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิภาวํ คเหตฺวา อุปฺปนฺนาย อตฺตโน ทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐิภาโว อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ

วาทยุตฺติวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กาลสํสนฺทนวณฺณนา

๒๘๕. **อตีตานาคตํ ปหาย ปจฺจุปฺปนฺนรูปเมว อปฺปิยํ อวิภชิตพฺพํ กริตฺวา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนสเทฺทน รูปสเทฺทน จาติ อุโภหิปิ ปจฺจุปฺปนฺนรูปเมว วตฺตพฺพํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปญฺญตฺติยา อวิคตตฺตา**ติ เอเตน อิทํ วิญฺญายติ ‘‘น รูปปญฺญตฺติ วิย วตฺถปญฺญตฺติ สภาวปริจฺฉินฺนา ปวตฺตา วิชฺชมานปญฺญตฺติ, อถ โข ปุพฺพาปริยวเสน ปวตฺตมานํ รูปสมูหํ อุปาทาย

ปวตฺตา อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, ตสฺมา วตฺถภาวสฺส โอทาตภาววิคเม วิคมาวตฺตพฺพตา ยุตฺตา, น ปน รูปภาวสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาววิคเม''ติฯ

กาลสํสนฺทนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วจนโสธนวณฺณนา

๒๘๘. อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา หุตฺวา โหตีติ วุตฺตนฺติ เอตฺถ อนาคตํ อนาคตํ หุตฺวา ปุน ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ หุตฺวา โหตีติ, ตถา ปจฺจุปฺปนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ ปุเพฺพ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหตีติ หุตฺวา โหตีติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กึ เต ตมฺปิ หุตฺวา โหตี**ติ ตพฺภาวาวิคมโต หุตฺวาโหติภาวานุปรมํ อนุปเจฺฉทํ ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโย ยุตฺโตฯ **หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวา อภาวโต**ติ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนภูตสฺส ปุน อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนาภาวโตฯ

ยสฺมา ตนฺติ ตํ หุตฺวา ภูตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ยสฺมา อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ ''หุตฺวา โหตี''ติ สงฺขฺยํ คตํ, ตสฺมา ทุติยมฺปิ ''หุตฺวา โหตี''ติ วจนํ อรหตีติ ปฏิชานาตีติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ปน ธเมฺม หุตฺวาโหติภาวานุปรมํ วทนฺตสฺส อธเมฺม สสวิสาเณ นหุตฺวาน โหติภาวานุปรโม อาปชฺชตีติ อธิปฺปาเยน **''อถ น''**นฺติอาทิมาหฯ

ปฏิกฺขิตฺตนเยนาติ กาลนานเตฺตนฯ **ปฏิญฺญาตนเยนา**ติ อตฺถานานเตฺตนฯ อตฺถานานตฺตํ อิจฺฉโนฺตปิ ปน อนาคตสฺส ปจฺจุปฺปเนฺน วุตฺตํ โหติภาวํ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ อนาคเต วุตฺตํ หุตฺวาภาวํ กถํ ปฏิชานาตีติ วิจาเรตพฺพํฯ อตฺถานานตฺตเมว หิ เตน อนุญฺญายติ, น อนาคเต ปจฺจุปฺปนฺนภาโว, ปจฺจุปฺปเนฺน วา อนาคตภาโวติฯ **ปุริมํ ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํ ปริวตฺติตฺวา**ติ อนุญฺญาตปญฺหสฺส หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตีติ โทโส วุโตฺตติ อวุตฺตโทสํ อติกฺกเมฺม ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํ ปุน คเหตฺวา เตน โจเทตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อตฺถานานเตฺตน หุตฺวาโหตีติ อนุชานนฺตสฺส โทโส กาลนานตฺตาเยว อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ปฏิเกฺขเปน กถํ โหตีติ? ตเสฺสว อนุชานนปฏิเกฺขปโตติ อธิปฺปาโยฯ

เอเกกนฺติ อนาคตมฺปิ น หุตฺวา น โหติ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปีติ ตทุภยํ คเหตฺวา **''เอเกกํ น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี''**ติ วุตฺตํ, น เอเกกเมว น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตีติฯ เอส นโย ปุริมสฺมึ **''เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตี''**ติ วจเนปิฯ อนาคตสฺส หิ ''หุตฺวา โหตี''ติ นามํ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จาติ เทฺวปิ นามานิ สงฺคเหตฺวา ''หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตี''ติ โจทิตํ, ตถา ''น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี''ติ จาติ อธิปฺปาโย ฯ **สพฺพโต อนฺธกาเรน ปริโยนโทฺธ วิยา**ติ เอเตน อปริโยนเทฺธน ปฏิชานิตพฺพํ สิยาติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ ปุริมนเย หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวาโหติภาโว โจทิโต, ทุติยนเย อนาคตาทีสุ เอเกกสฺส หุตฺวาโหตินามตาติ อยํ วิเสโสฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อตีตญาณาทิกถาวณฺณนา

๒๙๐. ปุน ปุโฏฺฐ...เป.... อตฺถิตาย ปฏิชานาตีติ เอตฺถ **ปจฺจุปฺปนฺนํ ญาณํ เตนา**ติ เอเตน อนุวตฺตมานาเปกฺขนวจเนน กถํ วุจฺจตีติ วิจาเรตพฺพํฯ

อตีตญาณาทิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรหนฺตาทิกถาวณฺณนา

๒๙๑. ยุตฺติวิโรโธ อรหโต สราคาทิภาเว ปุถุชฺชเนน อนานตฺตํ พฺรหฺมจริยวาสสฺส อผลตาติ เอวมาทิโก ทฏฺฐพฺโพฯ

อรหนฺตาทิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปทโสธนกถาวณฺณนา

๒๙๕. เตน การเณนาติ อตีตอตฺถิสทฺทานํ เอกตฺถตฺตา อตฺถิสทฺทตฺถสฺส จ นฺวาตีตภาวโต ''อตีตํ นฺวาตีตํ, นฺวาตีตญฺจ อตีตํ โหตี''ติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ ปน อตีตาทีนํ อตฺถิตํ วทนฺตสฺส ปรวาทิเสฺสวายํ โทโส ยถา อาปชฺชติ, น ปน ''นิพฺพานํ อตฺถี''ติ วทนฺตสฺส สกวาทิสฺส, ตถา ปฏิปาเทตพฺพํฯ

ปทโสธนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สพฺพมตฺถีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เอกจฺจํอตฺถีติกถา

๑. อตีตาทิเอกจฺจกถาวณฺณนา

๒๙๙. ติณฺณํ ราสีนนฺติ อวิปกฺกวิปากวิปกฺกวิปากอวิปากานํฯ โวหารวเสน อวิปกฺกวิปากานํ อตฺถิตํ วทโนฺต กถํ โจเทตโพฺพติ วิจาเรติ ''กมฺมุปจยํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สงฺขารํ อิจฺฉนฺตี''ติฯ

เอกจฺจํอตฺถีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา

๓๐๑. โลกุตฺตรภาวํ ปุจฺฉนฺตฺถายาติ โลกิยโลกุตฺตราย สมฺมาสติยา สติปฏฺฐานตฺตา, โลกุตฺตรายเยว วา ปรมตฺถสติปฏฺฐานตฺตา ตสฺสา วเสน โลกุตฺตรภาวํ ปุจฺฉนฺตฺถายาติ อโตฺถฯ **ปเภทปุจฺฉาวเสนา**ติ โลกิยโลกุตฺตรสติปฏฺฐานสมุทายภูตสฺส สติปฏฺฐานสฺส ปเภทานํ ปุจฺฉาวเสนฯ

สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เหวตฺถิกถาวณฺณนา

๓๐๔. อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตาติ อวตฺตพฺพุตฺตเรน อุเปกฺขิตเพฺพน ปติฏฺฐาปิตตฺตาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เหวตฺถิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปรูปหารวณฺณนา

๓๐๗. **อธิมานิกานํ** สุกฺกวิสฺสฏฺฐิทสฺสนํ วิจาเรตพฺพํฯ เต หิ สมาธิวิปสฺสนาหิ วิกฺขมฺภิตราคาว, พาหิรกานมฺปิ จ กาเมสุ วีตราคานํ สุกฺกวิสฺสฏฺฐิยา อภาโว วุโตฺตติฯ อธิมานิกปุพฺพา ปน อธิเปฺปตา สิยุํฯ

๓๐๘. **วจสายเตฺถ**ติ นิจฺฉยเตฺถ, ‘‘กึ การณา’’ติ ปน การณสฺส ปุจฺฉิตตฺตา พฺรหฺมจริยกถายํ วิย การณเตฺถติ ยุตฺตํฯ

ปรูปหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วจีเภทกถาวณฺณนา

๓๒๖. วจีเภทกถายํ **โลกุตฺตรํ ปฐมชฺฌานํ สมาปโนฺน**ติ ปฐมมคฺคํ สนฺธาย วทติ, ยสฺมา โส ทุกฺขนฺติ วิปสฺสติ, ตสฺมา ทุกฺขมิเจฺจว วาจํ ภาสติ, น สมุทโยติอาทีนีติ อธิปฺปาโยฯ

๓๒๘. **เยน ตํ สทฺทํ สุณาตี**ติ อิทํ วจีสมุฏฺฐาปนกฺขเณ เอว เอตํ สทฺทํ สุณาตีติ อิจฺฉิเต อาโรปิเต วา ยุชฺชติฯ

๓๓๒. โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ วจีเภทํ อิจฺฉโต ปรสฺส อภิภูสุตฺตาหรเณ อธิปฺปาโย วตฺตโพฺพฯ

วจีเภทกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตฏฺฐิติกถาวณฺณนา

๓๓๕. จิตฺตฏฺฐิติกถายํ **จุลฺลาสีติ...เป.... อาทิวจนวเสนา**ติ อารุเปฺปเยว เอวํ ยาวตายุกฏฺฐานํ วุตฺตํ, น อญฺญตฺถาติ กตฺวา ปฏิกฺขิปตีติ อธิปฺปาโยฯ เอเตน ปน ‘‘น เตฺวว เตปิ ติฏฺฐนฺติ, ทฺวีหิ จิตฺตสโมหิตา’’ติ (มหานิ. ๑๐ โถกํ วิสทิสํ) ทุติยาปิ อฑฺฒกถา ปสฺสิตพฺพาฯ ปุริมาย จ วสฺสสตาทิฏฺฐานานุญฺญาย อวิโรโธ วิภาเวตโพฺพฯ **มุหุตฺตํ มุหุตฺตนฺ**ติ ปโญฺห สกวาทินา ปุจฺฉิโต วิย วุโตฺต, ปรวาทินา ปน ปุจฺฉิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

จิตฺตฏฺฐิติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนา

๓๓๙. อนุปุพฺพาภิสมยกถายํ **อฏฺฐวา**ติอาทินา อิทํ ทเสฺสติ – จตุนฺนํ ญาณานํ เอกมคฺคภาวโต น เอกมคฺคสฺส พหุภาวาปตฺติ, อนุปุเพฺพน จ โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวตีติ อุปฺปนฺนนฺติ ปฏิชานาตีติฯ

๓๔๔. **ตทา**ติ ทสฺสเน ปรินิฏฺฐิเตฯ

๓๔๕. **อฏฺฐหิ ญาเณหี**ติ เอตฺถ ปฏิสมฺภิทาญาเณหิ สห อฏฺฐสุ คหิเตสุ นิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทาหิ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยา กถํ โหตีติ วิจาเรตพฺพํฯ

อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โวหารกถาวณฺณนา

๓๔๗. โวหารกถายํ **อุทาหุ โสตาทีนิปี**ติ เอกนฺตโลกิเยสุ วิสยวิสยีสุ วิสยเสฺสว โลกุตฺตรภาโว, น วิสยีนนฺติ นเตฺถตฺถ การณํฯ ยถา จ วิสยีนํ โลกุตฺตรภาโว อสิทฺโธ, ตถา วิสยสฺส สทฺทายตนสฺสฯ ตตฺถ ยถา อสิทฺธโลกุตฺตรภาวสฺส ตสฺส โลกุตฺตรตา, เอวํ โสตาทีนํ อาปนฺนาติ กินฺติ ตานิปิ โลกุตฺตรานีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ยทิ โลกุตฺตเร ปฏิหเญฺญยฺย, โลกุตฺตโร สิยาติ อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ น หิ โลกุตฺตเร ปฏิหญฺญตีติ ปริกปฺปิเตปิ สทฺทสฺส โลกุตฺตรภาโว อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **"โลกิเยน ญาเณนา"**ติ อุทฺธฏํ, **"วิญฺญาเณนา"**ติ ปน ปาฬิ, ตญฺจ วิญฺญาณํ โสตสมฺพเนฺธน โสตวิญฺญาณนฺติ วิญฺญายตีติฯ **อเนกนฺตตา**ติ โลกิเยน ญาเณน ชานิตพฺพโต โลกิโยติ เอตสฺส เหตุสฺส โลกิเย โลกุตฺตเร จ สมฺภวโต อเนกนฺตภาโว สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

โวหารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๓๕๓. **เทฺว ทุกฺขสจฺจานิ น อิจฺฉตี**ติ เยสํ ทฺวินฺนํ ทฺวีหิ นิโรเธหิ ภวิตพฺพํ, ตานิ เทฺว ทุกฺขสจฺจานิ น อิจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เย ปฏิสงฺขาย โลกุตฺตเรน ญาเณน อนิรุทฺธา**ติอาทินา ปฏิสงฺขาย วินา นิรุทฺธา อสมุทาจรณสงฺขารา อปฺปฏิสงฺขานิรุทฺธาติ ทเสฺสติ , น อุปฺปชฺชิตฺวา ภงฺคาติฯ เตน อปฺปฏิสงฺขานิโรโธ จ อสมุทาจรณนิโรโธติ ทสฺสิตํ โหติฯ

นิโรธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. พลกถาวณฺณนา

๓๕๔. **อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ อสาธารณ**นฺติ ยถา นิเทฺทสโต วิตฺถารโต สพฺพํ สพฺพาการํ ฐานาฏฺฐานาทิํ อชานนฺตาปิ "อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา"ติอาทินา (อ. นิ. ๑.๒๖๘) ฐานาฏฺฐานานิ อุเทฺทสโต สเงฺขปโต สาวกา ชานนฺติ, น เอวํ "อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาตี"ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓) อุเทฺทสมเตฺตนปิ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ชานนฺตีติ **"อสาธารณ"**นฺติ อาหฯ เถเรน ปน สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวชานนมตฺตํ สนฺธาย "สตฺตานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูตํ ปชานามี"ติ (ปฏิ. ม. ๒.๔๔) วุตฺตํ, น ยถาวุตฺตํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํ ตถาคตพลนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **"อุเทฺทสโต ฐานาฏฺฐานาทิมตฺตชานนวเสน ปฏิชานาตี"**ติ

วุตฺตํ, เอวํ ปน ปฏิชานเนฺตน **“ตถาคตพลํ สาวกสาธารณ”**นฺติ อิทมฺปิ เอวเมว ปฏิญฺญาตํ สิยาติ กถมยํ โจเทตโพฺพ สิยาฯ

๓๕๖. **เสเสสุ ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺส** ฐานาฐฺฐานญาณาทีนํ สาธารณาสาธารณตฺตา ตตฺถ สาธารณปกฺขํ สนฺธายาติ อธิปฺปาโยฯ

พลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อริยนฺติกถาวณฺณนา

๓๕๗. สงฺขาเร สนฺธาย ปฏิชานนฺตสฺส ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ สโมธานํ กถํ อาปชฺชติ ยถาวุตฺตนเยนาติ วิจาเรตพฺพํฯ ปริกปฺปนวเสน อาโรเปตฺวา ฐเปตพฺพตาย สโตฺต ‘‘ปณิธี’’ติ วุโตฺตฯ โส ปน เอกสฺมิมฺปิ อาโรเปตฺวา น ฐเปตโพฺพติ เอกสฺมิมฺปิ อาโรเปตฺวา ฐเปตเพฺพน เตน รหิตตา วุตฺตาฯ

อริยนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิมุจฺจมานกถาวณฺณนา

๓๖๖. **ฌาเนน วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา วิมุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิมุจฺจมานํ นาม โหตี**ติ เอติสฺสา ลทฺธิยา โก โทโสติ วิจาเรตพฺพํฯ ยทิ วิปฺปกตนิเทฺทเส โทโส, ตตฺราปิ เตน วิมุจฺจมานตาย **“วิมุตฺตํ วิมุจฺจมาน”**นฺติ วุตฺตํฯ สติ จ โทเส อุปฺปาทกฺขเณ วิมุตฺตํ, วยกฺขเณ วิมุจฺจมานนฺติ วิมุตฺตวิมุจฺจมานวจนสฺส น โจเทตพฺพํ สิยา, อถ โข วิมุจฺจมานวจนเมวาติฯ เอกเทเสน, เอกเทเส วา วิมุจฺจมานสฺส จ วิมุตฺตกิริยาย เอกเทโส วิเสสนํ โหตีติ **“ภาวนปุํสก”**นฺติ วุตฺตํฯ **กฎาทโย**ติ กฎปฏาทโยฯ **เอเกเนว จิเตฺตนา**ติ เอเกเนว ผลจิเตฺตนาติ อธิปฺปาโยฯ

วิมุจฺจมานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อฏฺฐมกกถาวณฺณนา

๓๖๘. อนุโลมโคตฺรภุกฺขเณปิ อสมุทาจรนฺตา มคฺคกฺขเณปิ ปหีนา เอว นาม ภเวยฺยุนฺติ ลทฺธิ อุปฺปนฺนาติ อธิปฺปาเยน **อนุโลมโคตฺรภุคฺคหณํ** กโรติฯ

อฏฺฐมกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๓๗๑. **อินฺทฺริยานิ ปฏิลภติ** อปฺปฏิลทฺธินฺทฺริยตฺตา อนินฺทฺริยภูตานิ สทฺธาทีนิ นิยฺยานิกานิ ภาเวโนฺต อินฺทฺริยานิ ปฏิลภติ, น ปน อินฺทฺริยานิ ภาเวโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ

อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนา

๓๗๓. **อุปตฺถทฺธ**นฺติ ยถา วิสยานุภาวโคจเรหิ วิสิฏฺฐํ โหติ, ตถา ปจฺจยภูเตน กตพลาธานนฺติ อโตฺถ ฯ **ตํมตฺตเมวา**ติ ปุริมํ มํสจกฺขุมตฺตเมว ธมฺมุปตฺถทฺธํ น โหตีติ อโตฺถ ฯ **อนาปาถคต**นฺติ มํสจกฺขุนา คเหตพฺพฏฺฐานํ อาปาถํ นาคตํ ฯ เอตฺถ จ วิสยสฺส ทีปกํ อานุภาวโคจรานเมว อสทิสตํ วทโนฺต ยาทิโส มํสจกฺขุสฺส วิสโยติ วิสยคฺคหณํ น วิสยวิเสสทสฺสนตฺถํ, อถ โข ยาทิเส วิสเย อานุภาวโคจรวิเสสา โหนฺติ, ตาทิสสฺส รูปวิสยสฺส ทสฺสนตฺถนฺติ ทีเปติ, สทิสสฺส วา วิสยสฺส อานุภาวโคจรวิเสโสว วิเสสํ ฯ

น จ มํสจกฺขุเมว ทิพฺพจกฺขูติ อิจฺฉตีติ ธมฺมุปตฺถทฺธกาเล ปุริมํ มํสจกฺขุเมวาติ น อิจฺฉตีติ อธิปฺปาโย ฯ **มํสจกฺขุสฺส อุปฺปาโท มโคฺค**ติ มํสจกฺขุปจฺจยตาทสฺสนตฺถเมว วุตฺตํ, น เตน อนุปาทินฺนตาสาธนตฺถํ ฯ **รูปาวจริกาน**นฺติ รูปาวจรชฺฌานปจฺจเยน อุปฺปนฺนานิ มหาภูตานิ รูปาวจริกานีติ โส อิจฺฉตีติ อธิปฺปาโย ฯ เอส นโย “**อรูปาวจริกาน**”นฺติ เอตฺถาปิ ฯ **อรูปาวจรกฺขเณ รูปาวจรจิตฺตสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปตี**ติ ตสฺมิํเยว ขเณ รูปาวจรํ หุตฺวา อรูปาวจรํ น ชาตนฺติ ปฏิกฺขิปตีติ อธิปฺปาโย ฯ

๓๗๔. **กิญฺจาปิ ทิพฺพจกฺขุโน ธมฺมุปตฺถทฺธสฺส ปญฺญาจกฺขุภาวํ น อิจฺฉติ,** เยน ตีณิ จกฺขูนิ ธมฺมุปตฺถเมฺภน จกฺขุนฺตรภาวํ วทโต ภเวยฺยุนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๙. ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนา

๓๗๗. **ทิเพฺพน จกฺขุนา ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาตี**ติ ยถากมฺมูปคตญาณสฺส อุปนิสฺสเย ทิพฺพจกฺขุมฺหิ กรณนิเทฺทโส กโต, น ยถากมฺมูปคตชานนกิจฺจเก ฯ ตํกิจฺจเกเยว ปน ปโร กรณนิเทฺทสํ มญฺญตีติ อาห “**อโยนิโส คเหตฺวา**”ติ ฯ **ยถากมฺมูปคตญาณเมว ทิพฺพจกฺขุนฺติ ลทฺธี**ติ อิมินา วจเนน ทิพฺพจกฺขุเมว ยถากมฺมูปคตญาณนฺติ เอวํ ภวิตพฺพํ ฯ **เอว**-สโทฺท จ อฏฺฐาเน ฐิโต ทิพฺพจกฺขุสทฺทสฺส ปรโต โยเชตโพฺพ ฯ ยถากมฺมูปคตญาณสฺส หิ โส ทิพฺพจกฺขุโต อตฺถนฺตรภาวํ นิวาเรติ ฯ น หิ ทิพฺพจกฺขุสฺส ยถากมฺมูปคตญาณโตติ ฯ

ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑๐. สํวรกถาวณฺณนา

๓๗๙. จาตุมหาราชิกานํ สํวราสํวรสพฺภาโว อาฏานาฏิยสุเตฺตน ปกาสิโตติ “**ตาวติํเสเทเว อุปาทายา**”ติ อาห ฯ เอวํ สติ สุคติกถายํ ‘‘ตาวติํเส สงฺคหิตานํ ปุพฺพเทวานํ สุราปานํ, สกฺกเทวานํ สุราปานนิวารณํ สุยฺยติ, ตํ เตสํ สุราปานํ อสํวโร น โหตี’’ติ วตฺตพฺพํ โหติ ฯ

สํวรกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนา

๓๘๗. **คิหิสํโยชนสมฺปยุตฺตตายา**ติ เอเตน คิหิฉนฺทราคสมฺปยุตฺตตาย เอว **“คิหี”**ติ วุจฺจติ, น พฺยญฺชนมเตฺตนาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุปปตฺติกถาวณฺณนา

๓๘๘. **อโยนิโส**ติ โอปปาติโก โหติ, ตตฺถ ตสฺสาเยวูปปตฺติยา ปรินิพฺพายีติ อตฺถํ คเหตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

อุปปตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๓. สมนฺนาคตกถายํ ปตฺตึ สนฺธาย ปฏิชานโนฺต จตูหิ ขเนฺธหิ วิย สมนฺนาคมํ น วทตีติ ตสฺส จตูหิ ผสฺสาทีหิ สมนฺนาคมปฺปสโงฺค ยถา โหติ, ตํ วตฺตพฺพํฯ

สมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๗. **อิมินาว นเยนา**ติ ‘‘ตตฺถ เทฺว สมนฺนาคมา’’ติอาทิ สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ปตฺติธมฺมํ นาม รูปาวจราทีสุ อญฺญตรภูมึ ปฐมชฺฌานาทิวเสน ปาปุณนฺตสฺส ปฐมชฺฌานาทีนํ ปฏิลาโภฯ นิรุเทฺธสฺวปิ ปฐมชฺฌานาทีสุ อนิรุชฺฌนโต จิตฺตวิปฺปยุโตฺต สงฺขาโร, เยน สุปโนฺต สชฺฌายาทิปสุโต จ เตหิ สมนฺนาคโตติ วุจฺจตีติ วทนฺติฯ

อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนา

๓๙๘. **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตสฺส ญาณทฺวยสฺส โพธิภาวโตฯ ตํ อคฺคเหตฺวา ปตฺติธมฺมวเสน นตฺถิตาย โพธิยา สมนฺนาคโต พุโทฺธติ เยสํ ลทฺธิ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา จ อนุโยโค จ สกวาทิสฺสาติ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ

โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ลกฺขณกถาวณฺณนา

๔๐๒. **โพธิสตฺตเมว สนฺธาย วุตฺต**นฺติ ลกฺขณสมนฺนาคเตสุ อโพธิสเตฺต ฉเฑฺฑตฺวา โพธิสตฺตเมว คเหตฺวา อิทํ สุตฺตํ วุตฺตํ, น โพธิสตฺตโต อโญฺญ ลกฺขณสมนฺนาคโต นตฺถีติฯ นาปิ สเพฺพสํ ลกฺขณสมนฺนาคตานํ โพธิสตฺตตา, ตสฺมา อสาธกนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ลกฺขณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนา

๔๐๓. **ฐเปตฺวา ปารมีปูรณ**นฺติ ปารมีปูรเณเนว เต ‘‘โพธิยา นิยตา นรา’’ติ วุจฺจนฺตีติ ทเสฺสติฯ **เกวลญฺหิ น**นฺติอาทินา จ น นิยามกสฺส นาม กสฺสจิ อุปฺปนฺนตฺตา พฺยากโรนฺตีติ ทเสฺสติฯ

นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนา

๔๑๓. **นิปฺปริยาเยเนวา**ติ อวสิฏฺฐสฺส ปหาตพฺพสฺส อภาวา ‘‘สพฺพสํโยชนปฺปหาน’’นฺติ อิมํ ปริยายํ อคฺคเหตฺวา อรหตฺตมเคฺคน ปชหนโต เอวาติ คณฺหาตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปหีนสฺส อภาวา**ติ อวสิฏฺฐสฺส ปหาตพฺพสฺส อภาวา **ปฏิชานาตี**ติ วทนฺติ, ตถา **‘‘อนวเสสปฺปหาน’’**นฺติ เอตฺถาปิฯ เอวํ สติ เตน อตฺตโน ลทฺธึ ฉเฑฺฑตฺวา สกวาทิสฺส ลทฺธิยา ปฏิญฺญาตนฺติ อาปชฺชติฯ

สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมวโคฺค

๑. วิมุตฺติกถาวณฺณนา

๔๑๘. ผลญาณํ น โหตีติ **‘‘วิมุตฺตานี’’ติ วา** ตทงฺควิมุตฺติยาทิภาวโต มเคฺคน ปหีนานํ ปุน อนุปฺปตฺติโต จ **‘‘อวิมุตฺตานี’’ติ วา** น วตฺตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ โคตฺรภุญาณเญฺจตฺถ วิปสฺสนาคฺคหเณน คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิมุตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อเสขญาณกถาวณฺณนา

๔๒๑. **น ปเนตํ อเสข**นฺติ เอเตน อเสขวิสยตฺตา อเสขเมว ญาณนฺติ ปรสฺส ลทฺธิ, น ปน อเสขสฺสาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

อเสขญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วิปรีตกถาวณฺณนา

๔๒๔. **น ปถวีเยวา**ติ ลกฺขณปถวีเยว, สสมฺภารปถวีเยว วา น โหตีติ อโตฺถฯ **อนิเจฺจ นิจฺจนฺติอาทิวิปริเยโส ปน วิปรีตญาณํ นามา**ติ อญฺญาเณปิ ญาณโวหารํ อาโรเปตฺวา วทตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิปรีตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิยามกถาวณฺณนา

๔๒๘-๔๓๑. ญาณํ อตฺถิ, ยํ สจฺจานุโลมํ มคฺคญาณานุคติกํ ปสฺสโนฺต ภควา ‘‘ภ โพฺพ’’ติ ชานาตีติ ลทฺธิฯ **ปฐมปญฺหเมว จตุตฺถํ กตฺวา**ติ เอตฺถ ‘‘นิยตสฺส อนิยามคมนา ยา’’ติ วิปรีตานุโยคโต ปภุติ คเณตฺวา ‘‘จตุตฺถ’’นฺติ อาหฯ

นิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนา

๔๓๒-๔๓๓. **ยํกิญฺจิ อริยานํ ญาณํ, สพฺพํ โลกุตฺตรเมวา**ติ คณฺหเนฺตนปิ สพฺพํ ญาณํ ปฏิสมฺภิทาติ น สกฺกา วตฺตุํฯ อนริยานมฺปิ หิ ญาณํ ญาณเมวาติ ฯ ตสฺส วา ญาณตํ น อิจฺฉตีติ วตฺตพฺพํฯ **ปถวีกสิณสมฺมุติยํ สมาปตฺติญาณํ สนฺธายา**ติ อนริยสฺส เอตํ ญาณํ สนฺธายาติ อธิปฺปาโย สิยาฯ

ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมฺมุติญาณกถาวณฺณนา

๔๓๔-๔๓๕. **สจฺจนฺติ วจนสามเญฺญน** อุภยสฺสปิ สจฺจสามญฺญตฺตํ คเหตฺวา วทตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ

สมฺมุติญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนา

๔๓๖-๔๓๘. **ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํ มนสิกโรโต**ติ เอเตน ปุริมา วตฺตพฺพปฏิญฺญา อนุปทธมฺมมนสิการโต อญฺญํ สมุทายมนสิการํ สนฺธาย กตาติ ทเสฺสติฯ

จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนาคตญาณกถาวณฺณนา

๔๓๙-๔๔๐. **สพฺพสฺมิมฺปี**ติ ‘‘ปาฏลิปุตฺตสฺส โข’’ติอาทินา อนาคเต ญาณนฺติ วุตฺตนฺติ อนาคตภาวสามเญฺญน อนนฺตรานาคเตปิ ญาณํ อิจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อนาคตญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปจฺจุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนา

๔๔๑-๔๔๒. **วจนํ นิสฺสายา**ติ อตฺถโต อาปนฺนํ วจนํ, อนุชานนวจนํ วา นิสฺสายฯ **สนฺตติํ สนฺธายา**ติ ภงฺคานุปสฺสนานํ ภงฺคโต อนุปสฺสนาสนฺตติํ สนฺธายาติ อธิปฺปาโยฯ

ปจฺจุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ผลญาณกถาวณฺณนา

๔๔๓-๔๔๔. **พุทฺธานํ วิยา**ติ ยถา พุทฺธา สพฺพปฺปการผลปโรปริยตฺตชานนวเสน อตฺตโน เอว จ พเลน ผลํ ชานนฺติ, เอวนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ผลญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๖. ฉฏฺฐวโคฺค

๑. นิยามกถาวณฺณนา

๔๔๕-๔๔๗. **อนิยโต นาม น โหตี**ติ ยถา มิจฺฉตฺตนิยตสฺส ภวนฺตเร อนิยตํ นาม โหติ, เอวํ เอตสฺส กทาจิปิ อนิยตตา น โหตีติ โย นิยาโม, โส อสงฺขโตติ อธิปฺปาโยฯ

นิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนา

๔๕๑. **การณเฏฺฐน ฐิตตา**ติ การณภาโวเยวฯ เอเตน จ ธมฺมานํ การณภาโว **ธมฺมฏฺฐิตตา**ติ เอตมตฺถํ ทเสฺสติฯ ตถา “**ธมฺมนิยามตา**”ติ เอตฺถาปิฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สจฺจกถาวณฺณนา

๔๕๒-๔๕๔. **วตฺถุสจฺจ**นฺติ ชาติยาทิ กามตณฺหาทิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิ จฯ พาธนปภวนิยฺยานิกลกฺขเณหิ **ลกฺขณสจฺจํ** พาธนาทิฯ

สจฺจกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา

๔๕๗-๔๕๙. **กริยมานา กรียตี**ติ อรูปกฺขนฺธานํ ปวตฺตมานานํ สมถวิปสฺสนานุกฺกเมน อปฺปวตฺติ สาธียตีติ อโตฺถฯ **สงฺขตาสงฺขตลกฺขณานํ ปน อภาวนา**ติ วทโนฺต สภาวธมฺมตํ ปฏิเสเธติฯ **โวทานญฺจ** วุฏฺฐานปริยาโยวฯ **อสงฺขตภาเว การณํ น โหติ** สภาวธมฺมตฺตา สาธกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉฏฺฐวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตมวโคฺค

๑. สงฺคหิตกถาวณฺณนา

๔๗๑-๔๗๒. **สงฺคหิตา**ติ สมฺพนฺธาฯ

สงฺคหิตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนา

๔๗๓-๔๗๔. **นานตฺตววตฺถานํ นตฺถี**ติ วทโนฺต ‘‘ติลมฺหิ เตลํ อนุปวิฎฺฐ’’นฺติ วจนเมว น ยุชฺชตีติ ‘‘น เหว’’นฺติ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ

สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เจตสิกกถาวณฺณนา

๔๗๕-๔๗๗. ผสฺสาทีนํ เอกุปฺปาทตาทิวิรหิตา สหชาตตา นตฺถีติ อาห **‘‘สมฺปยุตฺต สหชาตตํ สนฺธายา’’**ติฯ

เจตสิกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทานกถาวณฺณนา

๔๗๘. **เทยฺยธมฺมวเสน โจเทตุ**นฺติ ยทิ เจตสิโกว ธโมฺม ทานํ, ‘‘ทิยฺยตีติ ทาน’’นฺติ อิมินาปิ อเตฺถน เจตสิกเสฺสว ทานภาโว อาปชฺชตีติ โจเทตุนฺติ อโตฺถฯ

๔๗๙. **อนิฏฺฐผลนฺติอาทิ อเจตสิกสฺส ธมฺมสฺส ทานภาวทีปนตฺถํ วุตฺต**นฺติ ผลทานภาวทีปนตฺถํ น วุตฺตนฺติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อนิฏฺฐผล**นฺติอาทินา อเจตสิกสฺส ธมฺมสฺส ผลทานํ วุตฺตํ วิย โหติ, น ทานภาโว, ตนฺนิวารณตฺถเญฺจตมาหาติฯ เอวญฺจ กตฺวา อนนฺตรเมวาห **‘‘น หิ อเจตสิโก อนฺนาทิธโมฺม อายตึ วิปากํ เทตี’’**ติฯ **อิฏฺฐผลภาวนิยมนตฺถ**นฺติ เทยฺยธโมฺม วิย เกนจิ ปริยาเยน อนิฏฺฐผลตา ทานสฺส นตฺถิ, เอกนฺตํ ปน อิฏฺฐผลเมวาติ นิยมนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

อิตเรนาติ ‘‘ทิยฺยตีติ ทาน’’นฺติ อิมินา ปริยาเยนฯ **น ปน เอเกนเตฺถนา**ติ ‘‘เทยฺยธโมฺมว ทาน’’นฺติ อิมํ สกวาทีวาทํ นิวเตฺตตุํ ‘‘สทฺธา หิริย’’นฺติอาทิกํ สุตฺตสาธนํ ปรวาทีวาเท ยุชฺชติ, ‘‘อิเธกโจฺจ อนฺนํ เทตี’’ติอาทิกญฺจ, ‘‘เจตสิโกว ธโมฺม ทาน’’นฺติ อิมํ นิวเตฺตตุํ ‘‘เจตสิโก ธโมฺม ทาน’’นฺติ อิมํ ปน สาเธตุํ ‘‘สทฺธา หิริย’’นฺติอาทิกํ สกวาทีวาเท ยุชฺชติ, ‘‘อิเธกโจฺจ อนฺนํ เทตี’’ติอาทิกํ วา ‘‘เทยฺยธโมฺม ทาน’’นฺติ สาเธตุนฺติ เอวํ นิวตฺตนสาธนตฺถนานตฺตํ สนฺธาย ‘‘น ปน เอเกนเตฺถนา’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ ยถา ปรวาทีวาเท จ สุตฺตสาธนตฺถํ ‘‘น วตฺตพฺพํ เจตสิโก ธโมฺม ทาน’’นฺติ ปุจฺฉายํ เจตสิโกวาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ, ตถา ‘‘น วตฺตพฺพํ เทยฺยธโมฺม ทาน’’นฺติ ปุจฺฉาย จ เทยฺยธโมฺมวาติ ฯ **เทยฺยธโมฺม อิฏฺฐผโลติ อิฏฺฐผลาภาวมตฺตเมว ปฏิกฺขิตฺต**นฺติ เอตฺถ ‘‘อิฏฺฐผลภาวมตฺตเมว ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติ ปาเฐน ภวิตพฺพนฺติ ฯ ‘‘อิฏฺฐผลาภาวมตฺตเมว ทิสฺวา ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติ วา วตฺตพฺพํฯ **สงฺกรภาวโมจนตฺถ**นฺติ เจตสิกสฺส ทาตพฺพเฎฺฐน เทยฺยธมฺมสฺส จ อิฏฺฐผลเฎฺฐน ทานภาวโมจนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนา

๔๘๓. ปริโภคมยํ นาม จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ ปุญฺญํ อตฺถีติ ลทฺธิฯ ตณฺหิ เต สนฺธาย ปริโภคมยํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ วทนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

๔๘๕. **ตสฺสาปิ วเสนา**ติ ตสฺสาปิ ลทฺธิยา วเสนฯ ปญฺจวิญฺญาณานํ วิย เอเตสมฺปิ สโมธานํ สิยาติ ปฏิชานาตีติ วทนฺติฯ ปญฺจวิญฺญาณผสฺสาทีนเมว ปน สโมธานํ สนฺธาย ปฏิชานาตีติ อธิปฺปาโยฯ

๔๘๖. **อปริภุเตฺตปี**ติ อิมินา ''ปฏิคฺคาหโก ปฏิคฺคเหตฺวา น ปริภุญฺชติ ฉเฑฺฑตี''ติอาทิกํ ทเสฺสติฯ อปริภุเตฺต เทยฺยธเมฺม ปุญฺญภาวโต ปริโภคมยํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ อยํ วาโท หียติฯ ตสฺมิญฺจ หีเน สกวาทีวาโท พลวาฯ จาคเจตนาย เอว หิ ปุญฺญภาโว เอวํ สิโทฺธ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ อปริภุเตฺตปิ เทยฺยธเมฺม ปุญฺญภาเว จาคเจตนาย เอว ปุญฺญภาโวติ อาห **''สกวาทีวาโทว พลวา''**ติฯ

ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อิโตทินฺนกถาวณฺณนา

๔๘๘-๔๙๑. **เตเนว ยาเปนฺตี**ติ เตเนว จีวราทินา ยาเปนฺติ, เตเนว วา จีวราทิทาเนน ยาเปนฺติ, สยํกเตน กมฺมุนา วินาปีติ อธิปฺปาโยฯ **อิมินา การเณนา**ติ ยทิ ยํ อิโต จีวราทิ ทินฺนํ, น เตน ยาเปยฺยุํ, กถํ อนุโมเทยฺยุํ…เป.… โสมนสฺสํ ปฏิลเภยฺยุนฺติ ลทฺธึ ปติฏฺฐเปนฺตสฺส ปีติ วุตฺตํ โหติฯ

อิโตทินฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปถวีกมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๒. **ผโสฺส สุขเวทนียาทิเภโท โหตี**ติ ผเสฺสน สพฺพมฺปิ กมฺมวิปากํ ทเสฺสตฺวา ปุน อตฺตวเชฺชหิ สมฺปโยคทสฺสนตฺถํ **''โส จ สญฺญาทโย จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺถิ จ เนสนฺ**ติ สาวชฺชเน จกฺขุวิญฺญาณาทิสหชาตธเมฺม สนฺธาย วุตฺตํฯ **โย ตตฺถ อิฏฺฐวิปาโก, ตสฺส ปตฺถนา**ติ อิฏฺฐวิปาเก เอว ปตฺถนํ กตฺวา กมฺมํ กโรนฺตีติ กมฺมูปนิสฺสยภูตเมว ปตฺถนํ ทเสฺสติ, ปจฺจุปฺปนฺนเวทนาปจฺจยํ วา ตณฺหํ อุปาทานาทินิพฺพตฺตนวเสน ทุกฺขสฺส ปภาวิตํฯ **มูลตณฺหา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนวิปากวฏฺฏนิพฺพตฺตกกมฺมสฺส อุปนิสฺสยภูตํ ปุริมตณฺหํ, กมฺมสหายํ วา วิปากสฺส อุปนิสฺสยภูตํฯ

๔๙๓. สกสมยวเสน จ โจทนาย ปยุชฺชมานตํ ทเสฺสตุํ **''เตสญฺจ ลทฺธิยา''**ติอาทิมาหฯ

๔๙๔. **ปฏิลาภวเสนา**ติ กเมฺม สติ ปถวิยาทีนํ ปฏิลาโภ โหตีติ กมฺมํ ตํสํวตฺตนิกํ นาม โหตีติ ทเสฺสติฯ

ปถวีกมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ชรามรณํวิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๕. **สมฺปโยคลกฺขณาภาวา**ติ ‘‘เอการมฺมณา’’ติ อิมสฺส สมฺปโยคลกฺขณสฺส อภาวาติ อธิปฺปาโยฯ

๔๙๖. **ปริยาโย นตฺถี**ติ สกวาทินา อตฺตนา วตฺตพฺพตาย ปริยาโย นตฺถีติ อพฺยากตานํ ชรามรณสฺส วิปากนิวารณตฺถํ **อพฺยากตวเสน ปุจฺฉา น กตา**ติ ทเสฺสติฯ

๔๙๗. **อปริสุทฺธวณฺณตา** ชราเยวาติ เกจิ, ตํ **อกุสลกมฺมํ กมฺมสมุฏฺฐานสฺสา**ติอาทินา รูปเสฺสว ทุพฺพณฺณตาทสฺสเนน สมเมวาติฯ

ชรามรณํวิปาโกติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อริยธมฺมวิปากกถาวณฺณนา

๕๐๐. **วฏฺฏนฺ**ติ กมฺมาทิวฏฺฏํฯ

อริยธมฺมวิปากกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วิปาโกวิปากธมฺมธโมฺมติกถาวณฺณนา

๕๐๑. **ตปฺปจฺจยาปี**ติ ยสฺส วิปากสฺส วิปาโก อญฺญมญฺญปจฺจโย โหติ ตปฺปจฺจยาปิ อญฺญมญฺญปจฺจยภูตโตปีติ อธิปฺปาโยฯ **โส หี**ติอาทินา ปุริมปฏิญฺญาย อิมสฺส โจทนสฺส การณภาวํ ทเสฺสติฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยาทีสุ ปจฺจยเฏฺฐนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สหชาตาทิปจฺจเย สงฺคณฺหิตฺวา เตสุ เตน เตน ปจฺจยภาเวนาติ ทเสฺสติฯ

วิปาโกวิปากธมฺมธโมฺมติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อฏฺฐมวโคฺค

๑. ฉคติกถาวณฺณนา

๕๐๓-๕๐๔. วโณฺณติ วณฺณนิภา สณฺฐานญฺจ วุจฺจตีติ อาห **‘‘สทิสรูปสณฺฐานา’’**ติฯ

ฉคติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนฺตราภวกถาวณฺณนา

๕๐๕. อติทูรสฺส อนฺตริตสฺส ปตฺตพฺพสฺส เทสสฺส ทสฺสนโต **ทิพฺพจกฺขุโก วิย**ฯ อากาเสน ปถวนฺตรฎฺฐานานิ ภินฺทิตฺวา คมนโต **อิทฺธิมา วิยฯ น สหธเมฺมนา**ติ ยทิ โส ภวานํ อนฺตรา น สิยา, น นาม อนฺตราภโวติ ปฏิเกฺขเป กรณํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

๕๐๖. **ตตฺถ ชาติชรามรณานิ เจว จุติปฏิสนฺธิปรมฺปรญฺจ อนิจฺฉโนฺต**ติ เอเตน จุติอนนฺตรํ อนฺตราภวํ ขนฺธาติ, วตฺตมานา ชาตีติ, มาตุกุจฺฉิเมว ปวิฏฺฐา อนฺตรธายมานา มรณนฺติ น อิจฺฉติฯ

๕๐๗. **ยถา กามภวาทีสุ** ตตฺถ ตเตฺถว ปุนปฺปุนํ จวิตฺวา อุปปตฺติวเสน จุติปฏิสนฺธิปรมฺปรา โหติ, เอวํ ตํ ตตฺถ น อิจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ

อนฺตราภวกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กามคุณกถาวณฺณนา

๕๑๐. กามภวสฺส กมนเฏฺฐน กามภวภาโว สเพฺพปิ กามาวจรา ขนฺธาทโย กามภโวติ อิมินา อธิปฺปาเยน ทฎฺฐโพฺพฯ อุปาทินฺนกฺขนฺธานเมว ปน กามภวภาโว ธาตุกถายํ ทสฺสิโต, น กมนเฏฺฐน กามภวภาโวฯ **“ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, กามคุณา”ติ วจนมตฺตํ นิสฺสายา**ติ ปเญฺจว กามโกฏฺฐาสา ‘‘กาโม’’ติ วุตฺตาติ **กามธาตู**ติวจนํ น อญฺญสฺส นามนฺติ อิมินา อธิปฺปาเยเนวํ วจนมตฺตํ นิสฺสายาติ อโตฺถฯ

กามคุณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. รูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๕-๕๑๖. รูปธาตุกถายํ **รูปธาตู**ติ วจนโต รูปีธเมฺมเหว รูปธาตุยา ภวิตพฺพนฺติ ลทฺธิ ทฎฺฐพฺพาฯ สุเตฺตสุ ‘‘ตโยเม ภวา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๐๕) ปริจฺฉินฺนภูมิโยว **ภูมิปริเจฺฉโท,** ‘‘เหฎฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา’’ติอาทิกมฺมปริจฺฉินฺทนมฺปิ (วิภ. ๑๘๒) วทนฺติฯ

รูปธาตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อรูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๗-๕๑๘. **อิมินาวุปาเยนา**ติ ยถา หิ ปุริมกถายํ รูปิโน ธมฺมา อวิเสเสน ‘‘รูปธาตู’’ติ วุตฺตา, เอวมิธาปิ อรูปิโน ธมฺมา อวิเสเสน ‘‘อรูปธาตู’’ติ วุตฺตาติ ตตฺถ วุตฺตนโย อิธาปิ สมาโนติ อธิปฺปาโยฯ

อรูปธาตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. รูปธาตุยาอายตนกถาวณฺณนา

๕๑๙. **ฆานนิมิตฺตานิปี**ติ อิทํ ฆานาทินิมิตฺตานิปีติ วตฺตพฺพํฯ **นิมิตฺตน**ฺติ ฆานาทีนํ โอกาสภาเวน อุปลกฺขิตํ ตถาวิธสณฺฐานํ รูปสมฺุทายมาหฯ

รูปธาตุยาอายตนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อรูเปรูปกถาวณฺณนา

๕๒๔-๕๒๖. **สุขุมรูปํ อตฺถิ,** ยโต นิสฺสรณํ ตํ อารุปฺปนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อรูเปรูปกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. รูปํกมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๕๒๗-๕๓๗. **ปกปฺปยมานา**ติ อายูหมานา, สมฺปยุเตฺตสุ อธิกํ พฺยาปารํ กุรฺมานาติ อ โตฺถฯ **ปุริมวาเร**ติ ‘‘ยํกิญฺจิ อกุสเลน จิเตฺตน สมุฏฺฐิตํ รูปํ, สพฺพํ ตํ อกุสล’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ วท ติฯ

รูปํกมฺมนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๕๔๐. **อรูปชีวิตินฺทฺริยนฺติปเญฺห** ‘‘อตฺถิ อรูปีนํ ธมฺมานํ อายู’’ติอาทิกํ ปญฺหํ อนฺตํ ค เหตฺวา วทติฯ **อรูปธมฺมานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยสนฺตานํ นาม อตฺถีติ อิจฺฉตี**ติ เอตฺถ รูปารูปธมฺมานํ ตํ อิจฺฉโนฺต อรูปธมฺมานํ อิจฺฉตีติ วตฺตุํ ยุโตฺตติ ‘‘อรูปธมฺมาน’’นฺติ วุตฺ ตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๕๔๑. **สตฺตสนฺตาเน รูปิโน วา ธมฺมา โหนฺตู**ติอาทินาปิ ตเมว ชีวิตินฺทฺริยสนฺตานํ วท ตีติ เวทิตพฺพํฯ

๕๔๒. **ปุพฺพาปรภาคํ สนฺธายา**ติ สมาปตฺติยา อาสนฺนภาวโต ตทาปิ สมาปโนฺนเยวา ติ อธิปฺปาโยฯ

๕๔๔-๕๔๕. **เทฺว ชีวิตินฺทฺริยานี**ติ ‘‘ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสา’’ติ ปุริม ปาโฐฯ ‘‘ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสา’’ติ ปจฺฉิมปาโฐ, โส ยุโตฺตฯ

ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. กมฺมเหตุกถาวณฺณนา

๕๔๖. **เสส**นฺติ ปาณาติปาตาทิกมฺมสฺส เหตูติ อิโต ปุริมํ โสตาปนฺนาทิอนุโยคํ วทติฯ **หนฺท หี**ติ ปรวาทิเสฺสเวตํ สมฺปฏิจฺฉนวจนนฺติ สมฺปฏิจฺฉาเปตุนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ, ‘‘กตมสฺส กมฺมสฺส เหตู’’ติ ปน สกวาที ตํ สมฺปฏิจฺฉาเปตุํ วทตีติ ยุเชฺชยฺย, สมฺปฏิจฺฉาเปตุนฺติ ปน ปกฺขํ ปฏิชานาเปตุนฺติ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา ปรวาที อตฺตโน ลทฺธิํ สกวาทิํ คาหาเปตุนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐ โพฺพฯ

กมฺมเหตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นวมวโคฺค

๑. อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนา

๕๔๗. **วิภาคทสฺสนตฺถ**นฺติ วิสภาคทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นานาจิตฺตวเสน ปฏิชาน นฺตสฺส อธิปฺปายมทฺทนํ กถํ ยุตฺตนฺติ วิจาเรตพฺพํฯ อารมฺมณวเสน หิ ทสฺสนทฺวยํ สห ว ทนฺตสฺส ตทภาวทสฺสนตฺถํ อิทํ อารทฺธนฺติ ยุตฺตนฺติฯ **อนุสฺสววเสนา**ติอาทินา น เกวลํ อนิจฺ จาทิอารมฺมณเมว ญาณํ วิปสฺสนา, อถ โข ‘‘อนุปฺปาโท เขม’’นฺติอาทิกํ นิพฺพาเนน อา นิสํสทสฺสนญฺจาติ ทีเปติฯ

อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อมตารมฺมณกถาวณฺณนา

๕๔๙. **สุตฺตภเยนา**ติ ‘‘ปาริมํ ตีรํ เขมํ อปฺปฏิภยนฺติ โข, ภิกฺขเว, นิพฺพานเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘) อสํโยชนิยาทิภาวํ สนฺธาย เขมาทิภาโว วุโตฺตติ เอวมาทินา สุตฺตภเยนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อมตารมฺมณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. รูปํสารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๒-๕๕๓. **อารมฺมณตฺถสฺส วิภาคทสฺสนตฺถ**นฺติ ปจฺจยโฏฺฐ โอลุพฺภโฏฺฐติ เอวํ วิภาเค วิชฺชมาเน ปจฺจโยลุพฺภานํ วิเสสาภาวํ กเปฺปตฺวา อกเปฺปตฺวา วา สปฺปจฺจยตฺตา โอลุพฺภารมฺมเณนปิ สารมฺมณเมวาติ น คเหตพฺพนฺติ ทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

รูปํสารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนุสยาอนารมฺมณาติกถาวณฺณนา

๕๕๔-๕๕๖. **อปฺปหีนตฺตาว อตฺถีติ วุจฺจติ,** น ปน วิชฺชมานตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

อนุสยาอนารมฺมณาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ญาณํอนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๗-๘. **ตสฺส ญาณสฺสา**ติ มคฺคญาณสฺสาติ วทนฺติฯ

ญาณํอนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนา

๕๖๒. **อวิเสเสนวา**ติ อารมฺมณสมฺปโยเคหิ ทฺวีหิปีติ อโตฺถฯ

วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนา

๕๖๓. **สพฺพโส**ติ สวิตกฺกจิเตฺตสุ สพฺพตฺถ สพฺพทา วาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อนุตมโส มโนธาตุปวตฺติกาเลปี’’**ติฯ **วิตกฺกวิปฺผารมตฺต**นฺติ วิตกฺกสฺส ปวตฺติมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นยถาจิตฺตสฺสวาจาติกถาวณฺณนา

๕๖๕. **อนาปตฺตี**ติ วิสํวาทนาธิปฺปายสฺส อภาวา มุสาวาโท น โหตีติ วุตฺตํฯ

นยถาจิตฺตสฺสวาจาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๕๖๘-๕๗๐. **ตาสู**ติ ตาสุ ปญฺญตฺตีสุฯ สมนฺนาคมปญฺญตฺติยา **สมนฺนาคโตติ วุจฺจติ,** ปฏิลาภปญฺญตฺติยา **ลาภีติ วุจฺจติฯ สมนฺนาคโตติ วุจฺจติ** อยํ สมนฺนาคมปญฺญตฺติ นามฯ **ลาภีติ วุจฺจติ** อยํ ปฏิลาภปญฺญตฺติ นามาติ วา อธิปฺปาโย โยเชตพฺโพฯ

อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสมวคฺโค

๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๕๗๑-๒. ***ภวงฺคจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณน สเหวา***ติอาทึ วทเนฺตน กิริยขนฺธานํ ภงฺคกฺขเณน สห อุปฺปเตฺตสิยา ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ จ วตฺตพฺพํ, ตถา อุปฺปเตฺตสิยานํ ภงฺคกฺขเณน สห อุปฺปเตฺตสิยา, กิริยานํ ภงฺคกฺขเณน สห กิริยาติฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ กิริยา จตุกฺขนฺธคฺคหเณน คหณํฯ **ญาณ**นฺติ มคฺคญาณํ ยุตฺตํฯ

นิโรธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสมคฺคกถาวณฺณนา

๕๗๖. **ตํ ลกฺขณ**นฺติ ‘‘ฉ วิญฺญาณา’’ติ อวตฺวา ‘‘ปญฺจวิญฺญาณา อุปฺปนฺนวตฺถุกา’’ติ อาทินา วุตฺตํ ลกฺขณํฯ ‘‘ฉ วิญฺญาณา’’ติ อวจนํ ปเนตฺถ ‘‘โน จ วต เร วตฺตเพฺพ’’ติอาทิวจนสฺส การณนฺติ อธิเปฺปตํฯ

๕๗๗. **โลกิโย**ติ วิปสฺสนามคฺคมาหฯ **ยํ ตตฺถ อนิมิตฺต**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคิกฺขเณ ยํ อนิมิตฺตํ คณฺหเนฺต น นิมิตฺตคฺคาหีติ วุเตฺต, ตเทว สุญฺญตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสมคฺคกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจวิญฺญาณาสาโภคาติกถาวณฺณนา

๕๘๔-๕๘๖. **กุสลากุสลวเสน นมี**ติ กุสลากุสลภาเวน นมิตฺวา ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ สา ปน อารมฺมณปฺปการคฺคหณํ เยน อโลภาทีหิ โลภาทีหิ จ สมฺปโยโค โหตีติ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘สุขมิติ เจตโส อภาโค’’ติอาทีสุ วิยฯ

ปญฺจวิญฺญาณาสาโภคาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทฺวีหิสีเลหีติกถาวณฺณนา

๕๘๗-๕๘๙. **ขณภงฺคนิโรธํ,** น อปฺปวตฺตินิโรธํ, สีลวีติกฺกมนิโรธํ วาฯ **วีติกฺกมํ วิยา**ติ ยถา วีติกฺกเม กเต ทุสฺสีโล, เอวํ นิรุเทฺธปีติ เอวํ วีติกฺกเมน นินฺนานํ สลฺลกฺเขโนฺตติ อโตฺถฯ

ทฺวีหิสีเลหีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สีลํอเจตสิกนฺติกถาวณฺณนา

๕๙๐-๕๙๔. **เยน โส สีลวาเยว นาม โหตี**ติ เยน จิตฺตวิปฺปยุเตฺตน ฐิเตน อุปจเยน อกุสลาพฺยากตจิตฺตสมงฺคี สีลวาเยว นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **เสสเมตฺถ “ทานํ อเจตสิก”นฺติ กถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ**นฺติ วุตฺตํ, สา ปน กถา มคฺคิตพฺพาฯ

สีลํอเจตสิกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สมาทานเหตุกถาวณฺณนา

๕๙๘-๖๐๐. สมาทานเหตุกถายํ \๑๐๐ **ปุริมกถาสทิสเมวา**ติ ปริโภคกเถกเทสสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ

สมาทานเหตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อวิญฺญตฺติทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนา

๖๐๓-๖๐๔. **อาณตฺติยา จ ปาณาติปาตาทีสุ องฺคปาริปูริ**นฺติ เอกสฺมิํ ทิวเส อาณตฺตสฺส อปรสฺมิํ ทิวเส ปาณาติปาตํ กโรนฺตสฺส ตทา สา อาณตฺติ วิญฺญตฺติํ วินาเยว องฺคํ โหตีติ **อวิญฺญตฺติ ทุสฺสีลฺย**นฺติ อธิปฺปาโยฯ

อวิญฺญตฺติทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติโย ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๑. เอกาทสมวโคฺค

๔. ญาณกถาวณฺณนา

๖๑๔-๖๑๕. ญาณกถายํ **เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกาน**นฺติ ปุเพฺพ **ญาณํอนารมฺมณนฺติกถายํ** (กถา. ๕๕๗ อาทโย) วุเตฺตหิ อนฺธเกหิ อเญฺญ อิธ มหาสงฺฆิกา ภเวยฺยุํฯ **ยทิ อญฺญาเณ วิคเต**ติอาทินา ราควิคโม วิย วีตราคปญฺญตฺติยา อญฺญาณวิคโม ญาณีปญฺญตฺติยา การณนฺติ ทเสฺสติฯ น หิ ญาณํ อสฺส อตฺถีติ ญาณี, อถ โข อญฺญาณีปฏิปกฺขโต ญาณีติฯ **ยสฺมา ญาณปฏิลาเภนา**ติ เอตฺถ จ ญาณปฏิลาเภน อญฺญาณสฺส วิคตตฺตา โส ญาณีติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อิทํทุกฺขนฺติกถาวณฺณนา

๖๑๘-๖๒๐. **อิตโร ปน สกสมเย**ติ ปรวาที อตฺตโน สมเยติ อโตฺถฯ

อิทํทุกฺขนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อิทฺธิพลกถาวณฺณนา

๖๒๑-๖๒๔. **กมฺมสฺส วิปากวเสน วา**ติ นิรยํว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อพฺพุทาทิปริเจฺฉโท ตาทิสสฺส กมฺมวิปากสฺส วเสน วุโตฺตฯ **วสฺสคณนาย วา**ติ มนุเสฺส จาตุมหาราชิกาทิเทเว จ สนฺธายฯ เตสญฺหิ อสเงฺขฺยยมฺปิ กาลํ วิปากทานสมตฺถํ กมฺมํ วสฺสคณนาย ปริจฺฉิชฺชตีติฯ

อิทฺธิพลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมาธิกถาวณฺณนา

๖๒๕-๖๒๖. **สมาธานเฏฺฐนา**ติ สมํ ฐปนเฏฺฐน สมาธิ นาม เจตสิกนฺตรํ อตฺถีติ อคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **ฉเลนา**ติ เอกจิตฺตกฺขณิกเตฺต จกฺขุวิญฺญาณสฺส จ ฌานจิตฺตสฺส จ น โกจิ วิเสโสติ เอเตน สามญฺญมเตฺตนาติ อธิปฺปาโยฯ

สมาธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมฏฺฐิตตากถาวณฺณนา

๖๒๗. **อนนฺตรปจฺจยตเณฺจวา**ติ อวิชฺชา สงฺขารานํ อนนฺตรปจฺจโย อวิชฺชาย ยา ฐิตตา ตโต โหติ, ตาย ฐิตตาย อนนฺตรปจฺจยภาวสงฺขาตา ฐิตตา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ อนนฺตรปจฺจยคฺคหเณฺจตฺถ อญฺญมญฺญปจฺจยภาวรหิตสฺส เอกสฺส ปจฺจยสฺส ทสฺสนตฺถนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เตน หิ สโพฺพ ตาทิโส ปจฺจโย ทสฺสิโต โหตีติฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยตญฺจา**ติ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย, สงฺขารา จ อวิชฺชายฯ ตตฺถ อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยภาวสงฺขาตาย ฐิตตาย สงฺขารานํ อวิชฺชาย ปจฺจยภาวสงฺขาตา ฐิตตา โหติ, ตสฺสา จ อิตราติ อธิปฺปาโยฯ

ธมฺมฏฺฐิตตากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อนิจฺจตากถาวณฺณนา

๖๒๘. **รูปาทโย วิย ปรินิปฺผนฺนา**ติ รูปาทีหิ สห อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโต ปรินิปฺผนฺนาติ อโตฺถฯ **อนิจฺจตาวิภาคานุยุญฺชนวเสนา**ติ ตีสุ ทเณฺฑสุ ทณฺฑโวหาโร วิย ตีสุ ลกฺขเณสุ อนิจฺจตาโวหาโร โหตีติ ตสฺสา วิภาคานุยุญฺชนวเสนาติ วทนฺติฯ

อนิจฺจตากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกาทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทุวาทสมวโคฺค

๑. สํวโรกมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๖๓๐-๖๓๒. **วิปากทฺวาร**นฺติ ภวงฺคมนํ วทติฯ **กมฺมทฺวาร**นฺติ กุสลากุสลมนํฯ

สํวโรกมฺมนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กมฺมกถาวณฺณนา

๖๓๓-๖๓๕. **อพฺยากตํ สนฺธาย ปฏิเกฺขโป**ติ สกสมยลกฺขเณน ปฏิเกฺขโป กโตติ วทนฺติฯ อวิปากเจตนาย สรูเปน ทสฺสิตาย สวิปากาปิ ทสฺสิตาเยว นาม โหตีติ มญฺญมาโน อาห “**สวิปากาวิปากเจตนํ สรูเปน ทเสฺสตุ**”นฺติฯ

กมฺมกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สโทฺทวิปาโกติกถาวณฺณนา

๖๓๖-๖๓๗. **กมฺมสมุฏฺฐานา อรูปธมฺมาวา**ติอาทินา กมฺมสมุฏฺฐาเนสุ จกฺขาทีสุปิ วิปากโวหาโร นตฺถิ, โก ปน วาโท อกมฺมสมุฏฺฐาเน สเทฺทติ ทเสฺสติฯ

สโทฺทวิปาโกติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สฬายตนกถาวณฺณนา

๖๓๘-๖๔๐. **ตสฺมา วิปาโก**ติ อวิเสเสน สฬายตนํ วิปาโกติ เยสํ ลทฺธีติ วุตฺตํ โหติฯ

สฬายตนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนา

๖๔๑-๖๔๕. **สตฺตกฺขตฺตุปรมตานิยโต**ติ สตฺตกฺขตฺตุปรมตาย นิยโตฯ **อิมํ วิภาค**นฺติ อิมํ วิเสสํฯ **ตฺวํ ปนสฺส นิยามํ อิจฺฉสี**ติ อวินิปาตธมฺมตาผลปฺปตฺตีหิ อญฺญสฺมึ สตฺตกฺขตฺตุปรมภาเว จ นิยามํ อิจฺฉสีติ อโตฺถฯ

อานนฺตริยาภาวนฺติ เยน โส ธมฺมาภิสมเยน ภโพฺพ นาม โหติ, ตสฺส อานนฺตริยกมฺมสฺส อภาวนฺติ อโตฺถ, ปุคฺคลสฺส วา อานนฺตริยภาวสฺส อภาวนฺติฯ กึ ปน โส อนฺตราธมฺมํ อภิสมิสฺสตีติ? เกจิ วทนฺติ ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม สตฺตมํ ภวํ นาติกฺกมติ, โอรโต ปน นตฺถิ ปฏิเสโธ’’ติฯ อปเร ‘‘โย ภควตา ญาณพเลน พฺยากโต, ตสฺส อนฺตรา อภิสมโย นาม นตฺถิ, ตถาปิ ภวนิยามสฺส กสฺสจิ อภาวา ภโพฺพติ วุจฺจติฯ ยถา กุสลา อภิญฺญาเจตนา กทาจิ วิปากํ อททมานาปิ สติ การเณ ทาตุํ ภพฺพตาย วิปากธมฺมธมฺมา นาม, ตถา อินฺทฺริยานํ มุทุตาย สตฺตกฺขตฺตุปรโม, น นิยามสพฺภาวา นาปิ ภควตา พฺยากตตฺตา, น จ อินฺทฺริยมุทุตา อภพฺพตากโร ธโมฺมติ น โส อภโพฺพ นามฯ อภพฺพตากรธมฺมาภาวโต เจตฺถ อภพฺพตา ปฏิเสธิตา, น ปน อนฺตรา อภิสเมตุํ ภพฺพตา วุตฺตาฯ ยทิ จ สตฺตกฺขตฺตุปรโม อนฺตรา อภิสเมยฺย, โกลํโกล

สิยา’’ติฯ วิเสสํ ปน อกตฺวา ภพฺพสภาวตาย ภโพฺพติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ **น ภวนิยามกํ กิญฺจีติ** เอตฺถ ปสฺสิตฺวาติ วจนเสโส, พฺยากโรตีติ วา สมฺพนฺโธฯ

สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทฺวาทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. เตรสมวโคฺค

๑. กปฺปฏฺฐกถาวณฺณนา

๖๕๔-๖๕๗. กปฺปฏฺฐกถายํ **เหฏฺฐา**ติ อิทฺธิพลกถายํฯ

กปฺปฏฺฐกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนนฺตราปยุตฺตกถาวณฺณนา

๖๖๐-๖๖๒. อนนฺตราปยุตฺตกถายํ อานนฺตริยํ ปยุตฺตํ เอเตนาติ **อนนฺตราปยุโตฺต**ติ อานนฺตริเย อนนฺตราสทฺทํ อาโรเปตฺวา อฏฺฐกถายํ อโตฺถ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘อนนฺตรปยุ โตฺต’’ติปิ ปาฬิ ทิสฺสติฯ

อนนฺตราปยุตฺตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิยตสฺสนิยามกถาวณฺณนา

๖๖๓-๖๖๔. **เสสา เตภูมกธมฺมา อนิยตา นามา**ติ เอตฺถ อปฺปตฺตนิยามานํ ธเมฺม สนฺธาย **‘‘เตภูมกธมฺมา’’**ติ อาหฯ เอเตว หิ สนฺธาย **‘‘เตหิ สมนฺนาคโตปิ อนิยโตเยวา’’**ติ วุตฺตนฺติฯ อิติ อิมํ โวหารมตฺตํ คเหตฺวา ‘‘นิยโต โพธิสโตฺต ปจฺฉิมภวิโก ภโพฺพ ธมฺมํ อภิสเม ตุํ โอกฺกมิตุ’’นฺติ อธิปฺปาเยน ‘‘นิยามํ โอกฺกมตี’’ติ เยสํ ลทฺธีติ อตฺถโยชนาฯ เอวํ ปน โวหา รมตฺตสพฺภาโว ‘‘นิยโต’’ติ วจนสฺส, ธมฺมํ อภิสเมตุํ ภพฺพตา จ ‘‘นิยามํ โอกฺกมตี’’ติ วจนสฺส การณภาเวน วุตฺตา โหติ, ภพฺพตาเยว ปน อุภยสฺสปิ การณนฺติ ยุตฺตํฯ **อเญฺญนา**ติ ยทิ นิย โต นิยามํ โอกฺกเมยฺย, มิจฺฉตฺตนิยโต สมฺมตฺตนิยามํ, สมฺมตฺตนิยโต วา มิจฺฉตฺตนิยามํ โอกฺก เมยฺย, น จ ตํ อตฺถีติ ทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

นิยตสฺสนิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อสาตราคกถาวณฺณนา

๖๗๔. อสาตราคกถายํ **‘‘อโห วต เม เอตเทว ภเวยฺยา’’ติ รชฺชนา**ติ อิมินา เอวํ ปวตฺตมาโนเยว โลโภ อิธ ‘‘ราโค’’ติ อธิเปฺปโต, น อญฺญถาติ ทเสฺสติฯ

๖๗๕. **สุเตฺต ปนา**ติ เอตสฺส ‘‘อธิปฺปาโย’’ติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ

อสาตราคกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมตณฺหาอพฺยากตาติกถาวณฺณนา

๖๗๖-๖๘๐. **ยสฺมา ธมฺมตณฺหาติ วุตฺตา, ตสฺมา อพฺยากตา**ติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ โลกุตฺตเรสุ วา สเพฺพสุ ตณฺหา ‘‘ธมฺมตณฺหา’’ติ คเหตฺวา ยสฺมา สา ตณฺหา, ตสฺมา กุสลา น โหติ, ยสฺมา ปน ธเมฺม ปวตฺตา, ตสฺมา อกุสลา น โหตีติ อพฺยากตาติ ลทฺธีติ ทเสฺสติฯ **ตีหิ โกฏฺฐาเสหิ ฉปิ ตณฺหา สํขิปิตฺวา ทสฺสิตา,** ตสฺมา ธมฺมตณฺหาปิ กามตณฺหาทิภาวโต น อพฺยากตาติ อธิปฺปาโยฯ

ธมฺมตณฺหาอพฺยากตาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตรสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. จุทฺทสมวโคฺค

๑. กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนา

๖๘๖-๖๙๐. **ต**นฺติ กุสลํ อกุสลญฺจาติ วิสุํ สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตํ** อุภยนฺติ วา วจนเสโสฯ **ปฏิสนฺทหตี**ติ ฆเฏติ, อนนฺตรํ อุปฺปาเทตีติ วุตฺตํ โหติฯ

กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนา

๖๙๑-๖๙๒. เกจิ วาทิโน ‘‘องฺกุเร สาขาวิฏปาทิสมฺปนฺนานํ รุกฺขาทีนํ พีชมตฺตํ อาวิภาวํ คจฺฉตี’’ติ วทนฺตีติ เตสํ วาทํ นิทสฺสนํ กโรโนฺต อาห **‘‘สมฺปนฺนสาขาวิฏปาน’’**นฺติ อาทิฯ

สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนา

๖๙๓-๖๙๗. **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ โสตวิญฺญาณ**นฺติ เอตฺถ ‘‘ลทฺธิวเสน ปฏิชานาตี’’ติ อนนฺตรุปฺปตฺติํ สลฺลเกฺขโนฺตปิ น โส จกฺขุมฺหิ รูปารมฺมณํ โสตวิญฺญาณํ อิจฺฉติ, อถ โข โสตมฺหิเยว สทฺทารมฺมณนฺติ อนนฺตรูปลทฺธิวเสน อาปนฺนตฺตา ‘‘ปฏิชานาตี’’ติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ

อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อริยรูปกถาวณฺณนา

๖๙๘-๖๙๙. สมฺมาวาจาทิ รูปํ มโคฺค จาติ อิจฺฉโนฺต **‘‘อริยรูป’’**นฺติปิ วทติฯ

อริยรูปกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อโญฺญอนุสโยติกถาวณฺณนา

๗๐๐-๗๐๑. ‘‘สราโคติอาทิ ปน ตสฺมึ สมเย ราคสฺส อปฺปหีนตฺตา สราโคติ วตฺตพฺพต’’นฺติ ปุริมปาโฐ, **‘‘สานุสโยติอาทิ ปน ตสฺมึ สมเย อนุสยสฺส อปฺปหีนตฺตา สานุสโยติ วตฺตพฺพต’’**นฺติ ปจฺฉิมปาโฐ, โส ยุตฺโตฯ โส หิ **น อนุสยปริยุฏฺฐานานํ อญฺญตฺตํ, ตสฺมา ตํ อสาธก**นฺติ เอเตน สเมตีติฯ

อโญฺญอนุสโยติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปริยุฏฺฐานํจิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา

๗๐๒. **ยสฺมา อนิจฺจาทิโต มนสิกโรโตปิ ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ,** น จ เต วิปสฺสนาย สมฺปยุตฺตา, ตสฺมา ปริยุฏฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติ ลทฺธีติ อธิปฺปาโยฯ

ปริยุฏฺฐานํจิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๓-๗๐๕. **ติวิธายา**ติ กิเลสวตฺถุโอกาสวเสน, กามราคกามวิตกฺกกามาวจรธมฺมวเสน วา ติวิธายฯ **กิเลสกามวเสนา**ติ กิเลสกามภูตกามธาตุภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อธิปฺปายํ อสลฺลกฺเขนฺโต**ติ รูปธาตุสหคตวเสน อนุเสตีติ, รูปธาตุธมฺเมสุ อญฺญตรภาเวน รูปธาตุปริยาปนฺนนฺติ จ ปุจฺฉิตภาวํ อสลฺลกฺเขนฺตติ อโตฯ

ปริยาปนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อพฺยากตกถาวณฺณนา

๗๐๖-๗๐๘. **ทิฏฺฐิคตํ ‘‘สสฺสโต โลโกติ โข, วจฺฉ, อพฺยากตเมต’’นฺติ สสฺสตาทิภาเวน อกถิตตฺตา** ‘‘อพฺยากต’’นฺติ วุตฺตนฺติ สมฺพนฺโธฯ เอตฺถ ปน น ทิฏฺฐิคตํ ‘‘อพฺยากต’’นฺติ วุตฺตํ, อถ โข ‘‘ฐปนีโย เอโส ปโญฺห’’ติ ทสฺสิตํ, ตสฺมา สพฺพถาปิ ทิฏฺฐิคตํ ‘‘อพฺยากต’’นฺติ น วตฺตพฺพนฺติ ยุตฺตํฯ

อพฺยากตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๙-๗๑๐. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ทิฏฺฐิราคานํ สมาเน วิกฺขมฺภนภาเวปิ ‘‘วีตราโค’’ติ วุจฺจติ, น ปน ‘‘วิคตทิฏฺฐิโก’’ติ, ตสฺมา ทิฏฺฐิ โลกิยปริยาปนฺนา น โหตีติ อตฺถํ วทนฺติฯ รูปทิฏฺฐิยา อภาวา ปน กามธาตุปริยาปนฺนาย ทิฏฺฐิยา ภวิตพฺพํฯ ยทิ จ ปริยาปนฺนา สิยา, ตถา จ สติ กามราโค วิย ฌานลาภิโน ทิฏฺฐิปิ วิคเจฺฉยฺยาติ ‘‘วิคตทิฏฺฐิโก’’ติ วตฺตโพฺพ สิยา, น จ วุจฺจติ, ตสฺมา อปริยาปนฺนา ทิฏฺฐิฯ น หิ สา ตสฺส อวิคตา ทิฏฺฐิ กามราโค วิย กามทิฏฺฐิ เยน กามธาตุยา ปริยาปนฺนา สิยาติ วทตีติ เวทิตพฺพํฯ

อปริยาปนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จุทฺทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. ปนฺนรสมวโคฺค

๑. ปจฺจยตากถาวณฺณนา

๗๑๑-๗๑๗. **ตสฺมา ปจฺจยตา ววตฺถิตา**ติ เหตุปจฺจยภูตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจยภาวาทินา วิย อธิปติปจฺจยตาทินา จ น ภวิตพฺพนฺติ เหตุปจฺจยภาโวเยเวตสฺส ววตฺถิโต โหตีติ อโตฺถฯ

ปจฺจยตากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนา

๗๑๘-๗๑๙. **อปุญฺญาภิสงฺขาโรว คหิโต** ‘‘นนุ อวิชฺชา สงฺขาเรน สหชาตา’’ติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **สหชาตอญฺญมญฺญอตฺถิอวิคตสมฺปยุตฺตวเสนา**ติ เอตฺถ นิสฺสโย กมเภเทน อตฺถิคฺคหเณน คหิโต โหตีติ น วุโตฺต, กมฺมาหารา อสาธารณตายาติ เวทิตพฺพาฯ วกฺขติ หิ ‘‘ตีณิ อุปาทานานิ อวิชฺชาย สงฺขารา วิย ตณฺหาย ปจฺจยา โหนฺตี’’ติ (กถา. อฏฺฐ. ๗๑๘-๗๑๙), ตสฺมา อุปาทาเนหิ สมานา เอเวตฺถ สงฺขารานํ ปจฺจยตา ทสฺสิตาติฯ

อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา

๗๓๒. ตติยสญฺญาเวทยิตกถายํ **เสสสเตฺต สนฺธายา**ติ นิโรธสมาปนฺนโต อเญฺญ เยสํ นิโรธสมาปตฺติยา ภวิตพฺพํ, เต ปญฺจโวการสเตฺต สนฺธายาติ อธิปฺปาโย, อสญฺญสตฺตานมฺปิ จ สญฺญุปฺปาทา จุตึ อิจฺฉนฺตีติ เสสสพฺพสเตฺต สนฺธายาติ วาฯ **สรีรปกติ**นฺติ ตถารูโป อยํ กาโย, ยถารูเป กาเย ปาณิสมฺผสฺสาปิ กมนฺตีติอาทิกํฯ

๗๓๓-๗๓๔. **สุตฺตวิโรโธ สิยา**ติ อิทํ ปรวาทึ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา วตฺตพฺพํฯ

ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนา

๗๓๕. **สญฺญาวิราควเสน ปวตฺตภาวนา อสญฺญสมาปตฺติปี**ติ ลทฺธิกิตฺตเน สญฺญาวิราควเสน ปวตฺตภาวนํ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺตึ ‘‘อสญฺญสมาปตฺตี’’ติ อคฺคเหตฺวา สาปิ อสญฺญิตา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติเยว นามาติ ปรสฺส ลทฺธีติ ทเสฺสติฯ **ยสฺมา อสญฺญสมาปตฺตึ สมาปนฺนสฺส อโลภาทโย อตฺถี**ติ เอตฺถ สกสมยสิทฺธา จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ ‘‘อสญฺญสมาปตฺตี’’ติ วุตฺตาฯ

๗๓๖. **สญฺญาวิราควเสน สมาปนฺนตฺตา อสญฺญิตา,** น สญฺญาย อภาวโตติ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติเมว สนฺธาย วทติฯ

อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. กมฺมูปจยกถาวณฺณนา

๗๓๘-๗๓๙. **กมฺมุน สหชาโตติ ปเญฺหสุ** ‘‘กมฺมูปจยํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาตี’’ติ กตฺถจิ ปาโฐ, ‘‘จิตฺตสมฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาตี’’ติ อญฺญตฺถฯ อุภยมฺปิ วิจาเรตพฺพํฯ

๗๔๑. **ตสฺมา**ติ ติณฺณมฺปิ เอกกฺขเณ สพฺภาวโต ติณฺณํ ผสฺสานญฺจ สโมธานา จ เอกตฺตํ ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐพฺโพฯ

กมฺมูปจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปนฺนรสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติโย ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๖. โสฬสมวโคฺค

๓. สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนา

๗๔๗-๗๔๘. สุขานุปฺปทานกถายํ **ยํ เอวรูป**นฺติ ยํ เนวตฺตโน, น ปเรสํ, น ตสฺส, เอวรูปํ นาม อนุปฺปทินฺนํ ภวิตุํ น อรหติ อญฺญสฺส อสกฺกุเณยฺยตฺตาติ ลทฺธิมเตฺตน ปฏิชานาติ, น ยุตฺติยาติ อธิปฺปาโยฯ

สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนา

๗๔๙-๗๕๓. **ตํจิตฺตตายา**ติ ตเทว อารมฺมณภูตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ ตํจิโตฺต, ตสฺส ภาโว ตํจิตฺตตา, ตาย ตํจิตฺตตายฯ ตํ วา อาลมฺพกํ อาลมฺพิตพฺพญฺจ จิตฺตํ ตํจิตฺตํ, ตสฺส ภาโว ตเสฺสว อาลมฺพกอาลมฺพิตพฺพตา ตํจิตฺตตา, ตาย โจเทตุนฺติ อโตฺถฯ

อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. รูปํรูปาวจรารูปาวจรนฺติกถาวณฺณนา

๗๖๘-๗๗๐. รูปํรูปาวจรารูปาวจรนฺติกถายํ **เหฏฺฐา**ติ จุทฺทสมวเคฺค **อาคตปริยาปนฺนกถายํ** (กถา. อฏฺฐ. ๗๐๓-๗๐๕)ฯ ‘‘สมาปเตฺตสิย’’นฺติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ ยเญฺจตฺถ ‘‘อตฺถิ รูปํ อรูปาวจร’’นฺติ อรูปาวจรกมฺมสฺส กตตฺตา รูปํ วุตฺตํ, ตตฺถ จ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อฏฺฐมวเคฺค **อรูเปรูปกถายํ** (กถา. อฏฺฐ. ๕๒๔-๕๒๖) วุตฺตนยเมวาติฯ

รูปํรูปาวจรารูปาวจรนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสฬสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. สตฺตรสมวโคฺค

๑. อตฺถิอรหโตปุญฺญูปจยกถาวณฺณนา

๗๗๖-๗๗๙. **จิตฺตํ อนาทิยิตฺวา**ติ ‘‘กิริยจิเตฺตน ทานาทิปวตฺติสพฺภาวโต’’ติ วุตฺตํ กิริยจิตฺตํ อพฺยากตํ อนาทิยิตฺวาติ อโตฺถฯ

อตฺถิอรหโตปุญฺญูปจยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. นตฺถิอรหโตอกาลมจฺจูติกถาวณฺณนา

๗๘๐. **อโยนิโส คเหตฺวา**ติ อลทฺธวิปากวารานมฺปิ กมฺมานํ พฺยนฺตีภาวํ น วทามีติ อตฺถํ คเหตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน ‘‘กมฺมานํ วิปากํ อปฺปฎิสํวิทิตฺวา ปุคฺคลสฺส พฺยนฺตีภาวํ น วทามีติ เอวํ อโยนิโส อตฺถํ คเหตฺวา’’ติ วทนฺติฯ

๗๘๑. **ตาว น กมตีติ ลทฺธิยา ปฎิกฺขิปตี**ติ ตาว น กมติ, ตโต ปรํ กมตีติ ลทฺธิยา ปฎิกฺขิปตีติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ กิร ‘‘สติ ชีวิเต ชีวิตาวเสเส ชีวิตา โวโรเปตี’’ติ วจนโต อตฺตโน ธมฺมตาย มรนฺตํ โกเฎฺฐนฺตสฺส วา สีสํ วา ฉินฺทนฺตสฺส นตฺถิ ปาณาติปาโตติ อาจริยา วทนฺติฯ ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตอุปกฺกมมรเณสุ วิชฺชมาเนสุปิ น เตน อุปกฺกเมน มโตติ นตฺถิ ปาณาติปาโตติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ปน มรเนฺตน เตน เอกจิตฺตวารมฺปิ ธมฺมตามรณโต โอรโต น มโตติ ทุพฺพิเญฺญยฺยเมตํฯ

นตฺถิอรหโตอกาลมจฺจูติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สพฺพมิทํกมฺมโตติกถาวณฺณนา

๗๘๔. **พีชโต องฺกุรเสฺสวา**ติ ยถา องฺกุรสฺส อพีชโต นิพฺพตฺติ นตฺถิ, ตถา ปจฺจุปฺปนฺนปวตฺตสฺสปิ อกมฺมโต กมฺมวิปากโต นิพฺพตฺติ นตฺถิ, ตํ สนฺธาย ปฎิกฺขิปตีติ อธิปฺปาโยฯ **เทยฺยธมฺมวเสน ทานผลํ ปุจฺฉตี**ติ เทยฺยธมฺมวเสน ยาย เจตนาย ตํ เทติ, ตสฺส ทานสฺส ผลํ ปุจฺฉติ, น เทยฺยธมฺมสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ

สพฺพมิทํกมฺมโตติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนา

๗๘๘. **วินาปิ อนิจฺจเตฺตนา**ติ ‘‘ยาว ทุกฺขา นิรยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๐) วิย ทุกฺขารมฺมณเตฺตนปิ ทุกฺขํ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. นวตฺตพฺพํสโงฺฆทกฺขิณํวิโสเธตีติกถาวณฺณนา

๗๙๓-๗๙๔. นวตฺตพฺพํสโงฺฆทกฺขิณํวิโสเธตีติกถายํ **น จ ตานิ ทกฺขิณํ วิโสเธตุํ สโกฺกนฺตี**ติ ยถา ปุคฺคโล สีลปริโสธนาทีนิ กตฺวา นิโรธมฺปิ สมาปชฺชิตฺวา วิโสเธตุํ สโกฺกติ, น เอวํ มคฺคผลานีติ อธิปฺปาโย, อปฺปฎิคฺคหณโตติ วาฯ

นวตฺตพฺพํสโงฺฆทกฺขิณํวิโสเธตีติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนา

๘๐๐-๘๐๑. ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถายํ **วิสุชฺฌยฺยาติ** เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“มหปฺผลา ภเวยฺยา”**ติ อาหฯ **ทายกเสฺสว จิตฺตวิสุทฺธิ วิปากทายิกา โหตีติ** ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺขา ปฏิคฺคาหเกน ปจฺจยภูเตน วินา ทายเกเนว มหาวิปากเจตนตฺตํ อาปาทิกา, ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺขา วิปากทายิกา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **อโญฺญ อญฺญสฺส การโกติ ยทิ ทายกสฺส ทานเจตนา นาม ปฏิคฺคาหเกน กตา ภเวยฺย, ยุตฺตรูปํ สิยา**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ลทฺธิกิตฺตเน ‘‘ทายเกน ทานํ ทินฺนํ, ปฏิคฺคาหเกน วิปาโก นิพฺพตฺติโตติ อโญฺญ อญฺญสฺส การโก ภเวยฺยา’’ติ วุตฺตนฺติ? สจฺจเมตํ, ปฏิคฺคาหเกน วิปากนิพฺพตฺตนมฺปิ ปน ทานเจตนานิพฺพตฺตเนน ยทิ ภเวยฺย, เอวํ สติ อโญฺญ อญฺญสฺส การโกติ ยุตฺตรูปํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตรสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. อฏฺฐารสมวโคฺค

๑. มนุสฺสโลกกถาวณฺณนา

๘๐๒-๘๐๓. **อโยนิโส**ติ ‘‘ตุสิตปุรํ สนฺธายา’’ติอาทิกํ คหณํ สนฺธายาหฯ

มนุสฺสโลกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ธมฺมเทสนากถาวณฺณนา

๘๐๔-๘๐๖. ตสฺส จ เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สยเมว จ อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน เทสิโตติ วทติฯ

ธมฺมเทสนากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนา

๘๑๓-๘๑๖. ฌานสงฺกนฺติกถายํ **อุปฺปฏิปาฏิยา**ติ ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิตกฺกวิจาราทีนวโต มนสิกาตพฺพา, ตโต ทุติยชฺฌาเนน ภวิตพฺพนฺติ เอวํ โย อุปจารานํ ฌานานญฺจ อนุกฺกโม, เตน วินาติ อโตฺถฯ

ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ฌานนฺตริกกถาวณฺณนา

๘๑๗-๘๑๙. **ฌานนฺตริกา นาม เอสา**ติ ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรภาวาภาวโต น ฌานํ, อถ โข ทกฺขิณปุพฺพาทิทิสนฺตริกา วิย ฌานนฺตริกา นาม เอสาติฯ กตรา? โยยํ อวิตกฺกวิจารมโตฺต สมาธีติ โยเชตพฺพํฯ

ฌานนฺตริกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จกฺขุนารูปํปสฺสตีติกถาวณฺณนา

๘๒๖-๘๒๗. **ปฏิชานนํ สนฺธายา**ติ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๓๕๒) นเยน วุตฺตํ มโนวิญฺญาณปฏิชานนํ กิร สนฺธายาติ อธิปฺปาโย, ตสฺมา ‘‘เอวํ สเนฺต รูปํ มโนวิญฺญาณํ อาปชฺชตีติ มโนวิญฺญาณปฏิชานนํ ปน รูปทสฺสนํ กถํ โหตี’’ติ วิจาเรตพฺพํฯ

จกฺขุนารูปํปสฺสตีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐารสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. เอกูนวีสติมวคฺค

๑. กิเลสปชหนกถาวณฺณนา

๘๒๘-๘๓๑. **อนุปฺปนฺนาเยว นุปฺปชฺชนฺตีติ ปหีนา นาม โหนฺติ,** ตสฺมา นตฺถิ กิเลสปชหนาติ ปฏิกฺขิปติฯ เต ปน เนว อุปฺปชฺชิตฺวา วิคตา, นาปิ ภวิสฺสนฺติ, น จ อุปฺปนฺนาติ อตีเต กิเลเส ปชหตีติอาทิ น วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

กิเลสปชหนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุญฺญตกถาวณฺณนา

๘๓๒. **อนตฺตลกฺขณํ ตาว เอกจฺจ**นฺติ อรูปกฺขนฺธานํ อนตฺตลกฺขณํ วทติฯ **เอเกน ปริยาเยนา**ติ อนตฺตลกฺขณสฺส ชรามรณภาวปริยาเยนาติ วทนฺติฯ รูปกฺขนฺธาทีนญฺหิ มา ชีรตุ มา มรตูติ อลพฺภเนยฺย อวสวตฺตนากาโร อนตฺตตา, สา อตฺถโต ชรามรณเมว, ตญฺจ ‘‘ชรามรณํ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิต’’นฺติ (ธาตุ. ๗๑) วุตฺตตฺตา อรูปกฺขนฺธานํ ชรามรณํ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนนฺติ อยเมเตสํ อธิปฺปาโยฯ

สุญฺญตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สามญฺญผลกถาวณฺณนา

๘๓๕-๘๓๖. **ผลุปฺปตฺติ จา**ติ ปตฺติธมฺมํ วทติฯ

สามญฺญผลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ตถตากถาวณฺณนา

๘๔๑-๘๔๓. **รูปาทิสภาวตาสงฺขาตา**ติ เอตฺถ รูปาทีนํ สภาวตาติ รูปาทิสภาวตาติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ภาวํ เหส ตถตาติ วทติ, น ภาวโยคนฺติฯ

ตถตากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุสลกถาวณฺณนา

๘๔๔-๘๔๖. **อนวชฺชภาวมเตฺตเนว นิพฺพานํ กุสลนฺ**ติ ยํกิญฺจิ กุสลํ, สพฺพํ ตํ อนวชฺชภาวมเตฺตเนว, ตสฺมา นิพฺพานํ กุสลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

กุสลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนา

๘๔๗. **"สกึ นิมุโคฺค นิมุโคฺคว โหตี"ติ สุตฺตํ นิสฺสายา**ติ ตาย ชาติยา โลกุตฺตรสทฺธาทีนํ อนุปฺปตฺตึ สนฺธาย กตํ อวธารณํ สํสารขาณุกภาวํ สนฺธาย กตนฺติ มญฺญมาโน ปุถุชฺชนสฺสายํ อจฺจนฺตนิยามตา, ยายํ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐีติ "อตฺถิ ปุถุชฺชนสฺส อจฺจนฺตนิยามตา"ติ วทติฯ วิจิกิจฺฉุปฺปตฺติ นิยามนฺตรุปฺปตฺติ จ อจฺจนฺตนิยามนิวตฺตกา วิจาเรตฺวา คเหตพฺพาฯ

อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๘๕๓-๘๕๖. **โลกิยานมฺปี**ติ โลกุตฺตรานํ วิย โลกิยานมฺปิ สทฺธาทีนํเยว สทฺธินฺทฺริยาทิภาวทสฺสเนน โลกิยสทฺธินฺทฺริยาทิภาวํ สาเธตุํ **สทฺธาทีนํเยว สทฺธินฺทฺริยาทิภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺ**ติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกูนวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. วีสติมวโคฺค

๒. ญาณกถาวณฺณนา

๘๖๓-๘๖๕. ญาณกถายํ **ทุกฺขํ ปริชานาตีติ โลกุตฺตรมคฺคญาณเมว ทีเปตี**ติ "ทุกฺขํ ปริชานาตี"ติ วทโนฺต อิทํ ตว วจนํ โลกุตฺตรมคฺคญาณเมว ทีเปติ, น ตเสฺสว ญาณภาวํฯ กสฺมา? ยสฺมา น โลกุตฺตรเมว ญาณํ, ตสฺมา น อิทํ สาธกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิรยปาลกถาวณฺณนา

๘๖๗-๘๖๘. **ปณฺณุนนฺ**ติ ปณฺทิตํ, อนวเสสขิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

นิรยปาลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ติรจฺฉานกถาวณฺณนา

๘๖๙-๘๗๑. **ตสฺส อตฺถิตาย ปฏิญฺญา**ติ ตสฺส หตฺถินาคสฺส จ ทิพฺพยานสฺส จ อตฺถิตายาติ วิสฺสํ โยเชตพฺพํฯ

ติรจฺฉานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ญาณกถาวณฺณนา

๘๗๖-๘๗๗. ญาณกถายํ **สเจ ตํ ทฺวาทสวตฺถุกํ**นฺติ เอตฺถ จ ‘‘โลกุตฺตร’’นฺติ วจนเสโส, ตํ วา โลกุตฺตรญาณํ สเจ ทฺวาทสวตฺถุกนฺติ อโตฺถฯ ปริเณฺญยฺยนฺติ ปุพฺพภาโค, ปริญฺญาตนฺติ อปรภาโค, สจฺจญาณํ ปน มคฺคกฺขเณปิ ปริชานนาทิกิจฺจสาธนวเสน โหตีติ อาห **“สทฺธิํ ปุพฺพภาคปรภาเคหี”**ติฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุโตฺถ ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๒๑. เอกวีสติมวโคฺค

๑. สาสนกถาวณฺณนา

๘๗๘. **ตีสุปิ ปุจฺฉาสุ โจทนตฺถํ วุตฺตนฺ**ติ ตีสุปิ ปุจฺฉาสุ ‘‘สาสน’’นฺติอาทิวจนํ วุตฺตนฺติ สมุทายา เอกเทสานํ อธิกรณภาเวน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สาสนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อิทฺธิกถาวณฺณนา

๘๘๓-๘๘๔. อิทฺธิกถายํ **อตฺถิ อธิปฺปายอิทฺธี**ติ อธิปฺปายวเสน อิชฺฌนโต อธิปฺปาโยติ เอวํนามิกา อิทฺธิ อตฺถีติ อโตฺถฯ

อิทฺธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธมฺมกถาวณฺณนา

๘๘๗-๘๘๘. ธมฺมกถายํ **รูปฏฺฐโต อญฺญสฺส รูปสฺส อภาวา**ติ โย รูปสฺส นิยาโม วุเจฺจยฺย, โส รูปโฏฺฐ นาม โกจิ รูปโต อโญฺญ นตฺถีติ รูปฏฺฐโต อญฺญํ รูปญฺจ น โหติ, ตสฺมา รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาวนฺติ อธิปฺปาเยน ‘‘รูปํ รูปเฏฺฐน นิยต’’นฺติ วตฺตพฺพํ, น อญฺญถา รูปเฏฺฐน นิยาเมนาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ รูปโต อญฺญสฺส รูปฏฺฐสฺส อภาเว ทสฺสิเต รูปฏฺฐโต อญฺญสฺส รูปสฺส อภาโว ทสฺสิโตเยว นาม โหตีติ ตเมว รูปโต อญฺญสฺส รูปฏฺฐสฺส อภาวํ ทเสฺสโนฺต **“รูปสภาโว หี”**ติอาทิมาหฯ **เอส โวหาโร**ติ รูปสฺส สภาโว รูปสภาโว, รูปสฺส อโตฺถ รูปโฏฺฐติ เอวํ อญฺญตฺตํ คเหตฺวา วิย ปวโตฺต รูปสภาวโวหาโร รูปฏฺฐโวหาโร วา เวทนาทีหิ นานตฺตเมว โส สภาโวติ นานตฺตสญฺญาปนตฺถํ โหตีติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ รูปสฺส รูปเฏฺฐน อนญฺญตฺตาฯ ‘‘รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาว’’นฺติ อวตฺวา **“รูปํ รูปเฏฺฐน นิยต”**นฺติ วทโต ตญฺจ วจนํ วุตฺตปฺปกาเรน สโทสํ, อถ กสฺมา ‘‘รูปญฺหิ รูปเฏฺฐน นิยตนฺติ รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาวนฺติ อธิปฺปาเยน วตฺตพฺพ’’นฺติ วทโนฺต ‘‘รูปํ รูปเฏฺฐน นิยต’’นฺติ ปฏิชานาตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ เจตํ อตฺตนาว วุตฺตํ, น ปเรนาติ ปฏิชานาตีติ น วตฺตพฺพนฺติ? น, อตฺตานมฺปิ

ปรํ วิย วจนโตฯ วตฺตพฺพนฺติ วา สกวาทินา วตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยทิ จ เตน วตฺตพฺพํ ปฏิชานาติ จ โส เอตมตฺถนฺติ, อถ กสฺมา ปฏิชานาติ สกวาทีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อตฺถนฺตรวเสนา**ติ ตตฺถ วุตฺตเมว การณํ นิคูหิตฺวา ปเรน โจทิตนฺติ ตเมว การณํ ทเสฺสตฺวา โจทนํ นิวเตฺตติฯ **อิโต อญฺญถา**ติ รูปาทิสภาวมตฺตํ มุญฺจิตฺวา เตน ปริกปฺปิตํ นิยตํ นตฺถีติ ตสฺส ปริกปฺปิตสฺส นิวตฺตนตฺถํ ปุน เตเนว นเยน โจเทตุํ **“มิจฺฉตฺตนิยต”**นฺติอาทิมาหาติ อโตฺถฯ

ธมฺมกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๒. พาวีสติมวโคฺค

๒. กุสลจิตฺตกถาวณฺณนา

๘๙๔-๘๙๕. กุสลจิตฺตกถายํ **ชวนกฺขเณ**ติ ปรินิพฺพานจิตฺตโต ปุริมชวนกฺขเณฯ

กุสลจิตฺตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อาเนญฺชกถาวณฺณนา

๘๙๖. ***ภวงฺคจิเตฺต***ติ ภวงฺคปริโยสานตฺตา จุติจิตฺตํ ‘‘ภวงฺคจิตฺต’’นฺติ อาหฯ

อาเนญฺชกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๗. ติโสฺสปิกถาวณฺณนา

๘๙๘-๙๐๐. **สตฺตวสฺสิกํ คพฺภํ ทิสฺวา** ‘‘คเพฺภเยว อรหตฺตปฺปตฺติเหตุภูโต อินฺทฺริยปริปาโก อตฺถี’’ติ ‘‘อรหตฺตปฺปตฺติปิ อตฺถี’’ติ มญฺญติ, อากาสสุปินํ ทิสฺวา ‘‘อากาสคมนาทิอภิญฺญา วิย ธมฺมาภิสมโย อรหตฺตปฺปตฺติ จ อตฺถี’’ติ มญฺญตีติ อธิปฺปาโยฯ

ติโสฺสปิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนา

๙๐๓-๙๐๕. **น โกจิ อาเสวนปจฺจยํ อาเสวติ นามา**ติ ยถา พีชํ จตุมธุรภาวํ น คณฺหาติ, เอวํ ภาวนาสงฺขาตํ อาเสวนปจฺจยํ คณฺหโนฺต อาเสวโนฺต นาม โกจิ นตฺถีติ อโตฺถฯ

อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ขณิกกถาวณฺณนา

๙๐๖-๙๐๗. ปถวิยาทิรูเปสุ เกสญฺจิ อุปฺปาโท เกสญฺจิ นิโรโธติ เอวํ ปติฏฺฐานํ รูปสนฺตติยา โหติฯ น หิ รูปานํ อนนฺตราทิปจฺจยา สนฺติ, เยหิ อรูปสนฺตติยา วิย รูปสนฺตติยา ปวตฺติ สิยาติ จิเตฺต ‘‘จิเตฺต มหาปถวี สณฺฐาตี’’ติอาทิ โจทิตํฯ

ขณิกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พาวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๓. เตวีสติมวโคฺค

๑. เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนา

๙๐๘. **กรุณาธิปฺปาเยน เอกาธิปฺปาโย**ติ ราคาธิปฺปายโต อญฺญาธิปฺปาโยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอโก อธิปฺปาโย**ติ เอตฺถ เอกโตภาเว เอกสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ สมานเตฺถ หิ สติ ราคาธิปฺปาเยปิ เอกาธิปฺปาเยนาติ เอกาธิปฺปายตา อตฺถีติฯ

เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๗. อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนา

๙๑๐-๙๑๔. อิสฺสริเยน ยถาธิเปฺปตสฺส กรณํ **อิสฺสริยกามการิกาฯ คเจฺฉยฺยา**ติ คพฺภเสโยฺยกฺกมนํ คเจฺฉยฺยฯ **อิสฺสริยกามการิกาเหตุ นาม ทุกฺกรการิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กรียตี**ติ เอตฺถ ทุกฺกรการิกา นาม อิสฺสริยกามการิกาเหตุ กริยมานา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กรียตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อิสฺสริยกามการิกาเหตุ นาม วินา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กริยมานา นตฺถีติ วาฯ

อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปติรูปกถาวณฺณนา

๙๑๕-๙๑๖. เมตฺตาทโย สนฺธาย ‘‘เมตฺตาทโย วิย น ราโค ราคปติรูปโก โกจิ อตฺถีติ ราคเมว คณฺหาติ, เอวํ โทเสปี’’ติ วทนฺติฯ

ปติรูปกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนา

๙๑๗-๙๑๘. **น อนิจฺจาทิภาว**นฺติ เอตฺถ อนิจฺจาทิโก ภาโว เอตสฺสาติ อนิจฺจาทิภาวนฺติ รูปํ วุตฺตํฯ **‘‘น เกวลญฺหิ ปฐมสจฺจเมว ทุกฺข’’**นฺติ วทเนฺตน **‘‘ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน’’**นฺติ ทุกฺขสจฺจํ สนฺธาย ปุจฺฉา กตาติ ทสฺสิตํ โหติฯ เอวํ สติ เตน ‘‘จกฺขายตนํ อปรินิปฺผนฺน’’นฺติอาทิ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ น หิ จกฺขายตนาทีนิ อนุปาทินฺนานิ โลกุตฺตรานิ วาฯ **ต**นฺติ ‘‘ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺนํ, น ปน รูป’’นฺติ เอตํ รูปสฺส จ ทุกฺขตฺตา โน วต เร วตฺตเพฺพติ อโตฺถฯ

อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กถาวตฺถุปกรณ-มูลฏีกา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ยมกปกรณ-มูลฎีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

กถาวตฺถุปกรเณน สเงฺขเปเนว เทสิเตน ธเมฺมสุ วิปรีตคฺคหณํ นิวาเรตฺวา เตเสฺวว ธเมฺมสุ ธมฺมสงฺคหาทีสุ ปกาสิเตสุ ธมฺมปุคฺคโลกาสาทินิสฺสยานํ สนฺนิฏฺฐานสํสยานํ วเสน นานปฺปการกโอสลฺลตฺถํ ยมกปกรณํ อารทฺธํ, ตํ สมยเทสเทสกวเสเนว ทเสฺสตฺวา สํวณฺณนากฺกมญฺจสฺส อนุปฺปตฺตํ ''อาคโต ภาโร อวสฺสํ วหิตโพฺพ''ติ สํวณฺณนมสฺส ปฏิชานโนฺต อาห **''สเงฺขเปเนวา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ยมสฺส วิสยาตีโต**ติ ชาติยา สติ มรณํ โหตีติ ชาติ, ปญฺจ วา อุปาทานกฺขนฺธา ยมสฺส วิสโย, ตํ สมุทยปฺปหาเนน อตีโตติ อโตฺถฯ ยมสฺส วา รโญฺญ วิสยํ มรณํ, ตสฺส อาณาปวตฺติฏฺฐานํ เทสํ วา อตีโตฯ ''ฉจฺจาภิฐานานิ อภพฺพ กาตุ''นฺติ (ขุ. ปา. ๖.๑๑; สุ. นิ. ๒๓๔) วุตฺตานํ ฉนฺนํ อภพฺพฏฺฐานานํ เทสโกติ **ฉฏฺฐานเทสโก** ฯ อยมา เอเกกา หุตฺวา อาวตฺตานีลา อมลา จ ตนุรุหา อสฺสาติ **อยมาวตฺตนีลามลตนุรุโห**ฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑. มูลยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. **ยมกานํ วเสน เทสิตตฺตา**ติ อิมินา ทสสุ เอเกกสฺส ยมกสมูหสฺส ตํสมูหสฺส จ สกลสฺส ปกรณสฺส ยมกานํ วเสน ลทฺธโวหารตํ ทเสฺสติฯ

กุสลากุสลมูลสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ วเสน อตฺถยมกนฺติ เอเตน ''เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลา''ติ เอตเสฺสว ยมกภาโว อาปชฺชตีติ เจ? นาปชฺชติ ญาตุํ อิจฺฉิตานํ ทุติยปฐมปุจฺฉาสุ วุตฺตานํ กุสลกุสลมูลวิเสสานํ, กุสลมูลกุสลวิเสเสหิ วา ญาตุํ อิจฺฉิตานํ ปฐมทุติยปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิตานํ กุสลกุสลมูลานํ วเสน อตฺถยมกภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ ญาตุํ อิจฺฉิตานญฺหิ วิเสสานํ วิเสสวนฺตาเปกฺขานํ, ตํวิเสสวตํ วา ธมฺมานญฺจ วิเสสาเปกฺขานํ เอตฺถ ปธานภาโวติ เอเกกาย ปุจฺฉาย เอเกโก เอว อโตฺถ สงฺคหิโต โหตีติฯ อตฺถสโทฺท เจตฺถ น ธมฺมวาจโก เหตุผลาทิวาจโก วา, อถ โข ปาฬิอตฺถวาจโกฯ เตเนวาห **''เตสเญฺญว อตฺถาน''**นฺติอาทิฯ

ตีณิปิ ปทานิ เอกโต กตฺวาติ อิทํ นามปทสฺส กุสลาทีนํ สงฺคาหกตฺตมตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตํ, น นิรวเสสสงฺคาหกตฺตํฯ สพฺพกุสลาทิสงฺคณฺหนตฺถเมว จ นามปทสฺส วุตฺตตฺตา **''กุสลตฺติกมาติกาย จตูสุ ปเทสู''**ติ วุตฺตํฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๕๒. **อญฺญมญฺญยมเก เย เกจิ กุสลาติ อปุจฺฉิตฺวา**ติ เอตฺถ ยถา ทุติยยมเก ''เย เกจิ กุสลมูลา''ติ อปุจฺฉิตฺวา ''เย เกจิ กุสลา''ติ ปุจฺฉา กตา, เอวมิธาปิ ''เย เกจิ กุสลา''ติ

ปุจฺฉา กาตพฺพา สิยา ปุริมยมกวิสิฏฺฐํ อปุพฺพํ คเหตฺวา ปจฺฉิมยมกสฺส อปฺปวตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ปฏิโลมปุจฺฉานุรูปภาวโต’’ติ เกจิฯ ปุริมปุจฺฉาย ปน อตฺถวเสน กตาย ตทนุรูปาย ปจฺฉิมปุจฺฉาย ภวิตพฺพํ อนุโลเม วิคตสํสยสฺส ปฏิโลเม สํสยุปฺปตฺติโตฯ เตน น จ ปจฺฉิมปุจฺฉานุรูปาย ปุริมปุจฺฉาย ภวิตพฺพนฺติ ปุริโมเวตฺถ อธิปฺปาโย ยุตฺโตฯ **อิมินาปิ พฺยญฺชเนน ต เสฺสวตฺถสฺส สมฺภวโต**ติ อิทเมวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ กุสลพฺยญฺชนโตฺถ เอว กุสลมูเลน เอกมูลพฺยญฺชนโตฺถ, เตเนว วิสฺสชฺชนมฺปิ อสมานํ โหติฯ กุสลพฺยญฺชเนน หิ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘อวเสสา’’ติ อิมสฺมึ ฐาเน ‘‘อวเสสา กุสลา ธมฺมา’’ติ วตฺตพฺพํ โหติ, อิตรถา อวเสสา กุสลมูลสหชาตา ธมฺมาติ, น จ ตานิ วจนานิ สมานตฺถานิ กุสลกุสลาพฺยากตทีปนโตติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย สิยา – ‘‘เย เกจิ กุสลา’’ติ อิมินาปิ พฺยญฺชเนน ‘‘เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ วุตฺตพฺยญฺชนตฺถเสฺสว สมฺภวโต ทุติยยมเก วิย อปุจฺฉิตฺวา ‘‘เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ ปุจฺฉา กตาฯ น หิ กุสลมูเลหิ วิย กุสลมูเลน เอกมูเลหิ อเญฺญ กุสลา สนฺติ, กุสเลหิ ปน อเญฺญปิ เต สนฺตีติฯ

ปฏิโลมปุจฺฉาวณฺณนายํ **‘‘กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ หิ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘มูลานิ ยานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ ภเวยฺยา**ติ วุตฺตํ, ตมฺปิ ตถา น สกฺกา วตฺตุํฯ ‘‘เย วา ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ จ ปุจฺฉิเต ‘‘อามนฺตา’’ อิเจฺจว วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพํฯ น หิ กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูเลสุ กิญฺจิ เอกมูลํ น โหติ, เยน อนุโลมปุจฺฉาย วิย วิภาโค กาตโพฺพ ภเวยฺยฯ ยตฺถ ตีณิ กุสลมูลานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตานิ อญฺญมญฺญมูลานิ เอกมูลานิ จ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ เอเกเกน อญฺญมเญฺญกมูลตฺตาฯ ยตฺถ ปน เทฺว อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตานิ อญฺญมญฺญมูลาเนว, น เอกมูลานีติ เอตสฺส คหณสฺส นิวารณตฺถํ ‘‘มูลานิ ยานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินา วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพนฺติ เจ? น, ‘‘อามนฺตา’’ติ อิมินาว วิสฺสชฺชเนน ตํคหณนิวารณโต อนุโลมปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนน จ เอกโต อุปฺปชฺชมานานํ ทฺวินฺนํ ติณฺณญฺจ มูลานํ อญฺญมเญฺญกมูลภาวสฺส นิจฺฉิตตฺตาฯ อญฺญมญฺญมูลานญฺหิ สมานมูลตา เอว เอกมูลวจเนน ปุจฺฉียติ, น อญฺญมญฺญสมานมูลตา, อตฺถิ จ ทฺวินฺนํ มูลานํ สมานมูลตาฯ เตสุ หิ เอเกกํ อิตเรน มูเลน ตํมูเลหิ อเญฺญหิ สมานมูลนฺติฯ

อญฺญมญฺญมูลเตฺต ปน นิจฺฉิเต เอกมูลตฺตสํสยาภาวโต ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ ปุจฺฉา น กตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ‘‘อญฺญมญฺญสฺส มูลา เอเตสนฺติปิ อญฺญมญฺญมูลา, สมานเตฺถน เอกํ มูลํ เอเตสนฺติ เอกมูลา’’ติ อุภยมฺปิ วจนํ มูลยุตฺตตเมว วทติ, เตเนว จ อุภยตฺถาปิ ‘‘กุสลมูเลนา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ มูลโยคสามเญฺญ เอกมูลเตฺต นิจฺฉิเต ตพฺพิเสโส อญฺญมญฺญมูลภาโว น นิจฺฉิโต โหตีติ อนุโลมปุจฺฉา ปวตฺตา, มูลโยควิเสเส ปน อญฺญมญฺญมูลเตฺต นิจฺฉิเต น วินา เอกมูลเตฺตน อญฺญมญฺญมูลตฺตํ อตฺถีติ มูลโยคสามญฺญํ เอกมูลตฺตํ นิจฺฉิตเมว โหติ, ตสฺมา ‘‘เอกมูลา’’ติ ปุจฺฉํ อกตฺวา ยถา กุสลมูลวจนํ เอกมูลวจนญฺจ กุสลภาวทีปกํ น โหตีติ กุสลภาเว สํสยสพฺภาวา ปฐมทุติยยมเกสุ ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ ปฏิโลมปุจฺฉา กตา, เอวํ อญฺญมญฺญมูลวจนํ กุสลภาวทีปกํ น โหตีติ กุสลภาเว สํสยสพฺภาวา กุสลาธิการสฺส จ อนุวตฺตมานตฺตา ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ ปฏิโลมปุจฺฉา กตาติฯ

๕๓-๖๑. มูลนเย วุเตฺต เอว อเตฺถ กุสลมูลภาเวน มูลสฺส วิเสสเนน สมาเนน มูเลน อญฺญมญฺญสฺส จ มูเลน มูลโยคทีปเนน จาติ อิมินา ปริยายนฺตเรน ปกาเสตุํ มูลมูลนโย วุโตฺตฯ อญฺญปทตฺถสมาสเนฺตน ก-กาเรน ตีสุปิ ยมเกสุ มูลโยคเมว ทีเปตุํ มูลกนโย วุโตฺตฯ มูลมูลกนยวจนปริยาโย วุตฺตปฺปกาโรวฯ

๗๔-๘๕. **อโพฺพหาริกํ กตฺวา**ติ น เอกมูลภาวํ ลภมาเนหิ เอกโต ลพฺภมานตฺตา ส เหตุกโวหารรหิตํ กตฺวาฯ น วา สเหตุกทุเก วิย เอตฺถ เหตุปจฺจยโยคาโยควเสน อโพฺพหาริกํ กตํ, อถ โข สเหตุกโวหารเมว ลภติ, น อเหตุกโวหารนฺติ อโพฺพหาริกํ กตํฯ **เอกโต ลพฺภมา นกวเสนา**ติ อเหตุกจิตฺตุปฺปาทนิพฺพาเนหิ เหตุปจฺจยรหิเตหิ สห ลพฺภมานกรูปวเสนาติ อ โตฺถฯ

๘๖-๙๗. ยสฺสํ ปาฬิยํ ‘‘อเหตุกํ นามมูเลน น เอกมูลํ, สเหตุกํ นามมูเลน เอกมูล’’นฺติ (ยม. ๑.มูลยมก.๘๗) ปาโฐ อาคโต, ตตฺถ ‘‘เย เกจิ นามา ธมฺมา’’ติ นามานํ นิทฺธาริตตฺตา ‘‘อเหตุกํ สเหตุก’’นฺติ จ วุเตฺต ‘‘นาม’’นฺติ จ อิทํ วิญฺญายมานเมวาติ น วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยตฺถ ปน ‘‘อเหตุกํ นามํ, สเหตุกํ นาม’’นฺติ (ยม. ๑.มูลยมก.๘๗) จ ปาโฐ, ตตฺถ สุปากฏภาว ตฺถํ ‘‘นาม’’นฺติ วุตฺตนฺติฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มูลยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ขนฺธยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๒-๓. ขนฺธยมเก ฉสุ กาลเภเทสุ ปุคฺคลโอกาสปุคฺคโลกาสวเสน ขนฺธานํ อุปฺปาทนิโรธ า เตสํ ปริญฺญา จ วตฺตพฺพาฯ เต ปน ขนฺธา ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทีหิ ปญฺจหิ ปเทหิ วุจฺจนฺติ, เตสํ ทส อวยวปทานิฯ ตตฺถ โย รูปาทิอวยวปทาภิหิโต ธโมฺม, กิํ โส เอว สมุทายปทสฺส อ โตฺถฯ โย จ สมุทายปเทน วุโตฺต, โส เอว อวยวปทสฺสาติ เอตสฺมิํ สํสยฎฺฐาเน รูปาทิอวยวป เทหิ วุโตฺต เอกเทโส สกโล วา สมุทายปทานํ อโตฺถ, สมุทายปเทหิ ปน วุโตฺต เอกเนฺตน รู ปาทิอวยวปทานํ อโตฺถติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป’’นฺติอาทินา **ปทโสธนวาโร** วุโตฺตฯ

ปุน ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทีนํ สมาสปทานํ อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตา ปธานภูตสฺส ขนฺธปทสฺส เวทนาทิอุปฺปทตฺถสฺส จ สมฺภวโต ยถา ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติ เอตสฺมิํ ปเท รูปาวยวป เทน วุตฺตสฺส รูปกฺขนฺธภาโว โหติ รูปสทฺทสฺส ขนฺธสทฺทสฺส จ สมานาธิกรณภาวโตติ, เอวํ ตตฺถ ปธานภูเตน ขนฺธาวยวปเทน วุตฺตสฺส เวทนากฺขนฺธาทิภาโว โหติ ขนฺธปเทน เวทนา ทิปทานํ สมานาธิกรณตฺตาติ เอตสฺมิํ สํสยฎฺฐาเน ขนฺธาวยวปเทน วุโตฺต ธโมฺม โกจิ เกนจิ สมุทายปเทน วุจฺจติ, น สโพฺพ สเพฺพนาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺ ขโนฺธ’’ติอาทินา **ปทโสธนมูลจกฺกวาโร** วุโตฺตฯ เอวญฺจ ทเสฺสเนฺตน รูปาทิสทฺทสฺส วิเส สนภาโว, ขนฺธสทฺทสฺส วิเสสิตพฺพภาโว, วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ สมานาธิกรณภาโว จ ทสฺสิ โต โหติฯ

เตเนตฺถ สํสโย โหติ – กิํ ขนฺธโต อญฺญมฺปิ รูปํ อตฺถิ, ยโต วินิวตฺตํ รูปํ ขนฺธวิเสสนํ โหติ, สเพฺพว ขนฺธา กิํ ขนฺธวิเสสนภูเตน รูเปน วิเสสิตพฺพาติ, กิํ ปน ตํ ขนฺธวิเสสนภูตํ รูปนฺติ? ภูตุ ปาทายรูปํ ตเสฺสว คหิตตฺตาฯ นิเทฺทเส ‘‘ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ’’ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตนฺ ติฯ เอวํ เอตสฺมิํ สํสยฎฺฐาเน น ขนฺธโต อญฺญํ รูปํ อตฺถิ, เตเนว เจเตน รูปสเทฺทน วุจฺจมานํ สุ

เทฺธน ขนฺธสเทฺทน วุจฺจเต, น จ สเพฺพ ขนฺธา ขนฺธวิเสสนภูเตน รูเปน วิเสสิตพฺพา, เตเนว เต วิภชิตพฺพา, เอส นโย เวทนากฺขนฺธาทีสุปีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูป’’นฺติอาทินา **สุทฺธขนฺธวาโร** วุโตฺตฯ

ตโต ‘‘รูปํ ขโนฺธ’’ติ เอตสฺมิํ อนุญฺญายมาเน ‘‘น เกวลํ อยํ ขนฺธสโทฺท รูปวิเสสโนว, อถ โข เวทนาทิวิเสสโน จา’’ติ รูปสฺส ขนฺธภาวนิจฺฉยานนฺตรํ ขนฺธานํ รูปวิเสสนโยเค จ สํสโย โหติฯ ตตฺถ น สเพฺพ ขนฺธา เวทนาทิวิเสสนยุตฺตา, อถ โข เกจิ เกนจิ วิเสสเนน ยุญฺชนฺตีติ ทเสฺสตุํ **สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโร** วุโตฺตติฯ เอวํ เยสํ อุปฺปาทาทโย วตฺตพฺพา, เตสํ ขนฺธานํ ปณฺณตฺติโสธนวเสน ตนฺนิจฺฉยตฺถํ **ปณฺณตฺติวาโร** วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

จตฺตาริ จตฺตาริ จกฺกานิ พนฺธิตฺวาติ เอตฺถ จกฺกาวยวภาวโต จกฺกานีติ ยมกานิ วุตฺตานิ เอเกกขนฺธมูลานิ จตฺตาริ จตฺตาริ ยมกานิ พนฺธิตฺวาติฯ อิมินา หิ เอตฺถ อเตฺถน ภวิตพฺพนฺติฯ จตฺตาริ จตฺตาริ ยมกานิ ยถา เอเกกขนฺธมูลกานิ โหนฺติ, เอวํ พนฺธิตฺวาติ วา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ’’ติ เอวมาทิกํ มูลปทํ นาภิํ กตฺวา ‘‘ขนฺธา’’ติ อิทํ เนมิํ, ‘‘เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทีนิ อเร กตฺวา จกฺกภาโว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพ, น มณฺฑลภาเวน สมฺพชฺฌนโตฯ เวทนากฺขนฺธมูลกาทีสุปิ หิ เหฎฺฐิมํ โสเธตฺวาว ปาโฐ คโต, น มณฺฑลสมฺพเนฺธนาติฯ **เตเนว จ การเณนา**ติ สุทฺธขนฺธลาภมตฺตเมว คเหตฺวา ขนฺธวิเสสเน รูปาทิมฺหิ สุทฺธรูปาทิมตฺตตาย อฎฺฐตฺวา ขนฺธวิเสสนภาวสงฺขาตํ รูปาทิอตฺถํ ทเสฺสตุํ ขนฺธสเทฺทน สห โยเชตฺวา ‘‘ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทินา นเยน ปทํ อุทฺธริตฺวา อตฺถสฺส วิภตฺตตฺตาติ อโตฺถฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๒๖. **ปิยรูปํ สาตรูป**นฺติ ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ…เป…. รูปา โลเก…เป…. จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. จกฺขุสมฺผโสฺส…เป…. จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา…เป…. รูปสญฺญา…เป…. รูปสเญฺจตนา…เป…. รูปตณฺหา…เป…. รูปวิตโกฺก…เป…. รูปวิจาโร’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๓) เอวํ วุตฺตํ ตณฺหาวตฺถุภูตํ เตภูมกํ เวทิตพฺพํ, ตสฺมา ยํ ปญฺจกฺขนฺธสมุทายภูตํ ปิยรูปสาตรูปํ, ตํ เอกเทเสน รูปกฺขโนฺธ โหตีติ อาห ‘‘ปิยรูปํ สาตรูปํ รูปํ น รูปกฺขโนฺธ’’ติฯ ปิยสภาวตาย วา รูปกฺขโนฺธ ปิยรูเป ปวิสติ, น รุปฺปนสภาเวนาติ ‘‘ปิยรูปํ สาตรูปํ รูปํ น รูปกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตํฯ **สญฺญายมเก ตาว ทิฎฺฐิสญฺญา**ติ ‘‘วิเสโส’’ติ วจนเสโสฯ ตตฺถ ทิฎฺฐิ เอว สญฺญา ทิฎฺฐิสญฺญาฯ ‘‘สยํ สมาทาย วตานิ ชนฺตุ, อุจฺจาวจํ คจฺฉติ สญฺญสโตฺต’’ติ (สุ. นิ. ๗๙๘), ‘‘สญฺญาวิรตฺตสฺส น สนฺติ คนฺถา’’ติ (สุ. นิ. ๘๕๓) จ เอวมาทีสุ หิ ทิฎฺฐิ จ ‘‘สญฺญา’’ติ วุตฺตาติฯ

๒๘. ‘‘น ขนฺธา น เวทนากฺขโนฺธติ? อามนฺตา’’ติ เอวํ ขนฺธสทฺทปฺปวตฺติยา อภาเว เวทนากฺขนฺธสทฺทปฺปวตฺติยา จ อภาโวติ ปณฺณตฺติโสธนมตฺตเมว กโรตีติ ทฎฺฐพฺพํ, น อญฺญธมฺมสพฺภาโว เอเวตฺถ ปมาณํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘นายตนา น โสตายตนนฺติ? อามนฺตา’’ติอาทิํ วกฺขตีติฯ

๓๙. **รูปโต อเญฺญ เวทนาทโย**ติ เอตฺถ โลกุตฺตรา เวทนาทโย ทฎฺฐพฺพาฯ เต หิ ปิยรูปา จ สาตรูปา จ น โหนฺติ ตณฺหาย อนารมฺมณตฺตาติ รูปโต อเญฺญ โหนฺตีติฯ **รูปญฺจ ขเนฺธ จ ฐเปตฺวา อวเสสา**ติ อิทมฺปิ เอเตหิ สทฺธิํ น-สทฺทานํ อปฺปวตฺติมตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตนฺติ

ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘จกฺขุญฺจ อายตเน จ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว จกฺขุ น จ อายตนา’’ติอาทิํ (ยม. ๑.อายตนยมก.๑๕) วกฺขติฯ น หิ ตตฺถ อวเสสคฺคหเณน คยฺหมานํ กญฺจิ อตฺถิฯ ยทิ สิยา, ธมฺมายตนํ สิยาฯ วกฺขติ หิ ‘‘ธโมฺม อายตนนฺติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๑.อายตนยมก.๑๖)ฯ ตณฺหาวตฺถุ จ น ตํ สิยาฯ ยทิ สิยา, ปิยรูปสาตรูปภาวโต รูปํ สิยา ‘‘รูปํ ขโนฺธติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๔๐) วจนโต ขโนฺธ จาติฯ อฎฺฐกถายํ ปน อวิชฺชมาเนปิ วิชฺชมานํ อุปาทาย อิตฺถิปุริสาทิคฺคหณสพฺภาวํ สนฺธาย **อวเสสา**ติ เอตฺถ ปญฺญตฺติยา คหณํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๕๐-๒๐๕. ปวตฺติวาเร เวทนากฺขนฺธาทิมูลกานิ ปจฺฉิเมเนว สห โยเชตฺวา ตีณิ เทฺว เอกญฺจ ยมกานิ วุตฺตานิ, น ปุริเมนฯ กสฺมา? อมิสฺสกกาลเภเทสุ วาเรสุ อตฺถวิเสสาภาวโตฯ ปุริมสฺส หิ ปจฺฉิเมน โยชิตยมกเมว ปจฺฉิมสฺส ปุริเมน โยชนาย ปุจฺฉานํ อุปฺปฎิปาฎิยา วุเจฺจยฺย, อเตฺถ ปน น โกจิ วิเสโสติฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุปิ วิเสโส นตฺถิ, เตน ตถา โยชนา น กตาติฯ กาลเภทา ปเนตฺถ ฉ เอว วุตฺตาฯ อตีเตน ปจฺจุปฺปโนฺน, อนาคเตน ปจฺจุปฺปโนฺน, อนาคเตนาตีโตติ เอเต ปน ตโย ยถาทสฺสิตา มิสฺสกกาลเภทา เอว ตโย, น วิสุํ วิชฺชนฺตีติ น คหิตาฯ ตตฺถ ตตฺถ หิ ปฎิโลมปุจฺฉาหิ อตีเตน ปจฺจุปฺปนฺนาทโย กาลเภทา ทสฺสิตา, เตเนว จ นเยน ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ สกฺกา โยเชตุํฯ เตเนว หิ มิสฺสกกาลเภเทสุ จ น ปจฺฉิมปจฺฉิมสฺส ขนฺธสฺส ปุริมปุริเมน โยชนํ กตฺวา ยมกานิ วุตฺตานิ, อมิสฺสกกาลเภเทสุ คหิตนิยาเมน สุขคฺคหณตฺถมฺปิ ปจฺฉิมปจฺฉิเมเนว โยเชตฺวา วุตฺตานีติฯ

อิมินาเยว จ ลกฺขเณนาติอาทินา เยน การเณน ‘‘ปุเรปโญฺห’’ติ จ ‘‘ปจฺฉาปโญฺห’’ติ จ นามํ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ โหติ, โส ปริปูเรตฺวา วิสฺสเชฺชตพฺพตฺถสงฺคณฺหนโต ปริปุณฺณปโญฺห นามฯ ตํวิสฺสชฺชนสฺส ปน ปุริมโกฎฺฐาเสน สทิสตฺถตาย ปุเรปโญฺห, ปจฺฉิมโกฎฺฐาสสทิสตฺถตาย ‘‘ปจฺฉาปโญฺห’’ติ จ นามํ วุตฺตํฯ สทิสตฺถตา จ สนฺนิฎฺฐานสํสยปทวิเสสํ อวิจาเรตฺวา เอเกน ปเทน สงฺคหิตสฺส ขนฺธสฺส อุปฺปาทนิโรธลาภสามญฺญมเตฺตน ปุเรปเญฺห ทฎฺฐพฺพาฯ สนฺนิฎฺฐานปทสงฺคหิตสฺส วา ขนฺธสฺส อนุญฺญาตวเสน ปุเรปโญฺห วุโตฺตติ ยุตฺตํฯ

สนฺนิฎฺฐานตฺถเสฺสว ปฎิกฺขิปนํ ปฎิเกฺขโป, สํสยตฺถนิวารณํ ปฎิเสโธติ อยํ ปฎิเกฺขปปฎิเสธานํ วิเสโสฯ **ปาฬิปทเมว หุตฺวา**ติ ปุจฺฉาปาฬิยา ‘‘นุปฺปชฺชตี’’ติ ยํ ปทํ วุตฺตํ, น-การวิรหิตํ ตเทว ปทํ หุตฺวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ อุปฺปตฺตินิโรธปฎิเสธสฺส ปฎิเสธนตฺถํ ปาฬิคติยา วิสฺสชฺชนํ อุปฺปตฺตินิโรธานเมว ปฎิเสธนตฺถํ ปฎิเสเธน วิสฺสชฺชนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

จตุนฺนํ ปญฺหานํ ปญฺจนฺนญฺจ วิสฺสชฺชนานํ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปเกฺขโป ตเทกเทสปเกฺขปวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ปริปุณฺณปโญฺห เอว หิ สรูปทสฺสเนน จ วิสฺสชฺชนํ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปกฺขิปิตพฺพนฺติฯ

กิํ นุ สกฺกา อิโต ปรนฺติ อิโต ปาฬิววตฺถานทสฺสนาทิโต อโญฺญ กิํ นุ สกฺกา กาตุนฺติ อญฺญสฺส สกฺกุเณยฺยสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ

‘‘สุทฺธาวาสานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิตฺถ เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ เอเตน สุทฺธาวาสภูมีสุ เอกภูมิยมฺปิ ทุติยา อุปปตฺติ นตฺถีติ ญาปิตํ โหติฯ ปฏิสนฺธิโต ปภุติ หิยาว จุติ, ตาว ปวตฺตกมฺมชสนฺตานํ เอกเตฺตน คเหตฺวา ตสฺส อุปฺปาทนิโรธวเสน อยํ เทสนา ปวตฺตาฯ ตสฺมิญฺหิ อโพฺพจฺฉิเนฺน กุสลาทีนญฺจ ปวตฺติ โหติ, โวจฺฉิเนฺน จ อปฺปวตฺตีติ เตเนว จ อุปฺปาทนิโรธา ทสฺสิตา, ตสฺมา ตสฺส เอกสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิอุปฺปาทโต ยาว จุตินิโรโธ, ตาว อตีตตา นตฺถิ, น จ ตโต ปุเพฺพ ตตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน กมฺมชสนฺตานํ อุปฺปนฺนปุพฺพนฺติ ขนฺธทฺวยมฺปิ ‘‘นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ วุตฺตํฯ กสฺมา ปน เอตาย ปาฬิยา สกเลปิ สุทฺธาวาเส ทุติยา ปฏิสนฺธิ นตฺถีติ น วิญฺญายตีติ? อุทฺธํโสตปาฬิสพฺภาวาฯ เทฺวปิ หิ ปาฬิโย สํสเนฺทตพฺพาติฯ

‘‘อสญฺญสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอตฺถ ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน วิเสสิตา อสญฺญสตฺตาปิ สนฺตีติ เต เอว คเหตฺวา ‘‘อสญฺญสตฺตาน’’นฺติ วุตฺตํฯ เตน เย สนฺนิฏฺฐาเนน วชฺชิตา, เต ตโต ปญฺจโวการํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, น เตสํ ปุน อสเญฺญ อุปปตฺติปฺปสโงฺค อตฺถีติ เต สนฺธายาห – ‘‘ปจฺฉิมภวิกานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสติ เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๖๕)ฯ เอตฺถ กึ ปญฺจโวการาทิภาโว วิย ปจฺฉิมภโวปิ โกจิ อตฺถิ, ยตฺถ เตสมนุปฺปตฺติ ภวิสฺสตีติ? นตฺถิ ปญฺจโวการาทิภเวเสฺวว ยตฺถ วา ตตฺถ วา ฐิตานํ ปจฺฉิมภวิกานํ ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน สงฺคหิตตฺตาฯ เตสํ ตตฺถ อิตรานุปฺปตฺติภาวญฺจ อนุชานโนฺต ‘‘เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อาหาติฯ

‘‘สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพนฺตาน’’นฺติ อิทํ สปฺปฏิสนฺธิกานํ อปฺปฏิสนฺธิกานญฺจ สุทฺธาวาสานํ ตํตํภูมิยํ ขนฺธปรินิพฺพานวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สเพฺพสญฺหิ เตสํ ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิตฺถาติฯ ยถา ปน ‘‘นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ วจนํ ปจฺจุปฺปเนฺนปิ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิมฺหิ ปวตฺตติ, น เอวํ ‘‘อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ วจนํ ปจฺจุปฺปเนฺน ปวตฺตติ, อถ โข อุปฺปชฺชิตฺวา วิคเต อตีเต เอว, ตสฺมา ‘‘ปรินิพฺพนฺตานํ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ วุตฺตํ อุปฺปนฺนสนฺตานสฺส อวิคตตฺตาฯ อนนฺตา โลกธาตุโยติ โอกาสสฺส อปริจฺฉินฺนตฺตา โอกาสวเสน วุจฺจมานานํ อุปฺปาทนิโรธานมฺปิ ปริเจฺฉทาภาวโต สํกิณฺณตา โหตีติ ‘‘ยตฺถ เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ สญฺญากฺขนฺโธ นิรุชฺฌตีติ? อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๒๐๖-๒๐๘. **ปุคฺคโลกาสวาโร ลพฺภมาโนปี**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ โอกาสวารสฺส อลาเภตสฺสปิ อลาเภน ภวิตพฺพนฺติ? น, ตตฺถ ปุคฺคลเสฺสว ปริญฺญาวจนโตฯ ปุคฺคโลกาสวาเรปิ หิ โอกาเส ปุคฺคลเสฺสว ปริญฺญา วุจฺจติ, น โอกาสสฺสฯ โอกาสวาโรปิ จ ยทิ วุเจฺจยฺย, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขนฺธํ ปริชานาตี’’ติ โอกาเส ปุคฺคลเสฺสว ปริชานนวเสน วุเจฺจยฺย, ตสฺมา ปุคฺคโลกาสวารเสฺสว ลพฺภมานตา วุตฺตา, น โอกาสวารสฺสาติฯ เตนาห – ‘‘อามนฺตา…เป…. สิยา’’ติฯ

เตเนวาติ ปวเตฺต จิตฺตกฺขณวเสน ติณฺณํ อทฺธานํ ลาภโต เอว, อญฺญถา จุติปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปกฺขนฺธปริชานนสฺส อภาวา ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานาตี’’ติ เอตฺถ ‘‘นตฺถี’’ติ วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพํ สิยา, ‘‘อามนฺตา’’ติ จ กตนฺติฯ สนฺนิฏฺฐานสํสยปทสงฺคหิตานํ ปริญฺญานํ ปวเตฺต จิตฺตกฺขเณ เอว ลาภํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โลกุตฺตรมคฺคกฺขณสฺมิญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ **น ปริชานาตีติ ปเญฺห ปุถุชฺชนํ สนฺธาย อามนฺตาติ**

วุตฺตนฺติ อิทํ ปุถุชฺชนสฺส สพฺพถา ปริญฺญากิจฺจสฺส อภาวโต วุตฺตํฯ ‘‘อรหา รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาติ โน จ เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิตฺถ, อคฺคมคฺคสมงฺคิญฺจ อรหนฺตญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺคลา รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานนฺติ เวทนากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิตฺถา’’ติ ปน วจเนน ‘‘อคฺคมคฺคสมงฺคึ ฐเปตฺวา อโญฺญ โกจิ ปริชานาตี’’ติ วตฺตพฺพ นตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติ, เตน ตทวเสสปุคฺคเล สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ วิญฺญายตีติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขนฺธยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อายตนยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๙. อายตนยมกาทีสุ จ ปณฺณตฺติวาเร ปทโสธนวาราทีนํ วจเน การณํ ขนฺธยมเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **‘‘เอกาทส เอกาทส กตฺวา เตตฺตึสสตํ ยมกานี’’**ติอาทินา เกสุจิ โปตฺถเกสุ คณนา ลิขิตา, สา ตถา น โหติฯ **‘‘ทฺวตฺตึสสต’’**นฺติอาทินา อญฺญตฺถ ลิขิตาฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๑๐-๑๗. **วายนเฏฺฐนา**ติ ปสารณเฏฺฐน, ปากฏภาวเฏฺฐน วาฯ ‘‘กาโย ธโมฺม’’ติ จ วุจฺจมานํ สพฺพํ สสภาวํ อายตนเมวาติ ‘‘กาโย อายตน’’นฺติ, ‘‘ธโมฺม อายตน’’นฺติ จ เอตฺถ ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ กายวจเนน ปน ธมฺมวจเนน จ อวุจฺจมานํ กญฺจิ สสภาวํ นตฺถีติ ‘‘น กาโย นายตนํ, น ธโมฺม นายตน’’นฺติ เอตฺถ ‘‘อามนฺตา’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวาโร

๑. อุปฺปาทวารวณฺณนา

๑๘-๒๑. ปวตฺติวาเร **จกฺขายตนมูลกานิ เอกาทสา**ติ ปฏิสนฺธิจุติวเสน อุปาทินฺนปวตฺตสฺส อุปฺปาทนิโรธวจเน เอตสฺมึ อลพฺภมานวิสฺสชฺชนมฺปิ สทฺทายตเนน สทฺธึ ยมกํ ปุจฺฉามตฺตลาเภน สงฺคณฺหิตฺวา วทตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ฉสฎฺฐิ ยมกานี**ติ เอตฺถ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายรูปายตนมูลเกสุ เอเกกํ สทฺทายตนมูลกานิ ปญฺจาติ เอกาทส ยมกานิ วิสฺสชฺชนวเสน หาเปตพฺพานิฯ วกฺขติ หิ ‘‘สทฺทายตนสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ อนุปฺปตฺติโต เตน สทฺธึ ยมกสฺส วิสฺสชฺชนเมว นตฺถี’’ติ (ยม. อฏฺฐ. อายตนยมก ๑๘-๒๑)ฯ

ทุติยํ กิญฺจาปิ ปฐเมน สทิสวิสฺสชฺชนนฺติอาทิ ปุคฺคลวารเมว สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ โอกาสวาเร ปน อสทิสวิสฺสชฺชนตฺตา วุตฺตํ, น ตํ สพฺพตฺถ สทิสวิสฺสชฺชนนฺติ ญาเปตุํ ปุคฺคลวาเรปิ วิสฺสชฺชิตนฺติฯ **คนฺธรสโผฎฺฐพฺพายตเนหิ สทฺธึ ตีณิ ยมกานิ สทิส**

วิสฺสชฺชนานีติ รูปาวจรสเตฺต สนฺธาย ‘‘สจกฺขุกานํ อคนฺธกาน’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชิตพฺพตฺตา วุตฺตํฯ เตสญฺหิ วิรตฺตกามกมฺมนิพฺพตฺตสฺส ปฏิสนฺธิพีชสฺส เอวํสภาวตฺตา ฆานาทีนิ คนฺธาทโย จ น สนฺตีติฯ **ฆานายตนยมเกน สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา**ติ จกฺขายตนมูลเกสุ ฆานายตนยมเกน สทฺธึ สทิสวิสฺสชฺชนตฺตาติ อโตฺถฯ นนุ ตตฺถ ‘‘สจกฺขุกานํ อฆานกานํ อุปฺปชฺชนฺตาน’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชนํ ปวตฺตํ, อิธ ปน ฆานายตนมูลเกสุ ‘‘ยสฺส ฆานายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ชิวฺหายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพนฺติ นตฺถิ สทิสวิสฺสชฺชนตาติ? สจฺจํ, ยถา ปน ตตฺถ ฆานายตนยมเกน ชิวฺหากายายตนยมกานิ สทิสวิสฺสชฺชนานิ, เอวมิธาปิ ชิวฺหากอายายตนยมกานิ สทิสวิสฺสชฺชนานิ, ตสฺมา ตตฺถ ตเตฺถว สทิสวิสฺสชฺชนตาปาฬิยํ อนารุฬฺหตาย การณนฺติฯ นิทสฺสนภาเวน ปน คหิตํ จกฺขายตนมูลกานํ สทิสวิสฺสชฺชนกานํ สทิสวิสฺสชฺชนํ นิทสฺสนภาเวเนว การณนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฆานายตนยมเกน สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา’’**ติ อาหฯ สทิสวิสฺสชฺชนตา เจตฺถ ฆานายตนมูลเกสุ เยภุยฺยตาย ทฏฺฐพฺพาฯ เตสุ หิ ชิวฺหากายายตนยมเกสุ ติณฺณํ ปุจฺฉานํ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพํ , ปจฺฉิมปุจฺฉาย ‘‘สกายกานํ อฆานกานํ อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติอาทินาติฯ

อถ วา ยถา เวทนากฺขนฺธาทิมูลกานํ สญฺญากฺขนฺธาทิยมกานํ อมิสฺสกกาลเภเทสุ ตีสุ ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนน ยถาวุตฺตวจนสฺส วิสฺสชฺชนภาวานุชานนํ กตฺตพฺพนฺติ อปุพฺพสฺส วตฺตพฺพสฺส อภาวา วิสฺสชฺชนํ น กตํ, เอวมิธาปิ ฆานายตนมูลกํ ชิวฺหายตนยมกํ อปุพฺพสฺส วตฺตพฺพสฺส อภาวา ปาฬึ อนารุฬฺหนฺติ ปากโฏฺยมโตฺถฯ กายายตนยมกํ ปน ทุติยปุจฺฉาย วเสน วิสฺสชฺชิตพฺพํ สิยา, สา จ จกฺขายตนมูลเกสุ ฆานายตนยมเกน สทิสวิสฺสชฺชนา, ตสฺมา ยสฺสา ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนา กาตพฺพา, ตสฺสา ฆานายตนยมเกน สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา ตํเสสานิ ปาฬึ อนารุฬฺหานีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถา**ติ อิทํ ปาฬิอนารุฬฺหตาสามเญฺญเนว วุตฺตํ, น การณสามเญฺญนฯ ฆานชิวฺหากายายตนานํ ปน อคพฺภเสยฺยเกสุ ปวตฺตมานานํ คพฺภเสยฺยเกสุ จ อายตนปาริปูริกาเล สหจาริตาย อวิเสสตฺตา จ อปฺปวิเสสตฺตา จ เอกสฺมึ ฆานายตนยมเก วิสฺสชฺชิเต อิตรานิ เทฺว, ฆานายตนมูลเกสุ จ วิสฺสชฺชิเตสุ อิตรทฺวยมูลกานิ น วิสฺสชฺชียนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ **รูปายตนมนายตเนหิ สทฺธิ**นฺติ ‘‘ยสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอติสฺสา ปุจฺฉาย วุเตฺตหิ รูปายตนมนายตเนหิ สทฺธินฺติ อธิปฺปาโยฯ รูปายตนมูลเกสุ หิ มนายตนยมเก อาทิปุจฺฉาย คนฺธรสโผฏฺฐพฺพยมเกสุ อาทิปุจฺฉานํ สทิสวิสฺสชฺชนตา ยมกานํ อวิสฺสชฺชเน การณภาเวน วุตฺตาฯ ทุติยปุจฺฉานญฺหิ ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน วิสฺสชฺชนํ น กาตพฺพํ, อาทิปุจฺฉานญฺจ น กาตพฺพนฺติฯ

เหฏฺฐิเมหิ สทิสวิสฺสชฺชนตฺตาติ เอตฺถ คนฺธายตนมูลกานํ รสโผฏฺฐพฺพยมกานํ รสายตนมูลกสฺส จ โผฏฺฐพฺพยมกสฺส ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนเนว ภวิตพฺพนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว วิสฺสชฺชนํ น กาตพฺพนฺติ เยสํ กาตพฺพํ, เตสํ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพมูลกานํ มนายตนธมฺมายตนยมกานํ จกฺขาทิปญฺจายตนมูลเกหิ มนายตนธมฺมายตนยมเกหิ สทิสวิสฺสชฺชนตฺตาติ อโตฺถฯ จกฺขายตนาทิมูลกานิ สทฺทายตนยมกานิ สทฺทายตนมูลกานิ สพฺพานิ อวิสฺสชฺชเนเนว อลพฺภมานวิสฺสชฺชนตาทสฺสเนน วิสฺสชฺชิตานิ นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘ฉสฏฺฐิ ยมกานิ วิสฺสชฺชิตานิ นาม โหนฺตี**’’ติฯ

ชจฺจนฺธมฺปิ ชจฺจพธิรมฺปีติ เอตฺถ จ ชจฺจพธิรคฺคหเณน ชจฺจนฺธพธิโร คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ **สฆานกานํ สจกฺขุกานนฺติ ปริปุณฺณายตนเมว โอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตน**ฺติ เอตฺถ **เอว**-สทฺทํ **วุตฺตน**ฺติ-เอตสฺส ปรโต โยเชตฺวา ยถา ‘‘สฆานกานํ อจกฺขุกาน’’นฺติ อิทํ

อปริปุณฺณายตนํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เอวํ ‘‘สฆานกานํ สจกฺขุกาน’’นฺติ เอตํฯ เอตํ ปน ปริปุณฺณายตนํ สนฺธาย วุตฺตเมวาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เตน ชจฺจพธิรมฺปิ สนฺธาย วุตฺตตา น วาริตา โหตีติฯ

๒๒-๒๕๔. ยตฺถ จกฺขายตนนฺติ รูปีพฺรหฺมโลกํ ปุจฺฉตีติ นิยมโต ตตฺถ จกฺขุโสตานํ สหุปฺปตฺติมตฺตํ ปสฺสโนฺต วทติ, โอกาสวาเร ปน ตสฺมิํ ปุคฺคลสฺส อนามฎฺฐตฺตา ยตฺถ กามธาตุยํ รูปธาตุยญฺจ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ โสตายตนมฺปิ เอกเนฺตน อุปฺปชฺชตีติ ‘‘อามนฺตา’’ติ (ยม. ๑.อายตนยมก.๒๒) วุตฺตํฯ

‘‘ยสฺส วา ปน รูปายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ กสฺมา ปฎิญฺญาตํ, นนุ โย คพฺภเสยฺยกภาวํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, ตสฺส รูปายตนํ ปฎิสนฺธิยํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, น ปน จกฺขายตนนฺติ? ยสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตทวตฺถสฺส ปุคฺคลสฺส รูปายตนุปฺปาทโต อุทฺธํ จกฺขายตนสนฺตานุปฺปาทสฺส ปวตฺติยมฺปิ ภวิสฺสนฺตสฺส ปฎิญฺญาตพฺพตฺตาฯ อถ กสฺมา ‘‘ยสฺส วา ปน รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ ปฎิญฺญาตํ, นนุ คพฺภเสยฺยกสฺส ปจฺฉิมภวิกสฺส อุปปชฺชนฺตสฺส เอกาทสมสตฺตาหา โอรโต ฐิตสฺส รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ตสฺมิํ ภเว ภวิสฺสนฺตสฺส อุปฺปาทสฺส อนาคตภาเวน อวจนโตฯ ภวนฺตเร หิ ตสฺส ตสฺส อายตนสนฺตานสฺส โย อาทิอุปฺปาโท ปฎิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ ภวิสฺสติ, โส อนาคตุปฺปาโท ตพฺภาเวน วุจฺจติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนานโนฺตคธตฺตาฯ น ปน โย ตสฺมิํเยว ภเว ปวเตฺต ภวิสฺสติ, โส อนาคตุปฺปาทภาเวน วุจฺจติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนโนฺตคธตฺตาฯ อทฺธาวเสน เหตฺถ กมฺมชปวตฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนาทิกาลเภโท อธิเปฺปโตฯ เอวญฺจ กตฺวา **อินฺทฺริยยมเก** (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๓๖๘) ‘‘ยสฺส อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ , ตสฺส ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปจฺฉิมภวิกานํ อิตฺถีนํ อุปปชฺชนฺตีนํ, ยา จ อิตฺถิโย รูปาวจรํ อรูปาวจรํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, ยา จ อิตฺถิโย เอเตเนว ภาเวน กติจิ ภเว ทเสฺสตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, ตาสํ อุปปชฺชนฺตีนํ ตาสํ อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, โน จ ตาสํ ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ น หิ ตาสํ สพฺพาสํ ตสฺมิํ ภเว ปวเตฺต ปุริสินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ ลิงฺคปริวตฺตนสพฺภาวา, ภวนฺตเร ปน อาทิอุปฺปาทสฺส อภาวํ สนฺธาย ‘‘โน จ ตาสํ ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ ภวนฺตเร หิ อาทิอุปฺปาทสฺส อนาคตตฺตํ อธิเปฺปตนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘กติจิ ภเว ทเสฺสตฺวา’’ติ ภวคฺคหณํ กตนฺติฯ

‘‘อายตนานํ ปฎิลาโภ ชาตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๘๘; วิภ. ๒๓๕) วจนโต ตํตํอายตนนิพฺพตฺตกกเมฺมน คหิตปฎิสนฺธิกสฺส อวสฺสํภาวีอายตนสฺส ยาว อายตนปาริปูริ, ตาว อุปฺปชฺชตีติ ปน อเตฺถ คยฺหมาเน ปุจฺฉาทฺวยวิสฺสชฺชนํ สูปปนฺนํ โหติฯ เอวญฺจ สติ ‘‘ยสฺส วา ปน โสตายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชตีติ? ปจฺฉิมภวิกานํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ, เย จ อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ โสตายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ เตสํ จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชตี’’ติ เอวมาทีสุ (ยม. ๑.อายตนยมก.๙๕) คพฺภเสยฺยกาปิ ปจฺฉิมภวิกาทโย อุปปชฺชนฺตา คหิตา โหนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา **อินฺทฺริยยมเก** (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก. ๑๘๖) ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติ อิทมฺปิ อุปปนฺนํ โหติฯ โสมนสฺสินฺทฺริยุปฺปาทกสฺส กมฺมสฺส เอกเนฺตน จกฺขุนฺทฺริยุปฺปาทนโต คเพฺภปิ ยาว จกฺขุนฺทฺริยุปฺปตฺติ, ตาว อุปฺปชฺชมานตาย ตสฺสา อภินนฺทิตพฺพตฺตาฯ

ยํ ปน ‘‘ยสฺส วา ปน ยตฺถ รูปายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? กามาวจรา จวนฺตานํ, อฆานกานํ กามาวจรํ อุปปชฺชนฺตานํ, รูปาวจรานํ เตสํ ตตฺถ รูปายตนํ อุปฺ

ปชฺชิตฺถ, โน จ เตสํ ตตฺถ ฌานายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ ‘‘อฌานกานํ กามาวจรํ อุปฺปชฺชนฺตาน’’นฺติ (ยม. ๑.อายตนยมก.๗๖) วุตฺตํ, ตํ เย เอกาทสมสตฺตาหา โอรโต กาลํ กริสฺสนฺติ, เตสํ ฌานายตนานิพฺพตฺตกกมฺเมน คหิตปฏิสนฺธิกานํ วเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ยสฺส ยตฺถ ฌานายตนํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตตฺถ รูปายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? กามาวจรํ อุปฺปชฺชนฺตานํ, อฌานกานํ กามาวจรา จวนฺตานํ, รูปาวจรานํ เตสํ ตตฺถ ฌานายตนํ น นิรุชฺฌติ, โน จ เตสํ ตตฺถ รูปายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ หิ เอตฺถ ‘‘อฌานกานํ กามาวจรา จวนฺตาน’’นฺติ (ยม. ๑.อายตนยมก.๑๘๑) วจนํ อนุปฺปเนฺนเยว ฌานายตเน คพฺภเสยฺยกานํ จุตึ อตฺถีติ ทีเปติฯ น หิ กามาวจเร คพฺภเสยฺยกโต อโญฺญ อฌานโก อตฺถิ **ธมฺมหทยวิภเงฺค** (วิภ. ๙๗๘ อาทโย) ‘‘กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ อฎฺฐายตนานิ ปาตุภวนฺตี’’ติ อวุตฺตตฺตาติฯ อถ กสฺมา โอปปาติเก เอว สนฺธาย อิธ, อินฺทฺริยยมเก จ ยถาทสฺสิตาสุ ปุจฺฉาสุ ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ น วิญฺญายตีติ? ยมเก สนฺนิฎฺฐาเนน คหิตตฺถสฺส เอกเทเส สํสยตฺถสมฺภเวน ปฎิวจนสฺส อกรณโตฯ ภินฺทิตเพฺพ หิ น ปฎิวจนวิสฺสชฺชนํ โหติฯ ยทิ สิยา, ปริปุณฺณวิสฺสชฺชนเมว น สิยาติฯ อถ กสฺมา ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑๘๖) อิมินา ‘‘คพฺภเสยฺยกานํ โสมนสฺสปฎิสนฺธิ นตฺถี’’ติ น วิญฺญายตีติ? ‘‘กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺส ทสินฺทฺริยานิ ปาตุภวนฺติ? คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ สเหตุกานํ ญาณสมฺปยุตฺตานํ อุปปตฺติกฺขเณ ทสินฺทฺริยานิ ปาตุภวนฺติ กายินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ วา ปุริสินฺทฺริยํ วา ชีวิตินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ วา อุเปกฺขินฺทฺริยํ วา สทฺธินฺทฺริย’’นฺติอาทิวจนโต (วิภ. ๑๐๑๒)ฯ

นิโรธวาเร อนาคตกาลเภเท ยถา ตเสฺสว จิตฺตสฺส นิโรโธ อนาคตภาเวน ตสฺส อุปฺปตฺติกฺขเณ วุโตฺต, เอวํ ตเสฺสว กมฺมชสนฺตานสฺส นิโรโธ อนาคตภาเวน ตสฺส อุปฺปาเท วตฺตโพฺพติ สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชนฺตานํ เอว โส ตถา วุโตฺต, น อุปฺปนฺนานํฯ อุปฺปนฺนานํ ปน อญฺญสฺส อนาคตสฺส สนฺตานสฺส นิโรโธ อนาคตภาเวน วตฺตโพฺพ, น ตเสฺสวฯ ตสฺส หิ อุปฺปาทานนฺตรํ นิโรโธ อารโทฺธ นาม โหตีติฯ ตสฺมา อรหตํ ปวเตฺต โสตสฺส จกฺขุสฺส จ เภเท สติปิ อนาคตกาลามสนวเสเนว ‘‘ยสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส โสตายตนํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน โสตายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนทฺวยํ อุปฺปนฺนเมว โหตีติฯ ยสฺมา จ อุปฺปตฺติอนนฺตรํ นิโรโธ อารโทฺธ นาม โหติ, ตํนิฎฺฐานภาวโต ปน จุติยา นิโรธวจนํ, ตสฺมา ปวเตฺต นิรุเทฺธปิ สนฺตาเนกเทเส อนิรุทฺธํ อุปาทาย อนิฎฺฐิตนิโรโธติ จุติยาว ตสฺส นิโรโธติ วุจฺจติฯ วกฺขติ หิ ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ นิรุชฺฌตีติ? อามนฺตา’’ติ, เตเนตฺถาปิ จุตินิโรเธ เอว จ อธิเปฺปเต ยญฺจ ปวเตฺต นิรุชฺฌิสฺสติ, ตญฺจ นิฎฺฐานวเสน จุติยา เอว นิรุชฺฌิสฺสตีติ วุตฺตนฺติ ‘‘อามนฺตา’’ติ ยุตฺตํ ปฎิวจนํฯ ‘‘สจกฺขุกาน’’นฺติอาทีสุ จ ‘‘ปฎิลทฺธจกฺขุกาน’’นฺติอาทินา อโตฺถ วิญฺญายตีติฯ

‘‘ยสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส โสตายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? สเพฺพสํ อุปฺปชฺชนฺตานํ, อจกฺขุกานํ จวนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌติ, โน จ เตสํ โสตายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ เอตฺถ อารุเปฺป ปจฺฉิมภวิเก ฐเปตฺวา สเพฺพ อุปฺปชฺชนฺตา, อจกฺขุกา จวนฺตา จ คหิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ เต หิ ทุติยโกฎฺฐาเสน สงฺคยฺหนฺตีติ ตทเปกฺขตฺตา สาวเสสมิทํ สพฺพวจนํ อจกฺขุกวจนญฺจาติฯ ‘‘อารุเปฺป ปจฺฉิมภวิกาน’’นฺติ เอตฺถ จ อรูปโต ปญฺจโวการํ อคจฺฉนฺตา อนญฺญูปปตฺติกาปิ ‘‘อรูเป ปจฺฉิมภวิกา’’อิเจฺจว สงฺคยฺหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ เอวรูเปสูติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อายตนยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ธาตุยมกํ

๑-๑๙. **ลพฺภมานาน**นฺติ อิทํ ปวตฺติวาเร สทฺทธาตุสมฺพนฺธานํ ยมกานํ จกฺขุวิญฺญาณธาตาทิสมฺพนฺธานญฺจ จุติปฏิสนฺธิวเสน อลพฺภมานตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ธาตุยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สจฺจยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๑๐-๒๖. **''ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจนฺติ? อามนฺตา''**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ทุกฺขทุกฺขํ สงฺขารทุกฺขํ วิปริณามทุกฺขนฺติ ตีสุปิ ทุกฺขสโทฺท ปวตฺตติ, ''ชาติปิ ทุกฺขา''ติอาทินา (มหาว. ๑๔; วิภ. ๑๙๐) ชาติอาทีสุ จ, โส ปน ทุกฺขทุกฺขโต อญฺญตฺถ ปวตฺตมาโน อญฺญนิรเปโกฺข นปฺปวตฺตติฯ สุทฺธเญฺจตฺถ ทุกฺขปทํ อญฺญนิรเปกฺขํ คเหตฺวา ปณฺณตฺติโสธนํ กโรติ, เตน นิปฺปริยายโต ทุกฺขสภาวตฺตา เอว ยํ ทุกฺขทุกฺขํ, ตสฺมิํ ทุกฺขทุเกฺข เอส ทุกฺขสโทฺท, ตญฺจ เอกเนฺตน ทุกฺขสจฺจเมวาติ ''อามนฺตา''ติ วุตฺตํฯ สุทฺธสจฺจวาเร สจฺจวิภเงฺค วุเตฺตสุ สมุทเยสุ โกจิ ผลธเมฺมสุ นตฺถิ, น จ ผลธเมฺมสุ โกจิ นิโรโธติ วุจฺจมาโน อตฺถิ, มคฺคสโทฺท จ ผลผลเงฺคสุ มคฺคผลตฺตา ปวตฺตติ, น มคฺคกิจฺจสพฺภาวาฯ ปรินิฏฺฐิตนิยฺยานกิจฺจานิ หิ ตานิฯ นิยฺยานวาจโก เจตฺถ มคฺคสโทฺท, น นิยฺยานผลวาจโก, ตสฺมา สมุทโย สจฺจํ, นิโรโธ สจฺจํ, มโคฺค สจฺจนฺติ เอเตสุปิ ''อามนฺตา''อิเจฺจว วิสฺสชฺชนํ กตํฯ

อถ วา ปทโสธเนน ปเทสุ โสธิเตสุ สจฺจวิเสสนภูตา เอว ทุกฺขาทิสทฺทา อิธ คหิตาติ วิญฺญายนฺติฯ เตสํ ปน เอกเนฺตน สจฺจวิเสสนภาวํ, สจฺจานญฺจ ตพฺพิเสสนโยควิเสสํ ทีเปตุํ สุทฺธสจฺจวาโร วุโตฺตติ สจฺจวิเสสนานํ ทุกฺขาทีนํ เอกนฺตสจฺจตฺตา ''ทุกฺขํ สจฺจํ…เป.… มโคฺค สจฺจนฺติ? อามนฺตา''ติ วุตฺตนฺติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ขนฺธยมกาทีสุปิ สุทฺธขนฺธาทิวาเรสุ ขนฺธาทิวิเสสนภูตานเมว รูปาทีนํ คหณํ ยุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** (ยม. อฎฺฐ. ขนฺธยมก ๓๘) ปน ''ยสฺมา ปิยรูปสาตรูปสงฺขาตํ วา รูปํ โหตุ ภูตุปาทารูปํ วา, สพฺพํ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สงฺคหํ คจฺฉเตว, ตสฺมา อามนฺตาติ ปฏิชานาตี''ติ วจเนน รูปาทิจกฺขาทิทุกฺขาทิคฺคหเณหิ สุทฺธขนฺธาทิวาเรสุปิ ขนฺธาทิวิเสสนโต อเญฺญปิ คหิตาติ อยมโตฺถ ทีปิโต โหติ, เตน ตทนุรูปตาวเสน อิตโร อโตฺถ วุโตฺตฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๒๗-๑๖๔. **อนุตมโส สุทฺธาวาสานมฺปี**ติ อิทํ เตสํ อริยตฺตา ทุกฺขสเจฺจน อุปฺปชฺชเน อาสงฺกา สิยาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺสา**ติ อิทํ ปญฺจโวการวเสเนว คเหตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตี**ติ เอเตน ปน สนฺนิฏฺฐาเนน สเพฺพ อุปฺปชฺชนฺตา ปวตฺติยํ จตุโวกาเร มคฺคผลโต อญฺญจิตฺตานํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิโน ปญฺจโวกาเร จ สพฺพ

จิตฺตานํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิโน สงฺคหิตาติ เตเสฺวว สนฺนิฏฺฐาเนน นิจฺฉิเตสุ เกจิ ‘‘ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ เอเตน ทุกฺขสมุทเยสุ เอกโกฏฺฐาสปฺปวตฺติสมงฺคิโน ทสฺสียนฺติ สนฺนิฏฺฐาเนน คหิตเสฺสว วิภาคทสฺสนโต, เตน จตุโวการานมฺปิ คหณํ อุปปนฺนเมวฯ น หิ เตสุ มคฺคผลุปฺปาทสมงฺคีสุ ปสงฺคตา อตฺถิ ตํสมงฺคีนํ เตสํ สนฺนิฏฺฐาเนน อคฺคหิตตฺตาติฯ **อิทํ อิธ น คเหตพฺพ**นฺติ อิทํ จตุโวกาเร ผลสมาปตฺติจิตฺตํ อิธ สจฺจานํ อุปฺปาทวจเน น คเหตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถ จ **สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ อิทํ กมฺมชปวตฺตสฺส ปฐมุปฺปาททสฺสเนน วุตฺตํ, อสญฺญสตฺตาเปตฺถ สงฺคหิตาฯ **ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ**ติ อิทํ ปน สมุทยสจฺจุปฺปาทโวมิสฺสสฺส ทุกฺขสจฺจุปฺปาทสฺส ตํรหิตสฺส ทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ**ติ ตํสหิตสฺส สมุทยสจฺจุปฺปาทโวมิสฺสสฺสฯ เตสํ ปน อสญฺญสตฺตานํ ปวตฺติยํ ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาโท สพฺพตฺถ น คหิโต, ตถา นิโรโธ จาติฯ มคฺคสจฺจยมเกปิ เอเสว นโยฯ **เตสํ ตสฺมิํ อุปปตฺติกฺขเณ จ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปตฺติกฺขเณ จาติ เอวเมตฺถ ขณวเสน โอกาโส เวทิตโพฺพ**ติ วุตฺตํ, เอวญฺจ สติ ‘‘ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๗๑) เอตสฺส วิสฺสชฺชเน ปจฺฉิมโกฏฺฐาเส ‘‘อิตเรสํ จตุโวการํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ, ปวเตฺต จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อิทํ น ยุเชฺชยฺยฯ น หิ อุปปตฺติกฺขเณ จิตฺตุปฺปตฺติกฺขเณ จ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติฯ ตสฺมา อุปปตฺติกฺขณตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปตฺติกฺขณสมงฺคีนํ ปุคฺคลานํ ยสฺมิํ กามาวจราทิโอกาเส สา อุปปตฺติ จิตฺตุปฺปตฺติ จ ปวตฺตมานา, ตตฺถ เตสนฺติ โอกาสวเสเนวตฺถ ตตฺถ-สทฺทสฺส อโตฺถ ยุชฺชติฯ ปุคฺคโลกาสวาโร เหสฯ ตตฺถ ปุคฺคลวิเสสทสฺสนตฺถํ ‘‘สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, โอกาโส ปน ยตฺถ เต, โส เอวาติฯ

‘‘สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อารุเปฺป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชติ ทุกฺขสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตี’’ติ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตฺตา จิตฺตชรูปเมว อิธาธิเปฺปตํ, น กมฺมชาทิรูปํ จิตฺตํ อนเปกฺขิตฺวาว อุปฺปชฺชนโตติ เกจิ วทนฺติฯ **‘‘ยสฺส วา ปน สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตี’’**ติ เอเตน ปน สนฺนิฏฺฐาเนน คหิโต ปุคฺคโล น จิตฺตํ อเปกฺขิตฺวาว คหิโต, อถ โข โย โกจิ เอวํปกาโร, ตสฺมา ‘‘ตสฺส ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตี’’ติ เอเตน จ น จิตฺตาเปกฺขเมว ทุกฺขสจฺจํ วุตฺตํ, อถ โข ยํ กิญฺจีติ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ยํ กิญฺจิ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ อยมโตฺถ วิญฺญายตีติฯ น หิ ยมเก วิภชิตเพฺพ อวิภตฺตา นาม ปุจฺฉา อตฺถีติฯ

‘‘สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺตวตฺตมาเน’’ติ อิทํ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ สมุทยสจฺจํ, ตํทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ตสฺมิํ ปน ทสฺสิเต เตน สมานคติกตฺตา ทุติยากุสลจิตฺตโต ปุริมสพฺพจิตฺตสมงฺคิโน เตเนว ทสฺสิตา โหนฺติฯ เตสมฺปิ หิ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อิตเรสํ จตุโวการปญฺจโวการาน’’นฺติ เอตฺถ ยถาวุตฺตา สุทฺธาวาสา อคฺคหิตา โหนฺติฯ ยถา ‘‘ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๖๑) เอตสฺส วิสฺสชฺชเน ‘‘สุทฺธาวาสานํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๖๑) เอเตเนว อุปปตฺติจิตฺตุปฺปาทกฺขณสมงฺคิสมานคติกา ทุติยากุสลโต ปุริมสพฺพจิตฺตุปฺปาทกฺขณสมงฺคิโน ทสฺสิตา โหนฺตีติ น เต ‘‘อิตเรส’’นฺติ เอเตน คยฺหนฺติ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ ‘‘อิตเรส’’นฺติ วจนํ ปญฺจโวการานํ วิเสสนตฺถํ, น จตุโวการานํฯ น หิ เต ปุเพฺพ วุตฺตา

วเชฺชตพฺพา สนฺติ ปญฺจโวการา วิย ยถาวุตฺตา สุทฺธาวาสาติฯ ‘‘อภิสเมตาวีนํ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๔๑) เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน ปุคฺคโลกาสา อญฺญมญฺญปริจฺฉินฺนา คหิตาติ ยสฺมึ โอกาเส อภิสเมตาวิโน, เต เอวํ ‘‘อภิสเมตาวีน’’นฺติ เอเตน คหิตาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ เตน เย กามาวจเร รูปาวจเร อรูปาวจเร วา อภิสเมตาวิโน รูปาวจรํ อรูปาวจรํ วา อุปฺปนฺนา, ยาว ตตฺถาภิสมโย อุปฺปโนฺน ภวิสฺสติ, ตาว เต เอตฺถ น คยฺหนฺติ, เต ปน ปุริมโกฏฺฐาเส ‘‘สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน’’ติ เอวํ ทสฺสิเตหิ สุทฺธาวาเส อนุปฺปนฺนาภิสมเยหิ สมานคติกาติ วิสุํ น ทสฺสิตาฯ ‘‘อนภิสเมตาวีน’’นฺติ คหิตา เย สพฺพตฺถ ตตฺถ จ อนภิสเมตาวิโน, เตสุ สุทฺธาวาสานํ คหณกาลวิเสสนตฺถํ ‘‘สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๔๒) วุตฺตนฺติฯ

ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ เอเตน โวทานจิตฺตสมงฺคินา สมานคติกา ตโต ปุริมตรจิตฺตสมงฺคิโนปิ ยาว สพฺพนฺติมตณฺหาสมฺปยุตฺตจิตฺตสมงฺคี, ตาว ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ เอส นโย อเญฺญสุ เอวรูเปสูติฯ

ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณติ อาคตฏฺฐาเน ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺสปิ ภงฺคกฺขณคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํ, ตถา ‘‘ปวเตฺต จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ อาคตฏฺฐาเน จ จุติจิตฺตสฺสปิ อุปฺปาทกฺขณสฺสาติฯ ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๑๑๖) เอตสฺส วิสฺสชฺชเน ทฺวีสุปิ โกฏฺฐาเสสุ ‘‘อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ ภงฺคกฺขเณ’’อิเจฺจว (ยม. ๑.สจฺจยมก.๑๑๖) วุตฺตํ, น วิเสสิตํฯ กสฺมา? เอกสฺสปิ มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ ภงฺคกฺขณสมงฺคิโน อุภยโกฏฺฐาสภชนโตฯ **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ น นิรุชฺฌตี**ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน คหิเตสุ หิ อรูเป มคฺคผลภงฺคกฺขณสมงฺคีสุ เกสญฺจิ ติณฺณํ ผลานํ ทฺวินฺนญฺจ มคฺคานํ ภงฺคกฺขณสมงฺคีนํ นิรนฺตรํ อนุปฺปาเทตฺวา อนฺตรนฺตรา วิปสฺสนานิกนฺตึ ภวนิกนฺตึ อุปฺปาเทตฺวา เย อุปริมเคฺค อุปฺปาเทสฺสนฺติ, เตสํ สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ เตสํเยว ปน เกสญฺจิ อนฺตรา ตณฺหํ อนุปฺปาเทตฺวา อุปริมคฺคอุปฺปาเทนฺตานํ มคฺคผลภงฺคกฺขณสมงฺคีนํ สมุทยสจฺจํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติฯ สามญฺญวจเนนปิ จ ปุริมโกฏฺฐาเส วุจฺจมาเนน ปจฺฉิมโกฏฺฐาเส วกฺขมาเน วเชฺชตฺวาว คหณํ โหตีติ ทสฺสิโตยํ นโยติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๑๖๕-๑๗๐. **ปริญฺญาวาเร** …เป…. **ติโสฺสเปตฺถ ปริญฺญา ลพฺภนฺตี**ติ เอเตฺถว วิเสสนํ ขนฺธยมกาทีสุ สพฺพขนฺธาทีนํ วิย สพฺพสจฺจานํ อปริเญฺญยฺยตาทสฺสนตฺถํ สจฺฉิกรณภาวนาวเสน อิมสฺส วารสฺส อปฺปวตฺติทสฺสนตฺถญฺจฯ ทุกฺขสฺส ปริญฺญตฺถํ สมุทยสฺส จ ปหานตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ ปริญฺญาปหานํ สเจฺจสุ ทเสฺสตุํ ทุเกฺข ตีรณปริญฺญา วุตฺตา, น ปหานปริญฺญาฯ สมุทเย จ ปหานปริญฺญา, น ตีรณปริญฺญาฯ ญาตปริญฺญา ปน สาธารณาติ อุภยตฺถ วุตฺตาฯ มคฺคญาณญฺหิ ทุกฺขสมุทยานิ วิภาเวตีติ ญาตปริญฺญา จ โหติ , ทุกฺขตีรณกิจฺจานํ นิปฺผาทนโต ตีรณปริญฺญา จ, สมุทยสฺส อปฺปวตฺติกรณโตว ปหานปริญฺญา จาติ ติโสฺสปิ ปริญฺญา มคฺคกฺขเณ เอว โยเชตพฺพาติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สจฺจยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สงฺขารยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวารวณฺณนา

๑. ขนฺธาทโย วิย ปุเพฺพ อวิภตฺตา กายสงฺขาราทโยติ เตสํ อวิญฺญาตตฺตา ‘‘อสฺสาสปสฺสาสา กายสงฺขาโร’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๓๔๘) ตโย สงฺขาเร วิภชติฯ **กายสฺส สงฺขาโร**ติ ปฐเม อเตฺถ สามิอเตฺถ เอว สามิวจนํ, ทุติเย อเตฺถ กตฺตุอเตฺถฯ **วจิยา สงฺขาโร**ติ กมฺมเตฺถ สามิวจนํฯ **จิตฺตสฺส สงฺขาโร**ติ จ กตฺตุอเตฺถเยวฯ โส ปน กรณวจนสฺส อโตฺถติ กตฺวา **‘‘กรณเตฺถ สามิวจนํ กตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ

๒-๗. **สุทฺธิกเอเกกปทวเสน อตฺถาภาวโต**ติ ปทโสธนตํมูลจกฺกวาเรหิ โยปิ อโตฺถ ทสฺสิโต ทฺวีหิ ปเทหิ ลพฺภมาโน เอโก อสฺสาสปสฺสาสาทิโก, ตสฺส สุทฺธิเกหิ กายาทิปเทหิ สุทฺธิเกน จ สงฺขารปเทน อวจนียตฺตา ยถา รูปปทสฺส ขเนฺธกเทโส ขนฺธปทสฺส ขนฺธสมุทาโย ปทโสธเน ทสฺสิโต ยถาธิเปฺปโต อโตฺถ อตฺถิ, เอวํ เอเกกปทสฺส ยถาธิเปฺปตตฺถาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **กาโย กายสงฺขาโรติอาทิ ปน วตฺตพฺพํ สิยา**ติ ยทิ วิสุํ อทีเปตฺวา สมุทิโต กายสงฺขารสโทฺท เอกตฺถ ทีเปติ, กายสงฺขารสโทฺท กายสงฺขารเตฺถ วตฺตมาโน ขนฺธสโทฺท วิย รูปสเทฺทน กายสเทฺทน วิเสสิตโพฺพติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **สุทฺธสงฺขารวาโร เหสา**ติ เอเตน อิมสฺส วารสฺส ปทโสธเนน ทสฺสิตานํ ยถาธิเปฺปตานเมว คหณโต เตสญฺจ กายาทิปเทหิ อคฺคหิตตฺตา ‘‘กาโย กายสงฺขาโร’’ติอาทิวจนสฺส อยุตฺตึ ทเสฺสติฯ อิธ ปน สงฺขารยมเก กายาทิปทานํ สงฺขารปทสฺส จ อสมานาธิกรณตฺตา ‘‘กาโย สงฺขาโร, สงฺขารา กาโย’’ติอาทิมฺหิ วุจฺจมาเน อธิเปฺปตตฺถปริจฺจาโค อนธิเปฺปตตฺถปริคฺคโห จ กโต สิยาติ สุทฺธสงฺขารตํมูลจกฺกวารา น วุตฺตาฯ ปทโสธนวารตํมูลจกฺกวาเรหิ ปน อสมานาธิกรเณหิ กายาทิปเทหิ สงฺขารสทฺทสฺส วิเสสนียตาย ทสฺสิตาย สํสโย โหติ ‘‘โย อตฺถนฺตรปฺปวตฺตินา กายสเทฺทน วิเสสิโต กายสงฺขาโร, เอโส อตฺถนฺตรปฺปวตฺตีหิ วจีจิเตฺตหิ วิเสสิโต อุทาหุ อโญฺญ’’ติฯ เอวํ เสเสสุปิฯ เอตฺถ เตสํ อญฺญตฺถ ทสฺสนตฺถํ ‘‘กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร’’ติอาทินา อนุโลมปฏิโลมวเสน ฉ ยมกานิ วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อฏฺฐกถายํ ปน สุทฺธสงฺขารวารฏฺฐาเน วุตฺตตฺตา อยํ นโย สุทฺธสงฺขารวาโรติ วุโตฺตฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๙. ปวตฺติวาเร สงฺขารานํ ปุคฺคลานญฺจ โอกาสตฺตา ฌานํ ภูมิ จ วิสุํ โอกาสภาเวน คหิตาติ ปุคฺคลวาเร จ โอกาสวเสน ปุคฺคลคฺคหเณน เตสํ ทฺวินฺนํ โอกาสานํ วเสน คหณํ โหติ, ตสฺมา **‘‘วินา วิตกฺกวิจาเรหิ อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’**ติ ทุติยตติยชฺฌาโนกาสวเสน คหิตา ปุคฺคลา วิเสเสตฺวา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ ปุน **ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนานนฺ**ติ ฌาโนกาสวเสน ปุคฺคลํ ทเสฺสติ, **กามาวจรานนฺ**ติ ภูโมกาสวเสนฯ ทฺวิปฺปการานมฺปิ ปน เตสํ วิเสสนตฺถมาห **‘‘อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’**ติฯ เตน รูปารูปาวจเรสุ ปฐมชฺฌานสมาปนฺนเก กามาวจเร คพฺภคตาทิเก จ นิวเตฺตติฯ กามาวจรานมฺปิ หิ คพฺภคตาทีนํ วินา อสฺสาสปสฺสาเสหิ วิตกฺกวิจารานํ อุปฺปตฺติ อตฺถิฯ อฏฺฐกถายํ ปน เอกนฺติกตฺตา รูปารูปาวจรา นิทสฺสิตาฯ **วินา อสฺสาสปสฺสาเสหิ วิตกฺกวิจารานํ อุปฺปาทกฺขเณ**ติ เอเตน ปน ทสฺสิตา ปุคฺคลา ปฐมชฺฌาโนกาสา กามาวจราทิโอกาสา จ อสฺสาสปสฺสาสวิรหวิสิฏฺฐา ทฏฺฐพฺพาฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ปุคฺคลวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

๒๑. **“ปฐมชฺฌาเน กามาวจเรติ กามาวจรภูมิยํ อุปฺปเนฺน ปฐมชฺฌาเน”**ติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํ , เอตสฺมึ ปน อเตฺถ สติ ‘‘จตุตฺถชฺฌาเน รูปาวจเร อรูปาวจเร ตตฺถ จิตฺตสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, โน จ ตตฺถ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถาปิ รูปารูปาวจรภูมีสุ อุปฺปเนฺน จตุตฺถชฺฌาเนติ อโตฺถ ภเวยฺย, โส จ อนิโฎฺฐ ภูมีนํ โอกาสภาวเสฺสว อคฺคหิตตาปตฺติโต, สพฺพจตุตฺถชฺฌานสฺส โอกาสวเสน อคฺคหิตตาปตฺติโต จ, ตสฺมา ฌานภูโมกาสานํ สงฺกรํ อกตฺวา วิสุํ เอว โอกาสภาโว โยเชตโพฺพฯ ปฐมชฺฌาโนกาเสปิ หิ กายสงฺขาโร จ อุปฺปชฺชติ วจีสงฺขาโร จ อุปฺปชฺชติ กามาวจโรกาเส จฯ ยทิปิ น สพฺพมฺหิ ปฐมชฺฌาเน สพฺพมฺหิ จ กามาวจเร ทฺวยํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ปน ตํทฺวยุปฺปตฺติ อตฺถีติ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ วิสุํ โอกาสตฺตา จ **“องฺคมตฺตวเสน เจตฺถา”**ติอาทิวจนํ น วตฺตพฺพํ โหตีติฯ อิมมฺหิ จ ยมเก อวิตกฺกวิจารมตฺตํ ทุติยชฺฌานํ วิจารวเสน ปฐมชฺฌาเน สงฺคหํ คจฺฉตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ มุทฺธภูตํ ทุติยชฺฌานํ คเหตฺวา อิตรํ อสงฺคหิตนฺติ วาฯ ยสฺสยตฺถเก ‘‘นิโรธสมาปนฺนาน’’นฺติ น ลพฺภติฯ น หิ เต อสญฺญสตฺตา วิย โอกาเส โหนฺตีติฯ

๓๗. **สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน**ติ เตสํ ปฐมโต อวิตกฺกอวิจารโต ทุติเย สวิตกฺกสวิจาเรปิ ภวนิกนฺติอาวชฺชเน วตฺตมาเน อุภยํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ทเสฺสเนฺตน ตโต ปุริมจิตฺตกฺขเณสุปิ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ทสฺสิตเมว โหติฯ ยถา ปน จิตฺตสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถํ ‘‘สุทฺธาวาสํ อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ วจีสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถํ ‘‘ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สงฺขารยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. อนุสยยมกํ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. ปจฺจยปริคฺคหปริโยสานา ญาตปริญฺญาติ ปจฺจยทีปเกน มูลยมเกน ญาตปริญฺญํ , ขนฺธาทีสุ ตีรณพาหุลฺลโต ขนฺธาทิยมเกหิ ตีรณปริญฺญญฺจ วิภาเวตฺวา อนุสยปหานนฺตา ปหานปริญฺญาติ ปหาตพฺพมุทฺธภูเตหิ อนุสเยหิ ปหานปริญฺญํ วิภาเวตุํ อนุสยยมกํ อารทฺธํฯ **ลพฺภมานวเสนา**ติ อนุสยภาเวน ลพฺภมานานํ วเสนาติ อโตฺถฯ ตีหากาเรหิ อนุสยานํ คาหาปนํ เตสุ ตถา อคฺคหิเตสุ อนุสยวาราทิปาฬิยา ทุรวโพธตฺตาฯ

อยํ ปเนตฺถ ปุริเมสูติ เอเตสุ สานุสยวาราทีสุ ปุริเมสูติ อโตฺถฯ อตฺถวิเสสาภาวโต ‘‘กามธาตุํ วา ปน อุปปชฺชนฺตสฺส กามธาตุยา จุตสฺส, รูปธาตุํ วา ปน อุปปชฺชนฺตสฺส กามธาตุยา จุตสฺสา’’ติ เอวมาทีหิ อวุจฺจมาเน กถมยํ ยมกเทสนา สิยาติ? นายํ ยมกเทสนา, ปุริมวาเรหิ ปน ยมกวเสน เทสิตานํ อนุสยานํ จุติอุปปตฺติวเสน อนุสยฎฺฐานปริเจฺฉททสฺสนํฯ ยมกเทสนาพาหุลฺลโต ปน สพฺพวารสมุทายสฺส อนุสยยมกนฺติ นามํ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ปฎิโลมปุจฺฉาปิ อตฺถวเสน ลพฺภนฺติ, อตฺถวิเสสาภาวโต ปน น วุตฺตาติ ลพฺภมานตาวเสน เอติสฺสาปิ เทสนาย ยมกเทสนตา เวทิตพฺพาฯ

อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ เอเตน การณลาเภ อุปฺปตฺติอรหตํ ทเสฺสติฯ อปฺปหีนา หิ อนุสยา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติฯ ยาว จ มเคฺคน เตสํ อนุปฺปตฺติอรหตา น

กตา โหติ, ตาว เต เอวํปการา เอวาติ ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ โส เอวํปกาโร อุปฺปชฺชติ-สเทฺทน คหิโต, น ขนฺธยมกาทีสุ วิย อุปฺปชฺชมานตาฯ เตเนว ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา อุปฺปชฺชนวาโร อนุสยวาเรน นินฺนานากรโณ วิภตฺโตฯ อนุรูปํ การณํ ปน ลภิตฺวา เย อุปฺปชฺชึสุ อุปฺปชฺชมานา จ, เตปิ อปฺปหีนฏฺเฐน ถามคตา อเหสุํ ภวนฺติ จฯ อุปฺปตฺติอรหตาย เอว จ เต อุปฺปชฺชึสุ อุปฺปชฺชนฺติ จ, น จ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนโต อเญฺญ อุปฺปตฺติอรหา นาม อตฺถิ, ตสฺมา สเพฺพ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา กามราคาทโย ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ อปฺปหีนฏฺเฐเนว หิ อนุสยา, อปฺปหีนา จ อตีตาทโย เอว, มคฺคสฺส ปน ตาทิสานํ อนุปฺปตฺติอรหตาปาทเนน อนุสยปฺปหานํ โหตีติฯ อปฺปหีนากาโร นาม ธมฺมากาโร, น ธโมฺม, ธโมฺม เอว จ อุปฺปชฺชตีติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **‘‘อปฺปหีนากาโร จ อุปฺปชฺชตีติ วตฺตุํ น ยุชฺชตี’’**ติฯ **สตฺตานุสยา**ติ เอตฺถ ยทิ อปฺปหีนฏฺเฐน สนฺตาเน อนุเสนฺตีติ อนุสยา, อถ กสฺมา สเตฺตว วุตฺตา, นนุ สตฺตานุสยโต อเญฺญสมฺปิ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา อนุสยภาโว อาปชฺชตีติ เจ? นาปชฺชติ, อปฺปหีนมตฺตเสฺสว อนุสยภาวสฺส อวุตฺตตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘อนุสโยติ ปน อปฺปหีนฏฺเฐน ถามคตกิเลโส วุจฺจตี’’ติ (ยม. อฏฺฐ. อนุสยยมก ๑), ตสฺมา อปฺปหีนฏฺเฐน ถามคโต กิเลโสเยว อนุสโย นามาติ ยุตฺตํฯ ถามคตนฺติ จ อเญฺญหิ อสาธารโณ สภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ธมฺมสภาวโพธินา ตถาคเตน อิเมเยว ‘‘อนุสยา’’ติ วุตฺตาฯ **ถามคโต**ติ อนุสยสมงฺคีติ อโตฺถฯ

อนุสยอุปฺปชฺชนวารานํ สมานคติกตฺตา ยถา ‘‘อนุเสตี’’ติ วจนํ อปฺปหีนาการทีปกํ, เอวํ ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วจนํ สิยาติ อุปฺปชฺชนวาเรน ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วจนสฺส อวุตฺตตา สกฺกา วตฺตุนฺติ เจ? ตํ น, วจนตฺถวิเสเสน ตํทฺวยสฺส วุตฺตตฺตาฯ ‘‘อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชตี’’ติ หิ เอตสฺมึ อเตฺถ อวิสิเฏฺฐปิ ‘‘อนุเสตี’’ติ วจนํ สนฺตาเน อนุสยิตตํ ถามคตภาวํ ทีเปติฯ ยทิ ตเมว ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วจนํ ทีเปยฺย, กสฺสจิ วิเสสสฺส อภาวา อุปฺปชฺชนวาโร น วตฺตโพฺพ สิยา, ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วจนํ ปน อุปฺปตฺติโยคฺคํ ทีเปติฯ กสฺมา? อุปฺปชฺชนวาเรน อุปฺปตฺติโยคฺคสฺส ทสฺสิตตฺตา, อนุสยสทฺทสฺส สพฺพทา วิชฺชมานานํ อปรินิปฺผนฺนสยนตฺถตาย นิวารณตฺถํ อุปฺปตฺติอรหตาย ถามคตภาวสงฺขาตสฺส ยถาธิเปฺปตสยนตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ ‘‘อนุเสนฺตีติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ ยํ อุปฺปตฺติโยคฺควจนํ วุตฺตํ, ตํ สุวุตฺตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ ตมฺปิ สุวุตฺตเมว อิมินา ตนฺติปฺปมาเณนาติ สมฺพโนฺธฯ ตนฺติตฺตเยนปิ หิ จิตฺตสมฺปยุตฺตตา ทีปิตา โหติฯ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวารวณฺณนา

๒. **กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสูติ กามาวจรภูมิยํ สุขาย จ อุเปกฺขาย จา**ติ อฏฺฐกถายํ กามธาตุคฺคหณํ ทฺวินฺนํ เวทนานํ วิเสสนภาเวน วุตฺตํ, เอวํ สติ กามธาตุยา กามราคานุสยสฺส อนุสยฏฺฐานตา น วุตฺตา โหติฯ ทฺวีสุ ปน ราเคสุ ภวราคสฺส ตีสุ ธาตูสุ รูปารูปธาตูนํ อนุสยฏฺฐานตา วุตฺตาติ กามธาตุยา กามราคสฺส อนุสยฏฺฐานตา วตฺตพฺพาฯ ธาตุเวทนาสพฺพสกฺกายปริยาปนฺนวเสน หิ ติปฺปการํ อนุสยานํ อนุสยฏฺฐานํ วุตฺตนฺติฯ ตสฺมา ตีสุ ธาตูสุ กามธาตุยา ตีสุ เวทนาสุ ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ กามราคานุสโย อนุเสตีติ วิสุํ อนุสยฏฺฐานตา ธาตุยา เวทนานญฺจ โยเชตพฺพาฯ **ทฺวีสุ เวทนาสู**ติ อิทญฺจ เวทนาสุ อนุสยมาโน กามราคานุสโย ทฺวีเสฺวว อนุเสติ, น ตีสูติ ติณฺณมฺปิ ฐานตานิวารณตฺถเมว วุตฺตนฺติ น สพฺพาสุ ทฺวีสุ อนุสยนปฺปโตฺต อตฺถิ, เตน เวทนาวิเสสนตฺถํ น กามธาตุคฺคหเณน โกจิ อโตฺถฯ ภวราคานุสยนฏฺฐานญฺหิ อฏฺฐานญฺจ อนุสยานํ อปริยาปนฺนํ สกฺกาเย กามราคานุสยสฺส อนุสยฏฺฐานํ น

โหตีติ ปากฏเมตํฯ ยถา จ ‘‘ทฺวีสุ เวทนาสู’’ติ วุตฺต ปฏิฆานุสยานุสยฏฺฐานโต อญฺญา เทฺว เวทนา คยฺหนฺติ, เอวํ ภวราคานุสยานุสยนฏฺฐานโต จ อญฺญา ตา คยฺหนฺตีติฯ

เอตฺถ จ ทฺวีหิ เวทนาหิ สมฺปยุตฺเตสุ อเนฺญสุ จ ปิยรูปสาตรูเปสุ อิฏฺฐรูปาทีสุ อุปฺปชฺชมาโน กามราคานุสโย สาตสนฺตสุขคิทฺธิยา ปวตฺตตีติ ทฺวีสุ เวทนาสุ ตสฺส อนุสยนํ วุตฺตํฯ อญฺญตฺถ อุปฺปชฺชมาโนปิ หิ โส อิมาสุ ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุคโต หุตฺวา เสติ สุขมิเจฺจว อภิลภตีติฯ เอวํ ปฏิฆานุสโย จ ทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺเตสุ อเนฺญสุ จ อปฺปิยรูปาสาตรูเปสุ อนิฏฺฐรูปาทีสุ อุปฺปชฺชมาโน ทุกฺขปฏิกูลโต ทุกฺขมิเจฺจว ปฏิหญฺญตีติ ทุกฺขเวทนเมว อนุคโต หุตฺวา เสติ, เตน ปน ตสฺมิํ อนุสยนํ วุตฺตํฯ เอวํ กามราคปฏิฆานํ ตีสุ เวทนาสุ อนุสยวจเนน อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตอนิเฏฺฐสุ อารมฺมณปกติยา วิปรีตสญฺญาย จ วเสน อิฏฺฐาทิภาเวน คหิเตสุ กามราคปฏิฆานํ อุปฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชมานา หิ เต ตีสุ เวทนาสุ อนุเสนฺติ นามฯ เวทนาตฺตยมุเขน วา เอตฺถ อิฏฺฐาทีนํ อารมฺมณานํ คหณํ เวทิตพฺพํ, กามธาตุอาทิคฺคหเณน กามสฺสาทาทิวตฺถุภูตานํ กามภวาทีนํฯ ตตฺถ กามราคานุสโย ภวสฺสาทวเสน อนุสยมาโน กามธาตุยา อนุเสติ, กามสุขสฺสาทวเสน อนุสยมาโน สุโขเปกฺขาเวทนาสุฯ ปฏิโฆ ทุกฺขปฏิฆาตวเสเนว ปวตฺตตีติ ยตฺถ ตตฺถ ปฏิหญฺญมาโนปิ ทุกฺขเวทนาย เอว อนุเสติฯ รูปารูปภเวสุ ปน รูปารูปาวจรธเมฺมสุ จ กามสฺสาทสฺส ปวตฺติ นตฺถีติ ตตฺถ อนุสยมาโน ราโค ภวราโคอิเจฺจว เวทิตโพฺพฯ ธาตุตฺตยเวทนาตฺตยคฺคหเณน จ สพฺพสกฺกายปริยาปนฺนานํ คหิตตฺตา ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย นานุเสตี’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๔๖) เอวมาทีนํ วิสฺสชฺชเนสุ ธาตุตฺตยเวทนาตฺตยวินิมุตฺตํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อนุสยฏฺฐานํ น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ จ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต ปิหปจฺจยา อุปฺปนฺนโทมนเสฺส ปฏิฆานุสโย นานุเสติ, ตถา เนกฺขมฺมสฺสิตโสมนสฺสุเปกฺขาสุ กามราเคน นานุสยิตพฺพนฺติ ตทนุสยนฏฺฐานโต อญฺญาปิ ทิฏฺฐานุสยานุสยนฏฺฐานภูตา กามาวจรเวทนา สนฺตีติ? โหนฺตุ, น ปน ธาตุตฺตยเวทนาตฺตยโต อญฺญํ ตทนุสยนฏฺฐานํ อตฺถิ, ตสฺมา ตํ น วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย จ ปฏิฆานุสโย จ มานานุสโย จ นานุเสนฺติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย นานุเสตีติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๕๒) วุตฺตํ, ตสฺมา อวิเสเสน ทุกฺขํ ปฏิฆานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐานนฺติ สมุทายวเสน คเหตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา โลกิยสุโขเปกฺขา กามราคมานานุสยนฏฺฐานนฺติฯ

อปิจ สุเตฺต ‘‘อิธาวุโส วิสาข, ภิกฺขุ อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘กุทาสฺสุ นามาหํ โทมนสฺสํ ปชเหยฺย’นฺติ, โส อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตฺวา ปฏิฆํ เตน ปชหติ, น ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ วิกฺขเมฺภตฺวา วีริยํ กตฺวา อนาคามิมเคฺคน ปฏิฆสฺส สมุคฺฆาตนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ ปฏิเฆเนว ปฏิฆปฺปหานํ, โทมนเสฺสน วา โทมนสฺสปฺปหานํ อตฺถีติฯ ปฏิฆุปฺปตฺติรหฏฺฐานตาย ปน อิธ สพฺพํ ทุกฺขํ ‘‘ปฏิฆานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นิปฺปริยายเทสนา เหสา, สา ปน ปริยายเทสนาฯ เอวญฺจ กตฺวา ปฐมชฺฌานวิกฺขมฺภิตํ กามราคานุสยํ ตถา วิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา อนาคามิมเคฺคน สมุคฺฆาตนํ สนฺธาย ‘‘วิวิเจฺจว…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ราคํ เตน ปชหติ, น ตตฺถ ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ จตุตฺถชฺฌานวิกฺขมฺภิตํ อวิชฺชานุสยํ ตถา วิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาตนํ สนฺธาย ‘‘สุขสฺส จ ปหานา…เป…. จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อวิชฺชํ เตน ปชหติ, น ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) วุตฺตํฯ น หิ โลกิยจตุตฺถชฺฌานุเปกฺขาย อวิชฺชานุสโย สพฺพถา นานุเสตีติ สกฺกา วตฺตุํ ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ เอตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตี’’ติ (ยม. อฏฺฐ. อนุสยยมก ๒) วุตฺตตฺตา, ตสฺมา อวิชฺชานุสยเสฺสว วตฺถุ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขา, เนกฺขมฺมสฺสิตโทมนสฺสญฺจ ปฏิฆานุสยสฺส วตฺถุ น น โหตีติ ตตฺถาปิ

ตสฺส อนุสยนํ เวทิตพฺพํฯ อวตฺถุภาวโต หิ อิธ อนุสยนํ น วุจฺจติ, น สุตฺตเนฺตสุ วิย วุตฺตนเยน ตํปฏิปกฺขภาวโต ตํสมุคฺฆาตกมคฺคสฺส พลวูปนิสฺสยภาวโต จาติฯ

เอตฺถ จ อารมฺมเณ อนุสยฏฺฐาเน สติ ภวราควโชฺช สโพฺพ โลโภ กามราคานุสโยติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ทุกฺขาย หิ เวทนาย รูปารูปธาตูสุ จ อนุสยมาเนน ทิฏฺฐานุสเยน สมฺปยุโตฺตปิ โลโภ โลโภ เอว, น กามราคานุสโยฯ ยทิ สิยา, ทิฏฺฐานุสยสฺส วิย เอตสฺสปิ ฐานํ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ อถ ปน อชฺฌาสยวเสน ตนฺนินฺนตาย อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตํฯ ยถา อิฏฺฐานํ รูปาทีนํ สุขาย จ เวทนาย อปฺปฏิลทฺธํ วา อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต, ปฏิลทฺธปุพฺพํ วา อตีตํ นิรุทฺธํ วิคตํ ปริณตํ สมนุปสฺสโต อุปฺปชฺชมาโน ปฏิโฆ ทุเกฺข ปฏิหญฺญนวเสเนว ปวตฺตตีติ ทุกฺขเมว ตสฺส อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตํ, นาลมฺพิตํ, เอวํ ทุกฺขาทีสุ อภินิเวสนวเสน อุปฺปชฺชมาเนน ทิฏฺฐานุสเยน สมฺปยุโตฺตปิ โลโภ สุขาภิสงฺควเสเนว ปวตฺตตีติ สาตสนฺตสุขทฺวยเมวสฺส อนุสยฏฺฐานํ วุตฺตนฺติ ภวราควชฺชสฺส สพฺพโลภสฺส กามราคานุสยตา น วิรุชฺฌติ, เอกสฺมิํเยว จ อารมฺมเณ รชฺชนฺติ ทุสฺสนฺติ จฯ ตตฺถ ราโค สุขชฺฌาสโย ปฏิโฆ ทุกฺขชฺฌาสโยติ เตสํ นานานุสยฏฺฐานตา โหติฯ

เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ? โน’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๔) วุตฺตนฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ทฺวีสุ เวทนาสุ อิฏฺฐารมฺมเณ จ โทมนสฺสุปฺปตฺติํ วตฺวา ‘‘โทมนสฺสมตฺตเมว ปน ตํ โหติ, น ปฏิฆานุสโย’’ติ (ยม. อฏฺฐ. อนุสยยมก ๒) วุตฺตตฺตา ยถา ตตฺถ ปฏิโฆ ปฏิฆานุสโย น โหติ, เอวํ ทุกฺขาทีสุ อุปฺปชฺชมาเนน ทิฏฺฐานุสเยน สหชาโต โลโภ กามราคานุสโย น โหติเจฺจว วิญฺญายตีติฯ ยํ ปเนตํ วุตฺตํ **‘‘โทมนสฺสมตฺตเมว ปน ตํ โหติ, น ปฏิฆานุสโย**’’ติ, **เอตฺถ น ปฏิฆานุสโย**ติ นตฺถิ ปฏิฆานุสโยติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ น หิ โทมนสฺสสฺส ปฏิฆานุสยภาวาสงฺกา อตฺถีติฯ

เทสนา สํกิณฺณา วิย ภเวยฺยาติ ภวราคสฺสปิ กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อารมฺมณกรณวเสเนว อุปฺปตฺติ วุตฺตา วิย ภเวยฺย, ตสฺมา อารมฺมณวิเสเสน วิเสสทสฺสนตฺถํ เอวํ เทสนา กตา สหชาตเวทนาวิเสสาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวาโร

๑. อนุสยวารวณฺณนา

๓. **อนุเสติ อุปฺปชฺชตี**ติ ปจฺจุปฺปนฺนโวหารา ปวตฺตาวิรามวเสน เวทิตพฺพาฯ มเคฺคเนว หิ อนุสยานํ วิราโม วิเจฺฉโท โหติ, น ตโต ปุเพฺพติฯ

๒๐. **นาปิ เอกสฺมิํ ฐาเน อุปฺปชฺชนฺติ, น เอกํ ธมฺมํ อารมฺมณํ กโรนฺตี**ติ เอตฺถ ปุริเมน เอกสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท อุปฺปตฺติ นิวาริตา, ปจฺฉิเมน เอกสฺมิํ อารมฺมเณติ อยํ วิเสโสฯ ปุคฺคโลกาสวารสฺส ปฏิโลเม เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ ตสฺส ตสฺส อนุสยสฺส อนนุสยนฏฺฐานํ ปกติยา ปหาเนน จ เวทิตพฺพํ, ‘‘ติณฺณํ ปุคฺคลานํ ทุกฺขาย เวทนาย เตสํ ตตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, โน จ เตสํ ตตฺถ ปฏิฆานุสโย นานุเสติ, เตสเญฺญว ปุคฺคลานํ รูปธาตุยา อรูปธาตุยา อปริยาปเนฺน เตสํ ตตฺถ กามราคานุสโย จ นานุเสติ, ปฏิฆานุสโย จ นานุเสตี’’ติ ปกติยา ทุกฺขาทีนํ กามราคาทีนํ อนนุสยฏฺฐานตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ‘‘ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สพฺพตฺถ กามราคานุสโย

จ นานุเสติ, ปฏิฆานุสโย จ นานุเสตี’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๕๖) อนุสยปฺปหาเนนฯ เอตฺถ ปุริมนเยน โอกาสํ อเวกฺขิตฺวา ปุคฺคลสฺส วิชฺชมานานํ อนุสยานํ อนนุสยนํ วุตฺตํ, ปจฺฉิมนเยน ปุคฺคลํ อเวกฺขิตฺวา โอกาสสฺส กามธาตุอาทิกสฺส อโนกาสตาติฯ

อนุสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สานุสยวารวณฺณนา

๖๖-๑๓๑. สานุสยปชหนปริญฺญาวาเรสุ ‘‘สานุสโย, ปชหติ, ปริชานาตี’’ติ ปุคฺคโล วุตฺโตฯ ปุคฺคลสฺส จ อิมสฺมึ ภเว สานุสโยติ เอวํ ภววิเสเสน วา, อิมสฺมึ กามราคานุสเยน สานุสโย อิมสฺมึ อิตเรสุ เกนจีติ เอวํ ภวานุสยวิเสเสน วา สานุสยตานิรนุสยตาทิกา นตฺถิฯ ตถา ทฺวีสุ เวทนาสุ กามราคานุสเยน สานุสโย, ทุกฺขาย เวทนาย นิรนุสโยติ อิทมฺปิ นตฺถิฯ น หิ ปุคฺคลสฺส เวทนา โอกาโส, อถ โข อนุสยานนฺติฯ อนุสยสฺส ปน ตสฺส ตสฺส โส โส อนุสยโนกาโส ปุคฺคลสฺส เตน เตน อนุสเยน สานุสยตาย, ตสฺส ตสฺส ปชหนปริชานนานญฺจ นิมิตฺตํ โหติ, อนนุสยโนกาโส จ นิรนุสยตาทีนํ, ตสฺมา โอกาสวาเรสุ ภุมฺมนิเทฺทสํ อกตฺวา ‘‘ยโต ตโต’’ติ นิมิตฺตเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํ กตํ, ปชหนปริญฺญาวาเรสุ อปาทานเตฺถ เอว วาฯ ตโต ตโต หิ โอกาสโต อปคมกรณํ วินาสนํ ปชหนํ ปริชานนญฺจาติฯ

ตตฺถ **ยโต**ติ ยโต อนุสยฏฺฐานโต อนุโลเม, ปฏิโลเม อนนุสยฏฺฐานโตติ อโตฺถฯ อนุสยานานุสยเสฺสว หิ นิมิตฺตาปาทานภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา ตโต มานานุสเยน สานุสโยติ (ยม.๒.อนุสยยมก.๗๗), ปชหตี’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๔๓) จ ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย ตโต กามราคานุสเยน นิรนุสโยติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๑๐), น ปชหตี’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๗๔-๑๗๖) จ เอวมาทีสุ รูปธาตุอาทโย เอว ภุมฺมนิเทฺทเสเนว นิทฺทิฏฺฐาติฯ อฏฺฐกถายํ ปน จตุตฺถปญฺหวิสฺสชฺชเนน สรูปโต อนุสยนฏฺฐานสฺส ทสฺสิตตฺตา ตทเตฺถ อาทิปเญฺหปิ ‘‘ยโต’’ติ อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ วิภาเวตฺวา ปุน ‘‘ยโต’’ติ เอตสฺส วจนตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุปฺปเนฺนน กามราคานุสเยน สานุสโย’’**ติ วุตฺตํ, ตํ ปมาทลิขิตํ วิย ทิสฺสติฯ น หิ อุปฺปเนฺนเนว อนุสเยน สานุสโย, อุปฺปตฺติรหฏฺฐานตญฺจ สนฺธาเยว นิสฺสกฺกวจนํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ อปริยาปนฺนานํ อนุสยุปฺปตฺติรหฏฺฐานตาติ ตํ ตเถว ทิสฺสติฯ เอวํ ปเนตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ – ยโต อุปฺปเนฺนนาติ ยโต อุปฺปเนฺนน ภวิตพฺพํ, เตนาติ อุปฺปตฺติรหฏฺฐาเน นิสฺสกฺกวจนํ กตนฺติฯ ตถา สพฺพธเมฺมสุ อุปฺปชฺชนเกนาติฯ อุปฺปตฺติปฏิเสเธ อกเต อนุปฺปตฺติยา อนิจฺฉิตตฺตา สพฺพธเมฺมสุ อุปฺปชฺชนกภาวํ อาปเนฺนน อนุปฺปชฺชนภาวํ อปเนติ นามฯ **สพฺพตฺถา**ติ เอตสฺส ปน สพฺพฏฺฐานโตติ อยมโตฺถ น น สมฺภวติฯ ตฺถ-การณฺหิ ภุมฺมโต อญฺญตฺถาปิ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺตีติฯ

สานุสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปชหนวารวณฺณนา

๑๓๒-๑๙๗. ปชหนวาเร เยน กามราคานุสยาทโย สาวเสสา ปหียนฺติ, โส เต ปชหตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา วตฺตโพฺพ น โหติ อปชหนสพฺภาวา, ตสฺมา สนฺนิฏฺฐาเน นิรวเสสปฺปชหนโกเยว ปชหตีติ วุโตฺต, ตสฺมา ‘‘โย วา ปน มานานุสยํ ปชหติ, โส กามราคานุสยํ ปชหตีติ? โน’’ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๓๒) วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน สํสยปเทน ปหานกรณมตฺตเมว ปุจฺฉติ, น สนฺนิฏฺฐานํ กโรติ, ตสฺมา ยถาวิชฺชมานํ ปหานํ สนฺธาย ‘‘โย กามราคานุสยํ ปชหติ, โส มานา

นุสยํ ปชหตีติ? ตเทกฏฺฐํ ปชหตี''ติ วุตฺตํฯ ปฏิโลเม ปน ''นปฺปชหตี''ติ ปชหนาภาโว เอว สนฺนิฏฺฐานปเทน สํสยปเทน จ วินิจฺฉิโต ปุจฺฉิโต จ, ตสฺมา เยสํ ปชหนํ นตฺถิ นิรวเสสวเสน ปชหนกานํ, เต ฐเปตฺวา อวเสสา อปฺปชหนสพฺภาเวเนว นปฺปชหนฺตีติ วุตฺตา, น จ ยถาวิชฺชมาเนน ปหาเนเนว วชฺชิตาติ ทฏฺฐพฺพาติฯ ''อนาคามิมคฺคสมงฺคิญฺจ อฏฺฐมกญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺคลา กามราคานุสยญฺจ นปฺปชหนฺติ วิจิกิจฺฉานุสยญฺจ นปฺปชหนฺตี''ติ (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑๖๕) เอตฺถ **อฏฺฐกถายํ** ''ปุถุชฺชโน ปหานปริญฺญาย อภาเวน นปฺปชหติ, เสสา เตสํ อนุสยานํ ปหีนตฺตา''ติ (ยม. อฏฺฐ. อนุสยยมก ๑๓๒-๑๙๗) วุตฺตํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เกสญฺจิ วิจิกิจฺฉานุสโย เกสญฺจิ อุภยนฺติ เสสานํ เตสํ ปหีนตา อตฺถิ, ตถาปิ โสตาปนฺนาทีนํ วิจิกิจฺฉานุสยสฺส ปหีนตา อุภยาปชหนสฺส การณํ น โหตีติ เตสํ ปหีนตฺตา ''นปฺปชหนฺตี''ติ น สกฺกา วตฺตุํ, อถ ปน กามราคานุสยญฺจ นปฺปชหนฺตีติ อิมํ สนฺนิฏฺฐาเนน เตสํ ปุคฺคลานํ สงฺคหิตตาทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ น ตตฺถ การณํ วตฺตพฺพํ, ปุจฺฉิตสฺส ปน สํสยตฺถสฺส การณํ วตฺตพฺพํฯ เอวํ สติ ''เสสา ตสฺส อนุสยสฺส ปหีนตฺตา''ติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพํ ''โย กามราคานุสยํ นปฺปชหติ, โส ทิฏฺฐานุสยํ วิจิกิจฺฉานุสยํ นปฺปชหตี''ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุจฺฉิเต สทิสวิสฺสชฺชนเก ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสเย สนฺธาย การณสฺส วตฺตพฺพตฺตา, ตสฺมา **เตสํ อนุสยานํ ปหีนตฺตา**ติ เตสํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสยานํ ปหีนตฺตา เต สํสยตฺถสงฺคหิเต อนุสเย นปฺปชหนฺตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปชหนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปหีนวารวณฺณนา

๒๖๔-๒๗๔. **ปหีนวาเร ผลฏฺฐวเสเนว เทสนา อารทฺธา**ติ อนุโลมํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฏิโลเม หิ ปุถุชฺชนวเสนปิ เทสนา คหิตาติฯ ''ผลฏฺฐวเสนวา''ติ จ สาธารณวจเนน มคฺคสมงฺคีนํ อคฺคหิตตํ ทีเปติฯ อนุสยจฺจนฺตปฏิปเกฺขกจิตฺตกฺขณิกานญฺหิ มคฺคสมงฺคีนํ น โกจิ อนุสโย อุปฺปตฺติรโห, นาปิ อนุปฺปตฺติรหตํ อาปาทิโต, ตสฺมา เต น อนุสยสานุสยปหีนอุปฺปชฺชนวาเรสุ คหิตาติฯ

๒๗๕-๒๙๖. โอกาสวาเร โส โส อนุสโย อตฺตโน อตฺตโน โอกาเส เอว อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิโต ปหีโน, อนาปาทิโต จ อปฺปหีโนติ ปหีนาปฺปหีนวจนานิ ตโทกาสเมว ทีเปนฺติ, ตสฺมา อโนกาเส ตทุภยาวตฺตพฺพตา วุตฺตาติฯ **สาธารณฏฺฐาเน เตน สทฺธิํ ปหีโน นาม โหตี**ติ เตน สทฺธิํ สมาโนกาเส ปหีโน นามาติ อโตฺถ, น สมานกาเล ปหีโนติฯ

ปหีนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธาตุวารวณฺณนา

๓๓๒-๓๔๐. ธาตุวาเร **สนฺตานํ อนุคตา หุตฺวา สยนฺตี**ติ ยสฺมิํ สนฺตาเน อปฺปหีนา, ตํ สนฺตาเน อปฺปหีนภาเวน อนุคนฺตฺวา อุปฺปตฺติอรหภาเวน สยนฺตีติ อโตฺถฯ อุปฺปตฺติรหตา เอว หิ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อิธาปิ ยุตฺตาติฯ เอตฺถ จ น กามธาตุอาทีนิ ฉ ปฏินิเสธวจนานิ ธาตุวิเสสนิทฺธารณานิ น โหนฺตีติ ''น กามธาตุยา จุตสฺส น กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺสา''ติอาทิมฺหิ วุจฺจมาเน อิมํ นาม อุปปชฺชนฺตสฺสาติ น วิญฺญาเยยฺย, ตสฺมา ตํมูลิกาสุ โยชนาสุ ''น กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ รูปธาตุํ อรูปธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺสา''ติ ปฐมํ โยเชตฺวา ปุน

อนุกฺกเมน ‘‘น กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสา’’ติอาทิกา โยชนา กตาฯ เอวญฺหิ น กามธาตุอาทิปเทหิ ยถาวุตฺตธาตุโยเยว คหิตา, น กญฺจีติ วิญฺญายติฯ ยถา อนุสยวาเร ‘‘อนุเสนฺตีติ ปทสฺส อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถ คหิโต’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถาปิ อุปฺปชฺชมานเมว สนฺธาย อุปฺปชฺชนฺตีติ คเหตุํ น สกฺกา ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตา’’ติอาทิวจนโตฯ อถาปิ อปฺปหีนตํ สนฺธาย อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถ ตตฺถ คหิโต, อิธาปิ โส น น ยุชฺชตีติฯ **ภงฺคา**ติ ภญฺชิตพฺพา, ทฺวิธา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ นนุ น โกจิ อนุสโย ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺตสฺส อนุเสติ นานุเสติ จาติ ทฺวิธา กาตพฺพา, ตเตฺถว กสฺมา ‘‘กติ อนุสยา ภงฺคา? อนุสยา ภงฺคา นตฺถี’’ติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ กตานิฯ น หิ ปการนฺตราภาเว สํสโย ยุโตฺตติ ? น น ยุโตฺต, ‘‘อนุสยา ภงฺคา นตฺถี’’ติ อวุเตฺต ภงฺคาภาวสฺส อวิญฺญาตตฺตาติฯ

ธาตุวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนุสยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. จิตฺตยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๖๒. จิตฺตยมกวณฺณนายํ **อาทิโตว ตโย สุทฺธิกมหาวารา โหนฺตี**ติ อิเม ตโย มหาวารา สราคาทิกุสลาทีหิ มิสฺสกา สุทฺธิกา จ, เตสุ อาทิโต สุทฺธิกา โหนฺตีติ อโตฺถฯ มิสฺสเกสุ จ เอเกกสฺมิํ สราคาทิมิสฺสกจิเตฺต ตโย ตโย มหาวารา, เต ตตฺถ ตตฺถ ปน วุเตฺต สมฺปิเณฺฑตฺวา **‘‘โสฬส ปุคฺคลวารา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, น นิรนฺตรํ วุเตฺตติฯ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา อุปฺปาทนิโรธานํ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลานญฺจ สํสคฺควเสน เอเกกาย ปุจฺฉาย ปวตฺตตฺตา **‘‘อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร’’**ติ วุโตฺตฯ เอวํ เสสานมฺปิ วารานํ ตํตํนามตา ปาฬิอนุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๖๓. **ตถารูปเสฺสว ขีณาสวสฺส จิตฺตํ สนฺธายา**ติ อิทํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิมฺหิ ปุคฺคเล อธิเปฺปเต ตญฺจ จิตฺตํ อธิเปฺปตเมว โหตีติ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อรหโต ปจฺฉิมจิตฺตมฺปี**ติ นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌตีติ เอวํปการํ ภงฺคกฺขณสมงฺคิเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ

๖๕-๘๒. อุปฺปาทวารสฺส ทุติยปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน **จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ, นิโรธสมาปนฺนานํ, อสญฺญสตฺตานํ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ ‘‘จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ เอตสฺส ‘‘สเพฺพสํ จิตฺตํ ขณปจฺจุปฺปนฺนเมว หุตฺวา อุปฺปาทกฺขณํ อตีตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ นามา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ เจว อุปฺปชฺชติ จา**ติ เอตสฺสปิ อุปฺปาทํ ปตฺตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ, อนตีตตฺตา อุปฺปชฺชติ นามาติ ทฺวยเมตํ เอวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ ขณปจฺจุปฺปเนฺน ‘‘อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ อตีตโวหาโร อตฺถิฯ ยทิ สิยา, **ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ ‘‘โน’’ติ อวตฺวา วิภชิตพฺพํ สิยาฯ ตถา **‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถา’’**ติ เอตฺถ จ ‘‘โน’’ติ อวตฺวา ‘‘อามนฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ **‘‘จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ’’**ติ ปน ภิชฺชมานจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโล วุโตฺต, ตสฺส อตีตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, น จ กิญฺจิ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **จิตฺตสฺส**

อุปฺปาทกฺขเณติ จ อุปฺปชฺชมานจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโล วุตฺโต, ตสฺสปิ อตีตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ จิตฺตนฺติ หิ สามญฺญวจนํ เอกสฺมิํ อเนกสฺมิญฺจ ยถาคหิตวิเสเส ติฏฺฐตีติฯ **“ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ? จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ”**ติ เอตฺถ **ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน คหิตปุคฺคลเสฺสว จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณติ เอวํ สพฺพตฺถ สนฺนิฏฺฐานวเสน นิยโม เวทิตโพฺพฯ อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร จ ปุคฺคลวาราทีสุ ตีสุปิ นินฺนานากรณา อุทฺทิฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐา จฯ ตตฺถ ปุคฺคลวาเร อวิเสเสน ยํ กญฺจิ ตาทิสํ ปุคฺคลํ สนฺธาย **“อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํ, ธมฺมวาเร จิตฺตเมว, ปุคฺคลธมฺมวาเร ปุคฺคลํ จิตฺตญฺจาติ อยเมตฺถ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

๘๓. อติกฺกนฺตกาลวาเร อิมสฺส ปุคฺคลวารตฺตา ปุคฺคโล ปุจฺฉิโตติ ปุคฺคลเสฺสว วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพํฯ ยถา **ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถา**ติ เอเตน น โกจิ ปุคฺคโล น คหิโต, เอวํ **ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาล**นฺติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน น โกจิ น คหิโตฯ น หิ โส ปุคฺคโล อตฺถิ, ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ อตีตํ นตฺถิ, เต จ ปน นิรุชฺฌมานกฺขณาตีตจิตฺตา น น โหนฺตีติ ปฐโม ปโญฺห ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชิตโพฺพ สิยา, ตถา ทุติยตติยาฯ จตุโตฺถ ปน ‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ ภงฺคกฺขณํ อวีติกฺกนฺตํ, โน จ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ อวีติกฺกนฺตํ, อิตเรสํ จิตฺตํ ภงฺคกฺขณญฺจ อวีติกฺกนฺตํ อุปฺปาทกฺขณญฺจ อวีติกฺกนฺต’’นฺติ วิสฺสชฺชิตโพฺพ ภเวยฺย, ตถา อวิสฺสเชฺชตฺวา กสฺมา สพฺพตฺถ จิตฺตเมว วิภตฺตนฺติ ? จิตฺตวเสน ปุคฺคลววตฺถานโตฯ ขณสฺส หิ วีติกฺกนฺตตาย อติกฺกนฺตกาลตาวจเนน วตฺตมานสฺส จ จิตฺตสฺส วเสน ปุคฺคโล อุปฺปาทกฺขณาตีตจิโตฺต วุโตฺต อตีตสฺส จ, ตตฺถ ปุริมสฺส จิตฺตํ น ภงฺคกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ ปจฺฉิมสฺส วีติกฺกนฺตนฺติ เอวมาทิโก ปุคฺคลวิภาโค ยสฺส จิตฺตสฺส วเสน ปุคฺคลววตฺถานํ โหติ, ตสฺส จิตฺตสฺส ตํตํขณวีติกฺกมาวีติกฺกมทสฺสนวเสน ทสฺสิโต โหตีติ สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ จิตฺตเมว วิภตฺตํฯ อถ วา นยิธ ธมฺมมตฺตวิสิโฏฺฐ ปุคฺคโล ปุจฺฉิโต, อถ โข ปุคฺคลวิสิฏฺฐํ จิตฺตํ, ตสฺมา จิตฺตเมว วิสฺสชฺชิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยทิปิ ปุคฺคลปฺปธานา ปุจฺฉา, อถาปิ จิตฺตปฺปธานา, อุภยถาปิ ทุติยปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, ตถา ปน อวตฺวา นิโรธกฺขณวีติกฺกเมน อติกฺกนฺตกาลตา น อุปฺปาทกฺขณวีติกฺกเมน อติกฺกนฺตกาลตา วิย วตฺตมานสฺส อตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ **“อตีตํ จิตฺต”**นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมาน**นฺติ เอตฺถ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ยสฺส จิตฺตํ น โหตีติ อโตฺถฯ เอส นโย **“น นิรุชฺฌมาน”**นฺติ เอตฺถาปิฯ

๑๑๔-๑๑๖. มิสฺสกวาเรสุ **ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ ปุจฺฉา, **โน**ติ วิสฺสชฺชนญฺจ อฏฺฐกถายํ ทสฺสิตํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส สราคํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ มาติกาฐปนายํ วุตฺตตฺตา วิสฺสชฺชเนปิ ตเถว สนฺนิฏฺฐานสํสยเตฺถสุ สราคาทิมิสฺสกจิตฺตวเสเนว ปุจฺฉา อุทฺธริตฺวา ‘‘สราคปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสติ, อิตเรสํ สราคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อุปฺปชฺชิสฺสติ จา’’ติ เอวมาทินา นเยน เยภุเยฺยน สุทฺธิกวารสทิสเมว วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพนฺติ กตฺวา สํขิตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๑๖. ธมฺมยมกวณฺณนายํ **กุสลาทิธมฺมานํ มาติกํ ฐเปตฺวา**ติ ยถา มูลยมเก กุสลาทิธมฺมา เทสิตา, ยถา จ ขนฺธยมกาทีสุ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’ติอาทินา อญฺญถา สงฺคเหตฺวา เทสิตา, ตถา อเทเสตฺวา ยา กุสลาทีนํ ธมฺมานํ ‘‘กุสลากุสลา ธมฺมา’’ติอาทิกา มาติกา, ตํ อิธ อาทิมฺหิ ฐเปตฺวา เทสิตสฺสาติ อโตฺถฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๓๓-๓๔. **‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อพฺยากตา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’**ติ เอตสฺส วิสฺสชฺชเน **‘‘อพฺยากตา จาติ จิตฺตสมุฎฺฐานรูปวเสน วุตฺต’’**นฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํ, อิมสฺมึ ปน ปเญฺห กมฺมสมุฎฺฐานาทิรูปญฺจ ลพฺภติ, ตํ ปน ปฎิโลมวารสฺส วิสฺสชฺชเน **สเพฺพสํ จวนฺตานํ, ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ, อารุเปฺป อกุสลานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กุสลา จ ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ อพฺยากตา จ ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานมฺปิ กมฺมสมุฎฺฐานาทิรูปํ อคฺคเหตฺวา ‘‘อพฺยากตา จ ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา จิตฺตสมุฎฺฐานรูปเมว อิธาธิเปฺปตํฯ กมฺมสมุฎฺฐานาทิรูเป น วิธานํ, นาปิ ปฎิเสโธติ เกจิ วทนฺติ, ตถา จิตฺตสมุฎฺฐานรูปเมว สนฺธาย ‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อพฺยากตา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตีติ? โน’’ติ (ยม. ๓.ธมฺมยมก.๑๖๓) วุตฺตนฺติฯ ตํ ปเนตํ เอวํ น สกฺกา วตฺตุํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ กมฺมสมุฎฺฐานรูปาทีนมฺปิ อุปฺปาทสฺส อุปฺปาทกฺขเณ จ นิโรธสฺส เอวมาทีหิ เอว ปาฬีหิ ปฎิเสธสิทฺธิโตฯ

เย จ วทนฺติ ‘‘ยถา ปฎิสมฺภิทามเคฺค นิโรธกถายํ ‘โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ชาตา ธมฺมา ฐเปตฺวา จิตฺตสมุฎฺฐานรูปํ สเพฺพปิ วิราคา เจว โหนฺติ วิราคารมฺมณา วิราคโคจรา วิราคสมุทาคตา วิราคปติฎฺฐา’ติอาทีสุ ‘ฐเปตฺวา รูป’นฺติ อวตฺวา จิตฺตปฎิพทฺธตฺตา จิตฺตชรูปานํ ‘ฐเปตฺวา จิตฺตสมุฎฺฐานรูป’นฺติ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ จิตฺตปฎิพทฺธตฺตา จิตฺตชรูปเมว กถิต’’นฺติ, ตญฺจ ตถา น โหติฯ เยสญฺหิ โสตาปตฺติมโคฺค สหชาตปจฺจโย โหติ, เยสุ จ วิราคาทิอาสงฺกา โหติ, เต โสตาปตฺติมคฺคสหชาตา ธมฺมา โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ชาตา ธมฺมาติ ตตฺถ วุตฺตาฯ **โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ชาตา**ติ หิ วจนํ มเคฺค ชาตตํ ทีเปติ, น จ กมฺมชาทีนิ อมเคฺค ชายมานานิ มคฺคกฺขเณ ชาตโวหารํ อรหนฺติ เตสํ ตสฺส โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สหชาตปจฺจยตฺตาภาวโต, ตสฺมา มคฺคกฺขเณ ตํสหชาตธเมฺมสุ ฐเปตพฺพํ ฐเปตุํ ‘‘ฐเปตฺวา จิตฺตสมุฎฺฐานรูป’’นฺติ วุตฺตํ, อิธ ปน กุสลาทิธมฺมา ยสฺส ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ จ, ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตสฺมิญฺจ โอกาเส อพฺยากตธมฺมานํ อุปฺปาทนิโรธานํ กุสลาทิปฎิพทฺธตา อปฺปฎิพทฺธตา จ อามฎฺฐา, น จ กมฺมชาทิรูปํ อพฺยากตํ น โหติ, ตสฺมา สนฺนิฎฺฐาเนน คหิตสฺส ปุคฺคลสฺส โอกาเส วา อุปฺปาทนิโรเธสุ วิชฺชมาเนสุ อพฺยากตานํ เต เวทิตพฺพา, อวิชฺชมาเนสุ จ ปฎิเสเธตพฺพา, น จ อจิตฺตปฎิพทฺธา อพฺยากตาติ เอตฺถ น คหิตาติ สกฺกา วตฺตุํ นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตานญฺจ อุปฺปาทนิโรธวจนโตติฯ

จตุตฺถปเญฺห **ปวเตฺต อกุสลาพฺยากตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ**ติ อิทํ ‘‘ยสฺส วา ปน อพฺยากตา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน คหิเตสุ ปญฺจโวกาเร อกุสลาพฺยากตจิตฺตานํ จตุโวกาเร จ อพฺยากตจิตฺตเสฺสว อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิโน สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพตฺถ สนฺนิฏฺฐานวเสน วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

๗๙. **‘‘เอกาวชฺชเนน ๑๖๖ อุปฺปนฺนสฺสา’’**ติ วุตฺตํ, นานาวชฺชเนนปิ ปน ตโต ปฺริมตรชวนวีถีสุ อุปฺปนฺนสฺส ‘‘อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ อกุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, โน จ เตสํ กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตี’’ติ อิทํ ลกฺขณํ ลพฺภเตว, ตสฺมา เอเตน ลกฺขเณน สมานลกฺขณํ สพฺพํ **ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ**ติ เอเตเนว กุสลานาคตภาวปริโยสาเนน ตาย เอว สมานลกฺขณตาย ทีปิตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อกุสลาตีตภาวสฺส อพฺยากตาตีตภาวสฺส จ อาทิมฺหิ **‘‘ทุติเย อกุสเล’’**ติ, **‘‘ทุติเย จิเตฺต’’**ติ จ วุตฺตฏฺฐาเนฯ ยถา หิ ภาวนาวาเร ภาวนาปหานานํ ปริโยสาเนน อคฺคมเคฺคน ตโต ปฺริมตรานิปิ ภาวนาปหานานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติ, เอวมิธาปิ ตํ ตํ เตน เตน อาทินา อเนฺตน จ ทสฺสิตนฺติฯ

๑๐๐. **ปญฺจโวกาเร อกุสลานํ ภงฺคกฺขเณ เตสํ อกุสลา จ ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติ อพฺยากตา จ ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตี**ติ วจเนน ปฏิสนฺธิจิตฺตโต โสฬสมํ, ตโต ปรมฺปิ วา ภวนิกนฺติจิตฺตํ โหติ, น ตโต โอรนฺติ วิญฺญายตีติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อินฺทฺริยยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. อินฺทฺริยยมเก วิภเงฺค วิย ชีวิตินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยานนฺตรํ อนิทฺทิสิตฺวา ปฺริสินฺทฺริยานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐํ ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิฯ กตมานิ ตีณิ? อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริย’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๔๙๒) สุเตฺต เทสิตกฺกเมนฯ ปวตฺติวาเร หิ เอกนฺตํ ปวตฺติยํ เอว อุปฺปชฺชมานานํ สุขินฺทฺริยาทีนํ กมฺมชานํ อกมฺมชานญฺจ อนุปาลกํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติปฏิสนฺธีสุ จ ปวตฺตมานานํ กมฺมชานนฺติ ตํมูลกานิ ยมกานิ จุติปฏิสนฺธิปวตฺติวเสน วตฺตพฺพานีติ เวทิตพฺพานิฯ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ปน ปุริสินฺทฺริยาวสาเนสุ ยํ มูลกเมว น โหติ มนินฺทฺริยํ, ตํ ฐเปตฺวา อวเสสมูลกานิ จุติอุปฺปตฺติวเสเนว วตฺตพฺพานิ อายตนยมเก วิย, ตสฺมา ชีวิตินฺทฺริยํ เตสํ มเชฺฌ อนุทฺทิสิตฺวา อเนฺต อุทฺทิฏฺฐนฺติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๙๔. **อิตฺถี อิตฺถินฺทฺริย**นฺติ เอตฺถ ยสฺมา อิตฺถีติ โกจิ สภาโว นตฺถิ, น จ รูปาทิธเมฺม อุปาทาย อิตฺถิคฺคหณํ น โหติ, ตสฺมา อิตฺถิคฺคหณสฺส อวิชฺชมานมฺปิ วิชฺชมานมิว คเหตฺวา

ปวตฺติโต ตถาคหิตสฺส วเสน ‘‘นตฺถี’’ติ อวตฺวา ‘‘โน’’ติ วุตฺตํฯ สุขสฺส จ เภทํ กตฺวา ‘‘สุขํ โสมนสฺส’’นฺติ, ทุกฺขสฺส จ ‘‘ทุกฺขํ โทมนสฺส’’นฺติ วจเนเนว โสมนสฺสโต อญฺญา สุขา เวทนา สุขํ, โทมนสฺสโต จ อญฺญา ทุกฺขา เวทนา ทุกฺขนฺติ อยํ วิเสโส คหิโตเยวาติ **‘‘สุขํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขํ ทุกฺขินฺทฺริย’’**นฺติ เอตฺถ ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

๑๔๐. สุทฺธินฺทฺริยวาเร **จกฺขุ อินฺทฺริย**นฺติ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุปญฺญาจกฺขูนิ ปญฺญินฺทฺริยานิ โหนฺตีติ ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ **อวเสสํ โสต**นฺติ ตณฺหาโสตเมวาหฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒.ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๘๖. ปวตฺติวาเร ‘‘ฉยิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิฯ กตมานิ ฉ? จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… กายินฺทฺริยํ มนินฺทฺริย’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๔๙๕) สุเตฺต วุตฺตนเยน อิธ อุทฺทิฎฺฐํ มนินฺทฺริยํ จุติปฎิสนฺธิปวตฺตีสุ ปวตฺตมาเนหิ กมฺมชากมฺมเชหิ สเพฺพหิปิ โยคํ คจฺฉติ, น จ ชีวิตินฺทฺริยํ วิย อญฺญธมฺมนิสฺสเยน คเหตพฺพํ, ปุพฺพงฺคมตฺตาว ปธานํ, ตสฺมา กูฎํ วิย โคปานสีนํ สพฺพินฺทฺริยานํ สโมสรณฎฺฐานํ อเนฺต ฐเปตฺวา โยชิตํฯ ชีวิตินฺทฺริยาทิมูลเกสุ ปวตฺติญฺจ คเหตฺวา คเตสุ ‘‘ยสฺส ชีวิตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สุขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ, ปวเตฺต สุขินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ชีวิตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ สุขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, สุขินฺทฺริยสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ อุปฺปชฺชติ สุขินฺทฺริยญฺจ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา สุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริเยหิ โลกุตฺตรินฺทฺริเยหิ จ โยชนา ลพฺภติ, ตถา ‘‘ยสฺส สุขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ทุกฺขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? โน’’ติอาทินา ตํมูลกา จ นยาฯ เตหิ ปน ปวตฺติยํเยว อุปฺปชฺชมาเนหิ โยชนา ตํมูลกา จ จุติปฎิสนฺธิปวตฺตีสุ ปวตฺตมาเนหิ โสมนสฺสินฺทฺริยาทีหิ โยชนาย ชีวิตินฺทฺริยมูลเกหิ จ นเยหิ ปากฎาเยวาติ กตฺวา น วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

‘‘สจกฺขุกานํ วินา โสมนเสฺสนาติ อุเปกฺขาสหคตานํ จตุนฺนํ มหาวิปากปฎิสนฺธีนํ วเสน วุตฺต’’นฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตํ โสมนสฺสวิรหิตสจกฺขุกปฎิสนฺธินิทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ ‘‘จตุนฺนํเยวา’’ติ นิยโม กโต, เตน ตํสมานลกฺขณา ปริตฺตวิปากรูปาวจรปฎิสนฺธิโยปิ ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตตฺถ กามาวจเรสุ โสมนสฺสปฎิสนฺธิสมานตาย มหาวิปาเกหิ จตูหิ นิทสฺสนํ กตํ, เตน ยถา สโสมนสฺสปฎิสนฺธิกา อจกฺขุกา น โหนฺติ, เอวํ อิตรมหาวิปากปฎิสนฺธิกาปีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ คพฺภเสยฺยกานญฺจ อนุปฺปเนฺนสุ จกฺขาทีสุ จวนฺตานํ อเหตุกปฎิสนฺธิกตา สเหตุกปฎิสนฺธิกานํ กามาวจรานํ นิยมโต สจกฺขุกาทิภาวทสฺสเนน ทสฺสิตา โหติฯ คพฺภเสยฺยเกปิ หิ สนฺธาย ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติ อิทํ วจนํ ยถา ยุชฺชติ, ตถา อายตนยมเก ทสฺสิตํฯ น หิ สนฺนิฎฺฐาเนน สงฺคหิตานํ คพฺภเสยฺยกานํ วชฺชเน การณํ อตฺถิ, ‘‘อิตฺถีนํ อฌานกานํ อุปปชฺชนฺตีน’’นฺติอาทีสุ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑๘๗) จ เต เอว วุตฺตาติฯ

อุเปกฺขาย อจกฺขุกานนฺติ อเหตุกปฎิสนฺธิวเสน วุตฺตนฺติ เอตฺถ จ กามาวจเร โสเปกฺขอจกฺขุกปฎิสนฺธิยา ตํสมานลกฺขณํ อรูปปฎิสนฺธิญฺจ นิทเสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ เกสุจิ ปน โปตฺถเกสุ ‘‘อเหตุการูปปฎิสนฺธิวเสนา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส เอว เสโยฺยฯ

“ตตฺถ หิ เอกเนฺตเนว สทฺธาสติปญฺญาโย นตฺถิ, สมาธิวีริยานิ ปน อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ น โหนฺตี”ติ วุตฺตํ, ยทิ ปน สมาธิวีริยานิ สนฺติ, ‘‘อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ น โหนฺตี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘สมาธิ สมาธินฺทฺริยนฺติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑๑๗) ‘‘วีริยํ วีริยินฺทฺริยนฺติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑๑๑) วจนโตฯ อเหตุกปฏิสนฺธิจิเตฺต จ ยถา สมาธิเลโส เอกคฺคตา อตฺถิ, น เอวํ วีริยเลโส อตฺถิ, ตสฺมา เอวเมตฺถ วตฺตพฺพํ สิยา ‘‘ตตฺถ หิ เอกเนฺตเนว สทฺธาวีริยสติปญฺญาโย นตฺถิ, เอกคฺคตา ปน สมาธิเลโส เอว โหตี’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย สิยา – ยถา อเญฺญสุ เกสุจิ อเหตุกจิเตฺตสุ สมาธิวีริยานิ โหนฺติ อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ จ, เอวมิธ สมาธิวีริยานิ อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ น โหนฺตีติฯ สมาธิวีริยินฺทฺริยานเมว อภาวํ ทเสฺสโนฺต อเหตุกนฺตรโต วิเสเสติ ฯ ตตฺถ ‘‘สมาธิวีริยานิ ปน น โหนฺตี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อินฺทฺริยปฺปตฺตานี’’ติ สมาธิเลสสฺส สมาธินฺทฺริยภาวํ อปฺปตฺตสฺส สพฺภาวโต วุตฺตํ, น วีริยเลสสฺสฯ วิเสสนญฺหิ วิเสสิตเพฺพ ปวตฺตติฯ เยสุ ปน โปตฺถเกสุ ‘‘ตตฺถ เอกเนฺตเนว สทฺธาวีริยสติปญฺญาโย นตฺถี’’ติ ปาโฐ, โส เอว สุนฺทรตโรฯ

ยาว จกฺขุนฺทฺริยํ นุปฺปชฺชติ, ตาว คพฺภคตานํ อจกฺขุกานํ ภาโว อตฺถีติ อิมินา อธิปฺปาเยน าห **‘‘สเหตุกานํ อจกฺขุกานนฺติ คพฺภเสยฺยกวเสน เจว อรูปีวเสน จ วุตฺต’’**นฺติฯ คพฺภเสยฺยกาปิ ปน อวสฺสํ อุปฺปชฺชนกจกฺขุกา น ลพฺภนฺตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ **สจกฺขุกานํ ญาณวิปฺปยุตฺตานนฺติ กามธาตุยํ ทุเหตุกปฏิสนฺธิกานํ วเสน วุตฺต**นฺติ อิธาปิ อเหตุกปฏิสนฺธิกา จ อจกฺขุกา ลพฺภเนฺตวฯ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยสนฺตานานมฺปิ อุปปตฺติวเสน อุปฺปาโท, จุติวเสน นิโรโธ พาหุลฺลวเสน ทสฺสิโตฯ กทาจิ หิ เตสํ ปฐมกปฺปิกาทีนํ วิย ปวตฺติยมฺปิ อุปฺปาทนิโรธา โหนฺตีติฯ เอตฺถ ปุริสินฺทฺริยาวสาเนสุ อินฺทฺริยมูลยมเกสุ ปฐมปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐาเนหิ คหิเตหิ อุปปตฺติจุติวเสน คจฺฉเนฺตหิ จกฺขุนฺทฺริยาทีหิ นิยมิตตฺตา ชีวิตินฺทฺริยาทีนํ ปวตฺติวเสนปิ ลพฺภมานานํ อุปปตฺติจุติวเสเนว ทุติยปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐาเนหิ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

๑๙๐. รูปชีวิตินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยาทิสมานคติกํ จุติปฏิสนฺธิวเสเนว คจฺฉติ สนฺตานุปฺปตฺตินิโรธทสฺสนโตติ อาห **‘‘ปวเตฺต โสมนสฺสวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณติ อรูปชีวิตินฺทฺริยํ สนฺธาย วุตฺต’’**นฺติฯ **เอเตสเญฺจว อเญฺญสญฺจ ปญฺจินฺทฺริยานํ ยถาลาภวเสนา**ติ เอตฺถ เอเตสํ ชีวิตินฺทฺริยาทีนํ จุติปฏิสนฺธิปวเตฺตสุ, อเญฺญสญฺจ จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ จุติปฏิสนฺธีสูติ เอวํ ยถาลาโภ ทฏฺฐโพฺพฯ **อยํ ปน เฉเทเยวา**ติ เอตฺถ ตสฺส ตสฺส ปริปุณฺณปญฺหสฺส ตสฺมิํ ตสฺมิํ สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชเน วิสฺสชฺชิเต ปจฺฉิมโกฏฺฐาสสฺส เฉโทติ นามํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชตีติ? วินา โสมนเสฺสน อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต โสมนสฺสวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ชีวิตินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชตีติ เอตฺถ ‘‘นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตาน’’นฺติ อวจนํ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาทิสมานคติกตํ ทีเปติฯ ตสฺส หิ อุปปตฺติยํเยว อุปฺปาโท วตฺตโพฺพติฯ ‘‘วินา โสมนเสฺสน อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติ เอตฺถ อสญฺญสเตฺต สงฺคเหตฺวา ปวตฺติวเสน เต จ นิโรธสมาปนฺนา จ น วุตฺตา, อนุปฺปาโทปิ ปเนตสฺส จุติอุปปตฺตีเสฺวว วตฺตโพฺพ, น ปวเตฺตติฯ ปจฺฉิมโกฏฺฐาเสปิ ‘‘สเพฺพสํ จวนฺตานํ, ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชติ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ ‘‘สเพฺพสํ จวนฺตาน’’นฺติ เอเตฺถว อสญฺญสเตฺต สงฺคณฺหิตฺวา ปวตฺติวเสน เต จ นิโรธสมาปนฺนา น จ วุตฺตาฯ ยสฺสยตฺถเก จ นิโรธสมาปนฺนา น ทเสฺสตพฺพา น คเหตพฺพาติ อโตฺถฯ น หิ ‘‘นิโรธสมาปนฺนาน’’นฺติ วจนํ ‘‘อสญฺญสตฺตาน’’นฺติ วจนํ วิย โอกาสทีปกํ, นาปิ ‘‘อุเปกฺขา

สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ, สเพฺพสํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ’’ติอาทิวจนํ วิย โสมนสฺสินฺทฺริยาทีนํ อนุปฺปาทกฺขณทีปกํ, อถ โข ปุคฺคลทีปกเมวาติฯ

อตีตกาลเภเท **สุทฺธาวาสานํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชิตฺถ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชิตฺถา**ติ เอตฺถ ‘‘อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ‘‘สุทฺธาวาสํ อุปปชฺชนฺตานํ, อสญฺญสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชิตฺถ มนินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก. ๒๗๗) เอตฺถ วิย ‘‘อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ โสมนสฺสมนินฺทฺริยานํ วเสน อุปปชฺชนฺตา ปุคฺคลา อุปปตฺติจิตฺตสมงฺคิโน โหนฺติ, น เอวํ โสมนสฺสชีวิตินฺทฺริยานํ วเสน อุปปตฺติสมงฺคิโนเยว โหนฺติฯ ชีวิตินฺทฺริยสฺส หิ วเสน ยาว ปฐมรูปชีวิตินฺทฺริยํ ธรติ, ตาว อุปปชฺชนฺตา นาม โหนฺติฯ ตทา จ ทุติยจิตฺตโต ปฏฺฐาย ‘‘ชีวิตินฺทฺริยญฺจ น อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ อรูปชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธตฺตา, ตสฺมา อุภยํ อุปฺปาทกฺขเณน นิทสฺสิตํฯ ยถา หิ ‘‘น นิรุชฺฌิตฺถา’’ติ อิทํ ลกฺขณํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส ทฺวีสุ ขเณสุ ลพฺภมานํ สพฺพปฐเมน อุปปตฺติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณน นิทสฺสิตํ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพํฯ

อนาคตกาลเภเท อุปฺปชฺชิสฺสมาเนน สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา อญฺญสฺส จ อุปฺปชฺชิสฺสมานตาว ปุจฺฉิตาฯ ตตฺถ ยถา ปจฺจุปฺปนฺนกาลเภเท สนฺนิฏฺฐานสํสยเภเทหิ อุปฺปชฺชมานเสฺสว คหิตตฺตา ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ , อุปปชฺชนฺตสฺส ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยาทีนิ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ อุปปชฺชนฺตเสฺสว ปุจฺฉิตานํ อุปปตฺติยํเยว เตสํ อุปฺปาโท สมฺภวติ, น อญฺญตฺถ, น เอวมิธ ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, อุปปชฺชนฺตสฺส ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยาทีนิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺตี’’ติ อุปปชฺชนฺตเสฺสว ปุจฺฉิตานํ เตสํ อุปปตฺติโต อญฺญตฺถ อุปฺปาโท น สมฺภวติ, ตสฺมา ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา นิโรธวาเรปิ ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ น หิ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, อปิ ปจฺฉิมภวิกสฺส อุเปกฺขาสหคตปฏิสนฺธิกสฺสฯ น หิ อุปปชฺชนฺตสฺส ตสฺส จุติโต ปุเพฺพว โสมนสฺสินฺทฺริยนิโรโธ น สมฺภวตีติฯ เอตฺถ หิ ปฐมปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐานโตฺถ ปุจฺฉิตพฺพตฺถนิสฺสโย มาทิโสว อุปปตฺติอุปฺปาทินฺทฺริยวา อุภยุปฺปาทินฺทฺริยวา อโตฺถ ปฏินิวตฺติตฺวาปิ ปุจฺฉิตพฺพตฺถสฺส นิสฺสโยติ เอวํ วิย ทุติยปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐานตฺถเมว นิยเมติ, น ตเตฺถว ปุจฺฉิตพฺพํ อนาคตภาวมเตฺตน สรูปโต คหิตํ อุปฺปาทํ วา นิโรธํ วา สํสยตฺถนฺติฯ ยสฺมา เจวํ สนฺนิฏฺฐานตฺถสฺส นิยโม โหติ, ตสฺมา ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๒๘๑) วุตฺตํฯ เอส นโย นิโรธวาเรปิฯ

ปฏิโลเม ปน ยถา อนุโลเม ‘‘อุปฺปชฺชิสฺสติ นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ อุปฺปาทนิโรธา อนาคตา สรูปวเสน วุตฺตา, เอวํ อวุตฺตตฺตา ยถา ตตฺถ สํสยปเทน คหิตสฺส อินฺทฺริยสฺส ปวตฺติยมฺปิ อุปฺปาทนิโรธา จกฺขุนฺทฺริยาทิมูลเกสุ โยชิตา, น เอวํ โยเชตพฺพาฯ ยถา หิ อุปฺปาทนิโรเธ อติกฺกมิตฺวา อปฺปตฺวา จ อุปฺปาทนิโรธา สมฺภวนฺติ โยเชตุํ, น เอวํ อนุปฺปาทานิโรเธ อติกฺกมิตฺวา อปฺปตฺวา จ อนุปฺปาทานิโรธา สมฺภวนฺติ อภูตาภาวสฺส อภูตาภาวํ อติกฺกมิตฺวา อปฺปตฺวา จ สมฺภวานุปฺปตฺติโต, อภูตุปฺปาทนิโรธาภาโว จ ปฏิโลเม ปุจฺฉิโต, ตสฺมาสฺส วิเสสรหิตสฺส อภูตาภาวสฺส วตฺตมานานํ อุปฺปาทสฺส วิย กาลนฺตรโยคาภาวโต ยาทิสานํ จกฺขาทีนํ อุปฺปาทนิโรธาภาเวน ปุจฺฉิตพฺพสฺส นิสฺสโย สนฺนิฏฺฐาเนน สนฺนิจฺฉิโต, ตนฺนิสฺสยา ตาทิสานํเยว อุปปตฺติจุติอุปฺปาทนิโรธานํ ชีวิตาทีนมฺปิ อนุปฺปาทานิโรธา สํสยปเทน ปุจฺฉิตา โหนฺตีติ

‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๓๐๘) จ, ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ จ วุตฺตํ, น วุตฺตํ ‘‘เย อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺตี’’ติอาทินา ชีวิตินฺทฺริยอุเปกฺขินฺทฺริยาทีสุ วิย วิสฺสชฺชนนฺติฯ

เย รูปาวจรํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ ฆานินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ เตสํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอตฺถ เย โสเปกฺขปฏิสนฺธิกา ภวิสฺสนฺติ, เต ‘‘เย จ อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺตี’’ติ เอเตน ปจฺฉิมโกฏฺฐาสวจเนน ตํสมานลกฺขณตาย สงฺคหิตาติ เย โสมนสฺสปฏิสนฺธิกา ภวิสฺสนฺติ, เต เอว วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

อฏฺฐกถายํ เยสุ อาทิมโปตฺถเกสุ ‘‘อตีตานาคตวาเร สุทฺธาวาสานํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ มนินฺทฺริยญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ธมฺมยมเก วิย อุปฺปาทกฺขณาติกฺกมวเสน อตฺถํ อคฺคเหตฺวา’’ติ ลิขิตํ, ตํ ปมาทลิขิตํฯ เยสุ ปน โปตฺถเกสุ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนาตีตวาเร สุทฺธาวาสานํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ มนินฺทฺริยญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถาติ…เป.… ตสฺมิํ ภเว อนุปฺปนฺนปุพฺพวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพ’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส เอว สุนฺทรตโรติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๔๓๕-๔๘๒. ปริญฺญาวาเร **โลกิยอพฺยากตมิสฺสกานิ จา**ติ ทุกฺขสจฺจปริยาปเนฺนหิ เอกนฺตปริเญฺญเยฺยหิ โลกิยอพฺยากเตหิ มิสฺสกตฺตา ตานิ อุปาทาย มนินฺทฺริยาทีนํ เวทนากฺขนฺธาทีนํ วิย ปริเญฺญยฺยตา จ วุตฺตาฯ ยทิ ปริเญฺญยฺยมิสฺสกตฺตา ปริเญฺญยฺยตา โหติ, กสฺมา ธมฺมยมเก ‘‘โย กุสลํ ธมฺมํ ภาเวติ, โส อพฺยากตํ ธมฺมํ ปริชานาตี’’ติอาทินา อพฺยากตปเทน โยเชตฺวา ยมกานิ น วุตฺตานีติ? ยถา ‘‘กุสลํ ภาเวมิ, อกุสลํ ปชหามี’’ติ กุสลากุสเลสุ ภาวนาปหานาภินิเวโส โหติ, ตถา ‘‘เวทนากฺขโนฺธ อนิโจฺจ, ธมฺมายตนํ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ขนฺธาทีสุ ปริชานาภินิเวโส โหติ, ตตฺถ เวทนากฺขนฺธาทโย ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปริชานิตพฺพา, เต จ เวทนากฺขนฺธาทิภาวํ คเหตฺวา ปริชานิตพฺพา, น อพฺยากตภาวนฺติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ทุกฺขสจฺจภาชนีเย อาคตสฺส โทมนสฺสสฺส ปหาตพฺพตาว วุตฺตา, น ปริเญฺญยฺยตา, นนุ ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนา เวทนากฺขนฺธาทโย กุสลากุสลภาเวน อคฺคหิตา กุสลากุสลาปิ ปริเญฺญยฺยาติ? สจฺจํ, ยถา ปน เวทนากฺขนฺธาทิภาโว ภาเวตพฺพปหาตพฺพภาเวหิ วินาปิ โหติ, น เอวํ โทมนสฺสินฺทฺริยภาโว ปหาตพฺพภาเวน วินา โหตีติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ปหาตพฺพตาว อิธ วุตฺตา, น ปริเญฺญยฺยภาวสฺส อภาวโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อกุสลํ เอกนฺตโต ปหาตพฺพเมวา**ติ เอเตน ปหาตพฺพเมว, น อปฺปหาตพฺพนฺติ อปฺปหาตพฺพเมว นิวาเรติ, น ปริเญฺญยฺยภาวนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญินฺทฺริยํ ภาเวตพฺพนิฏฺฐํ, น ปน สจฺฉิกาตพฺพนิฏฺฐนฺติ ภาเวตพฺพภาโว เอว ตสฺส คหิโตติฯ **‘‘เทฺว ปุคฺคลา’’**ติอาทิ ‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ น ปริชานาตี’’ติอาทิกสฺส ปรโต ลิขิตพฺพํ อุปฺปฏิปาฏิยา ลิขิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ จกฺขุนฺทฺริยมูลกญฺหิ อติกฺกมิตฺวา โทมนสฺสินฺทฺริยมูลเก อิทํ วุตฺตํ ‘‘เทฺว ปุคฺคลา โทมนสฺสินฺทฺริยํ น ปชหนฺติ โน จ อญฺญินฺทฺริยํ น ภาเวนฺตี’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๔๐)ฯ

เอตฺถ จ ปุถุชฺชโน, อฏฺฐ จ อริยาติ นว ปุคฺคลาฯ เตสุ ปุถุชฺชโน ภพฺพาภพฺพวเสน ทุวิโธ, โส ‘‘ปุถุชฺชโน’’ติ อาคตฏฺฐาเนสุ ‘‘ฉ ปุคฺคลา จกฺขุนฺทฺริยญฺจ น ปริชานิตฺถ โทมนสฺสินฺ

ทฺริยญฺจ น ปชหิตฺถา’’ติอาทีสุ จ อภินฺทิตฺวา คหิโตฯ ‘‘เย ปุถุชฺชนา มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺตี’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๔๙, ๕๑-๕๒) อาคตฏฺฐาเนสุ ‘‘ปญฺจ ปุคฺคลา จกฺขุนฺทฺริยญฺจ ปริชานิสฺสนฺติ โทมนสฺสินฺทฺริยญฺจ ปชหิสฺสนฺตี’’ติอาทีสุ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๕๑) จ ภโพฺพ เอว ภินฺทิตฺวา คหิโตฯ ‘‘เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺตี’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๕๑) อาคตฏฺฐาเนสุ ‘‘ตโย ปุคฺคลา โทมนสฺสินฺทฺริยญฺจ นปฺปชหิสฺสนฺติ จกฺขุนฺทฺริยญฺจ น ปริชานิสฺสนฺตี’’ติอาทีสุ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๕๕) จ อภโพฺพ เอวฯ อคฺคผลสมงฺคี จ ปฐมผลสมงฺคี อรหา จาติ ทุวิโธฯ โสปิ ‘‘อรหา’’ติ อาคตฏฺฐาเนสุ ‘‘ตโย ปุคฺคลา อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยญฺจ ภาวิตฺถ โทมนสฺสินฺทฺริยญฺจ ปชหิตฺถา’’ติอาทีสุ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๔๔) จ อภินฺทิตฺวา คหิโตฯ ‘‘โย อคฺคผลํ สจฺฉิกโรตี’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๔๖) อาคตฏฺฐาเนสุ ‘‘ตโย ปุคฺคลา โทมนสฺสินฺทฺริยํ ปชหิตฺถ, โน จ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ สจฺฉิกริตฺถา’’ติอาทีสุ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๔๔) จ ปฐมผลสมงฺคี จ ภินฺทิตฺวา คหิโตฯ ‘‘โย อคฺคผลํ สจฺฉากาสี’’ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๔๔๓, ๔๔๖) อาคตฏฺฐาเนสุ อิตโรวาติ เอวํ ปุคฺคลเภทํ ญตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สนฺนิฏฺฐาเนน คหิตปุคฺคเล นิทฺธาเรตฺวา วิสฺสชฺชนํ โยเชตพฺพนฺติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อินฺทฺริยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกปกรณ-มูลฏีกา สมตฺตาฯ

ปฏฺฐานปกรณ-มูลฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺติ, วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ, อิสฺสริยฏฺฐานาทิสกฺการทานคฺคหณํ ตํตํอตฺถานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติ, ปุญฺญโยคานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺติ, ยถาภิลาสิตญฺจ วิสยํ อปฺปฏิฆาเตน คจฺฉนฺติ, ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน สกฺโกนฺตีติ วา **เทวา,** เทวนียา วา ตํตํพฺยสนนิตฺถรณตฺถิเกหิ สรณํ ปรายณนฺติ คมนียา, อภิตฺถวนียา วาฯ โสภาวิเสสโยเคน กมนียาติ วา **เทวา**ฯ เต ติวิธา – สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติฯ ภควา ปน นิรติสยาย อภิญฺญากีฬาย, อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ, สปรสนฺตานสิทฺธาย ปญฺจวิธมารวิชยิจฺฉานิปฺผตฺติยา, จิตฺติสฺสริยสตฺตธนาทิสมฺมาปฏิปตฺติอเวจฺจปฺปสาทสกฺการทานคฺคหณสงฺขาเตน ธมฺมสภาวปุคฺคลชฺฌาสยานุรูปานุสาสนีสงฺขาเตน จ โวหาราติสเยน, ปรมาย ปญฺญาสรีรปฺปภาสงฺขาตาย ชุติยา, อโนปมาย จ ญาณสรีรคติยา, มารวิชยสพฺพญฺญุคุณปรหิตนิปฺผาทเนสุ อปฺปฏิหตาย สตฺติยา จ สมนฺนาคตตฺตา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ คมนียโต, อภิตฺถวนียโต, ภตฺติวเสน กมนียโต จ สเพฺพ เต เทเว เตหิ คุเณหิ อติกฺกโนฺต อติสโย วา เทโวติ **เทวาติเทโว**ฯ สพฺพเทเวหิ ปูชนียตโร เทโวติ วา **เทวาติเทโว,** วิสุทฺธิเทวภาวํ วา สพฺพญฺญุคุณาลงฺการํ ปตฺตตฺตา อญฺญเทเวหิ อติเรกตโร วา เทโว **เทวาติเทโวฯ เทวาน**นฺติ อุปปตฺติเทวานํ ตทา ธมฺมปฏิคฺคาหกานํฯ สกฺกาทีหิ **เทเวหิ** ปหาราทอสุรินฺทาทีหิ **ทานเวหิ** จ **ปูชิโต**ฯ กายวจีสํยมสฺส สีลสฺส อินฺทฺริยสํวรสฺส จิตฺตสํยมสฺส สมาธิสฺส จ ปฏิปกฺขานํ อจฺจนฺตปฏิปฺปสฺสทฺธิยา **สุทฺธสํยโม**ฯ

อิสิสตฺตโมติ จตุสจฺจาวโพธคติยา อิสโยติ สงฺขฺยํ คตานํ สตํ ปสตฺถานํ อิสีนํ อติสเยน สโนฺต ปสโตฺถติ อโตฺถฯ วิปสฺสีอาทโย จ อุปาทาย ภควา ‘‘สตฺตโม’’ติ วุโตฺตฯ ยโต วิญฺญาณํ ปจฺจุทาวตฺตติ, ตํ นามรูปํ สมุทยนิโรธเนน นิโรเธสีติ **นามรูปนิโรธโน**ฯ อติคมฺภีรนยมณฺฑิตเทสนํ ปฏฺฐานํ นาม เทเสสิ ปกรณนฺติ สมฺพโนฺธฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา

‘‘เก ปน เต นยา, กิญฺจ ตํ ปฏฺฐานํ นามา’’ติ นยิทํ ปุจฺฉิตพฺพํฯ กสฺมา? นิทานกถายํ ปฏฺฐานสมาเนน อนุโลมาทีนํ นยานํ ปฏฺฐานสฺส จ ทสฺสิตตฺตาติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ...เป.... นามาติ หิ วุตฺต’’**นฺติ ตตฺถ วุตฺตํ อฏฺฐกถาปาฬิํ อาหริฯ ตตฺถ คาถาตฺถํ อฏฺฐกถาธิปฺปายญฺจ ปรโต วณฺณยิสฺสามาติฯ

ปฏฺฐานนามโตฺถ ปน ติกปฏฺฐานาทีนํ ติกปฏฺฐานาทินามโตฺถ, อิมสฺส ปกรณสฺส จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานสโมธานตา เจตฺถ วตฺตพฺพาฯ เอวญฺหิ สเงฺขปโต ปฏฺฐาเน ญาเต วิตฺถาโร สุขวิเญฺญยฺโย โหตีติฯ ตตฺถ จ นามโตฺถ ปฐมํ วตฺตโพฺพติ **‘‘ตตฺถ เยสํ...เป.... นามโตฺถ ตาว เอวํ เวทิตโพฺพ’’**ติ วตฺวา สพฺพสาธารณสฺส ปฏฺฐานนามเสฺสว ตาว อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เกน เฏฺฐน ปฏฺฐาน’’**นฺติอาทิมาห ฯ **ป-กาโร หีติ** อุปสคฺคปทํ ทเสฺสติฯ โส ‘‘ปวิภเตฺตสุ ธเมฺมสุ, ยํ เสฏฺฐํ ตทุปาคมุนฺติอาทีสุ วิย นานปฺปการตฺถํ ทีเปติฯ นนุ ปกาเรหิ วิภตฺตา ปวิภตฺตาติ ป-อิติ อุปสโคฺค ปการตฺถเมว ทีเปติ, น นานปฺปการตฺถนฺติ? น, เตสํ ปการานํ นานาวิธภาวโตฯ

อตฺถโต หิ อาปนฺนํ นานาวิธภาวํ ทเสฺสตุํ นานา-สโทฺท วุโตฺตติฯ ตตฺถ เอกสฺสปิ ธมฺมสฺส เหตุอาทีหิ อเนกปจฺจยภาวโต จ เอเกกสฺส ปจฺจยสฺส อเนกธมฺมภาวโต จ นานปฺปการปจฺจยตาเวทิตพฺพาฯ

เหตุปจฺจยาทิวเสน วิภตฺตตฺตาติ เอเตน ธมฺมสงฺคหาทีสุ วุตฺตโต กุสลาทิวิภาคโตสาติสยวิภาคตํ ปฏฺฐานนามลาภสฺส การณํ ทเสฺสติฯ **โคฎฺฐา**ติ วชาฯ **ปฎฺฐิตคาโว**ติ คตคาโวฯ **อาคตฏฺฐานสฺมิ**นฺติ มหาสีหนาทสุตฺตํ วทติฯ ปวตฺตคมนตฺตา เอตฺถาติ วจนเสโสฯ อถวา คจฺฉติ เอตฺถาติ คมนํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส นิสฺสงฺควเสน ปวตฺตสฺส คมนตฺตา คมนเทสภาวโต เอเกกํ ปฏฺฐานํ นามาติ อโตฺถฯ ตตฺถ อเญฺญหิ คติมเนฺตหิ อติสยยุตฺตสฺส คติมโตคมนฏฺฐานภาวทสฺสนตฺถํ **"สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสา"**ติ วุตฺตํฯ ตสฺส มหาเวคสฺส ปุริสสฺส ปปาตฏฺฐานํ วิย ธมฺมสงฺคณีอาทีนํ สาสงฺคคมนฏฺฐานภาวํ อิมสฺส จ มหาปโถ วิย นิราสงฺคคมนฏฺฐานภาวํ ทเสฺสโนฺต อติสยยุตฺตคมนฏฺฐานภาโว ปฏฺฐานนามลาภสฺส การณนฺติ ทเสฺสติฯ

ติกานนฺติ ติกวเสน วุตฺตธมฺมานํฯ **สมนฺตา**ติ อนุโลมาทีหิ สพฺพากาเรหิปิ คตานิ จตุวีสติ โหนฺตีติ อโตฺถฯ เอตสฺมิํ อเตฺถ **จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานานี**ติ "สมนฺตจตุวีสติปฏฺฐานานี"ติ วตฺตเพฺพ สมนฺตสทฺทสฺส ปรโยคํ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา **สมนฺตา ฉ ฉ หุตฺวา**ติ เอเตน อนุโลมาทิสพฺพโกฎฺฐาสโต ติกาทิฉภาวํ ทเสฺสติฯ เตน สมนฺตสโทฺท ติกาทิฉปฏฺฐานวิเสสนํ โหติ, น จตุวีสติวิเสสนํ, ตสฺมา สมนฺตโต ปฏฺฐานานิ ตานิ จตุวีสตีติ กตฺวา **"จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานานี"**ติ วุตฺตํฯ สมนฺตโต วา ธมฺมานุโลมาทิติกาทิปฎิจฺจวาราทิปจฺจยานุโลมาทิเหตุมูลกาทิปฺปกาเรหิ ปวตฺตานิ ปฏฺฐานานิ **สมนฺตปฏฺฐานานิ,** อนเนหินเยหิ ปวตฺตานีติ วุตฺตํ โหติฯ ตานิ ปน จตุวีสติ โหนฺติฯ เตเนวาห **"อิเมสํ จตุวีสติยา ขุทฺทกปฏฺฐานสงฺขาตานํ สมนฺตปฏฺฐานานํ สโมธานวเสนา"**ติฯ

เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ อิมินา วจเนน เหตุโน อธิปติปจฺจยาทิภูตสฺส จ คหณํ สิยาติ ตํนิวาเรโนฺต อาห **"เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย"**ติฯ เอเตนปิ โส เอว โทโส อาปชฺชตีติ ปุนาห **"เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหตี"**ติฯ เตน อิธ เหตุ-สเทฺทน ธมฺมคฺคหณํ น กตํ, อถ โข ธมฺมสตฺติวิเสโส คหิโตติ ทเสฺสติฯ ตสฺส หิ ปจฺจยสทฺทสฺส จ สมานาธิกรณตํ สนฺธาย "เหตุ จ โสปจฺจโย จา"ติ, "เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย"ติ จ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ปรโต ปาฬิยํ "เหตู เหตุสมฺปยุตฺต…เป…. เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย"ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑) เตน เตน เหตุภาวาทิอุปกาเรน ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส อุปการตฺตํ วุตฺตํฯ อฎฺฐกถายํ ปน "โย หิ ธโมฺม ยํ ธมฺมํ อปฺปจฺจกฺขาย ติฎฺฐติ วา อุปฺปชฺชติ วา, โส ตสฺส ปจฺจโย"ติ "มูลเฎฺฐน อุปการโก ธโมฺม เหตุปจฺจโย"ติเจฺจวมาทินา ธมฺมปฺปธานนิเทฺทเสน ธมฺมโต อญฺญา ธมฺมสตฺติ นาม นตฺถีติ ธเมฺมเหวธมฺมสตฺติวิภาวนํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อิธาปิ วา **เหตุ จ โส ปจฺจโย จา**ติ ธเมฺมเนว ธมฺมสตฺติํ ทเสฺสติฯ น หิ เหตุปจฺจโยติอาทิโก อุเทฺทโส กุสลาทิอุเทฺทโส วิย ธมฺมปฺปธาโน, อถ โข ธมฺมานํ อุปการปฺปธาโนติฯ **เอตี**ติ เอตสฺส อโตฺถ วตฺตตีติ, ตญฺจ อุปฺปตฺติฎฺฐิตีนํ สาธารณวจนํฯเตเนวาห – **"ติฎฺฐติ วา อุปฺปชฺชติ วา"**ติฯ โกจิ หิ ปจฺจโย ฐิติยา เอว โหติ ยถา ปจฺฉาชาตปจฺจโย, โกจิ อุปฺปตฺติยาเยว ยถา อนนฺตราทโย, โกจิ อุภยสฺส ยถา เหตุอาทโยติฯ

อุปการกลกฺขโณติ จ ธเมฺมน ธมฺมสตฺติอุปการํ ทเสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ หิโนติ ปติฎฺฐาติเอตฺถาติ **เหตุ**ฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตุสทฺทานํ หิ-สโทฺท มูล-สโทฺท วิย ปติฎฺฐโตฺถติ ทฎฺฐโพฺพติฯ หิโนติ วา เอเตน กมฺมนิทานภูเตน อุทฺธํ โอชํ อภิหรเนฺตน มูเลน วิย ปาทโป ตปฺปจฺจยํผลํ คจฺฉติ ปวตฺตติ วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ อาปชฺชตีติ **เหตุฯ อาจริยาน**นฺติ เรวตเตฺถรํ วทติฯ

‘‘โยนิโส, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตี’’ติอาทีหิ (อ. นิ. ๑.๖๖-๖๗) กุสลภาวสฺส โยนิโสมนสิการปฏิพทฺธตา สิทฺธา โหตีติ อาห **‘‘โยนิโสมนสิการปฏิพโทฺธ กุสลภาโว’’**ติฯ เอเตเนว อกุสลาพฺยากตภาวา กุสลภาโว วิย น เหตุปฏิพทฺธาติ ทสฺสิตํ โหติฯ ยํ ปเนเก มเญฺญยฺยุํ ‘‘อเหตุกเหตุสฺส อกุสลภาโว วิย สเหตุกเหตูนํ สภาวโตว กุสลาทิภาโว อเญฺญสํ ตํสมฺปยุตฺตานํ เหตุปฏิพโทฺธ’’ติ, ตสฺส อุตฺตรํ วตฺตุํ **‘‘ยทิ จา’’**ติอาทิมาหฯ **อโลโภ กุสโล วา สิยา อพฺยากโต วา,** ยทิ อโลโภ สภาวโต กุสโล, กุสลตฺตา อพฺยากโต น สิยาฯ อถ อพฺยากโต, ตํสภาวตฺตา กุสโล น สิยา อโลภสภาวสฺส อโทสตฺตาภาโว วิยฯ ยสฺมา ปน อุภยถาปิ โส โหติ, ตสฺมา ยถา อุภยถา โหเนฺตสุ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุเตฺตสุ เหตุปฏิพทฺธกุสลาทิภาวํ ปริเยสถ, น สภาวโต, เอวํ เหตูสุปิ กุสลาทิตา อญฺญปฏิพทฺธา ปริเยสิตพฺพา, น สภาวโตติฯ ยํ วุตฺตํ ‘‘สมฺปยุตฺตเหตูสุ สภาวโตว กุสลาทิภาโว’’ติ, ตํ น ยุชฺชติ, สา ปน ปริเยสิยมานา โยนิโสมนสิการาทิปฏิพทฺธา โหตีติ เหตูสุ วิย สมฺปยุเตฺตสุปิ โยนิโสมนสิการาทิปฏิพโทฺธ กุสลาทิภาโว, น เหตุปฏิพโทฺธติ สิทฺธํ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

อารพฺภิตฺวาปีติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – รูปายตนาทิมเตฺต ยสฺมิํ กิสฺมิญฺจิ เอกสฺมิํ อฐตฺวา ‘‘ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภา’’ติ อนิยเมน สพฺพรูปายตน…เป.… ธมฺมายตนานญฺจ อารมฺมณปจฺจยภาวสฺส วุตฺตตฺตา น โกจิ ธโมฺม น โหตีติฯ

‘‘ฉนฺทวโต กิํ นาม น สิชฺฌตี’’ติอาทิกํ ปุริมาภิสงฺขารูปนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชมาเน จิเตฺต ฉนฺทาทโย ธุรภูตา เชฎฺฐกภูตา สยํ สมฺปยุตฺตธเมฺม สาธยมานา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จ เตสํ วเส วตฺตนฺติ หีนาทิภาเวน ตทนุวตฺตนโต, เตน เต อธิปติปจฺจยา โหนฺติฯ ครุกาตพฺพมฺปิ อารมฺมณํ ตนฺนินฺนโปณปพฺภารานํ ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทมคฺคผลานํ อตฺตโน วเส วตฺตยมานํ วิย ปจฺจโย โหติ, ตสฺมายํ อตฺตาธีนานํ ปติภาเวน อุปการกตา อธิปติปจฺจยตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

มโนวิญฺญาณธาตูติอาทิ จิตฺตนิยโมติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สนฺตีรณานนฺตรํ โวฎฺฐพฺพนํ, จุติอนนฺตรา ปฏิสนฺธีติ ยสฺส ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา ยํ ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตสฺส ตทนนฺตรุปฺปาทนิยโม ตํตํสหการีปจฺจยวิสิฎฺฐสฺส ปุริมปุริมจิตฺตเสฺสว วเสน อิชฺฌตีติ ทเสฺสติฯ **ภาวนาพเลน ปน วาริตตฺตา**ติ เอตฺถ ยถา รุกฺขสฺส เวเข ทิเนฺน ปุปฺผิตุํ สมตฺถเสฺสว ปุปฺผนํ น โหติ, อคทเวเข ปน อปนีเต ตายเยว สมตฺถตาย ปุปฺผนํ โหติ, เอวมิธาปิ ภาวนาพเลน วาริตตฺตา สมุฎฺฐาปนสมตฺถเสฺสว อสมุฎฺฐาปนํ, ตสฺมิญฺจ อปคเต ตายเยว สมตฺถตาย สมุฎฺฐาปนํ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

พฺยญฺชนมตฺตโตเวตฺถ นานากรณํ ปเจฺจตพฺพํ, น อตฺถโตติ อุปจยสนฺตติอธิวจนนิรุตฺติปทานํ วิย สทฺทตฺถมตฺตโต นานากรณํ, น วจนียตฺถโตติ อธิปฺปาโยฯ เตเนว สทฺทตฺถวิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘กถ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปุริมปจฺฉิมานํ นิโรธุปฺปาทนฺตราภาวโต นิรนฺตรุปฺปาทนสมตฺถตา อนนฺตรปจฺจยภาโวฯ รูปธมฺมานํ วิย สณฺฐานาภาวโต ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานํ สหาวฎฺฐานาภาวโต จ ‘‘อิทมิโต เหฎฺฐา อุทฺธํ ติริย’’นฺติ วิภาคาภาวา อตฺตนา เอกตฺตมิว อุปเนตฺวา สุฎฺฐุ อนนฺตรภาเวน อุปฺปาทนสมตฺถตา สมนนฺตรปจฺจยตาฯ

อุปฺปาทนสมตฺถตาติ จ อพฺยาปารตฺตา ธมฺมานํ ยสฺมิํ ยทากาเร นิรุเทฺธ วตฺตมาเน วา สติ ตํตํวิเสสวนฺตา ธมฺมา โหนฺติ, ตสฺส โสว อากาโร วุจฺจตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ ธมฺมานํ ปวตฺติเมว จ อุปาทาย กาลโวหาโรติ นิโรธา วุฎฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนผลสมาปตฺตีนํ

อสญฺญสตฺตา จวนฺตสฺส ปุริมจุติปจฺฉิมปฏิสนฺธีนญฺจ นิโรธุปฺปาทนิรนฺตรตาย กาลนฺตรตา นตฺถีติ ทฏฺฐพฺพาฯ น หิ เตสํ อนฺตรา อรูปธมฺมานํ ปวตฺติ อตฺถิ, ยํ อุปาทาย กาลนฺตรตา วุเจฺจยฺย, น จ รูปธมฺมปฺปวตฺติ อรูปธมฺมปฺปวตฺติยา อนฺตรํ กโรติ อญฺญสนฺตานตฺตาฯ รูปารูปธมฺมสนฺตติโย หิ เทฺว อญฺญมญฺญํ วิสทิสสภาวตฺตา อญฺญมโญฺญปการภาเวน วตฺตมานาปิ วิสุํเยว โหนฺติฯ เอกสนฺตติยญฺจ ปุริมปจฺฉิมานํ มเชฺฌ วตฺตมานํ ตํสนฺตติปริยาปนฺนตาย อนฺตรการกํ โหติฯ ตาทิสญฺจ กญฺจิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนผลสมาปตฺตีนํ มเชฺฌ นตฺถิ, น จ อภาโว อนฺตรการโก โหติ อภาวตฺตาเยว, ตสฺมา ชวนานนฺตรสฺส ชวนสฺส วิย, ภวงฺคานนฺตรสฺส ภวงฺคสฺส วิย จ นิรนฺตรตา สุฏฺฐุ จ อนนฺตรตา โหตีติ ตถา อุปฺปาทนสมตฺถตา เนวสญฺญานาสญฺญายตนจุตีนมฺปิ ทฏฺฐพฺพาฯ อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาโว เจตฺถ อนนฺตรปจฺจยาทีนํ ปากโฏติ อุปฺปาทนสมตฺถตาว วุตฺตาฯ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ปน ธมฺมานํ ปุพฺพนฺตาปรนฺตปริเจฺฉเทน คหิตานํ ''อุปฺปชฺชตี''ติ วจนํ อลภนฺตานํ ''อตีโต ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๒.๑๘.๕) อนนฺตราทิปจฺจยภาโว วุโตฺตติ น โส อุปฺปตฺติยํเยวาติ วิญฺญายติฯ น หิ กุสลาทิคฺคหณํ วิย ปจฺจุปฺปนฺนคฺคหณํ อปริเจฺฉทํ, ยโต อุปฺปตฺติมตฺตสมงฺคิโนเยว จ คหณํ สิยา, เตเนว จ อตีตตฺติเก ปฏิจฺจวาราทโย น สนฺตีติฯ

อุปฺปชฺชมาโนว สหุปฺปาทภาเวนาติ เอตฺถาปิ อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาเวน ปากเฏน ฐิติยาปิ ปจฺจยภาวํ นิทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํ, ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปน สหชาตภาเวน อุปการกตา สหชาตปจฺจยตาติฯ

อตฺตโน อุปการกสฺส อุปการกตา **อญฺญมญฺญปจฺจยตา,** อุปการกตา จ อญฺญมญฺญตาวเสเนว ทฏฺฐพฺพา, น สหชาตาทิวเสนฯ สหชาตาทิปจฺจโย โหโนฺตเยว หิ โกจิ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ, น จ ปุเรชาตปจฺฉาชาตภาเวหิ อุปการกสฺส อุปการกา วตฺถุขนฺธา อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺตีติฯ

ตรุอาทีนํ ปถวี วิย อธิฏฺฐานากาเรน ปถวีธาตุ เสสธาตูนํ, จกฺขาทโย จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อุปการกา **จิตฺตกมฺมสฺส ปฏาทโย วิย** นิสฺสยากาเรน ขนฺธาทโย ตํตํนิสฺสยานํ ขนฺธาทีนํฯ

ตทธีนวุตฺติตาย อตฺตโน ผเลน นิสฺสิโตติ ยํ กิญฺจิ การณํ นิสฺสโยติ วทติฯ ตตฺถ โยภุโส, ตํ อุปนิสฺสโยติ นิทฺธาเรติฯ

ปกโตติ เอตฺถ **ป**-กาโร อุปสโคฺค, โส อตฺตโน ผลสฺส อุปฺปาทเน สมตฺถภาเวน สุฏฺฐุกตตํ ทีเปติฯ ตถา จ กตํ อตฺตโน สนฺตาเน กตํ โหตีติ อาห **''อตฺตโน สนฺตาเน''**ติฯ กรณญฺจ ทุวิธํ นิปฺผาทนํ อุปเสวนญฺจาติ ทเสฺสตุํ **''นิปฺผาทิโต วา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปเสวิโต วา**ติ เอเตน กายอลฺลียาปนวเสน อุปโภคูปเสวนํ วิชานนาทิวเสน อารมฺมณูปเสวนญฺจ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน อนาคตานมฺปิ จกฺขุสมฺปทาทีนํ อารมฺมณูปเสวเนน ยถาปฏิเสวิตานํ ปกตูปนิสฺสยตา วุตฺตา โหติฯ

ยถา ปจฺฉาชาเตน วินา สนฺตานาวิเจฺฉทเหตุภาวํ อคจฺฉนฺตานํ ธมฺมานํ เย ปจฺฉาชาตากาเรน อุปการกา, เตสํ สา วิปฺปยุตฺตาการาทีหิ วิสิฏฺฐา อุปการกตา **ปจฺฉาชาตปจฺจยตา,** ตถา นิสฺสยารมฺมณาการาทีหิ วิสิฏฺฐา ปุเรชาตภาเวน วินา อุปการกภาวํ อคจฺฉนฺตานํ วตฺถารมฺมณานํ ปุเรชาตากาเรน อุปการกตา **ปุเรชาตปจฺจยตา,** เอวํ สพฺพตฺถ ปจฺจยานํ ปจฺจยนฺตราการวิสิฏฺฐา อุปการกตา โยเชตพฺพาฯ

คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสาเจตนา วิยาติ เอเตน มโนสเญฺจตนาหารวเสน ปวตฺตมาเนหิ อรูปธมฺเมหิ รูปกายสฺส อุปตฺถมฺภิตภาวํ ทเสฺสติฯ เตเนว ‘‘อาหาราสา วิยา’’ติ อวตฺวา เจตนาคหณํ กโรติฯ

กุสลาทิภาเวน อตฺตนา สทิสสฺส ปโยเคน กรณียสฺส ปุนปฺปุนํ กรณํ ปวตฺตนํ **อาเสวนโฏฺฐ,** อตฺตสทิสสภาวตาปาทนํ วาสนํ วาฯ **คนฺถาทีสุ ปุริมาปุริมาภิโยโค วิยา**ติ ปุริมา ปุริมา อาเสวนา วิยาติ อธิปฺปาโยฯ

จิตฺตปฺปโยโค จิตฺตกิริยา, อายูหนนฺติ อโตฺถฯ ยถา หิ กายวจีปโยโค วิญฺญตฺติ, เอวํ จิตฺตปฺปโยโค เจตนาฯ สา ตาย อุปฺปนฺนกิริยตาวิสิเฎฺฐ สนฺตาเน เสสปจฺจยสมาคเม ปวตฺตมานานํ วิปากกฎตฺตารูปานมฺปิ เตเนว กิริยภาเวน อุปการิกา โหติฯ ตสฺส หิ กิริยภาวสฺส ปวตฺตตฺตา เตสํ ปวตฺติ, น อญฺญถาติฯ สหชาตานํ ปน เตน อุปการิกาติ กิํ วตฺตพฺพนฺติฯ

นิรุสฺสาหสนฺตภาเวนาติ เอเตน สอุสฺสาเหหิ วิปากธมฺมธเมฺมหิ กุสลากุสเลหิ สารมฺมณาทิภาเวน สทิสวิปากภาวํ ทเสฺสติฯ โส หิ วิปากานํ ปโยเคน อสาเธตพฺพตาย ปโยเคน อญฺญถา วา เสสปจฺจเยสุ สิเทฺธสุ กมฺมสฺส กฎตฺตาเยว สิทฺธิโต นิรุสฺสาโห สนฺตภาโว โหติ, น กิเลสวูปสมสนฺตภาโว, ตถาสนฺตสภาวโตเยว ภวงฺคาทโย ทุวิเญฺญยฺยาฯ ปญฺจทฺวาเรปิ หิ ชวนปฺปวตฺติยา รูปาทีนํ คหิตตา วิญฺญายติ, อภินิปาตสมฺปฎิจฺฉนสนฺตีรณมตฺตา ปน วิปากา ทุวิเญฺญยฺยาเยวฯ **นิรุสฺสาหสนฺตภาวายา**ติ นิรุสฺสาหสนฺตภาวตฺถายฯ เอเตน ตปฺปจฺจยวตํ อวิปากานมฺปิ วิปากานุกุลํ ปวตฺติํ ทเสฺสติฯ

สติปิ ชนกเตฺต อุปตฺถมฺภกตฺตํ อาหารานํ ปธานกิจฺจนฺติ อาห ‘‘**รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเตฺตนา**’’ติฯ อุปตฺถมฺภกตฺตญฺหิ สติปิ ชนกเตฺต อรูปีนํ อาหารานํ อาหารชรูปสมุฎฺฐาปกรูปาหารสฺส จ โหติ, อสติปิ จตุสมุฎฺฐานิกรูปูปตฺถมฺภกรูปาหารสฺส, อสติ ปน อุปตฺถมฺภกเตฺต อาหารานํ ชนกตฺตํ นตฺถีติ อุปตฺถมฺภกตฺตํ ปธานํฯ ชนยมาโนปิ หิ อาหาโร อวิเจฺฉทวเสน อุปตฺถมฺภยมาโนเยว ชเนตีติ อุปตฺถมฺภนภาโว อาหารภาโวติฯ

อธิปติยเฎฺฐนาติ เอตฺถ น อธิปติปจฺจยธมฺมานํ วิย ปวตฺตินิวารเก อภิภวิตฺวา ปวตฺตเนน ครุภาโว อธิปติยโฎฺฐ, อถ โข ทสฺสนาทิกิเจฺจสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ ชีวเน ชีวเนฺตหิ สุขิตาทิภาเว สุขิตาทีหิ อธิโมกฺขปคฺคหุปฎฺฐานาวิเกฺขปชานเนสุ อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ ปวตฺติยํ อาชานเน อญฺญาตาวีภาเว จ สทฺธาทิสหชาเตหีติ เอวํ ตํตํกิเจฺจสุ จกฺขาทิปจฺจเยหิ จกฺขาทีนํ อนุวตฺตนียตาฯ เตสุ เตสุ หิ กิเจฺจสุ จกฺขาทีนํ อิสฺสริยํ ตปฺปจฺจยานญฺจ ตทนุวตฺตเนน ตตฺถ ปวตฺตีติฯ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานํ ปน ยทิปิ ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนียตา อตฺถิ, สา ปน น ปจฺจยภาวโตฯ ยถา หิ ชีวิตาหารา เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ, เต เตสํ อนุปาลกอุปตฺถมฺภกา อตฺถิ, อวิคตปจฺจยภูตา จ โหนฺติ, น เอวํ อิตฺถิปุริสภาวา ลิงฺคาทีนํ เกนจิ ปกาเรน อุปการกา โหนฺติ, เกวลํ ปน ยถาสเกเหว ปจฺจเยหิ ปวตฺตมานานํ ลิงฺคาทีนํ ยถา อิตฺถาทิคฺคหณสฺส ปจฺจยภาโว โหติ, ตโต อเญฺญนากาเรน ตํสหิตสนฺตาเน อปฺปวตฺติโต ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนียตา อินฺทฺริยตา จ เตสํ วุจฺจติ, ตสฺมา น เตสํ อินฺทฺริยปจฺจยภาโว วุโตฺตฯ **จกฺขาทโย อรูปธมฺมานํเยวา**ติ เอตฺถ สุขทุกฺขินฺทฺริยานิปิ จกฺขาทิคฺคหเณน คหิตานีติ ทฎฺฐพฺพานิฯ

ลกฺขณารมฺมณูปนิชฺฌานภูตานํ วิตกฺกาทีนํ วิตกฺกนาทิวเสน อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา นิชฺฌานํ เปกฺขนํ, จินฺตนํ วา วิตกฺกาทีนํเยว สาธารโณ พฺยาปาโร **อุปนิชฺฌายนโฎฺฐฯ ฐเปตฺวา สุขทุกฺขเวทนาทฺวย**นฺติ สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยทฺวยํ ฐเปตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘**สพฺพานิปี**’’ติ

วตฺวา **“สตฺตฌานงฺคานี”**ติ วจเนน อฌานงฺคานํ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตานํ นิวตฺตนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ เอวํ ‘‘สตฺต ฌานงฺคานี’’ติ เอเตเนว สิเทฺธ ‘‘ฐเปตฺวา สุขทุกฺขเวทนาทฺวย’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ? เวทนาเภเทสุ ปญฺจสุ สุขทุกฺขทฺวยสฺส เอกเนฺตน อฌานงฺคตฺตทสฺสนตฺถํ ฌาน งฺคฏฺฐาเน นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ สติปิ วา ฌานงฺคโวหาเร เวทนาเภททฺวยสฺส เอกเนฺตน ฌาน ปจฺจยตฺตาภาวทสฺสนตฺถํฯ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตานํ ปน ยทิปิ ฌานปจฺจยตฺตาภาโว อตฺถิ, ฌานปจฺจยภาโว ปน น นตฺถีติ ‘‘สพฺพานิปิ สตฺต ฌานงฺคานี’’ติ เอตฺถ คหณํ กตํฯ ตตฺถ ‘‘สพฺพานิปี’’ติ วจนํ สพฺพกุสลาทิเภทสงฺคณฺหนตฺถํ, น ปน สพฺพจิตฺตุปฺปาทคตสงฺคณฺหนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยโต ตโต วาติ สมฺมา วา มิจฺฉา วาติ อโตฺถฯ **เอเต ปน เทฺวปิ ฌานมคฺคปจฺจยา อ เหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺตี**ติ อิทํ อเหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺติ, น สเหตุกจิเตฺตสูติ สเหตุกจิเตฺต สุ อลาภาภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, น อเหตุกจิเตฺตสุ ลาภาภาวทสฺสนตฺถนฺติฯ เอวํ อเตฺถ คยฺหมา เน อเหตุกจิเตฺตสุ กตฺถจิ กสฺสจิ ลาโภ น วาริโตติ เอตฺตกเมว วิญฺญาเยยฺย, น สวิตกฺกาเหตุก จิเตฺตสุ ฌานปจฺจยเสฺสว อลาภาภาวทสฺสนตฺถํ กตนฺติฯ อเหตุกจิเตฺตสุ วา ลาภาภาวทสฺสน เตฺถ ปน อิมสฺมิํ วจเน สวิตกฺกาเหตุกจิเตฺตสุ ฌานปจฺจยสฺส ลาภาภาโว อาปชฺชติ, ตสฺมา เยน อลาเภน ธมฺมสงฺคณิยํ มโนธาตุอาทีนํ สงฺคหสุญฺญตวาเรสุ ฌานํ น อุทฺธฏํ , ตํ อลาภํ สนฺธาย เอส ฌานปจฺจยสฺสปิ อเหตุกจิเตฺตสุ อลาโภ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ยถา หิ สเหตุเกสุ วิตกฺกาทีนํ สหชาเต สํกฑฺฒิตฺวา เอกตฺตคตภาวกรณํ อุปนิชฺฌายนพฺยาปาโร พลวา, น ตถา อเหตุกจิเตฺตสุ โหติฯ อิมสฺมิํ ปน ปกรเณ ทุพฺพลมฺปิ อุปนิชฺฌายนํ ยทิปิ กิญฺจิมตฺตมฺปิ อตฺถิ, เตน อุปการกตา โหตีติ สวิตกฺกาเหตุกจิเตฺตสุปิ ฌานปจฺจโย วุโตฺตว, ตสฺมา เย เอวํ ปฐนฺติ ‘‘น เอเต ปน เทฺวปิ ฌานมคฺคปจฺจยา ยถาสงฺขฺยํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณอเหตุกจิเตฺตสุ ลพฺภนฺ ตี’’ติ, เตสํ โส ปาโฐ สุนฺทรตโร, อิมสฺส ปกรณสฺสายํ อตฺถวณฺณนา, น ธมฺมสงฺคณิยาติฯ

สมํ ปกาเรหิ ยุตฺตตาย เอกีภาโวปคเมน วิย อุปการกตา **สมฺปยุตฺตปจฺจยตา**ฯ

ยุตฺตานมฺปิ สตํ วิปฺปยุตฺตภาเวน นานตฺตูปคเมน อุปการกตา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาฯ น หิ วตฺถุสหชาตปจฺฉาชาตวเสน อยุตฺตานํ รูปาทีนํ อารมฺมณาทิภาเวน อุปการกานํ วิปฺปยุตฺตานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา อตฺถีติฯ รูปานํ ปน รูเปหิ สติปิ อวินิโพฺภเค วิปฺปโยโคเยว นตฺถีติ น เตสํ **วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา**ฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จตูหิ สมฺปโยโค จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ (ธาตุ. ๓)ฯ

ปจฺจุปฺปนฺนลกฺขเณนาติ ปจฺจุปฺปนฺนสภาเวนฯ เตน ‘‘อตฺถิ เม ปาปกมฺมํ กต’’นฺติ (ปารา. ๓๘), ‘‘อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติ (ปุ. ป. มาติกา ๔.๒๔) จ เอวมา ทีสุ วุตฺตํ นิพฺพตฺตอุปลพฺภมานตาลกฺขณํ อตฺถิภาวํ นิวาเรติฯ สติปิ ชนกเตฺต อุปตฺ ถมฺภกปฺปธานา อตฺถิภาเวน อุปการกตาติ อาห **“อุปตฺถมฺภกเตฺตนา”**ติฯ อิทญฺจ อุปตฺ ถมฺภกตฺตํ วตฺถารมฺมณสหชาตาทีนํ สาธารณํ อตฺถิภาเวน อุปการกตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อารมฺมเณ ผุสนาทิวเสน วตฺตมานานํ ผสฺสาทีนํ อเนเกสํ สหภาโว นตฺถีติ เอกสฺมิํ ผสฺ สาทิสมุทาเย สติ ทุติโย น โหติ, อสติ ปน โหติ, เตน นตฺถิภาเวน อุปการกตา **นตฺถิปจฺจย ตา**ฯ สติปิ ปุริมตรจิตฺตานํ นตฺถิภาเว น ตานิ นตฺถิภาเวน อุปการกานิ, อนนฺตรเมว ปน อตฺต โน อตฺถิภาเวน ปวตฺติโอกาสํ อลภมานานํ นตฺถิภาเวน ปวตฺติโอกาสํ ททมานํ วิย อุปการกํ โหตีติ **“ปวตฺติโอกาสทาเนน อุปการกตา”**ติ อาหฯ

เอตฺถ จ อภาวมตฺเตน อุปการกตา โอกาสทานํ **นตฺถิปจฺจยตา,** สภาววิคเมน อปฺปวตฺตมานานํ สภาววิคเมน อุปการกตา **วิคตปจฺจยตา,** นตฺถิตา จ นิโรธานนฺตรสุญฺญตา, วิคตตา นิโรธปฺปตฺตตา, อยเมเตสํ วิเสโส, ตถา อตฺถิตาย สสภาวโต อุปการกตา **อตฺถิปจฺจยตา,** สภาววิคเมน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา อุปการกตา **อวิคตปจฺจยตา**ติ ปจฺจยภาววิเสโส ธมฺมาวิเสเสปิ เวทิตโพฺพฯ ธมฺมานญฺหิ สตฺติวิเสสํ สพฺพํ ยาถาวโต อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ตถาคเตน จตุวีสติปจฺจยวิเสสา วุตฺตาติ ภควติ สทฺธาย ‘‘เอวํวิเสสา เอเต ธมฺมา’’ติ สุตมยญาณํ อุปฺปาเทตฺวา จินฺตาภาวนามเยหิ ตทภิสมยาย โยโค กาตโพฺพฯ

จตูสุ ขเนฺธสุ เอกสฺสปิ อสงฺคหิตตฺตาภาวโต นามธเมฺมกเทสตา อนนฺตราทีนํ นตฺถีติ **‘‘นามธมฺมาววา’’**ติ วตฺวา น เกวลํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเว ภชนฺตานํ จตุนฺนํเยว ขนฺธานํ นามตา, อถ โข นิพฺพานญฺจ นามเมวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘นิพฺพานสฺส อสงฺคหิตตฺตา’’**ติอาทิมาหฯ **ปุเรชาตปจฺจโย รูเปกเทโส**ติ เอตฺถ เอกเทสวจเนน รูปรูปโต อญฺญํ วเชฺชติ, รูปรูปํ ปน กุสลตฺติเก อนาคตมฺปิ ปุเรชาตปจฺจยภาเวน อญฺญตฺถ อาคตเมวฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘อนิทสฺสนอปฺปฏิโฆ ธโมฺม อนิทสฺสนอปฺปฏิฆสฺส ธมฺมสฺส ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย – อารมฺมณปุเรชาตํ, วตฺถุปุเรชาตํฯ อารมฺมณปุเรชาตํ วตฺถุํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ อาโปธาตุํ กพฬีการํ อาหารํ อนิจฺจโต…เป…. โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๒๒.๓๙)ฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทโส

๑. เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑. **โย เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฏฺฐ, โส เอวํ เวทิตโพฺพ**ติ เอเตน เหตุสงฺขาตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส เหตุสมฺปยุตฺตกตํสมุฏฺฐานรูปสงฺขาตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจยภาโว เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฏฺฐติฯ โย ปน เหตุภาเวน ยถาวุโตฺต ปจฺจยธโมฺม ยถาวุตฺตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจโย โหติ, โส เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสติฯ อุภยถาปิ เหตุภาเวน อุปการกตา เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฏฺฐติ ทสฺสิตํ โหติฯ เอส นโย เสสปจฺจเยสุปิฯ อุปการกตา ปน ธมฺมสภาโว เอว, น ธมฺมโต อญฺญา อตฺถีติฯ ตถา ตถา อุปการกํ ตํ ตํ ธมฺมํ ทเสฺสโนฺตหิ ภควา ตํ ตํ อุปการกตํ ทเสฺสตีติฯ

เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานนฺติ เอตฺถ ปฐโม **เหตุ**-สโทฺท ปจฺจตฺตนิทฺทิโฏฺฐ ปจฺจยนิเทฺทโสฯ เตน เอตสฺส เหตุภาเวน อุปการกตา เหตุปจฺจยตาติ ทเสฺสติฯ ทุติโย ปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสนํฯ เตน น เยสํ เกสญฺจิ สมฺปยุตฺตกานํ เหตุปจฺจยภาเวน ปจฺจโย โหติ, อถ โข เหตุนา สมฺปยุตฺตานเมวาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ สมฺปยุตฺตสทฺทสฺส สาเปกฺขตฺตา ทุติเย เหตุสเทฺท อวิชฺชมาเนปิ อญฺญสฺส อเปกฺขิตพฺพสฺส อนิทฺทิฏฺฐตฺตา อตฺตนาว สมฺปยุตฺตกานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ อยมโตฺถ วิญฺญายตีติ? นายํ เอกโนฺตฯ เหตุสโทฺท หิ ปจฺจตฺตนิทฺทิโฏฺฐ ‘‘เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอเตฺถว พฺยาวโฏ ยทา คยฺหติ , ตทา สมฺปยุตฺตวิเสสนํ น โหตีติ สมฺปยุตฺตา อวิสิฏฺฐา เย เกจิ คหิตา ภเวยฺยุนฺติ เอวํ สมฺปยุตฺตสเทฺทน อตฺตนิ เอว พฺยาวเฏน เหตุสเทฺทน วิเสสเนน วินา เยสํ เกสญฺจิ สมฺปยุตฺตานํ คหณํ โหตีติ ตํ สนฺธาย **‘‘อถาปิ…เป…. อโตฺถ ภเวยฺยา’’**ติ อาหฯ นนุ ยถา ‘‘อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมาน’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๕), ‘‘อรูปิโน อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๖) จ วุเตฺต ทุติเยน อาหารคฺคหเณน อินฺทฺริยคฺคหเณน จ วินาปิ อาหารินฺทฺริยสมฺปยุตฺตกาว คยฺหนฺติ, เอวมิธาปิ สิยาติ?

น, อาหารินฺทฺริยาสมฺปยุตฺตสฺส อภาวโตฯ วเชฺชตพฺพาภาวโต หิ ตตฺถ ทุติยอาหารินฺทฺริยคฺคหเณ อสติปิ ตํสมฺปยุตฺตกาว คยฺหนฺตีติ ตํ น กตํ, อิธ ปน วเชฺชตพฺพํ อตฺถีติ วตฺตพฺพํ ทุติยํ เหตุคฺคหณนฺติฯ

เอวมฺปิ **เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน**นฺติ เอตฺถ เหตุสมฺปยุตฺตกานํ โส เอว สมฺปยุตฺตกเหตูติ วิเสสนสฺส อกตตฺตา โย โกจิ เหตุ ยสฺส กสฺสจิ เหตุสมฺปยุตฺตกสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ปจฺจตฺตนิทฺทิฏฺฐเสฺสว เหตุสฺส ปุน สมฺปยุตฺตวิเสสนภาเวน วุตฺตตฺตา, เอตทตฺถเมว จ วินาปิ ทุติเยน เหตุสเทฺทน เหตุสมฺปยุตฺตภาเว สิเทฺธปิ ตสฺส คหณํ กตํฯ อถ วา อสติ ทุติเย เหตุสเทฺท เหตุสมฺปยุตฺตกานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, น ปน เหตูนนฺติ เอวมฺปิ คหณํ สิยาติ ตนฺนิวารณตฺถํ โส วุโตฺต, เตน เหตุสมฺปยุตฺตภาวํ เย ลภนฺติ, เตสํ สเพฺพสํ เหตูนํ อเญฺญสมฺปิ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ ทสฺสิตํ โหติฯ ยสฺมา ปน เหตุฌานมคฺคา ปติฏฺฐามตฺตาทิภาเวน นิรเปกฺขา, น อาหารินฺทฺริยา วิย สาเปกฺขา เอว, ตสฺมา เอเตเสฺวว ทุติยํ เหตาทิคฺคหณํ กตํฯ อาหารินฺทฺริยา ปน อาหริตพฺพอิสิตพฺพาเปกฺขา เอว, ตสฺมา เต วินาปิ ทุติเยน อาหารินฺทฺริยคฺคหเณน อตฺตนา เอว อาหริตเพฺพ จ อิสิตเพฺพ จ อาหารินฺทฺริยภูเต อเญฺญ จ สมฺปยุตฺตเก ปริจฺฉินฺทนฺตีติ ตํ ตตฺถ น กตํ, อิธ จ ทุติเยน เหตุคฺคหเณน ปจฺจยุปฺปนฺนานํ เหตุนา ปจฺจยภูเตเนว สมฺปยุตฺตานํ เหตูนํ อเญฺญสญฺจ ปริจฺฉินฺนตฺตา ปุน วิเสสนกิจฺจํ นตฺถีติ **ปญฺหาวาเร** ''กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน''นฺติอาทีสุ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๐๑) ทุติยํ เหตุคฺคหณํ น กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิทฺทิสิตพฺพสฺส อปากฏตฺตาติ ตํ-สโทฺท ปุริมวจนาเปโกฺข วุตฺตเสฺสว นิเทฺทโส ''รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาน''นฺติอาทีสุ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒) ปุริมวจเนน นิทฺทิสิตเพฺพ ปากฏีภูเต เอว ปวตฺตติฯ เอตฺถ จ ปจฺจตฺตนิทฺทิโฏฺฐ เหตุสโทฺท ''เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอตฺถ พฺยาวโฏ สมฺปยุตฺตสเทฺทน วิย ตํ-สเทฺทนปิ อนเปกฺขนีโย อโญฺญ จ โกจิ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสโก วุโตฺต นตฺถิ, ตสฺมา ''ตํสมฺปยุตฺตกาน''นฺติ จ น วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

''เหตุสมฺปยุตฺตกาน''นฺติ อิมินา ปน ปจฺจยุปฺปนฺนวจเนน อสมเตฺตน ปจฺจยุปฺปนฺนวจนนฺตราเปเกฺขน ปุเพฺพ วุเตฺตน ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพํ ปากฏีกตํ, เตน **''ตํสมุฏฺฐานาน''**นฺติ เอตฺถ ตํคหณํ กตนฺติฯ กึ ปน ตสฺมึ เหตุสมฺปยุตฺตกสเทฺท ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพํ ปากฏีภูตนฺติ? เยหิ เหตูหิ สมฺปยุตฺตา ''เหตุสมฺปยุตฺตกา''ติ วุตฺตา, เต เหตู เจว สมฺปยุตฺตกวิเสสนภูตา ตพฺพิเสสิตา จ เหตุสมฺปยุตฺตกาฯ เตนาห **''เต เหตู เจวา''**ติอาทิฯ อญฺญถา ''เต เหตู เจวา''ติ เอตสฺส ปจฺจตฺตนิทฺทิเฏฺฐน เหตุสเทฺทน สมฺพเนฺธ สติ ยถา อิธ เตเนว ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพา ปากฏา, เอวํ ปุเพฺพปิ ภวิตุํ อรหนฺตีติ ''นิทฺทิสิตพฺพสฺส อปากฏตฺตา 'ตํสมฺปยุตฺตกาน'นฺติ น วุตฺต''นฺติ อิทํ น ยุเชฺชยฺยาติฯ ทุวิธมฺปิ วา เหตุคฺคหณํ อปเนตฺวา ตํสทฺทวจนียตํ โจเทติ ปริหรติ จฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ จ เหตุสมุฏฺฐานานนฺติ ยุตฺตํฯ เหตู หิ ปจฺจยาติฯ

จิตฺตชรูปํ อชนยมานาปีติ **ปิ**-สเทฺทน ชนยมานาปิฯ ยทิ ''จิตฺตสมุฏฺฐานาน''นฺติ วจเนน ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปสฺส อคฺคหณโต ตํ น วุตฺตํ, สหชาตปจฺจยวิภเงฺค จิตฺตเจตสิกานํ ตสฺส กฏตฺตารูปสฺส ปจฺจยภาโว น วุโตฺต ภเวยฺยฯ ยทิ จ ตตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ ปจฺจยภาเวน ตํสมานลกฺขณานํ กฏตฺตารูปานมฺปิ ปจฺจยภาโว นิทสฺสิโต, เอวมิธาปิ ภวิตพฺพํฯ ''จิตฺตสมุฏฺฐานาน''นฺติ ปน อวตฺวา ''ตํสมุฏฺฐานาน''นฺติ วจนํ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ สพฺพจิตฺตเจตสิกสมุฏฺฐานตาทสฺสนตฺถํฯ เอวํปกาเรน หิ ตํสมุฏฺฐานวจเนน ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตํ สมุฏฺฐานวจนํ วิเส

สิตํ โหติฯ นนุ ‘‘จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานาน’’นฺติ วจเนน จิตฺตสมุฏฺฐานานํ จิตฺตเจตสิกสมุฏฺฐานตา วุตฺตาติ? น วุตฺตาฯ จิตฺตเจตสิกานํ ปจฺจยภาโว เอว หิ ตตฺถ วุตฺโตติฯ

จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตายาติ เอเตเนว เหตุอาทิปฏิพทฺธตญฺจ ทเสฺสติฯ ‘‘ยญฺจ, ภิกฺขเว, เจเตติ, ยญฺจ ปกเปฺปติ, ยญฺจ อนุเสติ, อารมฺมณเมตํ โหติ, วิญฺญาณสฺส ฐิติยา อารมฺมเณ สติ ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส โหติ, ตสฺมิํ ปติฏฺฐิเต วิญฺญาเณ วิรุเฬฺห นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๓๙) อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต ปฏิสนฺธินามรูปสฺส วิญฺญาณปจฺจยตา วุตฺตาติ อาห **‘‘ตสฺมิํ ปติฏฺฐิเต’’**ติอาทิฯ

ปุริมตรสิทฺธาย ปถวิยา พีชปติฏฺฐานํ วิย ปุริมตรสิเทฺธ กเมฺม ตนฺนิพฺพตฺตเสฺสว วิญฺญาณพีชสฺส ปติฏฺฐานํ กมฺมสฺส กฏตฺตา อุปฺปตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห – **‘‘กมฺมํ เขตฺตํ, วิญฺญาณํ พีช’’**นฺติฯ กสฺส ปน ตํ เขตฺตํ พีชญฺจาติ? นามรูปงฺกุรสฺสฯ

อยญฺจ ปนโตฺถติ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมชรูปานํ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตาฯ **โอกาสวเสเนวา**ติ นามรูโปกาสวเสเนวฯ โส หิ ตสฺส อตฺถสฺส โอกาโสติฯ **วตฺถุรูปมตฺตมฺปี**ติ วทโนฺต วตฺถุรูปสฺส อุปตฺถมฺภกานํ เสสรูปานมฺปิ ตทุปตฺถมฺภกภาเวเนว อรูปธมฺมานํ ปจฺจยภาวํ ทเสฺสติ, สหภวนมตฺตํ วาฯ ตตฺถ กายภาวาทิกลาปานํ กตฺถจิ อภาวโต กตฺถจิ อภาวาภาวโต ‘‘วตฺถุรูปมตฺตมฺปิ วินา’’ติ อาหฯ **สสฺสามิเก**ติ เอตเสฺสว วิเสสนตฺถํ **‘‘สราชเก’’**ติ วุตฺตํฯ

ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปาทีนํ ปจฺจยภาวปฏิพาหนโตติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เตสํ ปจฺจยภาวปฺปสโงฺคเยว นตฺถิ ‘‘เหตู สหชาตาน’’นฺติ (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๑) วจนโตฯ น หิ เยสํ เหตู สหชาตปจฺจโย น โหนฺติ, ตานิ เหตุสหชาตานิ นาม โหนฺติฯ ยทิ สิยุํ, ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น เหตุปจฺจยา’’ติอาทิ จ ลเพฺภยฺย, น ปน ลพฺภติ, ตสฺมา น ตานิ เหตุสหชาตานีติ? สจฺจเมตํ, โย ปน เหตูหิ สมานกาลุปฺปตฺติมตฺตํ คเหตฺวา เหตุสหชาตภาวํ มเญฺญยฺย, ตสฺสายํ ปสโงฺค อตฺถีติ อิทํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ภควา ปน วจนานํ ลหุครุภาวํ น คเณติ, โพธเนยฺยานํ ปน อชฺฌาสยานุรูปโต ธมฺมสภาวํ อวิโลเมโนฺต ตถา ตถา เทสนํ นิยาเมตีติ น กตฺถจิ อกฺขรานํ พหุตา วา อปฺปตา วา โจเทตพฺพาติฯ

เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒. **อุปฺปชฺชนกฺขเณเยวา**ติ เอเตน วตฺตมานกฺขเณกเทเสน สพฺพํ วตฺตมานกฺขณํ คยฺหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ อุปฺปชฺชนกฺขเณเยว จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ รูปาทีนิ อารมฺมณปจฺจโย, อถ โข สพฺพสฺมิํ วตฺตมานกฺขเณติฯ เตน อาลมฺพิยมานานมฺปิ รูปาทีนํ จกฺขุวิญฺญาณาทิวตฺตมานตาย ปุเร ปจฺฉา จ วิชฺชมานานํ อารมฺมณปจฺจยตฺตาภาวํ ทเสฺสติ, โก ปน วาโท อนาลมฺพิยมานานํฯ **น เอกโต โหนฺตี**ติ นีลาทีนิ สพฺพรูปานิ สห น โหนฺติ, ตถา สทฺทาทโยปีติ อโตฺถฯ ‘‘ยํ ย’’นฺติ หิ วจนํ รูปาทีนิ ภินฺทตีติฯ ตตฺถ ปุริเมนเตฺถน ‘‘อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วจเนน อารมฺมณปจฺจยภาวลกฺขณทีปนตฺถํ **‘‘ยํ ยํ ธมฺม’’**นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน ‘‘ยํ ย’’นฺติ วจเนน รูปาทิเภททีปนตฺถนฺติฯ **‘‘ยํ ยํ วา ปนารพฺภา’’**ติ เอตสฺส วณฺณนายํ ทสฺสิตสพฺพารมฺมณาทิวเสน วา อิธาปิ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

เอวํ วุตฺตนฺติ ยถา นทีปพฺพตานํ สนฺทนํ ฐานญฺจ ปวตฺตํ อวิรตํ อวิจฺฉินฺนนฺติ สนฺทนฺติ ติฏฺฐนฺตีติ วตฺตมานวจนํ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘เย เย ธมฺมา’’ติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ สพฺพสงฺคห สมุทายวเสน คหิตตฺตา เตสํ อุปฺปชฺชนํ ปวตฺตนํ อวิรตนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ วตฺตมานวจนํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อิเม ปน น เหตาทิปจฺจยา สเพฺพปิ อตีตานาคตานํ โหนฺติฯ น หิ อตีโต จ อนาคโต จ อตฺถิ, ยเสฺสเต ปจฺจยา สิยุํฯ เอวญฺจ กตฺวา อตีตตฺติเก อตีตานาคตานํ น โกจิ ปจฺจโย วุโตฺต, ตสฺมา อิธาปิ ‘‘อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วจเนน เยสํ รูปาทโย อารมฺมณธมฺมา อารมฺมณปจฺจยา โหนฺติ, เต ปจฺจุปฺปนฺนาว ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เตสุ หิ ทสฺสิเตสุ อตีตานาคเตสุ ตํตํปจฺจยา อเหสุํ ภวิสฺสนฺติ จาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติ, น ปน ตํตํปจฺจยวนฺตตาฯ ปจฺจยวโนฺต หิ ปจฺจุปฺปนฺนาเยวาติฯ

เอตฺถ จ **‘‘ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภา’’**ติ เอกวจนนิเทฺทสํ กตฺวา ปุน **‘‘เต เต ธมฺมา’’**ติ พหุวจนนิเทฺทโส ‘‘ยํ ย’’นฺติ วุตฺตสฺส อารมฺมณธมฺมสฺส อเนกภาโวปิ อตฺถีติ ทสฺสนโตฺถฯ จตฺตาโร หิ ขนฺธา สเหว อารมฺมณปจฺจยา โหนฺติ, เต สเพฺพปิ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานมฺปิ เตสุ เอเกกํ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานํ น น โหติ, ตสฺมา เวทนาทีสุ ผสฺสาทีสุ จ เอเกกสฺสปิ อารมฺมณปจฺจยภาว ทสฺสนตฺถํ **‘‘ยํ ย’’**นฺติ วุตฺตํ, สเพฺพสํ เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานํ อารมฺมณปจฺจยภาวทสฺสนตฺถํ **‘‘เต เต’’**ติฯ ตตฺถ โย จ รูปาทิโก เอเกโกว ยํยํ-สเทฺทน วุโตฺต, เย จ อเนเก ผสฺสาทโย เอเกกวเสน ยํยํ-สเทฺทน วุตฺตา, เต สเพฺพ คเหตฺวา ‘‘เต เต’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา ยสฺมิํ กาเล อารพฺภ อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมิํ กาเล นีลาทีสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ จ เอเกกเมว อารพฺภ อุปฺปชฺชนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘ยํ ย’’**นฺติ วุตฺตํ, เต ปน อาลมฺพิยมานา รูปารมฺมณธมฺมา จ อเนเก, ตถา สทฺทาทิอารมฺมณธมฺมา จาติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘เต เต’’**ติฯ

นิพฺพานารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส อปริยาปนฺนโต กุสลวิปากสฺส กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหตีติ อิทํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ขนฺธปฏิพทฺธานุสฺสรณกาเล นิพฺพานมฺปิ รูปาวจรกุสลกิริยานํ อารมฺมณํ โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ เอวํ สติ ยถา ‘‘อปฺปมาณา ขนฺธา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๑๒.๕๘) วุตฺตํ, เอวํ ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ จ วตฺตพฺพํ สิยา, น จ ตํ วุตฺตํฯ น หิ นิพฺพานํ ปุเพฺพ นิวุฏฺฐํ อสงฺขตตฺตา, น จ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปุเพฺพ นิวุเฏฺฐสุ อปฺปมาณกฺขเนฺธสุ ญาเตสุ นิพฺพานชานเน น เตน ปโยชนํ อตฺถิฯ ยถา หิ เจโตปริยญาณํ จิตฺตํ วิภาเวนฺตเมว จิตฺตารมฺมณชานนสฺส กามาวจรสฺส ปจฺจโย โหติ, เอวมิทมฺปิ อปฺปมาณกฺขเนฺธ วิภาเวนฺตเมว ตทารมฺมณชานนสฺส กามาวจรสฺส ปจฺจโย โหตีติฯ ทิฏฺฐนิพฺพาโนเยว จ ปุเพฺพ นิวุเฏฺฐ อปฺปมาณกฺขเนฺธ อนุสฺสรติ, เตน ยถาทิฏฺฐเมว นิพฺพานํ เตสํ ขนฺธานํ อารมฺมณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, น ปน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ตทารมฺมณวิภาวนํ กาตพฺพํฯ วิภูตเมว หิ ตํ ตสฺสาติฯ เอวํ อนาคตํสญาเณปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, ตสฺมา นิพฺพานํ น กสฺสจิ รูปาวจรสฺส อารมฺมณนฺติ ‘‘จตุนฺนํ ราสีน’’นฺติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ

อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๓. **ธุร**นฺติ ธุรคฺคาหํฯ **เชฏฺฐก**นฺติ เสฏฺฐํฯ **ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาน**นฺติ เอตฺถ ปุริมฉนฺทสฺส สมานรูเปน ตทนนฺตรํ นิทฺทิเฏฺฐน ตํสมฺพเนฺธน ฉนฺทสเทฺทเนว ปจฺจยภูตสฺส ฉนฺทสฺส สมฺปยุตฺตกวิเสสนภาโว ทสฺสิโต โหตีติ ‘‘ฉนฺทาธิปติ สมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ

ครุการจิตฺตีการวเสน วาติ กุสลาพฺยากตานํ ปวตฺตึ ทเสฺสติฯ อลทฺธํ **ลทฺธพฺพํ,** ลทฺธํ **อวิชหิตพฺพํ**ฯ เยน วา วินา น ภวิตพฺพํ, ตํ **ลทฺธพฺพํ,** ตเสฺสวโตฺถ **อวิชหิตพฺพนฺ**ติฯ **อนวญฺญาต**นฺติ อวญฺญาตมฺปิ อโทสทสฺสิตาย อสฺสาทเนน อนวญฺญาตํ กตฺวาฯ

มิจฺฉตฺตนิยตา อปฺปนาสทิสา มหาพลา วินา อธิปตินา นุปฺปชฺชนฺตีติ **"เอกเนฺตเนวา"**ติ อาหฯ กมฺมกิเลสาวรณภูตา จ เต สคฺคาวรณา จ มคฺคาวรณา จ ปจฺจกฺขสคฺคานํ กามาวจรเทวานมฺปิ อุปฺปชฺชิตุํ น อรหนฺติ, โก ปน วาโท รูปารูปีนนฺติฯ

กามาวจราทิเภทโต ปน ติวิโธ กิริยารมฺมณาธิปติ โลภสหคตากุสลเสฺสว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหตีติ อิทํ ปรสนฺตานคตานํ สารมฺมณธมฺมานํ "อชฺฌตฺตารมฺมโณ ธโมฺม พหิทฺธารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ เอตสฺส อภาวโต "พหิทฺธารมฺมโณ ธโมฺม พหิทฺธารมฺมณสฺสา"ติ เอตฺถ จ อารมฺมณาธิปติโน อนุทฺธฏตฺตา อธิปติปจฺจยตา นตฺถีติ วิญฺญายมาเนปิ "พหิทฺธา ขเนฺธ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทตี"ติอาทิวจนํ (ปฏฺฐา. ๒.๒๐.๓๑) นิสฺสาย อรหโต กิริยธมฺมา ปุถุชฺชนาทีหิ ครุํ กตฺวา อสฺสาทิยนฺตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ "สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ขนฺธา"ติอาทีสุ (ปฏฺฐา. ๒.๒๒.๓๐) วิย ขนฺธสโทฺท รูเป เอว ภวิตุํ อรหตีติ วิจาริตเมตํฯ ปุถุชฺชนาทิกาเล วา อนาคเต กิริยธเมฺม ครุํ กตฺวา อสฺสาทนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ "เนววิปากนวิปากธมฺมธเมฺม ขเนฺธ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทตี"ติอาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๑.๓.๙๖) กิริยธมฺมา ราคทิฏฺฐีนํ อธิปติปจฺจโย โหเนฺตว, เต จ "อตีตารมฺมเณ อนาคเต ขเนฺธ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทตี"ติอาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๒.๑๙.๒๓) อนาคตา เตภูมกาปิ อธิปติปจฺจโย โหนฺตีติฯ อาวชฺชนกิริยสพฺภาวโต ปน อิทมฺปิ วิจาเรตพฺพํฯ

อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๔. ยถา โอกาสทานวิเสสภาเวน นตฺถิวิคตา วุตฺตา, น เอวํ อนนฺตรสมนนฺตรา, เอเต ปน จิตฺตนิยามเหตุวิเสสภาเวน วุตฺตา, ตสฺมา ตํ จิตฺตนิยามเหตุวิเสสภาวํ ทเสฺสโนฺต **"จกฺขุวิญฺญาณธาตู"**ติอาทินา ธาตุวเสน กุสลาทิวเสน จ นิเทฺทสมาหฯ ตตฺถ "มโนวิญฺญาณธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุยา"ติ วุเตฺต ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวิเสโส น วิญฺญายตีติ "ปุริมา ปุริมา ปจฺฉิมาย ปจฺฉิมายา"ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ตถา จ สติ ธาตุวิเสเสน จิตฺตวิเสเส ทสฺสนํ ยํ กาตุํ อารโทฺธ, ตํ โวจฺฉิเชฺชยฺยฯ "มโนวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุยา"ติ อิทมฺปิ น สกฺกา วตฺตุํ นิยามาภาวโต, "มโนธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา"ติ จ ตเถว น สกฺกาฯ น หิ มโนธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยาเยว อนนฺตรปจฺจโยติ นิยาโม อตฺถิ, ตสฺมา ปากฏา ปญฺจวิญฺญาณธาตุโย อาทึ กตฺวา ยาว ธาตุวิเสสนิยาโม อตฺถิ, ตาว นิทสฺสเนน นยํ ทเสฺสตฺวา ปุน นิรวเสสทสฺสนตฺถํ **"ปุริมา ปุริมา กุสลา"**ติอาทิมาหฯ **สทิสกุสลาน**นฺติ เวทนาย วา เหตูหิ วา สทิสกุสลานํ อนุรูปกุสลานนฺติ วา อโตฺถฯ เตน ภูมิภินฺนานมฺปิ ปจฺจยภาโว วุโตฺต โหติฯ **ภวงฺค**คฺคหเณน กุสลากุสลมูลเกสุ จุติปิ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ, อพฺยากตมูลเก ตทารมฺมณมฺปิฯ

กามาวจรกิริยาวชฺชนสฺสาติ กามาวจรกิริยาย อาวชฺชนสฺสาติ อาวชฺชนคฺคหเณน กามาวจรกิริยํ วิเสเสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามาวจรวิปาโก กามาวจรกิริยราสิสฺส จ อนนฺตรปจฺจโย โหติ, โหโนฺต จ อาวชฺชนเสฺสวาติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ อาวชฺชนคฺคหเณเนว เจตฺถ โวฏฺฐพฺพนมฺปิ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๖. ‘‘อญฺญมญฺญสฺสาติ อโญฺญ อญฺญสฺสา’’ติ โปราณปาโฐฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอตฺถ วุตฺตสฺส ‘‘อญฺญมญฺญ’’นฺติ อิมสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพ , น อวุตฺตสฺส ‘‘อญฺญมญฺญสฺสา’’ติ อิมสฺส, น จ สมานตฺถสฺสปิ สทฺทนฺตรสฺส อเตฺถ วุเตฺต สทฺทนฺตรสฺส อโตฺถ วุโตฺต โหติ, ตสฺมา **‘‘อญฺญมญฺญนฺติ อโญฺญ อญฺญสฺสา’’**ติ ปฐนฺติฯ โอกฺกนฺตีติ ปญฺจโวการปฏิสนฺธิเยว วุจฺจติ, น อิตราติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **‘‘ปญฺจโวการภเว ปฏิสนฺธิกฺขเณ’’**ติฯ **รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมาน**นฺติ อิทํ ยทิปิ ปุเพฺพ ‘‘โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูป’’นฺติ วุตฺตํ, ตถาปิ น เตน ขณนฺตเร ปจฺจยภาโว รูปีนํ นิวาริโตติ ตนฺนิวารณตฺถํ วุตฺตํฯ **กญฺจิ กาเล**ติ เกจิ กิสฺมิญฺจิ กาเลติ วา อโตฺถฯ เตน รูปิโน ธมฺมา เกจิ วตฺถุภูตา กิสฺมิญฺจิ ปฏิสนฺธิกาเลติ รูปนฺตรานํ วตฺถุสฺส จ กาลนฺตเร อรูปีนํ สหชาตปจฺจยํ ปุเพฺพ อนิวาริตํ นิวาเรติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘กญฺจิ กาล’’นฺติ วา ‘‘กิสฺมิญฺจิ กาเล’’ติ วา วตฺตเพฺพ วิภตฺติวิปลฺลาโส กโตฯ เตน หิ ‘‘กญฺจี’’ติ อุปโยเคกวจนํ **‘‘รูปิโน ธมฺมา’’**ติ เอเตน สห สมฺพเนฺธน ปจฺจตฺตพหุวจนสฺส อาเทโส, **‘‘กาเล’’**ติ อิมินา สมฺพเนฺธน ภุเมฺมกวจนสฺสาติ วิญฺญายติฯ ปุริเมน จ **‘‘เอโก ขโนฺธ วตฺถุ จ ติณฺณนฺนํ ขนฺธาน’’**นฺติอาทินา นามสหิตเสฺสว วตฺถุสฺส ‘‘นามสฺส ปจฺจโย’’ติ วตฺตพฺพเตฺต อาปเนฺน เอเตน เกวลเสฺสว ตถา วตฺตพฺพตํ ทเสฺสติฯ

ตโย น อญฺญมญฺญวเสนาติ ลพฺภมาเนปิ กตฺถจิ อญฺญมญฺญสหชาตปจฺจยภาเว วจเนน อสงฺคหิตตฺตา ตสฺส เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **จตุสมุฏฺฐานิกสฺส รูปสฺส** เอกเทสภูเต **กมฺมสมุฏฺฐานรูเป** สมุทาเยกเทสวเสน สามิวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, นิทฺธารเณ วาฯ

สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๘. นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทเส ‘‘รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กิสฺมิญฺจิ กาเล’’ติ อิทํ น ลพฺภติฯ ยํ ปเนตฺถ ลพฺภติ ‘‘รูปิโน ธมฺมา เกจี’’ติ, ตตฺถ เต เอว ธเมฺม ทเสฺสตุํ **‘‘จกฺขายตน’’**นฺติ อาทิ วุตฺตนฺติฯ **‘‘วตฺถุรูปํ ปญฺจโวการภเว’’**ติ วุตฺตตฺตา **‘‘ฐเปตฺวา อารุปฺปวิปาก’’**นฺติ อิทํ น วตฺตพฺพนฺติ เจ? น, ‘‘เตภูมกวิปากสฺสา’’ติ วุเตฺต ปญฺจโวการภเว อนุปฺปชฺชนกํ ฐเปตพฺพํ อชานนฺตสฺส ตสฺส ปกาเสตพฺพตฺตาฯ

นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๙. **เต ตโยปิ ราสโย**ติ อุปนิสฺสเย ตโย อเนกสงฺคาหกตาย ราสโยติ วทติฯ เอตสฺมิํ ปน อุปนิสฺสยนิเทฺทเส เย ปุริมา เยสํ ปจฺฉิมานํ อนนฺตรูปนิสฺสยา โหนฺติ, เต เตสํ สเพฺพสํ เอกเนฺตเนว โหนฺติ, น เกสญฺจิ กทาจิ, ตสฺมา เยสุ ปเทสุ อนนฺตรูปนิสฺสโย สงฺคหิโต, เตสุ ‘‘เกสญฺจี’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ น วุตฺตํฯ เย ปน ปุริมา เยสํ ปจฺฉิมานํ อารมฺมณปกตูปนิสฺสยา โหนฺติ, เต เตสํ น สเพฺพสํ เอกเนฺตน โหนฺติ, เยสํ อุปฺปตฺติปฏิพาหิกา ปจฺจยา พลวเนฺต โหนฺติ, เตสํ น โหนฺติ, อิตเรสํ โหนฺติฯ ตสฺมา เยสุ ปเทสุ อนนฺตรูปนิสฺสโย น ลพฺภติ, เตสุ ‘‘เกสญฺ

จี’’ติ วุตฺตํฯ สิทฺธานํ ปจฺจยธมฺมานํ เยหิ ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ อกุสลาทีหิ ภวิตพฺพํ, เตสํ เกสญฺจีติ อยเมฺตฺถ อโตฺถ, น ปน อวิเสเสน อกุสลาทีสุ เกสญฺจีติฯ

ปุริมา ปุริมา กุสลา...เป.... อพฺยากตานํ ธมฺมานนฺติ เยสํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ภ วิตพฺพํ, เตสํ อพฺยากตานํ ปจฺฉิมานนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ รูปาพฺยากตํ อุปนิสฺสยํ ลภตีติฯ กถํ? อารมฺมณานนฺตรูปนิสฺสเย ตาว น ลภติ อนารมฺมณตฺตา ปุพฺพาปรนิยเมน อปฺปวตฺติโต จ, ปก ตูปนิสฺสยญฺจ น ลภติ อเจตเนน รูปสนฺตาเนน ปกตสฺส อภาวโตฯ ยถา หิ อรูปสนฺตาเนน สทฺธาทโย นิปฺผาทิตา อุตุโภชนาทโย จ อุปเสวิตา, น เอวํ รูปสนฺตาเนนฯ ยสฺมิญฺจ อุตุพีชา ทิเก กมฺมาทิเก จ สติ รูปํ ปวตฺตติ, น ตํ เตน ปกตํ โหติฯ สเจตนเสฺสว หิ อุปฺปาทนุปตฺถมฺภนุ ปโยคาทิวเสน เจตนํ ปกปฺปนํ ปกรณํ, รูปญฺจ อเจตนนฺติฯ ยถา จ นิรีหเกสุ ปจฺจยายเตฺตสุ ธ เมฺมสุ เกสญฺจิ สารมฺมณสภาวตา โหติ, เกสญฺจิ น, เอวํ สปฺปกรณสภาวตา นิปฺปกรณสภาว ตา จ ทฎฺฐพฺพาฯ อุตุพีชาทโย ปน องฺกุราทีนํ เตสุ อสเนฺตสุ อภาวโต เอว ปจฺจยา, น ปน อุ ปนิสฺสยาทิภาวโตติฯ ปุริมปุริมานํเยว ปเนตฺถ อุปนิสฺสยปจฺจยภาโว พาหุลฺลวเสน ปากฎว เสน จ วุโตฺตฯ ‘‘อนาคเต ขเนฺธ ปตฺถยมาโน ทานํ เทตี’’ติอาทิวจนโต (ปฎฺฐา. ๒.๑๘.๘) ปน อนาคตาปิ อุปนิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, เต ปุริเมหิ อารมฺมณปกตูปนิสฺสเยหิ ตํสมานลกฺขณตาย อิธ สงฺคยฺหนฺตีติ ทฎฺฐพฺพาฯ

ปุคฺคโลปิ เสนาสนมฺปีติ **ปุคฺคลเสนาสน**คฺคหณวเสน อุปนิสฺสยภาวํ ภชเนฺต ธเมฺม ท เสฺสติ, **ปิ**-สเทฺทน จีวรารญฺญรุกฺขปพฺพตาทิคฺคหณวเสน อุปนิสฺสยภาวํ ภชเนฺต สเพฺพ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทีสุ หิ ‘‘เสนาสนํ กายิกสฺส สุขสฺสา’’ติอาทิวจเนน เสนาสนคฺคหเณน อุปนิสฺสยภาวํ ภชนฺตาว ธมฺ มา อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ อิมมตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ปุคฺคลาทีสุปิ อยํ นโย ทสฺสิโต โหตีติฯ ปจฺจุปฺปนฺนาปิ อารมฺมณปกตูปนิสฺสยา ปจฺจุปฺปนฺนตาย เสนาสนสมานลกฺขณตฺตา เอเตฺถว สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วกฺขติ หิ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ อุตุํ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย ฌานํ อุปฺปาเท ตี’’ติอาทินา เสนาสนสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ วิย ปจฺจุปฺปนฺนานํ อุตุอาทีนํ ปกตูปนิสฺสยภาวํ, ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ จกฺขุํ...เป.... วตฺถุํ ปจฺจุปฺปเนฺน ขเนฺธ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทตี’’ติอาทินา (ปฎฺฐา. ๒.๑๘.๔) จกฺขาทีนํ อารมฺมณูปนิสฺสยภาวญฺจาติฯ ปจฺจุปฺปนฺนานมฺปิ จ ตาทิสานํ ปุเพฺพ ปก ตตฺตา ปกตูปนิสฺสยตา ทฎฺฐพฺพาฯ

กสิณารมฺมณาทีนิ อารมฺมณเมว โหนฺติ, น อุปนิสฺสโยติ อิมินา อธิปฺปาเยน **‘‘เอกจฺจา ยา’’**ติ อาหฯ

อรูปาวจรกุสลมฺปิ ยสฺมึ กสิณาทิมฺหิ ฌานํ อนุปฺปาทิตํ, ตสฺมึ อนุปฺปนฺนฌานุปฺปาทเน สพฺพสฺส จ อุปฺปนฺนฌานสฺส สมาปชฺชเน อิทฺธิวิธาทีนํ อภิญฺญานญฺจ อุปนิสฺสโยติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘เตภูมกกุสโล จตุภูมกสฺสปิ กุสลสฺสา’’**ติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อรูปาวจรํ สทฺธํ อุ ปนิสฺสาย รูปาวจรํ ฌานํ วิปสฺสนํ มคฺคํ อภิญฺญํ สมาปตฺตึ อุปฺปาเทตี’’ติ (ปฎฺฐา. ๔.๑๓.๒๘๕)ฯ กามาวจรกุสลํ รูปาวจรารูปาวจรวิปากานมฺปิ ตทุปฺปาทกกุสลานํ อุปนิสฺสย ภาววเสน , ปฎิสนฺธินิยามกสฺส จุติโต ปุริมชวนสฺส จ วเสน อุปนิสฺสโย, รูปาวจรกุสลํ อรูปาว จรวิปากสฺส, อรูปาวจรกุสลญฺจ รูปาวจรวิปากสฺส ตทุปฺปาทกกุสลูปนิสฺสยภาเวนาติ เอวํ ปเจฺ จกํ เตภูมกกุสลานํ จตุภูมกวิปากสฺส เตภูมกกิริยสฺส จ ยถาโยคํ ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ ปาฬิยมฺปิ หิ ปกตูปนิสฺสโย นยทสฺสนมเตฺตเนว ปญฺหาวาเรสุ วิสฺสชฺชิโตติฯ

อิมินา ปน นเยนาติ โลกุตฺตรนิพฺพตฺตนํ อุปนิสฺสาย สิเนหุปฺปาทนเลเสนาติ อโตฺถฯ โลกุตฺตรา ปน ธมฺมา อกุสลานํ น เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโย โหนฺตีติ น อิทํ สารโต ทฏฺฐพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ กามาวจราทิติเหตุกภวงฺคํ กายิกสุขาทิ จ รูปาวจราทิกุสลานํ อุปนิสฺสโย, อรูปาวจรวิปาโก รูปาวจรกุสลสฺส ตํ ปเตฺถตฺวา ตนฺนิพฺพตฺตกกุสลุปฺปาทนตฺถํ อุปฺปาทิยมานสฺส, รูปาวจรกิริยสฺส จ ปุเพฺพ นิวุฏฺฐาทีสุ อรูปาวจรวิปากชานนตฺถํ ฌานาภิญฺญาโย อุปฺปาเทนฺตสฺส อรหโต, จตุภูมกวิปากานํ ปน ตทุปฺปาทกกุสลูปนิสฺสยภาววเสน โส โส วิปาโก อุปนิสฺสโยฯ เตนาห **“ตถา เตภูมกวิปาโก”**ติฯ ยทิปิ อรหตฺตผลตฺตํ ฌานวิปสฺสนา อุปฺปาเทติ อนาคามี, น ปน เตน ตํ กทาจิ ทิฏฺฐปุพฺพํ ปุถุชฺชนาทีหิ โสตาปตฺติผลาทีนิ วิย, ตสฺมา ตานิ วิย เตสํ ฌานาทีนํ อิมสฺส จ อคฺคผลํ น ฌานาทีนํ อุปนิสฺสโยฯ อุปลทฺธปุพฺพสทิสเมว หิ อนาคตมฺปิ อุปนิสฺสโยติฯ เตนาห **“อุปริฏฺฐิมํ กุสลสฺสปี”**ติฯ

กิริยอตฺถปฏิสมฺภิทาทิมฺปิ ปเตฺถตฺวา ทานาทิกุสลํ กโรนฺตสฺส เตภูมกกิริยาปิ จตุภูมกสฺสปิ กุสลสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ โยนิโสมนสิกาเร วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตํ อุปนิสฺสาย ราคาทิอุปฺปาทเน อกุสลสฺส, กุสลากุสลูปนิสฺสยภาวมุเขน จตุภูมกวิปากสฺสฯ เอวํ กิริยสฺสปิ โยเชตพฺพํฯ เตนาห **“กิริยสงฺขาโตปิ ปกตูปนิสฺสโย จตุภูมกานํ กุสลาทิขนฺธานํ โหติเยวา”**ติฯ เนววิปากนวิปากธมฺมธเมฺมสุ ปน อุตุโภชนเสนาสนานเมว ติณฺณํ ราสีนํ ปกตูปนิสฺสยภาวทสฺสนํ นยทสฺสนเมวาติฯ **อิมสฺมึ ปฏฺฐานมหาปกรเณ อาคตนเยนา**ติ อิทํ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น อุปนิสฺสยปจฺจยา, กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๙๑) เอวมาทิกํ อุปนิสฺสยปฏิเกฺขปํ, อนุโลเม จ อนาคมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สุตฺตนฺติกปริยาเยนา**ติ ‘‘วิญฺญาณูปนิสํ นามรูปํ, นามรูปนิสํ สฬายตน’’นฺติ อาทิเกน (สํ. นิ. ๒.๒๓),

> ‘‘ยถาปิ ปพฺพโต เสโล, อรญฺญสฺมึ พฺรหาวเน;
> ตํ รุกฺขา อุปนิสฺสาย, วฑฺฒเนฺต เต วนปฺปตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๙)ฯ –

อาทิเกน จฯ

อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๐. นยทสฺสนวเสน ยานิ วินา อารมฺมณปุเรชาเตน น วตฺตนฺติ, เตสํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อารมฺมณปุเรชาตทสฺสเนน มโนทฺวาเรปิ ยํ ยทารมฺมณปุเรชาเตน วตฺตติ, ตสฺส ตทาลมฺพิตํ สพฺพมฺปิ รูปรูปํ อารมฺมณปุเรชาตนฺติ ทสฺสิตเมว โหติ, สรูเปน ปน อทสฺสิตตฺตา **“สาวเสสวเสน เทสนา กตา”**ติ อาหฯ จิตฺตวเสน กายํ ปริณามยโต อิทฺธิวิธาภิญฺญาย จ อฏฺฐารสสุ ยํกิญฺจิ อารมฺมณปุเรชาตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตทารมฺมณภาวิโนติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิภาวิโน วตฺถุปุเรชาตาภาเวน อิตรสฺสปิ อภาวา อคฺคหณํฯ ภวงฺคภาวิโน ปน คหณํ กาตพฺพํ น วา กาตพฺพํ ปฏิสนฺธิยา วิย อปริพฺยตฺตสฺส อารมฺมณสฺส อารมฺมณมตฺตภาวโต, ‘‘มโนธาตูนญฺจา’’ติ เอตฺถ สนฺตีรณภาวิโน มโนวิญฺญาณธาตุยาปิฯ

ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๑. **ตเสฺสวา**ติ อิทํ กามาวจรรูปาวจรวิปากานํ นิรวเสสทสฺสิตปุเรชาตทสฺสนวเสน วุตฺตํ, รูปาวจรวิปาโก ปน อาหารสมุฏฺฐานสฺส น โหตีติฯ

ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๒. **ปคุณตรพลวตรภาววิสิฏฺฐ**นฺติ เอเตน วิปากาพฺยากตโต วิเสเสติฯ

อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓. เจตนาสมฺปยุตฺตกมฺมํ อภิชฺฌาทิ กมฺมปจฺจโย น โหตีติ **“เจตนากมฺมเมวา”**ติ อาหฯ สติปิ หิ วิปากธมฺมธมฺมเตฺต น เจตนาวชฺชา เอวํสภาวาติฯ **อตฺตโน ผลํ อุปฺปาเทตุํ สมเตฺถนา**ติ กมฺมสฺส สมตฺถตา ตสฺส กมฺมปจฺจยภาโว วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ปญฺจโวกาเรเยว, น อญฺญตฺถาติ เอเตน กามาวจรเจตนา เอกโวกาเร รูปมฺปิ น ชเนตีติ ทเสฺสติฯ

กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๔. วิปากปจฺจยนิเทฺทเส เยสํ เอกเนฺตน วิปาโก วิปากปจฺจโย โหติ, เตสํ วเสน นยทสฺสนํ กตํฯ น หิ อารุเปฺป ภูมิทฺวยวิปาโก รูปสฺส ปจฺจโย โหติฯ

วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๕. **กพฬึ กริตฺวา อโชฺฌหริโตวา**ติ อสิตปีตาทิวตฺถูหิ สห อโชฺฌหริโตวาติ วุตฺตํ โหติฯ ปาตพฺพสายิตพฺพานิปิ หิ สภาววเสน กพฬาเยว โหนฺตีติฯ

เสสติสนฺตติสมุฏฺฐานสฺส อนุปาลโกว หุตฺวาติ เอตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส อาหารปจฺจยภาโว วิจาเรตฺวา คเหตโพฺพฯ น หิ จิตฺตสมุฏฺฐาโน กพฬีกาโร อาหาโร โนจิตฺตสมุฏฺฐาโน ตทุภยญฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานกายสฺส อาหารปจฺจโย วุโตฺต, ติวิโธปิ ปน โส โนจิตฺตสมุฏฺฐานกายสฺส วุโตฺตติฯ

อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๖. **อรูปชีวิตินฺทฺริยมฺปิ สงฺคหิต**นฺติ มิสฺสกตฺตา ชีวิตินฺทฺริยํ น สเพฺพน สพฺพํ วชฺชิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อวินิพฺภุตฺตธมฺมานนฺติ เอตฺถ อยํ อธิปฺปาโย – รูปารูปานํ อญฺญมญฺญํ อวินิพฺภุตฺตโวหาโร นตฺถีติ อรูปานํ อินฺทฺริยปจฺจยภูตานิ ปจฺจยนฺตราเปกฺขานิ จกฺขาทีนิ อตฺตโน วิชฺชมานกฺขเณ อวินิพฺภุตฺตธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจยตํ อผรนฺตานิปิ อินฺทฺริยปจฺจยา สิยุํฯ โย ปน นิรเปกฺโข อินฺทฺริยปจฺจโย อวินิพฺภุตฺตธมฺมานํ โหติ, โส อตฺตโน วิชฺชมานกฺขเณ เตสํ อินฺทฺริยปจฺจยตํ อผรโนฺต นาม นตฺถิฯ ยทิ จ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยานิ อินฺทฺริยปจฺจโย ลิงฺคาทีนํ สิยุํ, อวินิพฺภุตฺตานํ เตสมฺปิ สิยุํฯ น หิ รูปํ รูปสฺส, อรูปํ วา อรูปสฺส วินิพฺภุตฺตสฺส อินฺทฺริยปจฺจโย อตฺถีติฯ สติ เจวํ อิตฺถิปุริสินฺทฺริเยหิ อวินิพฺภุตฺตตฺตา กลลาทิกาเล จ ลิงฺคาทีนิ สิยุํ, เยสํ ตานิ อินฺทฺริยปจฺจยตํ ผเรยฺยุํ, น จ ผรนฺติฯ ตสฺมา น เตหิ ตานิ อวินิพฺภุตฺตกานิ, อวินิพฺภุตฺตตฺตา ภาวโต จ เตสํ อินฺทฺริยปจฺจยตํ น ผรนฺติฯ อเญฺญสํ ปน เยหิ ตานิ สหชาตานิ, เตสํ อพีชภาวโตเยว น ผรนฺติ, ตสฺมา อาปนฺนวินิพฺภุตฺตภาวานํ เตสํ ลิงฺคาทีนํ อวินิพฺภุตฺตานํ อเญฺญสญฺจ สมานกลาปธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจยตาย อผรณโต ตานิ อินฺทฺริยปจฺจโย น โหนฺตีติฯ เยสํ พีชภูตานิ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานิ, เตสํ ลิงฺคาทีนํ อปรมตฺถภาวโตติ เกจิ, เต ปน กลลาทิกาเลปิ ลิงฺคาทีนํ ตทนุรูปานํ อตฺถิตํ อิจฺฉนฺติฯ

ชาติภูมิวเสน วุเตฺตสุ เภเทสุ กุสลชาติยํ รูปาวจรกุสลเมว อารุเปฺป ฐเปตพฺพนฺติ **“ฐเปตฺวา ปน รูปาวจรกุสลํ อวเสสา กุสลากุสลา”**ติ วุตฺตํฯ ปฐมโลกุตฺตรํ ปน โทมนสฺสยุตฺตญฺจ วิสุํ เอกา ชาติ ภูมิ วา น โหตีติ อารุเปฺป อลพฺภมานมฺปิ น ฐปิตํฯ เหตุอาทีสุปิ ‘‘ตถา อปริยาปนฺนกุสลเหตุ, ตถา อกุสลเหตู’’ติอาทีสุ (ปฎฺฐา. อฎฺฐ. ๑.๑) เอส นโย โยเชตโพฺพฯ

ฐิติกฺขเณติ อิทํ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส สหชาตปจฺจยตฺตาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อุปฺปาทกฺขเณปิ ปน ตสฺส อินฺทฺริยปจฺจยตา น สกฺกา นิวาเรตุํฯ วกฺขติ หิ ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ…เป.… อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ปฎิจฺจ…เป.… อินฺทฺริยปจฺจยํ กมฺมปจฺจยสทิส’’นฺติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๖๖)ฯ น หิ อสญฺญสตฺตานํ อินฺทฺริยปจฺจยา อุปฺปชฺชมานสฺส รูปสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยโต อโญฺญ อินฺทฺริยปจฺจโย อตฺถิ, ปญฺจโวกาเร ปวเตฺต จ กฎตฺตารูปสฺสฯ ปฎิจฺจวาราทโย จ ฉ อุปฺปาทกฺขณเมว คเหตฺวา ปวตฺตา, เอวญฺจ กตฺวา ปจฺฉาชาตปจฺจโย เอเตสุ อนุโลมโต น ติฎฺฐตีติฯ

อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๗. ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๗. **วิตกฺกวิจารปีติโสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสงฺขาตานี**ติ เอตฺถ ยทิปิ โสมนสฺสโทมนสฺสสงฺขาตานิ ฌานงฺคานิ นตฺถิ, สุขทุกฺขสงฺขาตานิ ปน โสมนสฺสโทมนสฺสภูตาเนว ฌานงฺคานิ, น กายิกสุขทุกฺขภูตานีติ อิมสฺส ทสฺสนตฺถํ โสมนสฺสโทมนสฺสคฺคหณํ กตํฯ นนุ จ ‘‘ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวเชฺชสู’’ติ วจเนเนว กายิกสุขทุกฺขานิ วชฺชิตานีติ สุขทุกฺขคฺคหณเมว กตฺตพฺพนฺติ? น, ฌานงฺคสุขทุกฺขานํ ฌานงฺคภาววิเสสนโตฯ ‘‘ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวเชฺชสุ สุขทุกฺขุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสงฺขาตานี’’ติ หิ วุเตฺต ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาหิ สทฺธิํ กายิกสุขทุกฺขานิปิ วชฺชิตานีติ เอตฺตกเมว วิญฺญายติ, น ปน ยานิ สุขทุกฺขานิ ฌานงฺคานิ โหนฺติ, เตสํ ฌานงฺคภูโต สุขภาโว ทุกฺขภาโว จ วิเสสิโต, ตสฺมา โสมนสฺสโทมนสฺสภาววิสิโฎฺฐเยว สุขทุกฺขภาโว สุขทุกฺขานํ ฌานงฺคภาโวติ ทสฺสนตฺถํ โสม

นสฺสโทมนสฺสคฺคหณํ กโรติฯ เตน ‘‘ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชสู’’ติ วจเนน วชฺชิยมานานมฺปิ สุขทุกฺขานํ โสมนสฺสโทมนสฺสภาววาภาวโต ฌานงฺคภาวาภาโวติ ทสฺสิตํ โหติฯ ยถาวชฺชิตา ปน สุขทุโกฺขเปเกฺขกคฺคตา กสฺมา วชฺชิตาติ? ยตฺถ ฌานงฺคานิ อุทฺธรียนฺติ จิตฺตุปฺปาทก เณฺฑ, ตตฺถ จ ฌานงฺคนฺติ อนุทฺธฏตฺตาฯ กสฺมา ปน น อุทฺธฏาติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปญฺจนฺนํ ปน วิญฺญาณกายาน’’**นฺติอาทิมาหฯ

อภินิปาตมตฺตตฺตาติ เอเตน อาวชฺชนสมฺปฏิจฺฉนมตฺตายปิ จินฺตนาปวตฺติยา อภาวํ ท เสฺสติฯ **‘‘เตสุ วิชฺชมานานิปิ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานี’’**ติ โปราณปาโฐฯ ตตฺถ อุเปกฺขาสุขทุ เกฺขเหว ตํสมานลกฺขณาย จิเตฺตกคฺคตายปิ ยถาวุเตฺตเนว การเณน อนุทฺธฏภาโว ทสฺสิโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ ปุเพฺพ ปน สตฺต องฺคานิ ทเสฺสเนฺตน จตฺตาริ องฺคานิ วชฺชิตานีติ เตสํ วชฺชเน กา รณํ ทเสฺสเนฺตน น สมานลกฺขเณน เลเสน ทเสฺสตพฺพํฯ อฎฺฐกถา เหสาติฯ ยทิ จ เลเสน ท เสฺสตพฺพํ, ยถาวุเตฺตสุปิ ตีสุ เอกเมว วตฺตพฺพํ สิยา, ติณฺณํ ปน วจเนน ตโต อญฺญสฺส ฌานงฺ คนฺติ อุทฺธฏภาโว อาปชฺชติ, ยถาวุตฺตการณโต อเญฺญน การเณน อนุทฺธฏภาโว วา, ตสฺมา ตํโทสปริหรณตฺถํ ‘‘อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสุขทุกฺขานี’’ติ ปฐนฺติฯ เย ปน ‘‘ฌานงฺคภูเตหิ โสมนสฺสาทีหิ สุขทุเกฺขน อวิภูตภาเวน ปากฏตาย อินฺทฺริยกิจฺจยุตฺตตาย จ สมานานํ สุขา ทีนํ ฌานงฺคนฺติ อนุทฺธฏภาเว การณํ วตฺตพฺพํ, น จิเตฺตกคฺคตายาติ สา เอตฺถ น คหิตา’’ติ ว ทนฺติ, เตสํ ตํ รุจิมตฺตํฯ ยทิ ฌานงฺคสมานานํ ฌานงฺคนฺติ อนุทฺธฏภาเว การณํ วตฺตพฺพํ, จิเตฺ ตกคฺคตา เจตฺถ ฌานงฺคภูตาย วิจิกิจฺฉายุตฺตมโนธาตุอาทีสุ จิเตฺตกคฺคตาย สมานาติ ตสฺสา อนุทฺธฏภาเว การณํ วตฺตพฺพเมวาติฯ เสสาเหตุเกสุปิ ฌานงฺคํ อุทฺธฏเมว อุทฺธรณฏฺฐาเน จิตฺ ตุปฺปาทกเณฺฑติ อธิปฺปาโยฯ

ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๘. มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๘. ปญฺญา วิตโกฺก สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา วีริยํ สติ สมาธิ มิจฺฉาทิฎฺฐิ มิจฺ ฉาวาจากมฺมนฺตาชีวาติ อิมานิ ทฺวาทสงฺคานีติ เอตฺถ ทฺวิธมฺปิ สงฺกปฺปํ วีริยํ สมาธิญฺจ วิ ตกฺกวีริยสมาธิวจเนหิ สงฺคณฺหิตฺวา ‘‘อยเมว โข, อาวุโส, อฎฺฐงฺคิโก มิจฺฉามโคฺค อพฺรหฺม จริยํฯ เสยฺยถิทํ – มิจฺฉาทิฎฺฐิ…เป.… มิจฺฉาสมาธี’’ติอาทีหิ (สํ. นิ. ๕.๑๘) สุตฺตวจเนหิ มิจฺ ฉาวาจากมฺมนฺตาชีเวสุปิ มคฺคงฺคโวหารสิทฺธิโต เตหิ สห ทฺวาทสงฺคานิ อิธ ลพฺภมานานิ จ อลพฺภมานานิ จ มคฺคงฺควจนสามเญฺญน สงฺคณฺหิตฺวา วุตฺตานิฯ เอวญฺหิ สุตฺตนฺตโวหาโรปิ ทสฺสิโต โหติ, เอวํ ปน ทเสฺสเนฺตน ‘‘มคฺคปจฺจยนิเทฺทเส มคฺคงฺคานี’’ติ เอวํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส ปาฐคตสฺส มคฺคงฺคสทฺทสฺส อตฺถภาเวน อิมานิ ทฺวาทสงฺคานิ น ทเสฺสตพฺพานิฯ น หิ ปาฬิยํ มคฺคงฺคสทฺทสฺส มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีโวติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เตหิ สมฺมาวาจาทีหิ ปฏิปกฺขา เจตนาธมฺมา ตปฺปฏิปกฺขภาวโตเยว ‘‘มิจฺฉามคฺคงฺคานี’’ติ สุเตฺต วุตฺตานิ, น ปน มคฺคปจฺจย ภาเวนฯ มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจยภูตานิ จ อิธ ปาฬิยํ ‘‘มคฺคงฺคานี’’ติ วุตฺตานิ, น จ อญฺญํ อุทฺ ธริตฺวา อญฺญสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ปริยายนิปฺปริยายมคฺคงฺคทสฺสนตฺถํ ปน อิจฺฉเนฺตน ปาฬิคตมคฺคงฺคสทฺทปติรูปโก อโญฺญ มคฺคงฺคสโทฺท อุภยปทโตฺถ อุทฺธริตโพฺพ ยถา ‘‘อธิ กรณํ นาม จตฺตาริ อธิกรณานี’’ติ (ปารา. ๓๘๖, ๔๐๕)ฯ อิธ ปน ‘‘มคฺคปจฺจยนิเทฺทเส มคฺคงฺ คานี’’ติ ปาฬิคโตเยว มคฺคงฺคสโทฺท อุทฺธโฎ, น จ อตฺถุทฺธรณวเสน ทเสฺสตฺวา อธิเปฺปตตฺถ นิยมนํ กตํ, ตสฺมา ปาฬิยํ มคฺคงฺคสทฺทสฺส มิจฺฉาวาจาทีนํ อตฺถภาโว มา โหตูติ ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิ สงฺกปฺปวาจากมฺมนฺตาชีววายามสติสมาธิมิจฺฉาทิฎฺฐิสงฺกปฺปวายามสมาธโยติ อิมานิ ทฺวาท

สงฺคานี’’ติ ปฐนฺติฯ นนุ เอวํ ‘‘อเหตุกจิตฺตุปฺปาทวชฺชสู’’ติ น วตฺตพฺพํฯ น หิ เตสุ สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ยถาวุตฺตา สนฺติ, เย วชฺชตพฺพา สิยุนฺติ? น, อุปฺปตฺติฏฺฐานนิยมนตฺถตฺตาฯ อเหตุกจิตฺตุปฺปาทวชฺชเสฺวว เอตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, นาเหตุกจิตฺตุปฺปาเทสุฯ ตตฺถุปฺปนฺนานิ ทฺวาทสงฺคานีติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ

มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐. **สมฺปโยคาสงฺกาย อภาวโต**ติ เอเตน สมฺปโยคาสงฺกาวตฺถุภูโต อุปการกภาโว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาติ ทเสฺสติฯ

วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๑. อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๑. กุสลาทิวเสน ปญฺจวิโธ อตฺถิปจฺจโย วุโตฺต, น นิพฺพานํฯ โย หิ อตฺถิภาวาภาเวน อนุปการโก อตฺถิภาวํ ลภิตฺวา อุปการโก โหติ, โส อตฺถิปจฺจโย โหติฯ นิพฺพานญฺจ นิพฺพานารมฺมณานํ น อตฺตโน อตฺถิภาวาภาเวน อนุปการกํ หุตฺวา อตฺถิภาวลาเภน อุปการกํ โหติฯ อุปฺปาทาทิยุตฺตานํ วา นตฺถิภาโวปการกตาวิรุโทฺธ อุปการกภาโว อตฺถิปจฺจยตาติ น นิพฺพานํ อตฺถิปจฺจโยฯ

สติ จ เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ, เตหิ เอกโต ปุเรตรํ ปจฺฉา จ อุปฺปนฺนเตฺต สหชาตาทิปจฺจยตฺตาภาวโต อาห ‘‘**อาหาโร อินฺทฺริยญฺจ สหชาตาทิเภทํ น ลภตี**’’ติฯ ตทภาโว จ เอเตสํ ธมฺมสภาววเสน ทฏฺฐโพฺพฯ

อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๒-๒๓-๒๔. นตฺถิวิคตอวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๒-๒๓. **ปจฺจยลกฺขณเมว เหตฺถ นาน**นฺติ เอเตน นตฺถิวิคตปจฺจเยสุ อตฺถิอวิคตปจฺจเยสุ จ **พฺยญฺชนมเตฺตเยว นานตฺตํ, น อเตฺถ**ติ อิทํ โย ปจฺจโยติ อโตฺถ, ตสฺมิํ นานตฺตํ นตฺถิ, พฺยญฺชนสงฺคหิเต ปจฺจยลกฺขณมเตฺตเยว นานตฺตนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ

นตฺถิวิคตอวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสปกิณฺณกวินิจฺฉยกถาวณฺณนา

‘‘**โลภโทสโมหา วิปากปจฺจยาปิ น โหนฺติ, เสสานํ สตฺตรสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยา โหนฺตี**’’ติอาทิมฺปาโฐฯ เอตฺถ จ โลภโทสโมหานํ ปเจฺจกํ สตฺตรสหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยภาโว วุโตฺต, สเพฺพ เหตู สห อคฺคเหตฺวา เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวทสฺสนตฺถํ อโมหาทีนํ วิสุํ คหิตตฺตาติ โทสสฺสปิ สตฺตรสหิ ปจฺจยภาโว อาปชฺชติ, ตถา จ สติ โทสสฺสปิ ครุกรณํ

ปาฬิยํ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ‘‘อกุสโล ปน อารมฺมณาธิปติ นาม โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโท วุจฺจตี’’ติ (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๔) เอตฺถาปิ โลภโทสสหคตจิตฺตุปฺปาทาติ วตฺตพฺพํ สิยา, น ปน วุตฺตํ, ตสฺมา โทสสฺส อธิปติปจฺจยตาปิ นิวาเรตพฺพาฯ น จ **‘‘เสสาน’’**นฺติ วจเนน อธิปติปจฺจโย นิวาริโต, อถ โข สงฺคหิโต ปุเรชาตาทีหิ ยถาวุตฺเตหิ เสสตฺตาติ ตนฺนิวารณตฺถํ โทสํ โลภโมเหหิ สห อคฺคเหตฺวา วิสุญฺจ อคฺคเหตฺวา ‘‘โทโส อธิปติปจฺจโยปิ น โหติ, เสสานํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจโย โหตี’’ติ ปฐนฺติฯ **อิมินา นเยนา**ติ เอเตน โผฏฺฐพฺพายตนสฺส สหชาตาทิปจฺจยภาวํ, สพฺพธมฺมานํ ยถาโยคํ เหตาทิปจฺจยภาวญฺจ ทเสฺสติฯ น หิ เอตํ เอกปจฺจยสฺส อเนกปจฺจยภาวทสฺสนนฺติ รูปาทีนํ ปกตูปนิสฺสยภาโว จ เอเตน ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

จตุนฺนํ ขนฺธานํ เภทา จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทโยติ เภทํ อนามสิตฺวา เต เอว คเหตฺวา อาห **‘‘จตูสุ ขนฺเธสู’’**ติฯ **มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวา เตหิ เจว กมฺมาหารปจฺจเยหิ จาติ เอกูนวีสติธา**ติ อิทเมวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ มิจฺฉาวาจาทโย มิจฺฉาทิฏฺฐิ วิย มคฺคปจฺจยา โหนฺติ เจตนาย มคฺคปจฺจยตฺตาภาวโตฯ ยทิ จ ภเวยฺย, ปญฺหาวาเร ‘‘กมฺมปจฺจยา มเคฺคตีณี’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, ตสฺมา มิจฺฉาวาจาทีนํ มคฺคปจฺจยภาโว น วตฺตพฺโพฯ ปฏฺฐานสํวณฺณนา เหสาฯ เสสปจฺจยภาโว จ เจตนาย อเนกปจฺจยภาววจเนน วุตฺโตเยวาติ น อิทํ ปฐิตพฺพนฺติ น ปฐนฺติฯ **‘‘อหิริกํ…เป…. มิทฺธํ อุทฺธจฺจํ วิจิกิจฺฉา’’**ติอาทิมฺปาโฐ, วิจิกิจฺฉา ปน อธิปติปจฺจโย น โหตีติ ตํ ตตฺถ อปฐิตฺวา **‘‘วิจิกิจฺฉาอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ตโต อธิปติปจฺจยํ อปเนตฺวา’’**ติ เอวเมตฺถ ปฐนฺติฯ

‘‘จตฺตาริ มหาภูตานิ อารมฺมณ…เป…. ปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ทสธา ปจฺจยา โหนฺติ, ปุน ตถา หทยวตฺถู’’ติ ปุริมปาโฐ, มหาภูตานิ ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจยา น โหนฺตีติ ‘‘ปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน นวธา ปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยํ ปกฺขิปิตฺวา ทสธา วตฺถุ’’นฺติ ปฐนฺติฯ **เอตฺตกเมเวตฺถ อปุพฺพ**นฺติ เอตสฺมิํ ปุเรชาตปจฺจเย สหชาตนิสฺสเยหิ อปุพฺพํ รูปสทฺทคนฺธรสายตนมตฺตเมวาติ อโตฺถ, อารมฺมณานิ ปเนตานิ อารมฺมณปจฺจยธมฺมานํ อเนกปจฺจยภาเว วุตฺตานีติ สพฺพาติกฺกนฺตปจฺจยาเปกฺขา เอเตสํ อปุพฺพตา นตฺถีติฯ **อินฺทฺริยาทีสุ อปุพฺพํ นตฺถี**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺสปิ อรูปชีวิตินฺทฺริยโต อปุพฺพสฺส ปจฺจยภาวสฺส อภาวํ มญฺญมาเนน อปุพฺพตา น วุตฺตาฯ ตสฺส ปน ปุเรชาตปจฺจยภาวโต อปุพฺพตาฯ กพฬีการาหารสฺส จ ปุเรชาเตน สทฺธิํ สตฺตธา ปจฺจยภาโว โยเชตโพฺพฯ

อากาโรติ มูลาทิอากาโรฯ **อโตฺถ**ติ เตนากาเรน อุปการกตาฯ **‘‘เยนาการเนา’’**ติ เอตสฺส วา อตฺถวจนํ **‘‘เยนเตฺถนา’’**ติฯ **วิปากเหตูสฺเยว ลพฺภตี**ติ เอตฺถ อโมหวิปากเหตุสฺส อธิปติปจฺจยภาโว จ โลกุตฺตรวิปาเกเยว ลพฺภตีติฯ เอวํ สพฺพตฺถ ลพฺภมานาลพฺภมานํ สลฺลเกฺขตพฺพํฯ วิปฺปยุตฺตํ อปฐิตฺวา **‘‘ฉหากาเรหี’’**ติ ปุริมปาโฐ, ตํ ปน ปฐิตฺวา **‘‘สตฺตหากาเรหี’’**ติ ปฐนฺติฯ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉโท เหตฺถ วุจฺจติ, น จ ยํ อารมฺมณํ นิสฺสโย โหติ, ตํ วิปฺปยุตฺตํ น โหตีติฯ

อนนฺตรสมนนฺตเรสุ ยํ กมฺมปจฺจโย โหติ, ตํ น อาเสวนปจฺจโยฯ ยญฺจ อาเสวนปจฺจโย โหติ, น ตํ กมฺมปจฺจโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘ปกตูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยวา’’**ติ วุตฺตํ , กมฺมปจฺจโยปิ ปน โส โหติ, ตสฺมา ‘‘กมฺมปจฺจโย จา’’ติ ปฐนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – ปกตูปนิสฺสโย เยภุเยฺยน ปกตูปนิสฺสโยว โหติ, โกจิ ปเนตฺถ กมฺมปจฺจโย จ โหตีติฯ **‘‘อารมฺมณปุเรชาเต ปเนตฺถ อินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตปจฺจยตา น ลพฺภตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อารมฺมณปุเรชาต**นฺติ ยทิ กญฺจิ อารมฺมณภูตํ ปุเรชาตํ วุตฺตํ, อารมฺมณภูตสฺส วตฺถุสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา ลพฺภตีติ สา น

ลพฺภตีติ น วตฺตพฺพาฯ อถ ปน วตฺถุปุเรชาตโต อญฺญํ วตฺถุภาวรหิตารมฺมณเมว ‘‘อารมฺมณปุเรชาต’’นฺติ วุตฺตํ, ตสฺส นิสฺสยปจฺจยตา น ลพฺภตีติ ‘‘นิสฺสยินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตปจฺจยตา น ลพฺภตี’’ติ วตฺตพฺพํฯ **อิโต อุตฺตริปี**ติ ปุเรชาตโต ปรโตปีติ อโตฺถ, อิโต วา อินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตโต นิสฺสยินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตโต วา อุตฺตริ อารมฺมณาธิปติอาทิ จ ลพฺภมานาลพฺภมานํ เวทิตพฺพนฺติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ กมฺมาทีสุ ปน ลพฺภมานาลพฺภมานํ น วกฺขตีติ ปุริโมเยเวตฺถ อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ

“**กพฬีการโร อาหาโร อาหารปจฺจโยวา**”ติ ปุริมปาโฐ, อตฺถิอวิคตปจฺจโยปิ ปน โส โหติ, เตน “**กพฬีกาโร อาหาโร อาหารปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว อตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ทฺวีหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉตี**”ติ ปฐนฺติฯ

“**ยถานุรูปํ ฌานปจฺจเย วุตฺตานํ ทสนฺนํ เหตุอธิปตีนญฺจาติ อิเมสํ วเสนา**”ติ ปุริมปาโฐ, “**ยถานุรูปํ ฌานปจฺจเย วุตฺตานํ มคฺควชฺชานํ นวนฺนํ เหตุอธิปติฌานานญฺจาติ อิเมสํ วเสนา**”ติ ปจฺฉิมปาโฐ, เตสุ วิจาเรตฺวา ยุโตฺต คเหตโพฺพฯ

สมนนฺตรนิรุทฺธตาย อารมฺมณภาเวน จ สทิโส ปจฺจยภาโว ปจฺจยสภาคตา, วิรุทฺธปจฺจยตา ปจฺจยวิสภาคตาฯ “**อิมินา อุปาเยนา**”ติ วจนโต เหตุอาทีนํ สหชาตานํ สหชาตภาเวน สภาคตา, สหชาตาสหชาตานํ เหตุอารมฺมณาทีนํ อญฺญมญฺญวิสภาคตาติ เอวมาทินา อุปาเยน สภาคตา วิสภาคตา โยเชตพฺพาฯ

ชนกาเยว, น อชนกาติ ชนกภาวปฺปธานาเยว หุตฺวา ปจฺจยา โหนฺติ, น อุปตฺถมฺภกภาวปฺปธานาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เยสํ เหตุอาทโย ปจฺจยา โหนฺติ, เต เตหิ วินา เนว อุปฺปชฺชนฺติ, น จ ปวตฺตนฺตีติ เตสํ อุภยปฺปธานตา วุตฺตาฯ น หิ เต อนนฺตราทโย วิย ชนเนเนว ปวตฺตึ กโรนฺตีติฯ

สเพฺพสํ ฐานํ การณภาโว สพฺพฎฺฐานํ, ตํ เอเตสํ อตฺถีติ **สพฺพฎฺฐานิกา**ฯ อุปนิสฺสยํ ภินฺทเนฺตน ตโยปิ อุปนิสฺสยา วตฺตพฺพา, อภินฺทิตฺวา วา อุปนิสฺสยคฺคหณเมว กาตพฺพํฯ ตตฺถ ภินฺทนํ ปกตูปนิสฺสยสฺส รูปานํ ปจฺจยตฺตาภาวทสฺสนตฺถํ, อารมฺมณานนฺตรูปนิสฺสยานํ ปน ปุเพฺพ อารมฺมณาธิปติอนนฺตรคฺคหเณหิ คหิตตฺตา เตสุ เอกเทเสน อนนฺตรูปนิสฺสเยน อิตรมฺปิ ทเสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปุเรชาตปจฺฉาชาตาปิ อสพฺพฎฺฐานิกา อรูปรูปานเญฺญว ยถากฺกเมน ปจฺจยภาวโต**ติ เอตฺถ ปุเรชาตปจฺจโย อนนฺตราทีสุ เอว วตฺตโพฺพ ตํสมานคติกตฺตา, น จ ยุคฬภาโว ปจฺฉาชาเตน สห กถเน การณํ อสพฺพฎฺฐานิกทสฺสนมตฺตสฺส อธิเปฺปตตฺตาติ ตํ ตตฺถ ปฐิตฺวา ‘‘ปจฺฉาชาโตปิ อสพฺพฎฺฐานิโก รูปานํเยว ปจฺจยภาวโต’’ติ ปฐนฺติฯ

ปจฺจยนิเทฺทสปกิณฺณกวินิจฺฉยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฺจฺฉาวาโร

๑. ปจฺจยานุโลมวณฺณนา

เอเกกํ ติกทุกนฺติ เอเกกํ ติกํ ทุกญฺจาติ อโตฺถ, น ติกทุกนฺติฯ

ปจฺจยา เจวาติ เย กุสลาทิธเมฺม ปฎิจฺจาติ วุตฺตา, เต ปฎิจฺจตฺถํ ผรนฺตา กุสลาทิปจฺจยา เจวาติ อโตฺถฯ เตเนวาห “**เต จ โข สหชาตาวา**”ติฯ เยหิ ปน เหตาทิปจฺจเยหิ อุปฺปตฺติ วุตฺ

ตา, เต สหชาตาปิ โหนฺติ อสหชาตาปีติฯ เอตฺถ ปฏิจฺจสหชาตวาเรหิ สมานเตฺถหิ ปฏิจฺจสหชาตาภิธาเนหิ สมานตฺถํ โพเธเนฺตน ภควตา ปจฺฉิมวาเรน ปุริมวาโร, ปุริมวาเรน จ ปจฺฉิมวาโร จ โพธิโตติ เวทิตพฺพํฯ เอส นโย ปจฺจยนิสฺสยวาเรสุ สํสฏฺฐสมฺปยุตฺตวาเรสุ จ, เอวญฺจ นิรุตฺติโกสลฺลํ ชนิตํ โหตีติฯ

‘‘เต เต ปน ปเญฺห อุทฺธริตฺวา ปุน กุสโล เหตุ เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมาน’’นฺติ ลิขิตํฯ ‘‘กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๐๑) ปญฺหาวารปาโฐติ ปมาทเลขา เอสาติ ปาฬิยํ อาคตปาฐเมว ปฐนฺติฯ ปุริมวาเรสุ สหชาตนิสฺสยสมฺปยุตฺตปจฺจยภาเวหิ กุสลาทิธเมฺม นิยเมตฺวา ตสฺมิํ นิยเม กุสลาทีนํ เหตุปจฺจยาทีหิ อุปฺปตฺติํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํ, น ตตฺถ ‘‘อิเม นาม เต ธมฺมา เหตาทิปจฺจยภูตา’’ติ วิญฺญายนฺติ, ตสฺมา ตตฺถ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๕) เอวมาทีหิ สงฺคหิเต ปฏิจฺจตฺถาทิผรณกภาเว เหตาทิปจฺจยปจฺจยุปฺปเนฺนสุ เหตาทิปจฺจยานํ นิจฺฉยาภาวโต ปญฺหา นิชฺชฏา นิคฺคุมฺพา จ กตฺวา น วิภตฺตา, อิธ ปน ‘‘สิยา กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวมาทีหิ สงฺคหิตา เหตาทิปจฺจยภูตา กุสลาทโย ปจฺจยุปฺปนฺนา จ นิจฺฉิตา, น โกจิ ปุจฺฉาสงฺคหิโต อโตฺถ อนิจฺฉิโต นาม อตฺถีติ อาห **‘‘สเพฺพปิ เต ปญฺหา นิชฺชฏา นิคฺคุมฺพา จ กตฺวา วิภตฺตา’’**ติฯ ปญฺหา ปน อุทฺธริตฺวา วิสฺสชฺชนํ สพฺพตฺถ สมานนฺติ น ตํ สนฺธาย นิชฺชฏตา วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

อุปฺปตฺติยา ปญฺญาปิตตฺตาติ ปุจฺฉามเตฺตเนว อุปฺปตฺติยา ฐปิตตฺตา ปกาสิตตฺตา, นานปฺปกาเรหิ วา ญาปิตตฺตาติ อโตฺถฯ

๒๕-๓๔. **ปริกปฺปปุจฺฉา**ติ วิธิปุจฺฉาฯ **กิํ สิยา**ติ เอโส วิธิ กิํ อตฺถีติ อโตฺถฯ กิํ สิยา, อถ น สิยาติ สมฺปุจฺฉนํ วา ปริกปฺปปุจฺฉาติ วทติฯ กิมิทํ สมฺปุจฺฉนํ นาม? สเมจฺจ ปุจฺฉนํ, ‘‘กิํ สุตฺตนฺตํ ปริยาปุเณยฺย, อถ อภิธมฺม’’นฺติ อเญฺญน สห สมฺปธารณนฺติ อโตฺถฯ โย กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา, โส กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สิยาติ เอตสฺมิํ อเตฺถ สติ ปจฺฉาชาตวิปากปจฺจเยสุปิ สพฺพปุจฺฉานํ ปวตฺติโต ‘‘โย กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย ปจฺฉาชาตปจฺจยา วิปากปจฺจยา, โส กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สิยา’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญาเยยฺย, ตถา จ สติ ปจฺฉาชาตปจฺจยา วิปากปจฺจยาติ อุปฺปชฺชมานํ นิทฺธาเรตฺวา ตสฺส กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ ภวนสฺส ปุจฺฉนโต กุสลานํ เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปตฺติ อนุญฺญาตาติ อาปชฺชติ, น จ ตํตํปจฺจยา อุปฺปชฺชมานานํ กุสลาทีนํ กุสลาทิธเมฺม ปฏิจฺจ ภวนมตฺถิตา เอตฺถ ปุจฺฉิตา, อถ โข อุปฺปตฺติ, เอวญฺจ กตฺวา วิสฺสชฺชเน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติ อุปฺปตฺติเยว วิสฺสชฺชิตาติ, ตสฺมา อยมโตฺถ สโทโสติ **‘‘อถ วา’’**ติ อตฺถนฺตรวจนํ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ‘‘กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ อุปฺปตฺติํ อนุชานิตฺวา ‘‘เหตุปจฺจยา สิยา เอต’’นฺติ ตสฺสา เหตุปจฺจยา ภวนปุจฺฉนํ, ‘‘อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เหตุปจฺจยา อุปฺปตฺติํ อนุชานิตฺวา ตสฺสา ‘‘สิยา เอต’’นฺติ ภวนปุจฺฉนญฺจ น ยุตฺตํฯ อนุญฺญาตญฺหิ นิจฺฉิตเมวาติฯ ตสฺมา อนนุชานิตฺวา ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ ยถาวุตฺตํ อุปฺปชฺชนํ กิํ สิยาติ ปุจฺฉตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อุปฺปเชฺชยฺยา**ติ วา อิทมฺปิ สมฺปุจฺฉนเมว, กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม กิํ อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยาติ อโตฺถฯ **สิยา**ติ ยถาปุจฺฉิตเสฺสว อุปฺปชฺชนสฺส สมฺภวํ ปุจฺฉติ ‘‘กิํ เอวํ อุปฺปชฺชนํ สิยา สมฺภเวยฺยา’’ติ, อยํ นโย สิยาสทฺทสฺส ปจฺฉาโยชเนฯ ยถาฐาเนเยว ปน ฐิตา ‘‘สิยา’’ติ เอสา สามญฺญปุจฺฉา, ตาย ปน ปุจฺฉาย ‘‘อิทํ นาม ปุจฺฉิต’’นฺติ น วิญฺญายตีติ ตสฺสาเยว ปุจฺฉาย วิเสสนตฺถํ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺ

ปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ ปุจฺฉติ, เอวํ วิเสสิตพฺพวิเสสนภาเวน เทฺวปิ ปุจฺฉา เอกาเยว ปุจฺฉาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

คมนุสฺสุกฺกวจนนฺติ คมนสฺส สมานกตฺตุกปจฺฉิมกาลกิริยาเปกฺขวจนนฺติ อโตฺถฯ ยทิปิ ปฏิคมนุปฺปตฺตีนํ ปุริมปจฺฉิมกาลตา นตฺถิ, ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปน สหชาตานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ ปุริมปจฺฉิมภาเวเนว โหตีติ คหณปฺปวตฺติอาการวเสน ปจฺจยายตฺตตาอตฺตปฏิลาภสงฺขาตานํ ปฏิคมนุปฺปตฺติกิริยานมฺปิ ปุริมปจฺฉิมกาลโวหาโร โหตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ คมนํ วา อุปฺปตฺติ เอวาติ คจฺฉนฺตสฺส ปฏิคมนํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส ปฏิอุปฺปชฺชนํ สมานกิริยาฯ ปฏิกรณญฺหิ ปฏิสทฺทโตฺถติฯ ตสฺมา ‘‘กุสลํ ธมฺม’’นฺติ อุปโยคนิทฺทิฏฺฐํ ปจฺจยํ อุปฺปชฺชมานํ ปฏิจฺจ ตทายตฺตุปฺปตฺติยา ปฏิคนฺตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถ, เตน **ปฏิจฺจา**ติ สหชาตปจฺจยํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ สหชาตปจฺจยกรณญฺหิ อุปฺปชฺชมานาภิมุขอุปฺปชฺชมานํ ปฏิคมนํ, ตํ กตฺวาติ ปฏิจฺจสทฺทสฺส อโตฺถติฯ

๓๕-๓๘. **ตาสุ ปาฬิยํ เทฺวเยว ทสฺสิตา**ติ เหตารมฺมณทุเก ทฺวินฺนํ ปุจฺฉานํ ทสฺสิตตฺตา วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เอกมูลกาทิภาโว ปุจฺฉานํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพ, ปจฺจยานํ ปน วเสน สพฺพปฐโม ปจฺจยนฺตเรน อโวมิสฺสกตฺตา สุทฺธิกนโย, ทุติโย อารมฺมณาทีสุ เอเกกสฺส เหตุ เอว เอกมูลกนฺติ กตฺวา เอกมูลกนโยฯ เอวํ เหตารมฺมณทุกาทีนํ อธิปติอาทีนํ มูลภาวโต ทุกมูลกาทโย นยา เวทิตพฺพาฯ เตวีสติมูลกนโย จ ตโต ปรํ มูลสฺส อภาวโต ‘‘สพฺพมูลก’’นฺติ ปาฬิยํ วุโตฺตฯ ตตฺถ นปุํสกนิเทฺทเสน เอก…เป.… สพฺพมูลกํ ปจฺจยคมนํ ปาฬิคมนํ วาติ วิญฺญายติ, เอก…เป.… สพฺพมูลกํ นยํ อสมฺมุยฺหเนฺตนาติ อุปโยโค วา , อิธ จ สพฺพมูลกนฺติ จ เตวีสติมูลกเสฺสว วุตฺตตฺตา ปจฺจนีเย วกฺขติ ‘‘ยถา อนุโลเม เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลกํ…เป.… ยาว เตวีสติมูลกํ, เอวํ ปจฺจนีเยปิ วิตฺถาเรตพฺพ’’นฺติ (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๔๒-๔๔)ฯ

๓๙-๔๐. **‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยาติ เอตฺตาวตา อารมฺมณปจฺจยํ อาทิํ กตฺวา เหตุปจฺจยปริโยสาโน เอกมูลกนโย ทสฺสิโต**’’ติ วุตฺตํ, เอวํ สติ วินเย วิย จกฺกพนฺธนวเสน ปาฬิคติ อาปชฺชติ, น เหฏฺฐิมโสธนวเสนฯ เหฏฺฐิมโสธนวเสน จ อิธ อภิธเมฺม ปาฬิ คตา, เอวญฺจ กตฺวา วิสฺสชฺชเน ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อธิปติปจฺจยา ตีณิ, อธิปติปจฺจยา เหตุยา นว, อารมฺมเณ ตีณี’’ติอาทินา เหฏฺฐิมํ โสเธตฺวาว ปาฬิ ปวตฺตาฯ โย เจตฺถ ‘‘เอกมูลกนโย’’ติ วุโตฺต, โส สุทฺธิกนโยวฯ โส จ วิเสสาภาวโต อารมฺมณมูลกาทีสุ น ลพฺภติฯ น หิ อารมฺมณาทีสุ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อาทิมฺหิ ฐปิเตปิ ปจฺจยนฺตเรน สมฺพนฺธาภาเวน อาทิมฺหิ วุตฺตสุทฺธิกโต วิเสสโตฺถ ลพฺภติ, เตเนว วิสฺสชฺชเนปิ อารมฺมณมูลกาทีสุ สุทฺธิกนโย น ทสฺสิโตติ, ตสฺมา ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา…เป.… อารมฺมณปจฺจยา อวิคตปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๓๙) อยํ เหฏฺฐิมโสธนวเสน เอกสฺมิํ อารมฺมณปจฺจเย เหตุปจฺจยาทิเก โยเชตฺวา วุโตฺต เอกมูลกนโย ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘อารมฺมณปจฺจยา…เป.… อวิคตปจฺจยา’’ติ วา เอกมูลเกสุ อนนฺตรปจฺจยสฺส มูลกํ อารมฺมณํ ทเสฺสตฺวา เอกมูลกาทีนิ สํขิปิตฺวา สพฺพมูลกสฺสาวสาเนน อวิคตปจฺจเยน นิฏฺฐาปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อธิปติปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยา สมนนฺตรปจฺจยา สหชาตปจฺจยา อญฺญมญฺญปจฺจยา**ติ อิทํ มูลเมว ทเสฺสตฺวา เอกมูลกาทีนํ สํขิปนํ ทฏฺฐพฺพํ, น สุทฺธิกทสฺสนํ, นาปิ สพฺพมูลเก กติปยปจฺจยทสฺสนํฯ

๔๑. ตโต นิสฺสยาทีนิ มูลานิปิ สํขิปิตฺวา อวิคตมูลกนยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ เอตสฺมิญฺจ สุทฺธิกสฺส อทสฺสเนน อารมฺมณมูลกาทีสุ วิสุํ วิสุํ

สุทฺธิกนโย น ลพฺภตีติ ญาปิโต โหติฯ น หิ อาทิ กตฺถจิ สํเขปนฺตรคโต โหติฯ อาทิอเนฺตหิ มชฺฌิมานํ ทสฺสนญฺหิ สเงฺขโป, อาทิโต ปภุติ กติจิ วตฺวา คติทสฺสนํ วาติฯ ทุติยจตุกฺกํ วตฺวา ‘‘วิคตปจฺจยา’’ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ฐปิตํ ฯ เตน โอสานจตุกฺกํ ทเสฺสติฯ ตติยจตุกฺกโต ปภุติ วา ปญฺจกมูลานิ สํขิปิตฺวา สพฺพมูลกสฺส อวสาเนน นิฏฺฐเปติฯ

เอตฺถ จ ทุกมูลกาทีสุ ยถา เหตุอารมฺมณทุเกน สทฺธึ อวเสสา ปจฺจยา โยชิตา, เหตา รมฺมณาธิปติติกาทีหิ จ อวเสสาวเสสา, เอวํ เหตุอธิปติทุกาทีหิ เหตุอธิปติอนนฺตรติกาทีหิ จ อวเสสาวเสสา โยเชตพฺพา สิยุํฯ ยทิ จ สเพฺพสํ ปจฺจยานํ มูลภาเวน โยชิตตฺตา เหตุมูลเก เหตุอธิปติอาทิทุกานํ อธิปติมูลกาทีสุ อธิปติเหตุอาทิทุเกหิ วิเสโส นตฺถิฯ เต เอว หิ ปจฺจยา อุปฺปฏิปาฏิยา วุตฺตา, ตถาปิ อารมฺมณมูลกาทีสุ อารมฺมณาธิปติทุกาทีนํ อวเสสาวเสเสหิ, เหตุมูลเก จ เหตุอธิปติอนนฺตรติกาทีนํ อวเสสาวเสเสหิ โยชเน อตฺถิ วิเสโสติฯ ยสฺมา ปน เอวํ โยชิยมาเนสุปิ สุขคฺคหณํ น โหติ, น จ ยถาวุตฺตาย โยชนาย สพฺพา สา โยชนา ปญฺญว ตา น สกฺกา วิญฺญาตุํ, ตสฺมา ตถา อโยเชตฺวา อนุปุเพฺพเนว โยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ธมฺมานํ เทสนาวิธาเน หิ ภควาว ปมาณนฺติฯ คณนาคาถา อาทิมฺปาเฐ กาจิ วิรุทฺธา, ตสฺมา สุฏฺฐุ คเณตฺวา คเหตพฺพาฯ

‘‘ทฺวาวีสติยา ติเกสุ เอเกกํ ติกํ ทุกานํ สเตน สเตน สทฺธึ โยเชตฺวา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ทุก ติกปฏฺฐาเน เกสญฺจิ โปตฺถกานํ วเสน วุตฺตํฯ เกสุจิ ปน เอเกโก ทุโก ทฺวาวีสติยา ทฺวาวีสติ ยา ติเกหิ โยชิโต, ตญฺจ คมนํ ยุตฺตํฯ น หิ ตตฺถ ติกสฺส โยชนา อตฺถิ, อถ โข ติกานํ เอเกเกน ปเทน ทุกสฺสาติฯ ตตฺถ ฉสฏฺฐิยา ติกปเทสุ เอเกเกน สํสนฺทิตฺวา ฉสฏฺฐิ เหตุทุกา, ตถา ส เหตุกทุกาทโย จาติ ทุกานํ ฉสตาธิกานิ ฉสหสฺสานิ โหนฺติฯ เตสุ เอเกกสฺมึ ปฏิจฺจวาราทโย สตฺต วารา นยา ปุจฺฉา จ สพฺพา ทุกปฏฺฐาเน เหตุทุเกน สมานาฯ

‘‘ทุกสเต เอเกกํ ทุกํ ทฺวาวีสติยา ติเกหิ สทฺธึ โยเชตฺวา’’ติ จ วุตฺตํ, ตมฺปิ ติกทุก ปฏฺฐาเน เกสญฺจิ โปตฺถกานํ วเสน วุตฺตํฯ วุตฺตนเยน ปน ยุตฺตคมเนสุ เอเกโก ติโก ทุกสเตน โยชิโตฯ ตตฺถ เหตุปทํ ปกฺขิปิตฺวา วุโตฺต เอโก กุสลตฺติโก, ตถา นเหตุปทํ…เป.… อรณป ทนฺติ กุสลตฺติกานํ เทฺว สตานิ โหนฺติ, ตถา เวทนาตฺติกาทีนมฺปีติ สเพฺพสํ จตุสตาธิกานิ จตฺ ตาริ สหสฺสานิ โหนฺติฯ เตสุ เอเกกสฺมึ วารนยปุจฺฉา ติกปฏฺฐาเน กุสลตฺติเกน สมานาฯ

‘‘ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ วจนโต ปนาติ เอเตน อิทํ ทเสฺสติ – ‘‘อนุโลมมฺ หี’’ติ ‘‘ติกาทโย ฉนยา’’ติ จ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา ปฏิจฺจวาราทิวเสน สตฺตวิธมฺปิ อนุโลมํ สห คเหตฺวา **‘‘ฉ อนุโลมมฺหี’’**ติ วุตฺตํ, อนุโลมาทิวเสน จตุพฺพิธํ ติกปฏฺฐานํ สห คเหตฺวา **‘‘ติก ญฺจ ปฏฺฐานวร’’**นฺติ, ตถา จตุพฺพิธานิ ทุกปฏฺฐานาทีนิ สห คเหตฺวา **‘‘ทุกุตฺตม’’**นฺติอาทึ วตฺวา **‘‘ฉ นยา สุคมฺภีรา’’**ติ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ คเหตฺวา อิมสฺมึ ปจฺจยานุโลเม สตฺตปฺปเภเท ฉปิ เอเต ปฏฺฐานา ปฏฺฐานนยา จตุปฺปเภทา ปุจฺฉาวเสน อุทฺธริตพฺพาติฯ เอวญฺหิ สพฺพสฺมึ ปฏฺฐาเน สโพฺพ ปจฺจยานุโลโม ทสฺสิโต โหตีติฯ ปจฺจนียคาถาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ทุกติกปฏฺฐานาทีสุ วิเสสิตเพฺพหิ ติเกหิ ปฏฺฐานํ **ติกปฏฺฐานํ**ฯ ทุกานํ ติกปฏฺฐานํ **ทุกติกปฏฺฐานํ**ฯ ทุกวิเสสิตา วา ติกา ทุกติกา, ทุกติกานํ ปฏฺฐานํ **ทุกติกปฏฺฐาน**นฺติ อิมินา นเยน วจน โตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุกาทิวิเสสิตสฺส เจตฺถ ติกาทิปทสฺส ทุกาทิภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ ทุกปฏฺฐาน เมว หิ ติกปทสํสนฺทนวเสน ทุกปทสํสนฺทนวเสน จ ปวตฺตํ ทุกติกปฏฺฐานํ ทุกทุกปฏฺฐานญฺจ, ตถา ติกปฏฺฐานเมว ทุกปทสํสนฺทนวเสน ติกปทสํสนฺทนวเสน จ ปวตฺตํ ติกทุกปฏฺฐานํ ติก ติกปฏฺฐานญฺจาติฯ

ปจฺจยานุโลมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๔๒-๔๔. **เตวีสติมูลกนฺติ อิทเญฺจตฺถ ทุมูลกํเยว สนฺธาย วุตฺตน**ฺติ อิทํ ทุกมูลเก ปุจฺฉานํ มูลภูตา เตวีสติ ทุกา สมฺภวนฺตีติ ตสฺส ‘‘เตวีสติมูลก’’นฺติ นามํ กตฺวา ยาว ยตฺตโก ปเภโท อตฺถิ, ตาว ตตฺตกํ เตวีสติมูลกํ ยถานุโลเม วิตฺถาริตํฯ **เอวํ ปจฺจนีเยปิ วิตฺถาเรตพฺพน**ฺติ ทุกมูลเกน ติกมูลกาทีสุ นยํ ทเสฺสตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตํ สิยาฯ ยทิ ปน ยาว เตวีสติมํ มูลํ ยถา วิตฺถาริตนฺติ อยมตฺโถ อธิเปฺปโต, ‘‘ยาว เตวีสติมํ มูล’’เนฺตฺวว ปาเฐน ภวิตพฺพํ สิยาฯ น หิ ‘‘เตวีสติมูลก’’นฺติ เอตสฺส พฺยญฺชนสฺส เตวีสติมํ มูลกนฺติ อยมตฺโถ สมฺภวติฯ ยถา อนุโลเม ‘‘เอเกกปทสฺสา’’ติอาทินา ปน เอกมูลาทิสพฺพมูลกปริโยสานํ ตตฺถ นยทสฺสนวเสน ทสฺสิตํ เอเกกสฺส ปทสฺส วิตฺถารํ ทเสฺสตีติ สพฺพมูลกเมว เจตฺถ ‘‘เตวีสติมูลก’’นฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ เตวีสติยา ปจฺจยานํ อวเสสสฺส ปจฺจยสฺส มูลภาวโต ‘‘เตวีสติมูลก’’นฺติ จ ตโต ปรํ มูลสฺส อญฺญสฺส อภาวโต ‘‘สพฺพมูลก’’นฺติ จ วุจฺจติฯ

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๔๕-๔๘. **อนุโลเม วุเตฺตสุ สเพฺพสุ เอกมูลกาทีสุ เอเกกํ ปทํ ปริหาเปตฺวา**ติ ตตฺถ เอกมูลเก จตุวีสติ ปจฺจยปทานิ อิธ เอกมูลเก เตวีสติ, เอโก ปน ปจฺจโย มูลภาเวน ฐิโต อปุพฺพตาภาวโต อคณนูปโคฯ ตตฺถ ทุมูลเก เตวีสติ ปจฺจยปทานิ คณนูปคานิ, อิธ ทุมูลเก ทฺวาวีสตีติ เอวํ ปริหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ

อนุโลมโต ฐิตสฺส ปจฺจนียโต อลพฺภมานานํ สุทฺธิกปจฺจยานญฺจ อลพฺภมานตํ สนฺธาย **‘‘ลพฺภมานปทาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ น หิ อญฺญถา ปุจฺฉาวเสน โกจิ ปจฺจโย อลพฺภมาโน นาม อตฺถีติฯ วิสฺสชฺชนาวเสเนว วา ปวตฺตํ อนุโลมปจฺจนียเทสนํ สนฺธาย **‘‘ลพฺภมานปทาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุจฺฉาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. กุสลตฺติกํ

๑. ปฏิจฺจวารวณฺณนา

๑. ปจฺจยานุโลมํ

(๑) วิภงฺควาโร

๕๓. **ยา กุสลตฺติเก ลภนฺติ, น ตาเยว เวทนาตฺติกาทีสู**ติ ติกปทนานตฺตมเตฺตน วินา มูลาวสานวเสน สทิสตํ สนฺธาย **‘‘น ตาเยวา’’**ติ วุตฺตํ, น จ เกวลํ ติกนฺตเรเยว, กุสลตฺติเกปิ ปน ยา ปฏิจฺจวาเร ลภนฺติ, น ตาเยว ปจฺจยวาราทีสูติ สพฺพปุจฺฉาสมาหรณํ อิธ กตฺตพฺพเมวฯ **ธมฺมานุโลมปจฺจนีเย จ ติกปฏฺฐาเน วิตกฺกตฺติกปีติตฺติกานํ วิสฺสชฺชเน สพฺพาเปตา**

วิสุสชฺชนํ ลภนฺตีติ เอตฺถ ปีติตฺติกคฺคหณํ น กาตพฺพํฯ น หิ ตตฺถ เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺตีติฯ

เตน สหฺธินฺติ เตน สหชาตปจฺจยภูเตน สทฺธินฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **"ยาว นิโรธคมนา อุทฺธํ ปชฺชตี"**ติ จ **"อุปฺปาทาทโย วา ปาปุณาตี"**ติ จ วจเนหิ ขณตฺตยสมงฺคี อุปฺปชฺชตีติ วุจฺจตีติ อนุญฺญาตํ วิย โหติ, อุปฺปาทกฺขณสมงฺคีเยว ปน เอวํ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ยสฺมา ปน เอโก ขโนฺธ เอกสฺสาติอาทิ อิธ กุสลวจเนน คหิเต ขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตํฯ เวทนาตฺติกาทีสุ ปน เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ทฺวินฺนํ, เทฺว ปฏิจฺจ เอกสฺสปิ, เหตุทุกาทีสุ จ สงฺขารกฺขเนฺธกเทสํ ปฏิจฺจ สงฺขารกฺขเนฺธกเทสสฺสปิ อุปฺปตฺติ วุตฺตาติ สห อุปฺปชฺชมานานํ สเพฺพสํ ธมฺมานํ ปจฺจโย โหโนฺต เอเกกสฺสปิ ทุกติกาทิเภทานญฺจ ปจฺจโย นาม โหติเยว, ตถา ทุกาทิเภทานญฺจาติฯ

"รูเปน สทฺธึ อนุปฺปตฺติโต อารุปฺปวิปากญฺจ น คเหตพฺพ"นฺติ วุตฺตํ, ตํ ปน น สพฺพสฺมึ เอตสฺมึ วจเน คเหตพฺพํ, อถ โข "จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป"นฺติ เอเตฺถวฯ น เกวลญฺจ อารุปฺปวิปาโกว, อถ โข โลกุตฺตรวิปากกิริยาพฺยากตมฺปิ อารุเปฺป อุปฺปชฺชมานํ เอตฺถ น คเหตพฺพํฯ "วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา"ติ เอตฺถ ปน น กิญฺจิ รูเปน วินา สห วา อุปฺปชฺชมานํ สเหตุกํ วิปากกิริยาพฺยากตํ อคฺคหิตํ นาม อตฺถิฯ ตตฺถ ปน ยํ รูเปน สห อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสํ ทเสฺสตุํ **"จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป"**นฺติ วุตฺตํฯ

"วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา"ติ เอตฺตเก วตฺตเพฺพ ปจฺจยภูตสฺส วตฺถุสฺส "กฏตฺตา จ รูป"นฺติ เอตสฺมึ สามญฺญวจเน ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน อคฺคหิตตาปตฺตึ นิวาเรตุํ **"ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถู"**ติ วุตฺตํฯ **ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา**ติ วา วตฺถุขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺจยภูตานํ ปจฺจยภาววิเสสทสฺสนตฺถํ อญฺญมญฺญาเปกฺขํ วจนทฺวยํ วุตฺตํ สามเญฺญน คหิตมฺปิ วิสุํ อุทฺธฏํฯ

มหาภูเตปิ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถนฺติ ยํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ กฏตฺตารูปญฺจ อุปาทารูปํ อุปาทารูปคฺคหเณน วินา "ขเนฺธ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตี"ติ วุตฺตํ, ตสฺส มหาภูเตปิ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ เอตสฺมึ ปน ทสฺสเน ขนฺธปจฺจยสหิตาสหิตญฺจ สพฺพํ อุปาทารูปํ อิโต ปเรสุ สหชาตปจฺจยาทีสุ สงฺคหิตนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **"กฏตฺตารูปํ ปฏิสนฺธิยมฺปี"**ติ **ปิ**-สโทฺท วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปนฺติ วุตฺตนเยนาติ "มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป"นฺติ เอตฺถ อตฺถโต อยํ นโย วุโตฺตติ สนฺธายาหฯ

๕๔. **รูปมิสฺสกา ปหายา**ติ ยาสุ ปุจฺฉาสุ รูเปน วินา ปจฺจยุปฺปนฺนํ น ลพฺภติ, อถ โข รูปมิสฺสกเมว ลพฺภติ, ตา ปหายาติ อธิปฺปาโยฯ

๕๗. **"ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี"ติ วจนโต**ติ คพฺภเสยฺยกปฏิสนฺธิยา ปญฺจกฺขนฺธสพฺภาเวน ตาย สมานลกฺขณา สพฺพาปิ ปญฺจโวการปฏิสนฺธิ โอกฺกนฺติ นามกาติ สาเธติฯ ปริปุณฺณธมฺมานํ วิสฺสชฺชนํ เอตฺถ อตฺถีติ **ปริปุณฺณวิสฺสชฺชนา**ฯ

เอตฺถ จ "เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย…เป…. มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป"นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓) เอตฺตาวตา ปญฺจโวกาเร สพฺพํ จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานรูปํ

ทสฺสิตํฯ อวเสสํ ปน ทเสฺสตุํ **“พาหิร”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พาหิร**นฺติ เอเตน อนินฺทฺริยพทฺธรูปํ ทเสฺสติ, ปุน **อาหารสมุฏฺฐานํ อุตุสมุฏฺฐาน**นฺติ เอเตหิ สพฺพํ อินฺทฺริยพทฺธํ อาหารอุตุสมุฏฺฐานรูปํฯ ตตฺถ ‘‘อุตุสมุฏฺฐานํ เอก’’นฺติอาทินา อสญฺญสตฺตานมฺปิ อุตุสมุฏฺฐานํ วุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ตตฺถ ตสฺส วชฺชเน การณํ อตฺถีติฯ อาทิมฺหิ ปน ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจา’’ติอาทิ อวิเสสวจนํ สหชาตํ อรูปมฺปิ ปจฺจยํ เหตาทิเก จ ปจฺจเย พหุตเร ลภนฺตํ จิตฺตสมุฏฺฐานกฏตฺตารูปทฺวยํ สห สงฺคณฺหิตฺวา วุตฺตํ, เอวญฺจ กตฺวา ตสฺส ปริโยสาเน ‘‘มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ กฏตฺตารูปํ จิตฺตสมุฏฺฐานสมฺพนฺธํ ตํสมานคติกํ ปญฺจโวกาเร วตฺตมานเมว คหิตนฺติ อคฺคหิตํ กฏตฺตารูปํ ทเสฺสตุํ **“อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺมา อุปาทารูปํ อิธปิ กมฺมปจฺจยวิภงฺเค วิย ‘‘มหาภูเต ปฏิจฺจ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๖๓) กฏตฺตารูปภาววิสิฏฺฐํ อุปาทารูปํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ วุตฺตสฺส อุตุสมุฏฺฐานสฺส ปุนวจเน ปโยชนํ อตฺถีติฯ

กสฺมา ปน ยถา พาหิราทีสุ ‘‘มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูป’’นฺติ อวิเสเสตฺวา อุปาทารูปํ วุตฺตํ, เอวํ อวตฺวา จิตฺตกมฺมชอุปาทารูปานิ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ เหตุปจฺจยาทีสุ สห ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ อุปาทารูปํ อสญฺญสตฺตานํ…เป.… กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ อธิปติปจฺจยาทีสุ วิสุํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปภาวกฏตฺตารูปภาเวหิ วิเสเสตฺวาว วุตฺตานีติ? ตตฺถ พาหิรคฺคหณาทีหิ วิย เอตฺถ มหาภูตานํ เกนจิ อวิเสสิตตฺตาฯ อปิจ อิทฺธิจิตฺตนิพฺพตฺตานํ กมฺมปจฺจยานญฺจ อิฏฺฐานิฏฺฐานํ พาหิรรูปายตนาทีนํ จิตฺตํ กมฺมญฺจ เหตาทีสุ น โกจิ ปจฺจโย, อาหารอุตุสมุฏฺฐานานํ ปน จิตฺตํ ปจฺฉาชาตภาเวน อุปตฺถมฺภกเมว, น ชนกํ, มหาภูตาเนว ปน เตสํ สหชาตาทิภาเวน ชนกานิ, ตสฺมา สติปิ จิเตฺตน กเมฺมน จ วินา อภาเว เหตาทิปจฺจยภูเตหิ อรูเปหิ อุปฺปชฺชมานานิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปกฏตฺตารูปภูตาเนว อุปาทารูปานิ โหนฺติ, น อญฺญานีติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ จิตฺตกมฺมเชเสฺวว อุปาทารูเปสุ วิเสสนํ กตํฯ อญฺญานิ วา สมานชาติเกน รูเปน สมุฏฺฐานานิ ปากฏวิเสสนาเนวาติ น วิเสสนํ อรหนฺติ, เอตานิ ปน อสมานชาติเกหิ อรูเปหิ สมุฏฺฐิตานิ วิเสสนํ อรหนฺตีติ วิเสสิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ยถา วา จิตฺตกมฺมานิ จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานานํ สวิเสเสน ปจฺจยภาเวน ปจฺจยา โหนฺติ สหชาตาทิปจฺจยภาวโต มูลกรณภาวโต จ, น เอวํ อุตุอาหารา ตํสมุฏฺฐานานนฺติ จิตฺตกมฺมชาเนว วิสุํ วิเสสนํ อรหนฺติฯ อิตรานิ ปน มหาภูตวิเสเสเนว วิเสสิตานิ, อิธ อุปาทารูปวิเสสเนน มหาภูตานิ วิยฯ น หิ อญฺญตรวิเสสนํ อุภยวิเสสนํ น โหตีติฯ

๕๘. อญฺญมญฺญปจฺจเย ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธาติ ขนฺธวตฺถูนํ อญฺญมญฺญปจฺจยตาทสฺสเนน ปุเพฺพ วิสุํ ปจฺจยภาเวน ทสฺสิตานํ ขนฺธานํ เอกโต ปจฺจยภาโว ทสฺสิโต โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **“จตุนฺนมฺปิ ขนฺธานํ เอกโต วตฺถุนา อญฺญมญฺญปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ วุตฺต”**นฺติฯ ‘‘ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถู’’ติ อิทํ ปน จตุนฺนมฺปิ ขนฺธานํ เอกโต ปฏิจฺจตฺถผรณตาทสฺสนตฺถํ, ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ วตฺถุสฺสฯ น เกวลญฺจ ขนฺธานํ อิเธว, เหตุปจฺจยาทีสุปิ อยเมว นโยฯ ตตฺถ สเพฺพสํ ขนฺธานํ วิสุํ ปฏิจฺจตฺถผรณตํ ทเสฺสตฺวา ปุน ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ วตฺถุสฺสปิ ทสฺสิตาย ‘‘เอกํ ขนฺธญฺจ วตฺถุญฺจ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติอาทินา ขนฺธวตฺถูนญฺจ ทสฺสิตาเยว โหตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ อญฺญมญฺญปจฺจยา, กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานา มหาภูตา’’ติ เอวมาทิ น วุตฺตํ, นนุ ยเทว ปฏิจฺจตฺถํ ผรติ, น เตเนว อญฺญมญฺญปจฺจเยน ภวิตพฺพํ เหตุปจฺจยาทีหิ วิยฯ น หิ ยํ ‘‘เอกํ ตโย เทฺว จ ขเนฺธ ปฏิจฺจา’’ติ วุตฺตํ, เต เหตุปจฺจยภูตา เอว โหนฺติฯ เอส นโย อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิฯ ปจฺจย

วาเร จ ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ อญฺญมญฺญปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๕๖) วุตฺตํ, น วตฺถุ กุสลานํ อญฺญมญฺญปจฺจโย โหติ, อถ จ ปน ตํปจฺจยา ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปตฺติ วุตฺตา เอวฯ ยทิปิ กุสลา ขนฺธา มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา น โหนฺติ, ตถาปิ เต ปฏิจฺจ เตสํ อุปฺปตฺติ วตฺตพฺพา สิยาติ? น วตฺตพฺพา ขนฺธสหชาตานํ มหาภูตานํ ขนฺธานํ ปจฺจยภาวาภาวโตฯ อญฺญมญฺญสทฺโท หิ น เหตาทิสทฺโท วิย นิรเปกฺโข, สหชาตาทิสทฺโท วิย วา อญฺญตราเปกฺโข, อถ โข ยถาวุตฺตตฺตเรตราเปกฺโขฯ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนา จ ขนฺธา มหาภูตา อิธ ยถาวุตฺตา ภเวยฺยุํ, เตสุ จ มหาภูตา ขนฺธานํ น โกจิ ปจฺจโยฯ ยสฺส จ สยํ ปจฺจโย, ตโต เตน ตนฺนิสฺสิเตน วา อญฺญมญฺญปจฺจเยน อุปฺปชฺชมานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปชฺชตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ยถา ขเนฺธ ปฏิจฺจ ขนฺธา, วตฺถุํ ปจฺจยา ขนฺธาฯ ตสฺมา อตฺตโน ปจฺจยสฺส ปจฺจยตฺตาภาวโต ตทเปกฺขตฺตา จ อญฺญมญฺญสทฺทสฺส ขเนฺธ ปฏิจฺจ ปจฺจยา จ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปตฺติ น วุตฺตา, น อญฺญมญฺญปจฺจยา จ วุตฺตาฯ ขนฺธา ปน วตฺถุํ ปจฺจยา อุปฺปชฺชมานา วตฺถุสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจยา โหนฺติ, ตนฺนิสฺสิเตน จ อญฺญมญฺญปจฺจเยน อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา วตฺถุํ ปจฺจยา ขนฺธานํ กุสลาทีนํ อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปตฺติ วุตฺตาติฯ

๕๙. **น สา คหิตา**ติ จกฺขายตนาทีนิ นิสฺสยภูตานิ ปฏิจฺจาติ น วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ นิสฺสยปจฺจยภาเวน ปน น จกฺขายตนาทีนิ อารมฺมณปจฺจยภาเวน รูปายตนาทีนิ วิย น คหิตานีติฯ

๖๐. ทุวีสุ อุปนิสฺสเยสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, อารมฺมณูปนิสฺสยมฺปิ ปน เย ลภนฺติ, เตสํ วเสน อารมฺมณปจฺจยสทิสนฺติ เอวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กิญฺจาปี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ ‘‘น สเพฺพ อกุสลา อพฺยากตา อารมฺมณูปนิสฺสยํ ลภนฺตี’’ติ ปุริมปาโฐฯ กุสลาปิ ปน มหคฺคตา เอกเนฺตน, กามาวจรา จ กทาจิ น ลภนฺตีติ **‘‘น สเพฺพ กุสลากุสลาพฺยากตา’’**ติ ปฐนฺติฯ

๖๑. ปุเรชาตปจฺจเย ยถา อญฺญตฺถ ปจฺจยํ อนิทฺทิสิตฺวาว เทสนา กตา, เอวํ อกตฺวา กสฺมา **‘‘วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา’’**ติ วุตฺตนฺติ? นิยมสพฺภาวาฯ เหตุอาทีสุ หิ นิยโม นตฺถิฯ น หิ เตหิ อุปฺปชฺชมานานํ อโลภาทีสุ กุสลาทีสุ รูปาทีสุ จ อยเมว ปจฺจโยติ นิยโม อตฺถิ, อิธ ปน วตฺถุ น วตฺถุธเมฺมสุ ปุเรชาตปจฺจยา อุปฺปชฺชมานานํ ธมฺมานํ นิยมโต ฉพฺพิธํ วตฺถุ ปุเรชาตปจฺจโย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํฯ อารมฺมณปุเรชาตมฺปิ หิ วตฺถุปุเรชาเต อวิชฺชมาเน น ลพฺภติ, เอวญฺจ กตฺวา ปฏิสนฺธิวิปากสฺส นปุเรชาตปจฺจยา เอว อุปฺปตฺติ วุตฺตา, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณสฺสปิ ตสฺส ปุเรชาตปจฺจโย น อุทฺธโฏฯ ‘‘เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมํ ปฏิจฺจ วิปาโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ ปุเรชาตปจฺจยา’’ติ เอตสฺสปิ อลาภโต ตตฺถ ‘‘ปุเรชาเต ตีณี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๓.๑๒๔) วุตฺตนฺติฯ

๖๓. **ตถา ปฏิสนฺธิกฺขเณ มหาภูตาน**นฺติ มหาภูตานํ เอกกฺขณิกนานากฺขณิกกมฺมปจฺจยวเสเนว ตทุปาทารูปานมฺปิ วทตีติ จ ทฏฺฐพฺพํฯ **กฏตฺตารูปาน**นฺติ ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปานนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๖๔. **ยถาลาภวเสนา**ติ อินฺทฺริยรูเปสุ ยํ ยํ ปฏิสนฺธิยํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสนฯ

๖๙. วิปฺปยุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชมานานมฺปิ เกสญฺจิ นิยมโต วตฺถุ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย, เกสญฺจิ ขนฺธา, น จ สมานวิปฺปยุตฺตปจฺจยา เอว กุสลาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺติ, อถ โข นานาวิปฺปยุตฺตปจฺจยาปิ, ตสฺมา ตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา, ขเนฺธ วิปฺป**

ยุตฺตปจฺจยา’’ติ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตทายตฺตวุตฺติตาย ปจฺจยุปฺปนฺนํ ปจฺจยํ ปจฺจยํ กโรตีติ อิมสฺสตฺถสฺส วเสน อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ วตฺถุํ ขเนฺธ วิปฺปยุตฺตปจฺจยกรณโตติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน **‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา, วตฺถุนา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตนา’’**ติ อโตฺถ วุโตฺต, ตตฺถ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถุํ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติ นตฺถีติ ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจา’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ, อิทํ ปน ปฏิจฺจสเทฺทน อโยเชตฺวา ‘‘ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺติ วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา’’ติ โยเชตฺวา ตสฺสโตฺถ ‘‘วตฺถุนา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตนา’’ติ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ กึ ปน ปฏิจฺจาติ? ยํ ‘‘เอกํ ขนฺธ’’นฺติอาทิกํ ปาฬิยํ ปฏิจฺจาติ วุตฺตํฯ ตเมว อตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ‘‘วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยาติ ขเนฺธ ปฏิจฺจ ขนฺธา, วตฺถุนา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตนา’’ติ ปฐนฺติฯ อนนฺตรตฺตา ปากฏสฺส อพฺยากตจิตฺตสมุฏฺฐานเสฺสว คหณํ มา โหตูติ **‘‘อพฺยากตจิตฺตสมุฏฺฐานมฺปิ กุสลากุสลจิตฺตสมุฏฺฐานมฺปี’’**ติ อาหฯ อาสนฺนมฺปิ ทูรมฺปิ สพฺพนฺติ วุตฺตํ โหตีติฯ

๗๑-๗๒. **‘‘อิเม วีสติ ปจฺจยาติ สํขิปิตฺวา ทสฺสิตานํ วเสเนตํ วุตฺต’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิ เอเกนปิ เทสนํ สํขิตฺตํ สํขิตฺตเมว, อาทิมฺหิ ปน ตโย ปจฺจยา วิปฺปยุตฺตปจฺจโย เอกมฺปิ ปทํ อปริหาเปตฺวา วิตฺถาริตาติ เต จตฺตาโร ปจฺฉาชาตญฺจ วเชฺชตฺวา ‘‘อิเม เอกูนวีสติ ปจฺจยา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ เอตฺตกา หิ สํขิปิตฺวา ทสฺสิตาติฯ เย ปน ปาฬิยํ วิตฺถาริตํ อวิตฺถาริตญฺจ สพฺพํ สงฺคเหตฺวา วุตฺตนฺติ วทนฺติ, เตสํ ‘‘อิเม เตวีสติ ปจฺจยา’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ อาทิมฺหิ ปน ตโย ปจฺจเย วิตฺถาริเต วเชฺชตฺวา ยโต ปภุติ สเงฺขโป อารโทฺธ, ตโต จตุตฺถโต ปภุติ สํขิตฺตํ วิตฺถาริตญฺจ สห คเหตฺวา ‘‘อิเม เตวีสติ ปจฺจยา’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิภงฺควารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒) สงฺขฺยาวาโร

๗๓. **ตถา ปุเรชาตปจฺจเย**ติ ยถา อญฺญมญฺญปจฺจเย วิเสโส วิภเงฺค อตฺถิ, ตถา ปุเรชาตปจฺจเยปิ อตฺถีติ อโตฺถฯ ‘‘วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา’’ติ หิ ตตฺถ วิเสโส ปฏิสนฺธิอภาโว จาติฯ **วิปากานิ เจว วีถิจิตฺตานิ จ น ลพฺภนฺตี**ติ เอเตน ‘‘กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจา’’ติอาทิเก (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓) วิภเงฺค วิปากาพฺยากตาภาวํ กิริยาพฺยากเต จ อชวนสฺส สเพฺพน สพฺพํ อลพฺภมานตํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ

๗๔. **เอกมูลเก ทสฺสิตาย เทสนาย ลพฺภมานคณนเญฺญว อาทายา**ติ อิทํ เอตสฺมึ อนุโลเม สุทฺธิกนเย ทสฺสิตคณนโต ตโต ปเรสุ นเยสุ อญฺญิสฺสา อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อพหุคณเนน ยุตฺตสฺส เตน สมานคณนตา จ อิมสฺมึ อนุโลเมเยว ทฏฺฐพฺพาฯ ปจฺจนีเย ปน ‘‘นเหตุปจฺจยา นารมฺมเณ เอก’’นฺติอาทึ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๐๔) วกฺขตีติฯ

๗๖-๗๙. **เต ปน สงฺขิปิตฺวา เตวีสติมูลโกเวตฺถ ทสฺสิโต**ติ เอตฺถ ปจฺฉาชาตวิปากานํ ปริหีนตฺตา ‘‘ทฺวาวีสติมูลโก’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา สาเสวนสวิปากานํ วเสนฯ ทฺวิธมฺปิ ปน ทฺวาวีสติมูลกํ สห คเหตฺวา สงฺคหิเต ตสฺมึ อุภยสพฺภาวโต ‘‘เตวีสติมูลโก’’ติ อาหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อาเสวนวิปากานํ วา วิโรธาภาเว สติ ปุจฺฉาย ทสฺสิตนเยน เตวีสติมูลเกน ภวิตพฺพํ, ตสฺส จ นามํ ทฺวาวีสติมูลเก อาโรเปตฺวา ‘‘เตวีสติมูลโก’’ติ วุตฺตนฺติ อยเมตฺถ รุฬฺหีฯ

อารมฺมณปเท เจวาติ เอเตน เอกมูลเก อญฺญปทานิ วเชฺชติฯ น หิ เอกมูลเก เหตาทีสุ ตโยวาติ อธิปฺปาโยฯ สุทฺธิกนโย ปน อารมฺมณมูลกาทีสุ น ลพฺภตีติ อารมฺมณมูลเก

‘‘นวา’’ติ เอตาย อธิกคณนาย อภาวทสฺสนตฺถํ **“อารมฺมเณ ฐิเตน สพฺพตฺถ ตีเณว ปญฺหา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กาตพฺพาติ วจนเสโสฯ **ตีเณวา**ติ จ ตโต อุทฺธํ คณนํ นิวาเรติ, น อโธ ปฏิกฺขิปติฯ เตน ‘‘วิปาเก เอก’’นฺติ คณนา น นิวาริตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตีสุ เอกสฺส อโนฺตคธตาย จ ‘‘ตีเณวา’’ติ วุตฺตนฺติฯ **อิตี**ติอาทินา ‘‘สพฺพตฺถ ตีเณวา’’ติ วจเนน อตฺตโน วจนํ ทฬฺหํ กโรติฯ

๘๐-๘๕. เย ...เป.... ตํ ทเสฺสตุนฺติ เอตฺถายมธิปฺปาโย – ยทิปิ อวิคตานนฺตรํ ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุยา ตีณี’’ติ วุเตฺตปิ อนนฺตรคณเนน สทฺธึ สํสนฺทเน ยา คณนา ลพฺภติ, สา ทสฺสิตา โหติ, ตถาปิ อนนฺตรคณเนหิ สมานคณเนหิ จ สทฺธึ สํสนฺทเน อนนฺตรา สมานา จ โหติ, น เอวํ อาวิกรณวเสน ทสฺสิตา โหติ, วิปลฺลาสโยชนาย ปน ตถา ทเสฺสติฯ วจเนน วา หิ ลิงฺคน วา อตฺถวิเสสาวิกรณํ โหตีติฯ **เตเนตํ อาวิกโรตี**ติ เอตฺถาปิ เอวเมว อธิปฺปาโย โยเชตโพฺพฯ ปจฺจนียาทีสุปิ ปน ‘‘นารมฺมณปจฺจยา นเหตุยา เอกํ…เป.… โนวิคตปจฺจยา นเหตุยา เอก’’นฺติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๐๗) มูลปทํ อาทิมฺหิเยว ฐเปตฺวา โยชนา กตา, น จ ตตฺถ เอตํ ลกฺขณํ ลพฺภติ, ตสฺมา มูลปทสฺส อาทิมฺหิ ฐเปตฺวา โยชนเมว กโม, น จกฺกพนฺธนนฺติ ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุยา ตีณี’’ติอาทิ โยชิตํ, น จ วิญฺญาเต อเตฺถ วจเนน ลิงฺคน จ ปโยชนมตฺถีติฯ

ปจฺจยานุโลมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิจฺจวาโร

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๘๖-๘๗. “อเหตุกํ วิปากาพฺยากตนฺติ อิทํ รูปสมุฏฺฐาปกวเสเนว เวทิตพฺพ”นฺติ วุตฺตํ, สพฺพสงฺคาหกวเสน ปเนตํ น น สกฺกา โยเชตุํฯ

๙๓. สหชาตปุเรชาตปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ เอตฺถ จ สหชาตา จ เหตาทโย ปุเรชาตา จ อารมฺมณาทโย ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ น หิ นปจฺฉาชาตปจฺจยา อุปฺปชฺชมานา ทฺวีเหว สหชาตปุเรชาตปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนฺติ, อถ โข ปจฺฉาชาตวเชฺชหิ สเพฺพหีติฯ

๙๔-๙๗. นาหารปจฺจเย เอกจฺจํ รูปเมว ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนนฺติ ยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, โส ปจฺจโย รูปเมวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ปจฺจยา อุปฺปชฺชติ, โส อรูปมฺปิ โหติ ยถา กมฺมํ กฬตฺตารูปสฺสฯ

๙๙-๑๐๒. นมคฺคปจฺจเย ยทิปิ จิตฺตสมุฏฺฐานาทโย สเพฺพ รูปโกฏฺฐาสา ลพฺภนฺติ, ตถาปิ ยํ มคฺคปจฺจยํ ลภติ, ตสฺส ปหีนตฺตา **“เอกจฺจํ รูปํ ปจฺจยุปฺปนฺน”**นฺติ วุตฺตํ, เอวเมว ปน นเหตุปจฺจยาทีสุปิ เอกจฺจรูปสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนตา ทฏฺฐพฺพาฯ

๑๐๗-๑๓๐. นาหารนอินฺทฺริยนฌานนมคฺคปจฺจยา สพฺพตฺถ สทิสวิสฺสชฺชนาติ อิทํ เอเตสุ มูลภาเวน ฐิเตสุ คณนาย สมานตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ มูลานญฺหิ อิธ วิสฺสชฺชนํ คณนาเยว, น สรูปทสฺสนนฺติฯ **นสหชาตาทิจตุกฺกํ อิธาปิ ปริหีนเมวา**ติ สุทฺธิกนเย วิย มูเลสุปิ ปริหีนเมวาติ อโตฺถฯ

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๑๓๑-๑๘๙. เหตาธิปติมคฺคปจฺจเยสุ อนุโลมโต ฐิเตสุ...เป.... อฏฺฐ ปจฺจนียโต น ลพฺภนฺตีติ ติณฺณมฺปิ สาธารณานํ ปจฺจนียโต อลพฺภมานานํ สเพฺพสํ สงฺคหวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา มคฺคปจฺจเย อิตเรหิ สาธารณา สเตฺตว โยเชตพฺพาฯ อธิปติปจฺจเย อนุโลมโต ฐิเต เหตุปจฺจโยปิ ปจฺจนียโต น ลพฺภติ, โส ปน มเคฺคน อสาธารโณติ กตฺวา น วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ เยหิ วินา อรูปํ น อุปฺปชฺชติ, เต เอกนฺติกตฺตา อรูปฏฺฐานิกาติ อิธ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา, เตน ปุเรชาตาเสวนปจฺจยา เตหิ วินาปิ อรูปสฺส อุปฺปตฺติโต วชฺชิตา โหนฺติฯ สพฺพฏฺฐานิกา อญฺญมญฺญอาหารินฺทฺริยา จ เตหิ วินา อรูปสฺส อนุปฺปตฺติโต สงฺคหิตาติฯ **อูนตรคณนา นํเยว วเสนา**ติ ยทิ อนุโลมโต ฐิตา เอกกาทโย ทฺวาวีสติปริโยสานา อูนตรคณนา โหนฺติ, เตสํ วเสน ปจฺจนียโต โยชิตสฺส ตสฺส ตสฺส คณนา เวทิตพฺพาฯ อถ ปจฺจนียโต โยชิโต อูนตรคณโน, ตสฺส วเสน อนุโลมโต ฐิตสฺสปิ คณนา เวทิตพฺพาติ อโตฺถฯ ‘‘อญฺญมญฺญปจฺจยา นารมฺมเณ เอก’’นฺติอาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๔๖) ปน น อิทํ ลกฺขณํ เอกนฺติกํฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๑๙๐. สพฺพเตฺถวาติ น เกวลํ เหตุมฺหิเยว, อถ โข สเพฺพสุ ปจฺจเยสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสูติ อโตฺถฯ ปุเรชาตํ อาเสวนญฺจ อลภนฺตํ กญฺจิ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘ปฏิสนฺธิวิปาโกปนา’’**ติอาทิมาหฯ

‘‘ปุเรชาตปจฺฉาชาตาเสวนวิปากวิปฺปยุเตฺตสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ เอกํ ฐเปตฺวา อวเสสา อนุโลมโต ลพฺภนฺตี’’ติ อิทํ อวเสสานํ ลาภมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น สเพฺพสํ อวเสสานํ ลาภนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิปิ หิ ปจฺฉาชาเต ปสโงฺค นตฺถิ ‘‘อนุโลมโต สพฺพเตฺถว น ลพฺภตี’’ติ อปวาทสฺส กตตฺตา, ปุเรชาโต ปน วิปฺปยุเตฺต ปจฺจนีกโต ฐิเต อนุโลมโต ลพฺภตีติ อิทมฺปิ อวเสสา สเพฺพติ อเตฺถ คยฺหมาเน อาปเชฺชยฺยฯ ยมฺปิ เกจิ ‘‘วิปฺปยุตฺตปจฺจยรหิเต อารุเปฺปปิ อารมฺมณปุเรชาตสฺส สมฺภวํ ญาเปตุํ เอวํ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตมฺปิ เตสํ รุจิมตฺตเมวฯ น หิ ยตฺถ วตฺถุปุเรชาตํ น ลพฺภติ, ตตฺถ อารมฺมณปุเรชาตภาเวน อุปการกํ โหตีติ ทสฺสิโตยํ นโยติฯ **ยุชฺชมานกวเสนา**ติ ปจฺจนีกโต ฐิตสฺส ฐเปตพฺพตฺตา วุตฺตํ, ยุชฺชมานกปจฺจยุปฺปนฺนวเสน วาติ อโตฺถฯ ‘‘มคฺคปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเต เหตุปจฺจโย อนุโลมโต น ลพฺภตี’’ติ ปุริมปาโฐ, อธิปติปจฺจโยปิ ปน น ลพฺภตีติ **‘‘เหตาธิปติปจฺจยา อนุโลมโต น ลพฺภนฺตี’’**ติ ปฐนฺติฯ อธิปติปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเต ปจฺฉาชาตโต อโญฺญ อนุโลมโต อลพฺภมาโน นาม นตฺถีติ น วิจาริตํฯ อญฺญมเญฺญ ปจฺจนีกโต ฐิเต ‘‘อรูปานํเยวา’’ติ วุตฺตา นว อนุโลมโต น ลพฺภนฺติ, ตมฺปิ ปจฺจนีกโต ฐิเตหิ อารมฺมณปจฺจยาทีหิ สทิสตาย สุวิเญฺญยฺยนฺติ น วิจาริตํ ภวิสฺสตีติฯ

๑๙๑-๑๙๕. ยาว อาเสวนา สพฺพํ สทิสนฺติ น อญฺญมเญฺญน ฆฏิตสฺส มูลสฺส วิตฺถาริตตฺตา ตโต ปรานิ มูลานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตสุ หิ อนุโลมโต โยเชตพฺพปจฺจยา จ ปญฺหา จาติ สพฺพํ สทิสนฺติฯ

อิมสฺมิํ ปจฺจนียานุโลเมติ เอตสฺส **“อิเมสมฺปิ ปกิณฺณกานํ วเสเนตฺถ คณนวาโร อสโมฺมหโต เวทิตโพฺพ”**ติ เอเตน สห สมฺพโนฺธ ฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ปจฺจเยสูติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปจฺจนียานุโลเม ลพฺภมาเนสุ ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมสฺปีติ วา โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ปิ**-สเทฺทน อิมมตฺถํ ทีเปติ – น เกวลํ ปจฺจเยเสฺวว กิสฺมิญฺจิ ปจฺจนีกโต ฐิเต เกจิ อนุโลมโต น ลพฺภนฺติ, อถ โข ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมสฺปิ โกจิ เอกจฺจํ ปจฺจยํ ลภมาโน กญฺจิ ปจฺจยํ น ลภตีติฯ ตตฺถ กมฺมปจฺจยํ ลภมาโน เยภุเยฺยน อินฺทฺริยปจฺจยํ ลภติ, มคฺคปจฺจยํ ลภมาโน เยภุเยฺยน เหตุปจฺจยํ, ตถา จ ฌานปจฺจยํ ลภมาโน มคฺคปจฺจยนฺติ เอเตเสฺวว ลาภาลาภา วิจาริตาฯ **ยตฺถา**ติ ปญฺจโวการปวเตฺต อสเญฺญสุ จฯ **รูปธมฺมา**ติ ยถาวุตฺตานิ กฎตฺตารูปาเนว สนฺธาย วทติฯ น หิ ปญฺจโวการปวเตฺต สเพฺพ รูปธมฺมา เหตาทีนิ น ลภนฺตีติฯ ‘‘เหตาธิปติวิปากินฺทฺริยปจฺจเย น ลภนฺตี’’ติ ปุริมปาโฐ, ฌานมเคฺคปิ ปน น ลภนฺตีติ **“เหตาธิปติวิปากินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจเย น ลภนฺตี”**ติ ปฐนฺติฯ เย รูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺติ, เตสุ อรูปฎฺฐานิกวเชฺชสุ เอเตเยว น ลภนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ปจฺฉาชาตาหารวิปฺปยุตฺตปจฺจเยปิ หิ ปวเตฺต กฎตฺตารูปํ ลภตีติฯ ลพฺภมานาลพฺภมานปจฺจยทสฺสนมเตฺตเนฺจตํ, น เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปตฺติอนุปฺปตฺติทสฺสนนฺติฯ เอวํ อินฺทฺริยปจฺจยาลาโภ ชีวิตินฺทฺริยํ สนฺธาย วุโตฺต สิยาฯ ยถาวุเตฺตสุ หิ ธมฺมวเสน ปจฺฉาชาตาทิเตฺตยมฺปิ อลภนฺตํ นาม กฎตฺตารูปํ นตฺถิฯ โก ปน วาโท สพฺพฎฺฐานิกเมฺมสุฯ อินฺทฺริยํ ปน อลภนฺตํ อตฺถิ, กินฺตํ? ชีวิตินฺทฺริยนฺติฯ ยทิ เอวํ อุปาทารูปานิ สนฺธาย อญฺญมญฺญปจฺจยมฺปิ น ลภนฺตีติ วตฺตพฺพํ, ตํ ปน ปากฎนฺติ น วุตฺตํ สิยาฯ อรูปินฺทฺริยาลาภํ วา สนฺธาย อินฺทฺริยปจฺจยาลาโภ วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๙๖-๑๙๗. **นารมฺมณมูลเกสุ ทุกาทีสุ เหตุยา ปญฺจา**ติ ยทิปิ ติกาทีสุ ‘‘เหตุยา ปญฺจา’’ติ อิทํ นตฺถิ, ตถาปิ ทุกาทีสุ สพฺพตฺถ อนุตฺตานํ วตฺตุกาโม ‘‘ทุกาทีสู’’ติ สพฺพสงฺคหวเสน วตฺวา ตตฺถ ยํ อาทิทุเก วุตฺตํ ‘‘เหตุยา ปญฺจา’’ติ, ตํ นิทฺธาเรติฯ เกจิ ปน ‘‘นารมฺมณมูลเก เหตุยา ปญฺจา’’ติ ปาฐํ วทนฺติฯ ‘‘อญฺญมเญฺญ เอกนฺติ ภูตรูปเมว สนฺธาย วุตฺต’’นฺติ ปุริมปาโฐ, วตฺถุปิ ปน ลพฺภตีติ **“ภูตรูปานิ เจว วตฺถุญฺจ สนฺธาย วุตฺต”**นฺติ ปฐนฺติฯ **ติมูลเก**ติ อิธาปิ ทุมูลกํ ติมูลกนฺติ วทนฺติฯ

๒๐๓-๒๓๓. **นกมฺมมูลเก เหตุยา ตีณีติอาทีสุ เจตนาว ปจฺจยุปฺปนฺนา**ติ อิทํ ‘‘เหตุยา ตีณี’’ติ เอวํปกาเร เจตนามตฺตสงฺคาหเก สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อาทิ**-สเทฺทน หิ ปการโตฺถว โหตีติฯ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยาหารอตฺถิอวิคเตสุ ปน รูปมฺปิ ลพฺภตีติฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฎิจฺจวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สหชาตวารวณฺณนา

๒๓๔-๒๔๒. **กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต, กุสลํ เอกํ ขนฺธํ สหชาโต**ติอาทีสุ สหชาตสเทฺทน สหชาตปจฺจยกรณํ สหชาตายตฺตภาวคมนํ วา วุตฺตนฺติ ตสฺส กรณสฺส คมนสฺส วา กุสลาทีนํ กมฺมภาวโต อุปโยควจนํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอส นโย ปจฺจยวาราทีสุปิฯ ตตฺราปิ หิ ปจฺจยสเทฺทน จ นิสฺสยปจฺจยกรณํ นิสฺสยายตฺตภาวคมนํ วา วุตฺตํ, สํสฎฺฐสเทฺทน จ สมฺปยุตฺตปจฺจยกรณํ สมฺปยุตฺตายตฺตภาวคมนํ วาติ ตํกมฺมภาวโต อุปโยควจนํ กุสลาทีสุ กตนฺติฯ **สหชาตมฺปิ จ อุปาทารูปํ ภูตรูปสฺส ปจฺจโย น โหตี**ติ ‘‘ปฎิจฺจา’’ติ อิมินา วจเนน ทีปิโต

ปจฺจโย น โหตีติ อโตฺถฯ **“อุปาทารูปํ ภูตรูปสฺสา”**ติ จ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ อุปาทารูป สฺสปิ หิ อุปาทารูปํ ยถาวุโตฺต ปจฺจโย น โหติ, วตฺถุวชฺชานิ รูปานิ จ อรูปานนฺติฯ

สหชาตวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปจฺจยวารวณฺณนา

๒๔๓. **ปจฺจยา**ติ เอตฺถ ปติ อโย ปจฺจโยฯ ปติ-สโทฺท ปติฎฺฐตฺถํ ทีเปติ, อย-สโทฺท คตึ, ปติฎฺฐาภูตา คติ นิสฺสโย ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติ, ตโต ปจฺจยา, ปจฺจยกรณโต ตทายตฺตภาว คมนโต วาติ อโตฺถฯ

‘‘มหาภูเต ปจฺจยา จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูป’’นฺติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๒๔๕) ภูตุปาทารูปานิ สห สงฺคณฺหิตฺวา วุตฺตํฯ อฎฺฐกถายํ ปน **จิตฺตสมุฎฺฐาเน จ มหาภูเต นิสฺสาย จิตฺตสมุฎฺฐานํ อุปาทารูป**นฺติ สยํ นิสฺสโย อหุตฺวา นิสฺสเย อุปฺปชฺชมาเนน อุปาทารูเปน นิทสฺสนํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๕๕. **อสญฺญ...เป.... กฎตฺตารูปํ อุปาทารูป**นฺติ เอตฺถ โย ปฎิจฺจวาเร สหชาเต กมฺมอุตฺชานํ, กเมฺม จ เอกนฺตาเนกนฺตกมฺมชานํ วเสน อโตฺถ วุโตฺต, โส นาธิเปฺปโต เอว ‘‘กฎตฺตารูป’’นฺติ กมฺมสมุฎฺฐานรูปเสฺสว สพฺพสฺส จ คหิตตฺตาติ ตํ ปหาย ยถาคหิตสฺส กฎตฺตารูป สฺส วิเสสนวเสน **“อุปาทารูปสงฺขาตํ กฎตฺตารูป”**นฺติ อตฺถมาหฯ มหาภูเต ปน ปฎิจฺจ ปจฺจยา จ มหาภูตานํ อุปฺปตฺติ น นิวาเรตพฺพาติ อุปาทารูปคฺคหเณน กฎตฺตารูปคฺคหณํ อวิเสเสตฺวา อุปาทารูปานํ นิวเตฺตตพฺพานํ อตฺถิตาย กฎตฺตารูปคฺคหเณเนว อุปาทารูปคฺคหณสฺส วิเส สนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๖๙-๒๗๖. ‘‘อพฺยากเตน อพฺยากตํ, กุสลํ, อกุสล’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘อพฺยากเตน กุสลํ, อกุสลํ, อพฺยากต’’นฺติ, ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ กุสโล จ อกุสโล จ ธมฺมา กุสลสฺสาติ อนามสิตฺวา’’ติ จ ปุริมปาเฐ ปมาทเลขา ทฎฺฐพฺพาฯ

๒๘๖-๒๘๗. **นเหตุปจฺจยา นปุเรชาเต เทฺว**ติ เอตฺถ อฎฺฐกถายํ ‘‘อารุเปฺป ปน อเหตุกโมหสฺส อเหตุกกิริยสฺส จ วเสน เทฺวติ วุตฺตา, นวิปฺปยุเตฺต เทฺวติ อารุเปฺป อเหตุกากุสลกิริยวเสนา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ลพฺภมาเนสุ เอกเทเสน นิทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อารุเปฺป ปน อเหตุกโมหสฺส อเหตุกกิริยาย อเหตุกปฎิสนฺธิยา เอกจฺจสฺส จ รูปสฺส วเสน เทฺว วุตฺตาติ, นวิปฺปยุเตฺต เทฺวติ อารุเปฺป อเหตุกากุสลกิริยาเอกจฺจรูปานํ วเสนาติ วุตฺตนฺติฯ **“โนนตฺถิโน วิคเตสุ เอกนฺติ สพฺพรูปสฺส วเสนา”**ติ วุตฺตํ, นเหตุมูลกตฺตา อิมสฺส นยสฺส เหตุปจฺจยํ ลภนฺตํ น ลพฺภตีติ ‘‘เอกจฺจสฺส รูปสฺส วเสนา’’ติ ภวิตพฺพํฯ จกฺขาทิธมฺมวเสน ปน จิตฺตสมุฎฺฐานาทิโกฎฺฐาสวเสน วา สพฺพํ ลพฺภตีติ ‘‘สพฺพรูปสฺสา’’ติ วุตฺตํ สิยาฯ

๒๘๙-๒๙๖. **อาคตานาคต**นฺติ ปญฺหวเสน วุตฺตํ, **ลพฺภมานาลพฺภมาน**นฺติ อาคเต จ ปเญฺห ลพฺภมานาลพฺภมานธมฺมวเสนฯ

ปจฺจยวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. นิสฺสยวารวณฺณนา

๓๒๙-๓๓๗. **ปจฺจยวาเรน นิสฺสยปจฺจยภาว**นฺติ นิสฺสยวาเร วุตฺตสฺส นิสฺสยปจฺจยภาวํ นิยเมตุนฺติ อโตฺถฯ

นิสฺสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สํสฏฺฐวารวณฺณนา

๓๕๑-๓๖๘. สํสฏฺฐวาเร ปจฺจนีเย ''นวิปฺปยุตฺเต ปฏิสนฺธิ นตฺถี''ติ อิทํ วตฺถุวิรหิตาย ปฏิสนฺธิยา วิสุํ อนุทฺธรณโต วุตฺตํฯ ปฏิจฺจวาราทีสุ หิ สหชาตสฺส ปจฺจยภาวทสฺสนตฺถํ สวตฺถุกา ปฏิสนฺธิ อุทฺธฏา, สา อิธาปิ อธิปติปุเรชาตาเสวเนสุ นกมฺมนวิปากนฌานนวิปฺปยุตฺเตสุ น ลพฺภติ, อเญฺญสุ จ อนุโลมโต ปจฺจนียโต จ ลพฺภมานปจฺจเยสุ ลพฺภตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ อุทฺธฏาติฯ **เสสา เตรส น ลพฺภนฺตี**ติ เอตฺถ ''เสสา จุทฺทสา''ติ ภวิตพฺพํฯ **น ฌาเน เอกนฺติ อเหตุกปญฺจวิญฺญาณวเสนา**ติ ปญฺจวิญฺญาณานํ เหตุปจฺจยวิรหิตมตฺตทสฺสนตฺถํ อเหตุกคฺคหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, **''นมเคฺค เอกนฺติ อเหตุกกิริยวเสนา''**ติ วุตฺตํ, ''อเหตุกวิปากกิริยวเสนา''ติ ภวิตพฺพํฯ

๓๖๙-๓๙๑. **เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนวา**ติ ปฏิจฺจวาเร อนุโลมปจฺจนีเย วุตฺตนเยนฯ **''นเหตุปจฺจยุปฺปเนฺนสุ อเหตุกโมโหว ฌานมคฺคปจฺจยํ ลภติ, เสสา น ลภนฺตี''**ติ วุตฺตํ, เสเสสุ ปน ปญฺจวิญฺญาณวชฺชาเหตุกกฺขนฺธา ตํสมุฏฺฐานา ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา ฌานปจฺจยํ ลภนฺติ, น ปจฺจนียานุโลเม ทฺวินฺนํ ปจฺจยานํ อนุโลเมน สห โยชนา อตฺถีติ ฌานมคฺคปจฺจยํ สหิตํ ลภตีติ จ น สกฺกา วตฺตุํ, ตสฺมา ''อเหตุกโมโหว มคฺคปจฺจยํ ลภตี''ติ วตฺตพฺพํฯ

สํสฏฺฐวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมฺปยุตฺตวารวณฺณนา

๓๙๒-๔๐๐. สทิสํ สมฺปยุตฺตํ สํสฏฺฐํ โวกิณฺณญฺจ สํสฏฺฐํ น โหตีติ อุภยํ อญฺญมญฺญาเปกฺขํ วุจฺจมานํ อญฺญมญฺญสฺส นิยามกํ โหตีติฯ

สมฺปยุตฺตวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา

๔๐๑-๔๐๓. **เยหิ ปจฺจเยหิ กุสโล กุสลสฺส ปจฺจโย โหติ, เต ปจฺจเย ปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุ**นฺติ ยถากฺกเมน อาคตาคตปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุนฺติ อโตฺถฯ **กุสโล กุสลสฺสา**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, เตน กุสโล กุสลาทีนํ, อกุสโล อกุสลาทีนํ, อพฺยากโต อพฺยากตาทีนํ, กุสลาพฺยากตา กุสลาทีนนฺติอาทิโก สโพฺพ ปเภโท นิทสฺสิโต โหตีติ ยถานิทสฺสิเต สเพฺพ คเหตฺวา อาห **''เต ปจฺจเย ปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุ''**นฺติฯ

๔๐๔. **ทตฺวา**ติ เอตฺถ **ทา**-สโทฺท โสธนโตฺถปิ โหตีติ มนฺตฺวา อาห **''วิสุทฺธํ กตฺวา''**ติฯ **เตสญฺหิ ตํ จิตฺต**นฺติ เตสนฺติ วตฺตพฺพตารหํ สกทาคามิมคฺคาทิปุเรจาริกํ ตํ โคตฺรภุจิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ **วิปสฺสนากุสลํ ปน กามาวจรเมวา**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนํ ภูมิโต ววตฺถเปติฯ **เตเนวา**ติ ธมฺมวเสเนว ทสฺสนโต, เทสนนฺตรตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๔๐๕. อสฺสาทนํ สราคสฺส โสมนสฺสสฺส สโสมนสฺสสฺส ราคสฺส จ กิจฺจนฺติ อาห **“อนุภวติ เจว รชฺชติ จา”**ติฯ อภินนฺทนํ ปีติกิจฺจสหิตาย ตณฺหาย กิจฺจนฺติ อาห **“สปฺปีติกตณฺหาวเสนา”**ติฯ **ทิฏฺฐาภินนฺทนา** ทิฏฺฐิเยวฯ เอตฺถ ปน ปจฺฉิมตฺถเมว คเหตฺวา **“อภินนฺทนฺตสฺส อตฺตา อตฺตนิยนฺติอาทิวเสน...เป.... ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี”**ติ วุตฺตํฯ อภินนฺทนา ปน ทิฏฺฐาภินนฺทนาเยวาติ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘ภาวนาย ปหาตโพฺพ ธโมฺม ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณ…เป…. ภาวนาย ปหาตพฺพํ ราคํ อสฺสาเทติ อภินนฺทตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๗๒) วจนโต, ตสฺมา ปุริโมปิ อโตฺถ วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ ทฺวีสุ ปน โสมนสฺสสหคตจิเตฺตสุ ยถาวุเตฺตน โสมนเสฺสน ราเคน จ อสฺสาเทนฺตสฺส เตสฺเยว สปฺปีติกตณฺหาย จตูสุปิ ทิฏฺฐาภินนฺทนาย อภินนฺทนฺตสฺส จ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติปิ สกฺกา โยเชตุํฯ **ชาติวเสนา**ติ สุจิณฺณสามญฺญวเสนาติ อโตฺถฯ

๔๐๖. **ตทารมฺมณตา**ติ ตทารมฺมณภาเวนฯ วิภตฺติโลโป เหตฺถ กโตติฯ ภาววนฺตโต วา อโญฺญ ภาโว นตฺถีติ ภาเวเนว วิปากํ วิเสเสติ, วิปาโก ตทารมฺมณภาวภูโตติ อโตฺถฯ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากานํ วิย น กามาวจรวิปากานํ นิโยคโต ววตฺถิตํ อิทญฺจ กมฺมํ อารมฺมณนฺติ ตํ ลพฺภมานมฺปิ น วุตฺตํฯ ตทารมฺมเณน ปน กุสลารมฺมณภาเวน สมานลกฺขณตาย กมฺมารมฺมณา ปฏิสนฺธิอาทโยปิ ทสฺสิตาเยวาติ ทฎฺฐพฺพาฯ **ปฏิโลมโต วา เอกนฺตริกวเสน วา**ติ วทเนฺตน อนุโลมโต สมาปชฺชเน เยภุเยฺยน อาสนฺนสมาปตฺติยา อารมฺมณภาโว ทสฺสิโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา ปน ปฏิโลมโต เอกนฺตริกวเสน จ สมาปชฺชนฺตสฺส อนาสนฺนาปิ สมาปตฺติ อารมฺมณํ โหติ, เอวํ อนุโลมโต สมาปชฺชนฺตสฺสปิ ภเวยฺยาติฯ **“เจโตปริยญาณสฺสาติอาทีนิ ปรโต อาวชฺชนาย โยเชตพฺพานี”**ติ วตฺวา **“ยา เอเตสํ อาวชฺชนา, ตสฺสา”**ติ อโตฺถ วุโตฺต, เอวํ สติ ‘‘อิทฺธิวิธญาณสฺสา’’ติปิ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ยสฺมา ปน กุสลา ขนฺธา อพฺยากตสฺส อิทฺธิวิธญาณสฺส อารมฺมณํ น โหนฺตีติ ตํ น วุตฺตํ, เจโตปริยญาณาทีนญฺจ โหนฺตีติ ตานิ วุตฺตานิ, ตสฺมา กิริยานํ เจโตปริยญาณาทีนํ ยาย กายจิ อาวชฺชนาย จ กุสลารมฺมณาย กุสลา ขนฺธา อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

๔๐๗-๔๐๙. **วิปฺปฏิสาราทิวเสน วา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาทีนวทสฺสเนน สภาวโต จ อนิฎฺฐตามตฺตํ สงฺคณฺหาติ, อกฺขนฺติเภทา วาฯ

๔๑๐. **รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺสา**ติอาทินา วิญฺญาณกาเยหิ นิยตารมฺมเณหิ อพฺยากตสฺส อพฺยากตานํ อารมฺมณปจฺจยภาวํ นิทเสฺสติฯ สพฺพสฺส หิ วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา เอกสฺมิํ สนฺตาเน ธมฺมานํ เอกเทเสน นิทสฺสนํ กโรตีติฯ

๔๑๓-๔๑๖. **จตุภูมกํ กุสลํ** อารมฺมณาธิปติปจฺจยภาเวน ทสฺสิตํ, ปจฺจยุปฺปนฺนํ ปน กามาวจรเมวฯ

๔๑๗. อปุพฺพโต จิตฺตสนฺตานโต วุฎฺฐานํ ภวงฺคเมว, ตํ ปน มูลาคนฺตุกภวงฺคสงฺขาตํ ตทารมฺมณํ ปกติภวงฺคญฺจฯ **อนุโลมํ เสกฺขาย ผลสมาปตฺติยา**ติ เอตฺถ กายจิ เสกฺขผลสมาปตฺติยา อวเชฺชตพฺพตฺตา วตฺตพฺพํ นตฺถีติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลํ ผลสมาปตฺติยาติ อิมํ นิพฺพิเสสนํ ผลสมาปตฺติํ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **“ผลสมาปตฺติยาติ อนาคามิผลสมาปตฺติยา”**ติฯ **กามาวจรกิริยา ทุวิธสฺสปิ วุฎฺฐานสฺสา**ติ เอตฺถ กิริยานนฺตรํ ตทารมฺมณวุฎฺฐาเน ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ วุตฺตเมวฯ

ตา อุโภปิ...เป.... ทฺวาทสนฺนนฺติ อิทํ โสมนสฺสสหคตมโนวิญฺญาณธาตุวเสน วุตฺตํ, อุเปกฺขาสหคตา ปน ยถาวุตฺตานํ ทสนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ โวฏฺฐพฺพนกิริยสฺส มโนธาตุกิริยสฺส จาติ ทฺวาทสนฺนํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๒๓. ทานาทิปุญฺญกิริยายตฺตา สพฺพสมฺปตฺติโย ปฏิวิชฺฌิตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **น ปเนตํ เอกเนฺตน คเหตพฺพ**นฺติ ‘‘พลวเจตนาว ลพฺภติ, น ทุพฺพลา’’ติ เอตํ เอกนฺตํ น คเหตพฺพํ, ทฬฺหํ วา น คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ กึ การณนฺติ? พลวโต ทุพฺพลสฺส วา กโตกาสสฺส อนฺตรายํ ปฏิพาหิตฺวา วิปจฺจนโต ‘‘ยํกญฺจิ ยทิ วิปากํ ชเนติ, อุปนิสฺสโย น โหตี’’ติ นวตฺตพฺพตฺตา จาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กโตกาสญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ วิปากตฺติเก ปน ปญฺหาวารปจฺจนีเย ‘‘วิปากธมฺมธโมฺม วิปากสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๓.๙๓) กมฺมปจฺจยสฺส วิสุํ อุทฺธฏตฺตา, เวทนาตฺติเก จ ปญฺหาวารปจฺจนีเย ‘‘นเหตุปจฺจยา นอารมฺมณปจฺจยา นอุปนิสฺสเย อฏฺฐา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๒.๘๗) วุตฺตตฺตา ‘‘วิปากชนกมฺปิ กิญฺจิ กมฺมํ อุปนิสฺสยปจฺจโย น โหตี’’ติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

ตสฺมิํ วา วิรุโทฺธติ ตํนิมิตฺตํ วิรุโทฺธ, **วิรุทฺธ**นฺติ วา ปาโฐฯ **โอมาน**นฺติ ปรสฺส ปวตฺตโอมานํฯ **ราโค** รญฺชนวเสน ปวตฺตา กามราคตณฺหา, ‘‘อิติ เม จกฺขุํ สิยา อนาคตมทฺธานํ, อิติ รูปา’’ติ อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏิลาภาย จิตฺตปณิทหนตณฺหา **ปตฺถนา**ติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

เตสุ อญฺญมฺปีติ เตสุ ยํกิญฺจิ ปุเพฺพ หนิตโต อญฺญมฺปิ ปาณํ หนตีติ อโตฺถฯ

ปุนปฺปุนํ อาณาปนวเสน วาติ มาตุฆาตกเมฺมน สทิสตาย ปุเพฺพ ปวตฺตายปิ อาณตฺตเจตนาย มาตุฆาตกมฺมนามํ อาโรเปตฺวา วทนฺติฯ เอส นโย **ทฺวีหิ ปหาเรหี**ติ เอตฺถาปิฯ

ยเถว หิ...เป.... อุปฺปาเทติ นามาติ ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทตีติ ราคํ อุปนิสฺสาย ทานวเสน สทฺธํ อุปฺปาเทตีติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วทติฯ ยถา ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทตีติเอวมาทิ โหติ, เอวํ ราคาทโย สทฺธาทีนํ อุปนิสฺสยปจฺจโยติ อิทมฺปิ โหตีติ ทเสฺสติฯ **กายิกํ สุข**นฺติอาทีนํ เอกโต ทสฺสเนน วิสุํเยว น เอเตสํ ปจฺจยภาโว, อถ โข เอกโตปีติ ทสฺสิตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๒๕. **อุปตฺถมฺภกเตฺตน ปจฺจยตฺตาเยวา**ติ เอเตน อิทํ ทเสฺสติ – น ปุริมวาเรสุ วิย อิมสฺมิํ ปจฺจเยน อุปฺปตฺติ วุจฺจติ, อถ โข ตสฺส ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ตํตํปจฺจยภาโว, น จ ปจฺฉาชาตกฺขนฺธา อุปตฺถมฺภกเตฺตน ปจฺจยา น โหนฺติ, เตเนส ปจฺฉาชาตปจฺจโย อิธ อนุโลมโต อาคโตติฯ

๔๒๗. **เจตนา วตฺถุสฺสปิ ปจฺจโย**ติ อตฺตโน ปติฏฺฐาภูตสฺสปิ กมฺมปจฺจโยติ อธิปฺปาโยฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปจฺจยวาเร วิย นิสฺสยอตฺถิอวิคเตสุ ทุมูลกทุกาวสานา ปญฺหา น อุทฺธฏาติ? อลพฺภมานตฺตาฯ ตตฺถ หิ ปจฺจยุปฺปนฺนปฺปธานตฺตา เทสนาย กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา เอกโต อุปฺปชฺชมานา กุสลาพฺยากตปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ ‘‘กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๔๖) วุตฺตํฯ ยโต ตโต วา อุภยปจฺจยโต ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อุปฺปตฺติมตฺตํเยว หิ ตตฺถ อธิเปฺปตํ, น อุภยสฺส อุภินฺนํ ปจฺจยภาโวติฯ อิธ ปน ปจฺจยปฺปธานตฺตา เทสนาย กุสลาพฺยากตา กุสลาพฺยากตานํ อุภินฺนํ นิสฺสยาทิ

ภูตา น ลพฺภนฺตีติ ‘‘กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิ น วุตฺตํฯ

ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺหาวารสฺส ฆฏเน อนุโลมคณนา

๔๓๙. **‘‘เอตฺถ ปน ปุเรชาตมฺปิ ลพฺภตี’’**ติ วุตฺตํ, ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘ตถา’’ติ วุตฺตนฺติ? ‘‘ตีณี’’ติ คณนมตฺตสามญฺญโตฯ

๔๔๐. ‘‘อธิปติปจฺจเย ฐเปตฺวา วีมํสํ เสสาธิปติโน วิสภาคา’’ติ ปุริมปาโฐ นิทสฺสนวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปน เหตุปจฺจยสฺส วิสภาเคน เอเกน อารมฺมเณน นิทสฺสนํ อกตฺวา อนนฺตราทีนิ วทโนฺต สเพฺพ วิสภาเค ทเสฺสติ, ตสฺมา อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยา จ วิสภาคา ทเสฺสตพฺพาติ ‘‘อธิปตินฺทฺริยมคฺคปจฺจเยสุ ฐเปตฺวา ปญฺญํ เสสา ธมฺมา วิสภาคา’’ติ ปฐนฺติฯ **ตถา ภาวาภาวโต** เหตุปจฺจยภาเว สหชาตาทิปจฺจยภาวโตฯ นนุ ยถา อโมหวชฺชานํ เหตูนํ เหตุปจฺจยภาเว อธิปตินฺทฺริยมคฺคปจฺจยภาโว นตฺถีติ ปญฺญาวชฺชานํ อธิปติปจฺจยาทีนํ วิสภาคตา, เอวํ กุสลาทิเหตูนํ เหตุปจฺจยภาเว วิปากปจฺจยภาวาภาวโต เหตุวชฺชานํ วิปากานํ วิสภาคตาย ภวิตพฺพนฺติ? น ภวิตพฺพํ, อุภยปจฺจยสหิเต จิตฺตเจตสิกราสิมฺหิ เหตุปจฺจยภาเว วิปากปจฺจยตฺตาภาวาภาวโตฯ ยถา หิ เหตุสหชาตปจฺจยสหิตราสิมฺหิ สติปิ เหตุวชฺชสพฺภาเว เหตูนํ เหตุปจฺจยภาเว สหชาตปจฺจยตฺตาภาโว นตฺถีติ น เหตุวชฺชานํ สหชาตานํ เหตุสฺส วิสภาคตา วุตฺตา, เอวมิธาปีติฯ เอส นโย วิปฺปยุตฺตปจฺจเยปิฯ อปิจ ปจฺจยุปฺปนฺนเสฺสว ปจฺจยา วุจฺจนฺตีติ ปจฺจยุปฺปนฺนกฺขเณ ตถา ภาวาภาววเสน สภาคตาย วุจฺจมานาย นานากฺขณวเสน วิสภาคตา ตเสฺสว น วตฺตพฺพาติฯ

กุสลา วีมํสาติ อิทํ ‘‘กุสลา วีมํสาธิปตี’’ติ เอวํ วตฺตพฺพํฯ น หิ อนธิปติภูตา วีมํสา อธิปติปจฺจโย โหตีติฯ

๔๔๑-๔๔๓. **‘‘สเจ ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ปวิสติ, อิตรานิ เทฺว ลภตี’’**ติ ปุริมปาโฐ, ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จา’’ติ อิทํ ปน น ลพฺภตีติ ‘‘กุสโล อพฺยากตสฺส, อพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ เทฺว ลภตี’’ติ ปฐนฺติฯ **อูนตรคณเนสู**ติ เยสุ ปวิเฏฺฐสุ อูนตรา คณนา โหติ, เตสูติ อโตฺถฯ ตีณิ เทฺว เอกนฺติ เอวํ อูนตรคณเนสุ วา อญฺญมญฺญาทีสุ ปวิสเนฺตสุ เตสํ วเสน ติกโต อูนํ ยถาลทฺธญฺจ เอกนฺติ คณนํ ลภตีติ อโตฺถฯ

อวิปากานีติ อนามฏฺฐวิปากานีติ อโตฺถ, น วิปากเหตุรหิตานีติฯ

ตตฺถ สเพฺพปิ สหชาตวิปากา เจวาติ ตตฺถ เย สหชาตา ปจฺจยุปฺปนฺนา วุตฺตา, เต สเพฺพปิ วิปากา เจว วิปากสหชาตรูปา จาติ อโตฺถฯ **ตํสมุฏฺฐานรูปา จา**ติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปมฺปิ ตํสมุฏฺฐานคฺคหเณเนว สงฺคณฺหาตีติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ตํสมุฏฺฐานรูปกฏตฺตารูปา จ ลพฺภนฺตี’’ติปิ ปฐนฺติฯ **จตฺเตฺถ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ‘‘กฏตฺตารูปญฺจา’’ติปิ ปน ปฐนฺติฯ

เอวมฺปีติ ‘‘เอเตสุ ปน ฆฏเนสุ สพฺพปฐมานี’’ติอาทินา วุตฺตนเยนปิฯ ฆฏเนสุ ปน โย โย ปจฺจโย มูลภาเวน ฐิโต, ตํปจฺจยธมฺมานํ นิรวเสสอูนอูนตรอูนตมลาภกฺกเมน ฆฏนา วุจฺจ

ติ, นิรวเสสลาเภ จ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ นิรวเสสลาภกฺกเมนฯ ตถา อูนลาภาทีสูติ อยํ กโม เวทิต โพฺพฯ

เหตุมูลกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔๔๕. วตฺถุวเสน สนิสฺสยํ วกฺขตีติ น อิทํ ลพฺภมานสฺสปิ วตฺถุสฺส วเสน ฆฏนนฺติ อธิปฺปาเยนาห **“อารมฺมณวเสเนว วา”**ติฯ

๔๔๖. **สหชาเตน ปน สทฺธึ อารมฺมณาธิปติ, อารมฺมณาธิปตินา จ สทฺธึ สหชาตํ น ลพฺภตี**ติ อิทํ ยถา สหชาตปุเรชาตา เอโก นิสฺสยปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย จ โหนฺติ, เอวํ สหชาตารมฺมณาธิปตีนํ เอกสฺส อธิปติปจฺจยภาวสฺส อภาวโต วุตฺตํ ฯ นิสฺสยภาโว หิ อตฺถิอวิคตภาโว จ สหชาตปุเรชาตนิสฺสยาทีนํ สมาโน, น ปเนวํ สหชาตารมฺมณาธิปติภาโว สมาโนฯ สหชาโต หิ อารมฺมณภาวํ อนุปคนฺตฺวา อตฺตนา สห ปวตฺตนวเสน อธิปติ โหติ, อิตโร อารมฺมณํ หุตฺวา อตฺตนิ นินฺนตากรเณนฯ สหชาโต จ วิชฺชมานภาเวเนว อุปการโก, อิตโร อตีตานาคโตปิ อารมฺมณภาเวเนว, ตสฺมา สหชาตารมฺมณปจฺจยา วิย ภินฺนสภาวา สหชาตารมฺมณาธิปติโนติ น เต เอกโต เอว อธิปติปจฺจยภาวํ ภชนฺติ, เตเนว ปญฺหาวารวิภงฺเค จ ‘‘กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส ธมฺมสฺส อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิ น วุตฺตนฺติฯ

๔๔๗-๔๕๒. สาหารกฆฏนานํ ปุรโต วีริยจิตฺตวีมํสานํ สาธารณวเสน อนาหารกามคฺคกานิ สอินฺทฺริยฆฏนานิ วตฺตพฺพานิ สิยุํ ‘‘อธิปติสหชาตนิสฺสยอินฺทฺริยอตฺถิอวิคตนฺติ สตฺตฯ อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตนฺติ ตีณิฯ อธิปติสหชาตนิสฺสยอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตนฺติ ตีณิฯ อธิปติสหชาตนิสฺสยวิปากอินฺทฺริยอตฺถิอวิคตนฺติ เอกํฯ อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอวิคตนฺติ เอกํฯ อธิปติสหชาตนิสฺสยวิปากอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตนฺติ เอก’’นฺติฯ กสฺมา ตานิ น วุตฺตานีติ? อินฺทฺริยภูตสฺส อธิปติสฺส อาหารมคฺคหิ อญฺญสฺส อภาวาฯ จิตฺตาธิปติ หิ อาหาโร, วีริยวีมํสา จ มคฺค โหติ, น จ อโญฺญ อินฺทฺริยภูโต อธิปติ อตฺถิ, ยสฺส วเสน อนาหารกามคฺคกานิ สอินฺทฺริยฆฏนานิ วตฺตพฺพานิ สิยุํ, ตสฺมา ตานิ อวตฺวา จิตฺตาธิปติอาทีนํ เอกเนฺตน อาหารมคฺคภาวทสฺสนตฺถํ สาหารกสมคฺคกาเนว วุตฺตานิฯ เตสุ จ สมคฺคเกสุ เทฺว ปจฺจยธมฺมา ลพฺภนฺติ, สาหารเกสุ เอโกเยวาติ สมคฺคกานิ ปุเพฺพ วตฺตพฺพานิ สิยุํฯ สอินฺทฺริยกานิ ปน เยหิ อาหารมคฺคหิ ภินฺทิตพฺพานิ , เตสํ กมวเสน ปจฺฉา วุตฺตานิฯ อฏฺฐกถายํ ปน **สทิสตฺตา**ติ สมคฺคกเตฺตน สมานตฺตา, อนนฺตรรูปตฺตาติ วา อโตฺถฯ

๔๕๗-๔๖๐. **กุสลาพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ จตฺตารี**ติ อพฺยากตสหิตสฺส กุสลสฺส ปจฺจยภาวทสฺสนวเสน กุสลมูลเกเสฺวว ทุมูลกมฺปิ อาหริตฺวา วุตฺตํฯ **อพฺยากเต วตฺถุรูปมฺปี**ติ อิทํ ‘‘กฏตฺตารูปมฺปี’’ติ เอวํ วตฺตพฺพํฯ **“ทุติยฆฏเน อพฺยากตวิสฺสชฺชเน รูเปสุ วตฺถุเมว ลพฺภตี”**ติ ปุริมปาโฐ, ภูตรูปมฺปิ ปน ลพฺภตีติ ‘‘วตฺถุญฺจ ภูตรูปญฺจ ลพฺภตี’’ติ ปฐนฺติฯ **“จตุเตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมวา”**ติ วุตฺตํ, ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปญฺจา’’ติ ปน วตฺตพฺพํฯ **สวิปาเกสุ ปฐเม วิปากา เจว วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจา**ติ เอตฺถ **จตุเตฺถ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานเมวา**ติ อิธ จ กฏตฺตารูปมฺปิ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานคฺคหเณน คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘กฏตฺตารูปญฺจา’’ติปิ ปน ปฐนฺติฯ เอตฺถ ปน สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิ อวิคตมูลเกสุ ฆฏเนสุ เหตุกมฺมฌานมคฺคหิ ฆฏนานิ น โยชิตานิ, ยถาวุเตฺตสุ อตฺถิอวิคตมูลวเชฺชสุ อาหาเรน, นิสฺสยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเชฺชสุ อธิปติอินฺทฺริเยหิ จฯ กสฺมาติ? เตสุ หิ โยชิยมาเนสุ ตํตํจิตฺตุปฺปาเทกเทสภูตา เหตุอาทโย อรูปธมฺมาว

ปจฺจยภาเวน ลพฺภนฺติฯ เตน เตหิ ฆฏนานิ เหตุมูลกาทีสุ วุตฺตสทิสาเนว รูปมิสฺสกตฺตาภาเวน สุวิเญฺญยฺยานีติ น วุตฺตานิฯ อตฺถิอวิคเตหิ ปน โยชิยมาโน อาหาโร นิสฺสยาทีหิ อธิปติอินฺทฺริยานิ จ รูปมิสฺสกานิ โหนฺตีติ อธิปตาหารินฺทฺริยมูลเกสุ วุตฺตสทิสานิปิ ฆฏนานิ อตฺถิอวิคตมูลเกสุ นิสฺสยาทิมูลเกสุ จ อาหาเรน อธิปตินฺทฺริเยหิ จ สุปากฏภาวตฺถํ โยชิตานีติ ทฏฺฐพฺพานีติฯ

๔๖๒-๔๖๔. นิสฺสยมูลเก **''ฉเฏฺฐ ตีณีติ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานสฺสา''**ติ ปุริมปาโฐ, จกฺขาทีนิ ปน จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ลพฺภนฺตีติ ''อพฺยากตสฺส จกฺขายตนาทีนิ จา''ติ ปฐนฺติฯ

๔๖๖. อุปนิสฺสยมูลเก ปกตูปนิสฺสยวเสน วุเตฺตสุ ทฺวีสุ ปฐเม **''โลกิยกุสลากุสลเจตนา ปจฺจยภาวโต คเหตพฺพา''**ติ วุตฺตํ, โลกุตฺตราปิ ปน คเหตพฺพาวฯ

๔๗๓-๔๗๗. กมฺมมูลเก **ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุปี**ติ เอตฺถ น ปวเตฺต วิย ขนฺธาเยว ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คเหตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ วิปากาวิปากสาธารณวเสน วุเตฺตสุ จตูสุ ปฐเม **''อรูเปน สทฺธิํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ลพฺภตี''**ติ วุตฺตํ, กฏตฺตารูปมฺปิ ปน ลพฺภเตวฯ อิมสฺมิํ ปน กมฺมมูลเก ''กมฺมปจฺจยา อารมฺมเณ เทฺว''ติ, อารมฺมณมูลเก จ ''อารมฺมณปจฺจยา กเมฺม เทฺว''ติ กสฺมา น วุตฺตํ, นนุ กุสลากุสลเจตนา กมฺมารมฺมณานํ ปฏิสนฺธิยาทีนํ กมฺมปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย จ โหติฯ ยถา จ อารมฺมณภูตํ วตฺถุํ อารมฺมณนิสฺสยปจฺจยภาเวน วุจฺจติ, เอวํ กมฺมมฺปิ อารมฺมณปจฺจยภาเวน วตฺตพฺพนฺติ? น, ทฺวินฺนํ ปจฺจยภาวานํ อญฺญมญฺญปฏิเกฺขปโตฯ ปจฺจุปฺปนฺนญฺหิ วตฺถุ นิสฺสยภาวํ อปริจฺจชิตฺวา เตเนวากาเรน ตนฺนิสฺสิเตน อาลมฺพิยมานํ นิสฺสยภาเวน จ นิสฺสยปจฺจโยติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ กมฺมํ ปน ตสฺมิํ กเต ปวตฺตมานานํ กตูปจิตภาเวน กมฺมปจฺจโย โหติ, นารมฺมณาการเรน, วิสยมตฺตตาวเสน จ อารมฺมณปจฺจโย โหติ, น สนฺตานวิเสสํ กตฺวา ผลุปฺปาทนสงฺขาเตน กมฺมปจฺจยาการเรน, ตสฺมา กมฺมปจฺจยภาโว อารมฺมณปจฺจยภาวํ ปฏิกฺขิปติ, อารมฺมณปจฺจยภาโว จ กมฺมปจฺจยภาวนฺติ ''กมฺมปจฺจโย หุตฺวา อารมฺมณปจฺจโย โหตี''ติ, ''อารมฺมณปจฺจโย หุตฺวา กมฺมปจฺจโย โหตี''ติ จ น สกฺกา วตฺตุนฺติ น วุตฺตํฯ เอส จ สภาโว วตฺตมานานญฺจ อารมฺมณปุเรชาตานํ วตฺถุจกฺขาทีนํ, ยํ อารมฺมณปจฺจยภาเวน สห นิสฺสยาทิปจฺจยา โหนฺตีติ วตฺตพฺพตา, อตีตสฺส จ กมฺมสฺส อยํ สภาโว, ยํ อารมฺมณปจฺจยภาเวน สห กมฺมปจฺจโย โหตีติ นวตฺตพฺพตาฯ ยถา สหชาตปุเรชาตนิสฺสยานํ สห นิสฺสยปจฺจยภาเวน วตฺตพฺพตา สภาโว, สหชาตารมฺมณาธิปตีนญฺจ สห อธิปติปจฺจยภาเวน นวตฺตพฺพตา, เอวมิธาปีติฯ

๔๗๘-๔๘๓. **นิราธิปติวิญฺญาณาหารวเสนา**ติ อนามฏฺฐาธิปติภาวสฺส วิญฺญาณาหารสฺส วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **วตฺถุ ปริหายตี**ติ อญฺญมญฺญมฺปิ ลภนฺตสฺส วตฺถุสฺส วเสน สพฺพสฺส กฏตฺตารูปสฺส ปริหานํ ทเสฺสติฯ

๔๘๔-๔๙๕. **''ตติเย อรูปินฺทฺริยานิ รูปาน''**นฺติ วุตฺตํ, จกฺขาทีนิ จ ปน จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ลพฺภนฺติฯ **ตโต วีริยวเสน มคฺคสมฺปยุตฺตานิ ฉา**ติ เอตฺถ ยทิปิ วีมํสา ลพฺภติ, วีริยสฺส ปน วเสน ตํสมานคติกา วีมํสาปิ คหิตาติ ''วีริยวเสนา''ติ วุตฺตํฯ

๕๑๑-๕๑๔. วิปฺปยุตฺตมูลเก **''ทสเม กุสลาทโย จิตฺตสมุฏฺฐานาน''**นฺติ วุตฺตํ, ปฏิสนฺธิยํ ปน ''ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ วตฺถุ จ ขนฺธาน''นฺติ อิทมฺปิ ลพฺภติฯ **''เอกาทสเม ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุ ขนฺธาน''**นฺติ วุตฺตํ, ตํ วิปากปจฺจยสฺส อคฺคหิตตฺตา ยสฺส วตฺถุสฺส วเสน ฆฏนํ

กตํ, ตสฺส ทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ‘‘ขนฺธา จ วตฺถุสฺสา’’ติ อิทมฺปิ ปน ลพฺภเตวฯ **‘‘ทฺวาทสเม ปฏิสนฺธิยํ ขนฺธา กฏตฺตารูปาน’’**นฺติ ปุพฺพปาโฐ, จิตฺตสมุฏฺฐานานิ ปน น วเชฺชตพฺพานีติ ‘‘ทฺวาทสเม ขนฺธา ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานญฺจา’’ติ ปฐนฺติฯ

๕๑๕-๕๑๘. อตฺถิปจฺจยมูลเก ปฐมฆฏเน **‘‘อรูปวตฺถารมฺมณมหาภูตอินฺทฺริยาหารานํ วเสน สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตปจฺจยา ลพฺภนฺตี’’**ติ วุตฺตํ, ‘‘อาหารินฺทฺริยปจฺจยา จา’’ติปิ ปน วตฺตพฺพํฯ น หิ อินฺทฺริยาหารานํ วเสน สหชาตาทโย ลพฺภนฺตีติฯ **‘‘ทุติเย ปจฺฉาชาตกพฬีการาหารา น ลพฺภนฺตี’’**ติ วุตฺตํ, สพฺพานิปิ ปน อลพฺภมานานิ ทเสฺสตุํ ‘‘ปจฺฉาชาตกพฬีการาหารรูปชีวิตินฺทฺริยรูปาทิอารมฺมณานิ จ น ลพฺภนฺตี’’ติ ปฐนฺติ, ฉฏฺฐํ สเพฺพสํ อินฺทฺริยานํ วเสน วุตฺตํฯ สตฺตเม ตโต รูปชีวิตินฺทฺริยมตฺตํ ปริหายตีติ เอวเมเตสํ วิเสโส วตฺตโพฺพฯ **ตโต เอกาทสเม**ติ เอตฺถ **ตโต**ติ นวมโตติ อโตฺถฯ **เตรสเม วตฺถารมฺมณา**ติ เอตฺถ วตฺถุคฺคหเณน จกฺขาทิวตฺถูนิปิ คหิตานิ, ตถา **จุทฺทสเม วตฺถุเมวา**ติ เอตฺถาปิฯ **‘‘สตฺตรสเม ปน ตเทว อารมฺมณาธิปติภาเวน, อฏฺฐารสเมปิ ตเทว อารมฺมณูปนิสฺสยวเสนา’’**ติ ปุริมปาโฐ, ‘‘อารมฺมณูปนิสฺสยวเสนา’’ติ อยํ ปน สตฺตรสมโต วิเสโส น โหติ, วตฺถารมฺมณานํ ปน สตฺตรสเม อฏฺฐารสเม จ วตฺถุเสฺสว ปจฺจยภาโว วิเสโสติ ‘‘สตฺตรสเม ปน อารมฺมณาธิปติภาเวน จกฺขาทีนิ จ, อฏฺฐารสเม วตฺถุเสฺสว อารมฺมณูปนิสฺสยวเสนา’’ติ ปฐนฺติฯ

๕๑๙. สหชาตานิ วิย สหชาเตน เกนจิ เอเกน ปจฺจเยน อนิยมิตตฺตา ตานิ ปกิณฺณกานีติ วุตฺตานีติ เอตฺถ ปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยานิ สหชาเตน อญฺญมญฺญญฺจ อสามญฺญวเสน วิปฺปกิณฺณานิ วุตฺตานิฯ อารมฺมณมูลเก อนนฺตรสมนนฺตรปุเรชาตาติ เอตฺถ อุปนิสฺสโยปิ ปฐิตโพฺพฯ

เยสุ ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายนฺติ, ตานิ ทเสฺสตุํ **‘‘เหตุมูลกาทีน’’**นฺติอาทิมาหฯ อโลภาทิตํตํนามวเสน ปน เหตุอารมฺมณาธิปติอาหารินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจยธมฺมา เอวํ ปากฏา หุตฺวา น ปญฺญาเยยฺยุนฺติ เต ปริเจฺฉทวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘ทฺวาทเสว หิ เหตู’’**ติอาทิมาหฯ เตน ‘‘เอตฺตกาเยว ปจฺจยธมฺมา’’ติ นิจฺฉยํ กตฺวา ปากโฏ หุตฺวา อปญฺญายมาโนปิ เตเสฺวว มคฺคิตโพฺพติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ฉ อารมฺมณา**ติ เอเตน อารมฺมณาธิปติ รูปาทิอารมฺมณภาวโต สงฺคหิโตติ ตํ อคฺคเหตฺวา **‘‘จตฺตาโร อธิปตโย’’**ติ วุตฺตํฯ **เอกเนฺตน กุสลวิปากา**ติ อิทํ อินฺทฺริเยสุ อญฺญินฺทฺริยวเสน ลพฺภติฯ **เอกเนฺตน อกุสลวิปากา**ติ อิทํ ปน น สกฺกา ลทฺธุํฯ ฌานเงฺคสฺวปิ หิ ทุกฺขํ อกุสลเมว วิปากสฺส อฌานงฺคตฺตาฯ จิตฺตฏฺฐิติปิ อกุสลวิปากกิริยา โหตีติฯ อกุสลสฺส วิปากา อกุสลวิปากาติ เอวํ ปน อเตฺถ คยฺหมาเน อินฺทฺริเยสุ ทุกฺขินฺทฺริยวเสน ลเพฺภยฺย, กุสลวิปากากุสลวิปากวิเสเสน ปน ปจฺจยโยชนา นตฺถีติ อยมโตฺถ อธิเปฺปโตติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

ปญฺหาวารสฺส ฆฏเน อนุโลมคณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจนียุทฺธารวณฺณนา

๕๒๗. **เอเกน ลกฺขเณนา**ติ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส นเหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เหตุปจฺจยโต อเญฺญน ปจฺจเยน ปจฺจโยติ อโตฺถฯ เหตุปจฺจยโต จ อเญฺญ ปจฺจยา อคฺคหิตคฺคหเณน อฏฺฐ โหนฺติ, เตสุ กุสโล กุสลสฺส ตีหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย, อกุสลสฺส ทฺวีหิ, เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ ปจฺจเย ปจฺจนียโต ฐิเต ตโต อเญฺญ ปจฺจยา อิเมเสฺวว อารมฺมณาทีสุ อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ ยถาโยคํ โยเชตพฺพาติ อิทเมตฺถ ลกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ เอเตสุ จ อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ ปุริมปุริ

เมหิ อสงฺคหิเต สงฺคเหตฺวา ปจฺฉิมปจฺฉิมา วุตฺตาติ อารมฺมณโต อเญฺญสํ ทฺวินฺนํ วเสน อุปนิสฺสโย, วตฺถุปุเรชาตสฺส วเสน ปุเรชาตํ, สหชาตโต อุปนิสฺสยโต จ, อญฺญิสฺสา เจตนาย วเสน กมฺมํ, สหชาตโต อญฺญสฺส กพฬีการาหารสฺส วเสน อาหาโร, สหชาตโต ปุเรชาตโต จ อญฺญสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส วเสน อินฺทฺริยํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา ''กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตอุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติเจฺจว (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๐๔, ๔๑๙, ๔๒๓) วุตฺตํ , ตทญฺญาภาวา น วุตฺตํ ''กมฺมาหารินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ, ตสฺมา ''อารมฺมณาธิปติ อารมฺมณปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉตี''ติ เอวํ วตฺตพฺพํฯ ยํ ปน ปริตฺตตฺติเก ปญฺหาวารปจฺจนีเย ''อปฺปมาโณ ธมฺโม อปฺปมาณสฺส ธมฺมสฺส สหชาตอุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๒.๑๒.๖๖, ๗๔) เอตฺถ อารมฺมณสฺส อวจนํ, ตํ ปุริเมหิ อสงฺคหิตวเสน วุตฺตานํ สงฺคหิตวิวชฺชนาภาวโต อุปนิสฺสยโต อญฺญารมฺมณาภาวโต จ, น ปน อารมฺมณูปนิสฺสยสฺส อารมฺมเณ อสงฺคหิตตฺตาฯ

อตฺถิอวิคตปจฺจยา ยทิปิ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยานํ วเสน ปญฺจวิธาว, สหชาตปุเรชาตานํ ปน ปจฺฉาชาตาหารานํ ปจฺฉาชาตินฺทฺริยานญฺจ สหาปิ อตฺถิอวิคตปจฺจยภาโว โหติ, น ติณฺณํ วิปฺปยุตฺตตา วิย วิสุํเยวาติ **''อตฺถิอวิคเตสุ จ เอเกกสฺส วเสน ฉหิ เภเทหิ ฐิตา''**ติ อตฺถิอวิคตปจฺจยลกฺขเณสุ เอเกกํ สงฺคเหตฺวา วุตฺตํฯ

''รูปินฺทฺริยปจฺจโย ปน อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต ทุวิโธ''ติ วุตฺตํ, ตํ ''อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต''ติ เอวํ วตฺตพฺพํฯ

จตุวีสติยาปีติ น โสฬสนฺนํเยว, นาปิ อฏฺฐนฺนํเยว, อถ โข จตุวีสติยาปีติ อโตฺถฯ อารมฺมณภูตานํ อธิปติอุปนิสฺสยปจฺจยานํ อุปนิสฺสเย นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานญฺจ ปุเรชาเต สงฺคโห อตฺถีติ อารมฺมณปจฺจยํ อารมฺมณปจฺจยภาเวเยว ฐเปตฺวา ตเทกเทสสฺส เตสญฺจ อุปนิสฺสยาทีสุ สงฺคหํ วตฺตุกาโม **''อารมฺมณปจฺจเย อารมฺมณปจฺจโยว สงฺคหํ คจฺฉติ, น เสสา เตวีสตี''**ติ อาหฯ **จตุเตฺถ ปุเรชาตปจฺจเย**ติ เอตฺถ ยถา ''อุปนิสฺสยปจฺจเย อธิปติภูโต อารมฺมณปจฺจโย''ติ วุตฺตํ, เอวํ ''ปุเรชาตภูโต อารมฺมณปจฺจโย''ติปิ วตฺตพฺพํ, ตํ ปน ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตุํ สกฺกาติ กตฺวา น วุตฺตํ สิยาฯ อถ ปน ''อารมฺมณโต อญฺญํ ปุเรชาตคฺคหเณน คหิต''นฺติ น วุตฺตํ, เอวํ สติ อุปนิสฺสยคฺคหเณนปิ อารมฺมณโต อญฺญสฺส คหิตตาย ภวิตพฺพนฺติ ''อธิปติภูโต อารมฺมณปจฺจโย อุปนิสฺสเย สงฺคหํ คจฺฉตี''ติ น วตฺตพฺพํ สิยาติฯ

เยสุ ปเญฺหสุ...เป.... เอโกว ปจฺจโย อาคโตติ เอตฺถ อาคโตวาติ เอวํ เอวสโทฺท อาเนตฺวา โยเชตโพฺพฯ เตน ทฺวาทสมจฺฉทสเมสุ ปเญฺหสุ สหชาตปุเรชาเตสุ เอเกโก ปจฺจโย น อนาคโต โหติ, อถ โข อาคโตวาติ เตสุ อญฺญตรปฏิเกฺขเป เตปิ ปญฺหา ปริหายนฺตีติ ทสฺสิตํ โหตีติฯ **ยสฺมิํ ปน ปเญฺห**ติ ทุติยฉฏฺฐปเญฺหสุ เอเกกวเสน คเหตฺวา เอกวจเนน นิทฺทิสียติฯ **เอว**นฺติ อารมฺมณอุปนิสฺสยวเสนาติ อโตฺถฯ เตน ทฺวาทสมจฺฉทสเม นิวเตฺตติฯ เตสุปิ หิ เทฺว ปจฺจยา อาคตา, น ปน อารมฺมณอุปนิสฺสยวเสนาติฯ **อวเสสานํ วเสนา**ติ อวเสสานํ ลพฺภมานานํ วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เตรสมปนฺนรสเมสุ ปจฺฉาชาเตปิ ปฏิกฺขิเตฺต อาหารินฺทฺริยานํ วเสน เต ปญฺหา ลพฺภนฺติ, อถ โข สหชาตเสฺสว วเสนาติฯ **อิทเมว เจตฺถ ลกฺขณ**นฺติ อฏฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ สพฺพปจฺจยสงฺคาหกตฺตํ, อุกฺกฏฺฐวเสน ปญฺหาปริเจฺฉโท, เต เต ปจฺจเย สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตปจฺจยปริเจฺฉโท, ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺต ตสฺส ตสฺส ปญฺหสฺส ปริหานาปริหานีติ เอตํ สพฺพํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนว **''อิมินา ลกฺขเณนา''**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺราติ ปเภทปริหานีสุฯ **ตีหิ ปจฺจเยหิ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตา**ติ ‘‘นเหตุปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ลพฺภมานปจฺจเย สนฺธาย วุตฺตํฯ อยํ ปน ปจฺจยุทฺธาโร สพฺพปจฺจนียสฺส สาธารณลกฺขณวเสน วุโตฺต, น ‘‘นเหตุปจฺจยา’’ติ เอเตฺถว ลพฺภมานปจฺจยทสฺสนวเสนฯ เอวญฺจ กตฺวา เหตุทุกปญฺหาวารปจฺจนีเย ‘‘เหตุธโมฺม เหตุสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๔๓) วุตฺตํ, อญฺญถา ‘‘นเหตุปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ลพฺภมานปจฺจยทสฺสเน ‘‘สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ น วตฺตพฺพํ สิยา, ตสฺมา อิธาปิ สพฺพลพฺภมานปจฺจยสงฺคหวเสน ปจฺจยุทฺธารสฺส วุตฺตตฺตา ตีหิ ปจฺจเยหิ วีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ยํ วุตฺตํ ‘‘ตตฺรายํ วิตฺถารกถา’’ติ, ตตฺร ปเภเท วิตฺถารกถํ วตฺวา ปริหานิยํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตสฺมิํ ปน ปจฺจเย…เป…. เต ปรโต วกฺขามา’’**ติ อาหฯ

๕๒๘. ตถา อกุสลาทิเกสุปิ จตูสุ ปเญฺหสุ เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ เต เตเยว ปจฺจยา ทสฺสิตาติ กุสลาทิเกสุ ทสฺสิเตหิ อเญฺญสํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ ‘‘อกุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺสา’’ติ เอตฺถ ทฺวีหิ ปจฺจเยหิ ตโย ปจฺจยา ทสฺสิตา, อถ โข เทฺวเยว, อพฺยากตสฺสปิ อกุสโล อารมฺมณาธิปติปจฺจโย น โหตีติฯ

๕๓๐. สหชาตปจฺจยา ปน น โหนฺติ วตฺถุมิสฺสกตฺตาติ อสหชาตปจฺจเยน วตฺถุนา สหชาตปจฺจยภาเวน คหิตตฺตา เตน สทฺธิํ สหชาตปจฺจยา น โหนฺตีติ ทเสฺสติ, น ปน สุทฺธานํ สหชาตปจฺจยภาวํ นิวาเรติฯ วตฺถุนา ปน สทฺธิํ เยน นิสฺสยาทินา ปจฺจยา โหนฺติ, ตเมว นิสฺสยาทิํ วิเสเสตุํ สหชาตนฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตสฺมา เตส’’**นฺติอาทิมาหฯ

อิมสฺมิํ ปน ปจฺจยุทฺธาเร อารมฺมณอุปนิสฺสยกมฺมอตฺถิปจฺจเยสุ จตูสุ สพฺพปจฺจเย สงฺคเณฺหิตฺวา กสฺมา เตสํ วเสน ปจฺจยุทฺธาโร น กโตติ? มิสฺสกามิสฺสกสฺส อตฺถิปจฺจยวิภาคสฺส ทุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ น หิ ‘‘อวิภาเคน อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุเตฺต สกฺกา วิญฺญาตุํ ‘‘กิํ สุเทฺธน สหชาตอตฺถิปจฺจเยน ปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยอตฺถิปจฺจเยน วา, อถ สหชาตปุเรชาตมิสฺสเกน ปจฺฉาชาตาหารมิสฺสเกน ปจฺฉาชาตินฺทฺริยมิสฺสเกน วา’’ติฯ อตฺถิปจฺจยวิเสเสสุ ปน สหชาตาทีสุ สรูปโต วุจฺจมาเนสุ ยตฺถ สุทฺธานํ สหชาตาทีนํ ปจฺจยภาโว, ตตฺถ ‘‘สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา สุทฺธานํ, ยตฺถ จ มิสฺสกานํ ปจฺจยภาโว, ตตฺถ ‘‘สหชาตํ ปุเรชาต’’นฺติอาทินา มิสฺสกานํ คหณโต สุวิเญฺญยฺยตา โหติ, ตสฺมา อตฺถิปจฺจยวิเสสทสฺสนตฺถํ สหชาตาทโย คหิตา, เตน จ สพฺพปจฺจยานํ จตูสุ ปจฺจเยสุ สงฺคโห ทสฺสิโต โหติฯ

กสฺมา ปน สหชาตปุเรชาเต อคฺคเหตฺวา นิสฺสโย, ปุเรชาตปจฺฉาชาเต อคฺคเหตฺวา วิปฺปยุโตฺต วา อตฺถิปจฺจยวิเสสภาเวน น วุโตฺตติ? อวตฺตพฺพตฺตา, นิสฺสโย ตาว น วตฺตโพฺพ สหชาตปุเรชาตานํ สุทฺธานํ มิสฺสกานญฺจ นิสฺสยปจฺจยภาวโต วิภชิตพฺพตาย อตฺถิปจฺจเยน อวิสิฏฺฐตฺตา, วิปฺปยุตฺตปจฺจโย จ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตภาวโต อตฺถิปจฺจโย วิย วิเสสิตโพฺพติ โส วิย น วตฺตโพฺพฯ สหชาตปุเรชาตานญฺจ มิสฺสกานํ อตฺถิปจฺจยภาโว โหติ, น วิปฺปยุตฺตภาโวฯ ตถา สหชาตปจฺฉาชาตานญฺจ มิสฺสกานํ อตฺถิปจฺจยภาโว โหติฯ วกฺขติ หิ ‘‘อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ อนุปาทินฺนอนุปาทานิยสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย สหชาตํ ปจฺฉาชาต’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๔.๘๔), น ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจยภาโว, ตสฺมา วิปฺปยุตฺตคฺคหเณน มิสฺสกานํ อตฺถิปจฺจยภาวสฺส อคฺคหณโต น โส อตฺถิปจฺจยวิเสโส ภวิตุํ ยุโตฺตติ ภิโยฺยปิ น วตฺตโพฺพฯ

นนุ จ สหชาตปจฺจโย จ เหตุอาทีหิ วิเสสิตโพฺพติ โสปิ นิสฺสยวิปฺปยุตฺตา วิย อตฺถิปจฺจยวิเสสภาเวน น วตฺตโพฺพติ? น, วิรุทฺธปจฺจเยหิ อวิเสสิตพฺพตฺตาฯ นิสฺสยวิปฺปยุตฺตา หิ

อตฺถิปจฺจโย วิย อุปฺปตฺติกาลวิรุเทฺธหิ ปจฺจเยหิ วิเสสิตพฺพา, น ปน สหชาโตฯ เหตุอาทโย หิ สหชาตา เอว, น อุปฺปตฺติกาลวิรุทฺธาติฯ

ปจฺจนียุทฺธารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจนียคณนวณฺณนา

นเหตุมูลกวณฺณนา

๕๓๒. **สุโทฺธ อารมฺมณปจฺจโย ปริหายตี**ติ เอตฺถ สุทฺธคฺคหเณน น กิญฺจิ ปโยชนํฯ อารมฺมเณ หิ ปจฺจนียโต ฐิเต อธิปติปจฺจยาทิภูโต อารมฺมณปจฺจโย ปริหายติเยวาติฯ **สุโทฺธ**ติ วา อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ เกวลํ อารมฺมณปจฺจโย ปริหายติ, น เสสาติ ทเสฺสติฯ **เอกาทสนฺน**นฺติ สหชาเต สงฺคหํ คจฺฉเนฺตสุ ปนฺนรสสุ อญฺญมญฺญวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุเตฺต วเชฺชตฺวา เอกาทสนฺนํ วเสนฯ **เต**ติ เต สหชาเต อโนฺตคธาเยว ตสฺมิํ ปฏิกฺขิเตฺต อเญฺญนาการเรน วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺตีติ ทเสฺสติ, อนโนฺตคธา ปน อารมฺมณาธิปติปุเรชาตนิสฺสยาทโย อารมฺมณาทิอาการเรน ลภนฺตีติฯ

กิญฺจาปิ สหชาตปจฺจโยเยว นตฺถีติ ตสฺมิํ ปฏิกฺขิเตฺต อิเม วารา น ลเพฺภยฺยุํ, อถ โข นิสฺสยตฺถิอวิคตานํ วเสน เอเต ลภิตพฺพา สิยุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ยสฺมา ปนา**ติอาทินา ยทิปิ สหชาตปจฺจโย นตฺถิ , ยสฺมา ปน สหชาตปจฺจยธเมฺม ฐิตา เอเต น นิสฺสยาทโย น โหนฺติ, ยสฺมา จ สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺต เย ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติ, เต อิธ สหชาตปฏิเกฺขเปน ปฏิกฺขิตฺตา, ตสฺมา เตปิ วารา น ลพฺภนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ฐเปตฺวา สหชาตปจฺจยนฺติ เอเตน นิสฺสยาทิภูตญฺจ สหชาตปจฺจยํ ฐเปตฺวาติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กุสลโต ปวตฺตมาเนสุ กุสลาพฺยากเตสุ กุสลสฺส กุสโล อญฺญมญฺญปจฺจโย โหตีติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **“อญฺญมญฺญปจฺจยธมฺมวเสน ปวตฺติสพฺภาวโต”**ติฯ **เย ธมฺมา อญฺญมญฺญปจฺจยสงฺคหํ คตา**ติ เตสํ เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจยภาเวน วุจฺจมานา เย ธมฺมา อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน วุจฺจมานานํ อญฺญมญฺญปจฺจโยติ สงฺคหํ คตาติ อโตฺถฯ กุสโล จ กุสลสฺส อญฺญมญฺญปจฺจโยติ กตฺวา กุสลาพฺยากตานํ อญฺญมญฺญปจฺจยสงฺคหํ คเตเหว ธเมฺมหิ ปจฺจโย โหติ, สมุทายภูโต เอกเทสภูเตหีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ กุสโล ปน กุสลสฺส อญฺญมญฺญปจฺจยภูเตเหว กุสลาพฺยากตานํ สหชาตาทีหิ, น อญฺญถาติ อญฺญมเญฺญ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร ปริหายตีติ วตฺตพฺพํฯ

จตุนฺนํ ขนฺธานํ เอกเทโสวาติ สหชาเต สนฺธาย วุตฺตํฯ อสหชาตา หิ อาหารินฺทฺริยา รูปกฺขเนฺธกเทโสว โหนฺติฯ **เต**ติ เต วิปฺปยุตฺตปจฺจยธมฺมาฯ

๕๓๓. **“ทุมูลกาทิวเสน ปจฺจยคณนํ ทเสฺสตุ”**นฺติ ลิขิตํ, ‘‘ปจฺจนียคณนํ ทเสฺสตุ’’นฺติ ปน วตฺตพฺพํฯ ปจฺจนียวารคณนา หิ ทสฺสิตาติฯ

“วิปากํ ปเนตฺถ นอุปนิสฺสยปจฺจเยน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา น ลพฺภตี”ติ วุตฺตํ, วิปากสฺสปิ ปน กมฺมํ อุปนิสฺสโย อหุตฺวาปิ กมฺมปจฺจโย โหตีติ วิปากตฺติเก ทสฺสิตเมตนฺติฯ

นเหตุมูลกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕๓๔. สตฺต ปญฺจ ตีณิ เทฺว เอกนฺติ ปริจฺฉินฺนคณนานีติ สตฺตาทิปริเจฺฉเทหิ ปริจฺฉินฺนคณนานิ วิสฺสชฺชนานิ เหตุมูลเก ทสฺสิตานีติ อาหฯ

๕๓๘. นนิสฺสยปจฺจยา นอุปนิสฺสยปจฺจยา นปจฺฉาชาเต ตีณีติ มูลกํ สงฺขิปิตฺวา ทสมูลเก ''นปจฺฉาชาเต ตีณี''ติ วุตฺตํ คณนํ อุทฺธรติฯ **''เตสุ กฎตฺตารูปญฺจ อาหารสมุฎฺฐานญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺน''**นฺติ วุตฺตํ, ทฺวีสุ ปน วิปาโก ตติเย เตสมุฎฺฐานิกกาโย จ ปจฺจยุปฺปนฺโน โหติเยวฯ

๕๔๕. อพฺยากโต จ สหชาตอพฺยากตสฺสาติ ''อรูปาพฺยากโต อรูปาพฺยากตสฺส, รูปาพฺยากโต จ รูปาพฺยากตสฺสา''ติ เอตํ ทฺวยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ รูปาพฺยากโต ปน อรูปาพฺยากตสฺส, อรูปาพฺยากโต จ รูปาพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจโย โหโนฺต วิปฺปยุตฺตปจฺจโย โหติเยวฯ ''อพฺยากโต สหชาตาหารินฺทฺริยวเสน อพฺยากตสฺสาติ เอวํ ปญฺจา''ติ ปน วตฺตพฺพํฯ

๕๔๖. โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุยา นวาติ เอตฺถ ''เอกมูลเกกาวสานา อนนฺตรปกตูปนิสฺสยวเสน ลพฺภนฺตี''ติ วุตฺตํ, อตฺถิปจฺจเย ปน ปฎิกฺขิเตฺต อฎฺฐสุ ปจฺจเยสุ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยานิ ปฎิกฺขิตฺตานิ, อารมฺมณอุปนิสฺสยกมฺมานิ ฐิตานีติ เตสํ ติณฺณํ ฐิตานํ วเสน ลพฺภนฺตีติ วตฺตพฺพํฯ สพฺพตฺถ หิ อฎฺฐสุ ปจฺจเยสุ เย เย ปฎิกฺขิตฺตา, เต เต อปเนตฺวา เย เย ฐิตา, เตสํ วเสน เต เต วารา ลพฺภนฺตีติ อิทเมตฺถ ลกฺขณนฺติฯ **ยาว นิสฺสยมฺปี**ติ นเกวลํ นารมฺมเณเยว ฐตฺวา, อถ โข ยาว นิสฺสยํ, ตาว ฐตฺวาปิ นอุปนิสฺสเย เทฺว กาตพฺพาติ อโตฺถฯ นอุปนิสฺสยโต หิ ปุริเมสุ จ นวปิ ลพฺภนฺติ, นอุปนิสฺสเย ปน ปวเตฺต อตฺถิอารมฺมณอุปนิสฺสยปฎิเกฺขเปน สตฺต ปจฺจยา ปฎิกฺขิตฺตาติ อวสิฎฺฐสฺส กมฺมสฺส วเสน เทฺวเยวาติฯ

ปจฺจนียคณนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๕๕๐. สทิสวาราติ อนุรูปวาราติ อโตฺถฯ นอญฺญมเญฺญ ลเทฺธสุ หิ เอกาทสสุ ''กุสโล กุสลสฺส อกุสโล อกุสลสฺสา''ติ อิเม เหตุยา ลเทฺธสุ สตฺตสุ อิเมเหว ทฺวีหิ สมานา โหนฺติ, อตฺถาภาวโต ปน น อนุรูปาติฯ อถ วา วจนโต อตฺถโต จ อุเทฺทสโต ยถาโยคํ นิเทฺทสโต จาติ สพฺพถา สมานตํ สนฺธาย **''สทิสวารา''**ติ อาหฯ

๕๕๑. ปฎิสนฺธินามรูปํ สนฺธายาติ ปฎิสนฺธิยํ เหตุนามปจฺจยํ วตฺถุรูปญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺนํ สนฺธาย ฯ **ตีณิ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฎฺฐานรูปสฺสา**ติ เอตฺถ ''อพฺยากโต กฎตฺตารูปสฺส จา''ติ อิทมฺปิ วตฺตพฺพํฯ

๕๕๖. อธิปติมูลเก **นเหตุยา ทสา**ติ ทฺวินฺนมฺปิ อธิปตีนํ วเสน วุตฺตํ, **นารมฺมเณ สตฺตา**ติ สหชาตาธิปติสฺส, **นสหชาเต สตฺตา**ติ อารมฺมณาธิปติสฺสาติ เอวํ สพฺพตฺถ ตสฺมึ ตสฺมึ ปจฺจเย ปฎิกฺขิเตฺต ฆฎเนสุ จ ตสฺมึ ตสฺมึ ปจฺจเย ฆฎิเต มูลภาเวน ฐิเต ปจฺจเย เย ธมฺมา ปริหายนฺติ, เย จ ติฎฺฐนฺติ, เต สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา เย ธมฺมา ฐิตา เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ, เตสํ วเสน คณนา อุทฺธริตพฺพาฯ อนุโลเม วุตฺตฆฎิเต หิ มูลภาเวน ฐเปตฺวา ฆฎิตาวเสสา ปจฺจยา ปจฺจนียโต โยชิตาติ ตตฺถ ลทฺธาเยว ปจฺจนียโต ฐิตปจฺจยานํ วเสน สมานา อูนา จ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๖๓๑. อูนตรคณเนน สทฺธึ อติเรกคณนสฺสปิ คณนํ ปริหาเปตฺวาติ เอตฺถ อนุโลมโต โยชิยมาเนน ปจฺจเยน สทฺธึ ปจฺจนียโต ฐิตสฺส อติเรกคณนสฺสปิ คณนํ ปริหาเปตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ ปริหาปนคณนาย อูนตรคณเนน สทฺธึ สมานตฺตญฺจ น เอกนฺติกํฯ นเหตุนา รมฺมณทุกสฺส หิ คณนา อธิปติปจฺจเยน โยชิยมาเนน อูนตรคณเนน สทฺธึ ปริหีนาปิ อธิปติปจฺจเย ลทฺธคณนาย น สมานา, อถ โข ตโตปิ อูนตรา โหตีติ อาห **“น ปเนตํ สพฺพสํ สนฺทเนสุ คจฺฉตี”**ติฯ

นิสฺสเย ปจฺจนียโต ฐิเต สหชาเต จ อนุโลมโต อติฏฺฐมานานํ เหตุอาทีนํ สหชาตสฺส จ อฏฺฐานํ ปากฏนฺติ อปากฏเมว ทเสฺสโนฺต **“วตฺถุปุเรชาโต อนุโลมโต น ติฏฺฐตี”**ติ อาหฯ **อาหาเร วา**ติอาทินา อิทํ ทเสฺสติ – สหชาเต ปจฺจนียโต ฐิเต อนุโลมโต อติฏฺฐมานา ฌานมคฺคสมฺปยุตฺตา อาหาเร วา อินฺทฺริเย วา ปจฺจนียโต ฐิเต ติฏฺฐนฺตีติ เหตุอาทโยปิ ติฏฺฐนฺติฯ สพฺพฌานมเคฺคหิ ปน จตุกฺขเนฺธกเทสภูตานํ สมฺปยุเตฺตน จ จตุกฺขนฺธภูตานํ สเพฺพสํ เตสํ อนุโลมโต ฐานํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํ, อิตเรสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **อธิปติอุปนิสฺสยา**ติ อารมฺมณนิสฺสานมฺปิ อนุโลมโต ฐานํ ทเสฺสติฯ

“อินฺทฺริเย เอกนฺติ รูปชีวิตินฺทฺริยวเสนา”ติ วุตฺตํ, ‘‘จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส จ วเสนา’’ติ ปน วตฺตพฺพํฯ **กเมน คนฺตฺวา วิปฺปยุเตฺต ตีณี**ติ อิทํ ปากฏภาวตฺถํ ‘‘นวมูลกาทีสุ วิปฺปยุเตฺต ตีณี’’ติ เอวํ เกสุจิ โปตฺถเกสุ อุทฺธฏํฯ **อิมานิ จ เทฺว ปจฺฉาชาตินฺทฺริยวเสนา**ติ อิทํ ‘‘อิมานิ จ เทฺว ปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยวเสนา’’ติ จ วตฺตพฺพํฯ

นเหตุมูลกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖๓๖. นอญฺญมญฺญปจฺจยา เหตุยา ตีณีติ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺติ เอตฺถ ‘‘ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานญฺจา’’ติปิ วตฺตพฺพํฯ **เหตุยา วุเตฺตหิ ตีหี**ติ วารสามญฺญเมว สนฺธาย วทติ, ตถา **กเมฺม ตีณีติ เหตุยา วุตฺตาเนวา**ติ จฯ ปจฺจเยสุ ปน สพฺพตฺถ วิเสโส สลฺลเกฺขตโพฺพฯ **อธิปติยา ตีณี**ติ นอญฺญมญฺญนเหตุนอารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา ตีณีติ เอตานิ เหฏฺฐา เหตุยา วุตฺตาเนวาติฯ

๖๔๔. ยถา จ เหฏฺฐาติ ยถา นเหตุมูลเก ยาว นวิปากา, ตาว คนฺตฺวา นาหารินฺทฺริเยสุ เอเกกเมว คหิตํ, ตถา อิธาปิ นารมฺมณมูลกาทีสุ เอเกกเมว คหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๖๔๘. นานากฺขณิกา กุสลากุสลเจตนา กมฺมสมุฏฺฐานรูปสฺสาติ เอตฺถ ‘‘วิปากาน’’นฺติปิ วตฺตพฺพํฯ **อาหารินฺทฺริเยสุ ตีณิ สหชาตสทิสานิ** รูปสฺสปิ ปจฺจยภาวโต, **ฌานมคฺคาทีสุ ตีณิ เหตุสทิสานิ** อรูปานํเยว ปจฺจยภาวโตติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **อาทิ**-สเทฺทน จ ‘‘นวิปฺปยุตฺตนเหตุนารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา ตีณี’’ติอาทีนิ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๖๔๙) สงฺคณฺหาติฯ

๖๕๐. ยํ ปนาติ ยํ ปจฺจยํ สกฏฺฐาเน อนุโลมโต ลภนฺตมฺปิ อคฺคเหตฺวา ตโต ปเรตรา ปจฺจนียโต คยฺหนฺติ, โส ปจฺจโย ปจฺฉา อนุโลมโตว โยชนํ ลภตีติ อโตฺถฯ ยถา ปน นเหตุมูลกาทีสุ นาหาเร ฐเิต อินฺทฺริยวเสน, นินฺทฺริเย จ ฐเิต อาหารวเสน ปญฺหลาโภ โหตีติ เตสุ อญฺญตรํ ปจฺจนียโต อโยเชตฺวา อนุโลมโต โยชิตํ, เอวํ โนอตฺถิโนอวิคตมูลเกสุ อุปนิสฺสเย

ฆฏิเต กมฺมวเสน, กเมฺม จ ฆฏิเต อุปนิสฺสยวเสน ปญฺหลาโภ โหตีติ เตสุ อญฺญตรํ ปจฺจนียโต อโยเชตฺวา อนุโลมโต โยชิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวเมตสฺมึ ปจฺจนียานุโลเม สพฺพานิ มูลานิ เทฺวธา ภินฺนานิ นาหารนินฺทฺริยานิ นอุปนิสฺสยนกมฺมานิ จ ปตฺวาติฯ

ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กุสลตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เวทนาตฺติกวณฺณนา

๑. เวทนารูปนิพฺพานานิ ปน ติกมุตฺตกานิ ปฏิจฺจาทินิยมํ ปจฺจยุปฺปนฺนวจนญฺจ น ลภนฺติฯ ปฏิจฺจวาราทีสุ ปน ฉสุ ยโต เหตุปจฺจยาทิโต ติกธมฺมานํ อุปฺปตฺติ วุตฺตา, ตตฺถ ยถานุรูปโต อารมฺมณาทิปจฺจยภาเวน ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพานีติฯ

๑๐. **สพฺพอรูปธมฺมปริคฺคาหกา ปน สหชาตาทโย ปจฺจยา**ติ อิมินา กุสลตฺติเกปิ ปริหีนํ สหชาตํ รูปารูปธมฺมปริคฺคาหกตฺตา อาทิมฺหิ ฐเปตฺวา อาทิสเทฺทน สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหกวจเนน จ ปจฺจยุปฺปนฺนวเสน สพฺพอรูปธมฺมปริคฺคาหกานํ อารมฺมณาทีนํ ปริหานึ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน กุสลตฺติกปริหีนานํ สพฺพฏฺฐานิกานํ จตุนฺนํ สพฺพติกาทีสุ ปริหานิ ทสฺสิตา โหติฯ **ปจฺฉาชาตปจฺจยญฺจ วินาว อุปฺปตฺติโต**ติ เอเตน ปน ปจฺฉาชาตปจฺจยสฺส อนุโลเม ปริหานึ, ปจฺจนีเย จ ลาภํ ทเสฺสติฯ **สหชาตาทโย**ติ วา สหชาตมูลกา สหชาตนิพนฺธนา ปฏิจฺจาทึ ผรเนฺตหิ สหชาตธเมฺมหิ วินา ปจฺจยา อโหนฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปน สหชาตนิพนฺธนา สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหกา จ เย, เตว ปริหายนฺติ , น ปน โย สหชาตานิพนฺธโน สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหโก จ น โหติ, โส ปจฺฉาชาโตติ ตตฺถ การณํ วทโนฺต “**สหชาตาทีหิ วินา อนุปฺปตฺติโต ปจฺฉาชาตปจฺจยญฺจ วินาว อุปฺปตฺติโต**”ติ อาหฯ ตตฺถ **สหชาตาทีหิ วินา**ติ สหชาตนิพนฺธเนหิ สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหเกหิ จ วินาติ อโตฺถฯ อถ วา สหชาตนิพนฺธนานเมว ปริหานิ, น ปจฺฉาชาตสฺส สหชาตานิพนฺธนสฺสาติ เอเตฺถว การณํ วทโนฺต “**สหชาตาทีหิ วินา อนุปฺปตฺติโต ปจฺฉาชาตปจฺจยญฺจ วินาว อุปฺปตฺติโต**”ติ อาหฯ สหชาตนิพนฺธนาปิ ปน สพฺพอรูปธมฺมปริคฺคาหกาเยว ปริหายนฺตีติ ทสฺสิตเมตนฺติฯ

๑๗. **นวิปาเกปิ เอเสว นโย**ติ นยทสฺสนเมว กโรติ, น จ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนสามญฺญทสฺสนํฯ สุขาย หิ อทุกฺขมสุขาย จ เวทนาย สมฺปยุเตฺต ธเมฺม ปฏิจฺจ ตาหิ เวทนาหิ สมฺปยุตฺตา อเหตุกกิริยธมฺมา วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหชาตโมโห จาติ อยเมฺหตฺถ นโยติฯ **นวิปฺปยุเตฺต เอกนฺติ อารุเปฺป อาวชฺชนวเสน วุตฺต**นฺติ อิทํ อาวชฺชนาเหตุกโมหานํ วเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๕-๓๗. อนุโลมปจฺจนีเย **ยถา กุสลตฺติกํ, เอวํ คเณตพฺพน**ฺติ เหตุมูลกาทีนํ นยานํ เอกมูลกทฺวิมูลกาทิวเสน จ โยเชตฺวา คเหตพฺพตาสามญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ, น คณนสามญฺญํฯ อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ **อเหตุกสฺส ปน จิตฺตุปฺปาทสฺสา**ติอาทิ นเหตุมูลกํ สนฺธาย วุตฺตํ, “อเหตุกสฺส ปน จิตฺตุปฺปาทสฺส โมหสฺส จา”ติ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํฯ โมหสฺส จาปิ หิ อเหตุกสฺส อธิปติอภาวโต อธิปติโน นเหตุมูลเก อนุโลมโต อฏฺฐานนฺติฯ **ปริวเตฺตตฺวาปี**ติ นเหตุปจฺจยา นอธิปติปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณีติ เอวํ ปุรโต ฐิตมฺปิ อารมฺมณาทึ ปจฺฉโต โยเชตฺวาติ อโตฺถฯ

๓๙. ปญฺหาวาเร **โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชตี**ติ เอเตน ตํสมฺปยุตฺตํ ทเสฺสติฯ อุปนิสฺสย วิภงฺเค ‘‘สทฺธาปญฺจเกสุ มานํ ชเปฺปติ ทิฏฺฐึ คณฺหาตีติ กตฺตพฺพํ, อวเสเสสุ น กตฺตพฺพ’’นฺติ อิทํ ปาฐคติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, น ปน ราคาทีหิ มานทิฏฺฐีนํ อนุปฺปตฺติโตฯ กุสลตฺติเกปิ หิ ราคาทีสุ ‘‘มานํ ชเปฺปติ ทิฏฺฐึ คณฺหาตี’’ติ ปาฬิ น วุตฺตา, ‘‘ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา ราคสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๒.๕๓) ปน ราคาทีนํ มานทิฏฺฐิอุปนิสฺสยภาโว วุตฺโตฯ ตถา อิธาปิ ทฏฺฐพฺพนฺติ ฯ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺเตน ปน จิตฺเตน คามฆาตํ นิคมฆาตํ กโรตี’’ติ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺเตน คามนิคมวิลุปฺปนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๖๒. **สุทฺธาน**นฺติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนปทานํ อนญฺญตฺตํ ทเสฺสติฯ **ปุเรชาตปจฺฉาชาตา ปเนตฺถ น วิชฺชนฺติ**ฯ **น หิ ปุเรชาตา ปจฺฉาชาตา วา อรูปธมฺมา อรูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺตี**ติ เอตฺถ **ปุเรชาตา**ติ อิมสฺมึ ติเก วุจฺจมานา อธิการปฺปตฺตา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตาทโยว อรูปธมฺมานํ ปุเรชาตา หุตฺวา ปจฺจยา น โหนฺติ ปุเรชาตตฺตาภาวโตติ อธิปฺปาโย, ตถา ปจฺฉาชาตตฺตาภาวโต ปจฺฉาชาตา วา หุตฺวา น โหนฺตีติฯ

๖๓-๖๔. **สาธิปติอโมหวเสนา**ติ อธิปติภาวสหิตาโมหวเสนาติ อโตฺถฯ

๘๓-๘๗. **นเหตุปจฺจยา...เป.... นอุปนิสฺสเย อฏฺฐา**ติ นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา นอุปนิสฺสเย อฏฺฐาติ เอวํ สงฺขิปิตฺวา อุทฺธรติฯ **นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยวเสน เวทิตพฺพา**ติ อิทํ ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺสา’’ติ เอตํ วเชฺชตฺวา อวเสเสสุ อฏฺฐสุปิ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยสมฺภวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ สหชาตปจฺจโย อฏฺฐสุปิ ลพฺภติ, อถ โข ตีเสฺววาติฯ

เวทนาตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วิปากตฺติกวณฺณนา

๑-๒๓. วิปากตฺติเก **วิปากธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ วิปากํ ธมฺมํ ปฏิจฺจฯ สมาเสนปิ หิ โสเยว โตฺถ วุโตฺตติ ปาฬิยํ สมาสํ กตฺวา ลิขิตํฯ

๒๔-๕๒. **‘‘เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมํ ปฏิจฺจ เนววิปากนวิปากธมฺมธโมฺม อุปฺปชฺชติ นวิปากปจฺจยา**’’ติ เอตสฺส วิภงฺเค **‘‘มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ อุปาทารูป**’’นฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, น วุตฺตํ ‘‘กฏตฺตารูป’’นฺติฯ ตํ ขเนฺธ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานสฺส มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถตฺตา น วุตฺตํฯ น เหตฺถ กฏตฺตารูปสฺส ขเนฺธ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติ อตฺถิ, ยสฺส มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติ วตฺตพฺพา สิยาฯ ปวตฺติยํ ปน กฏตฺตารูปํ **‘‘อสญฺญสตฺตานํ...เป.... มหาภูเต ปฏิจฺจ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป**’’นฺติ เอเตเนว ทสฺสิตํ โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา อสญฺญสตฺตานํ รูปสมานคติกตฺตา นาหารปจฺจเย จ ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปํ น อุทฺธฏํฯ ตมฺปิ หิ อุปฺปาทกฺขเณ อาหารปจฺจเยน วินา อุปฺปชฺชตีติ อุทฺธริตพฺพํ สิยาติฯ

วิปากตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนา

๑๕. อุปาทินฺนตฺติเก **อนุปาทินฺนอนุปาทานิยํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นาธิปติปจฺจยา**ติ เอเตน สยํ อธิปติภูตตฺตา อวิรหิตารมฺมณาธิปตีสุปิ อธิปติ ทุวิเธนปิ อธิปติปจฺจเยน อุปฺปชฺชตีติ น วตฺตโพฺพ, อยเมตสฺส สภาโวติ ทเสฺสติฯ

๗๒. อุปาทินฺนุปาทานิโย กพฬีการาหาโร อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอตฺถ กมฺมชานํ รูปานํ อพฺภนฺตรคตา โอชา ตเสฺสว กมฺมชกายสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยํ วิย กฏตฺตารูปานํ อนุปาลนุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺจโย, น ชนกวเสนาติ อยมโตฺถ อฏฺฐกถายํ วุโตฺตฯ เอตสฺมิํ ปน อเตฺถ สติ **อุปาทินฺนุปาทานิโย จ อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย จ ธมฺมา อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย ปจฺฉาชาตินฺทฺริยนฺติ** เอตฺถ ‘‘อาหาร’’นฺติปิ วตฺตพฺพํ, ยทิ จ กมฺมชา โอชา สกลาปรูปานเมว อาหารปจฺจโย โหติ, เอวํ สติ ‘‘อุปาทินฺนุปาทานิโย กพฬีการาหาโร อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ น วตฺตพฺพํ สิยา, วุตฺตญฺจิทํ, ตมฺปิ อนโชฺฌหฏาย สสนฺตานคตาย อุปาทิโนฺนชาย อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺส อาหารปจฺจยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวญฺจ สติ ‘‘อุปาทินฺนุปาทานิโย จ อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย จ ธมฺมา อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๔.๘๕) อยมฺปิ ปโญฺห ปจฺฉาชาตาหารวเสน อุทฺธริตโพฺพ สิยา, ตสฺมา อโชฺฌหฏสฺส อุปาทินฺนาหารสฺส โลกุตฺตรกฺขเณ อภาวโต ทุมูลเกสุ ปฐมปเญฺห ‘‘อาหาร’’นฺติ น วุตฺตํฯ ทุติยปโญฺห จ น อุทฺธโฏ, น อิตรสฺส อุปาทินฺนาหารสฺส กามภเว อสมฺภวาภาวโตติ อโชฺฌหฏเมว มณฺฑูกาทิสรีรคตํ อุปาทินฺนาหารํ สนฺธาย ‘‘อุปาทินฺนุปาทานิโย กพฬีการาหาโร อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๔.๗๔) วทนฺตานํ วาโท พลวตโรฯ น หิ อโชฺฌหฏมตฺตาว มณฺฑูกาทโย กุจฺฉิวิตฺถตํ น กโรนฺติ, น จ พลํ น อุปชายนฺติ, น จ รูปวิเสโส น วิญฺญายตีติฯ

‘‘อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ อนุปาทินฺนอนุปาทานิยสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย สหชาตํ ปจฺฉาชาต’’นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๔.๘๓) เอวมาทีหิ อิธ วุเตฺตหิ เอกมูลกทุกติกาวสานปญฺหวิสฺสชฺชเนหิ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย สหชาต’’นฺติอาทินา อิธ ทุติยทุกาวสาเน วิย วิสฺสชฺชนํ ลพฺภตีติ วิญฺญายติฯ สุขาวโพธนตฺถํ ปน ตตฺถ สหชาตวเสเนว วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ปจฺจนีเย ปน สหชาตเสฺสว อปฺปฏิเกฺขเป ลาภโต, ปฏิเกฺขเป จ อลาภโต สหชาตปจฺจยวเสเนว เอกมูลกทุกาวสานา ตตฺถ อุทฺธฏา, อิธ ปเนเตหิ วิสฺสชฺชเนหิ เอโก ธโมฺม สหชาตาทีสุ อตฺถิปจฺจยวิเสเสสุ อเนเกหิปิ อเนเกสํ ธมฺมานํ เอโก อตฺถิปจฺจโย โหตีติ ทสฺสิตํ โหติฯ เอโก หิ ธโมฺม เอกสฺส ธมฺมสฺส เอเกเนว อตฺถิปจฺจยวิเสเสน อตฺถิปจฺจโย โหติ, เอโก อเนเกสํ เอเกนปิ อเนเกหิปิ, ตถา อเนโก เอกสฺส, อเนโก อเนเกสํ สมานเตฺต ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ, อตฺถิปจฺจยวิเสเสสุ ปน ปญฺจสุ สหชาตํ ปุเรชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหติ, อนญฺญธมฺมเตฺต ปจฺฉาชาเตน จ, น นานาธมฺมเตฺตฯ

ยทิ สิยา, ‘‘**อุปาทินฺนุปาทานิโย จ อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย จ ธมฺมา อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย ปจฺฉาชาตํ อินฺทฺริย**’’นฺติ เอตฺถ ‘‘สหชาต’’นฺติปิ วตฺตพฺพํ สิยาฯ กมฺมชานญฺหิ ภูตานํ สหชาตานํ ปจฺฉาชาตานญฺจ โลกุตฺตรานํ เอกกฺขเณ ลพฺภมานานมฺปิ เอโก อตฺถิปจฺจยภาโว นตฺถิ สหชาตปจฺฉาชาตานํ นานาธมฺมานํ วิรุทฺธสภาวตฺตาติ ตํ น วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา ปจฺจนีเย จ **‘‘นอินฺทฺริเย พาวีสา’’**ติ วุตฺตํฯ อญฺญถา หิ อินฺทฺริยปฏิเกฺขเปปิ สหชาตปจฺฉาชาตวเสน ตสฺส ปญฺหสฺส ลาภโต ‘‘เตวีสา’’ติ

วตฺตพฺพํ สิยาติฯ ปุเรชาตํ สหชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหติ, น อิตเรหิ, ตมฺปิ วตฺถุ ตํสหิตปุเรชาตเมว, น อิตรํฯ กุสลตฺติเก หิ ปญฺหาวาเร ‘‘นวิปฺปยุตฺตปจฺจยา อตฺถิยา ปญฺจา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๖๔๙) วุตฺตํ, สนิทสฺสนตฺติเก ปน ‘‘วิปฺปยุตฺเต พาวีสา’’ติฯ ยํ ปน ตตฺถ อตฺถิวิภงฺเค ปจฺจยุทฺธาเร จ ติมูลเกกาวสานํ อุทฺธฏํ, ตํ วตฺถุสหิตสฺส อารมฺมณปุเรชาตสฺส สหชาเตน, สห ปจฺจยภาวโตติ ปจฺฉาชาตํ อาหารินฺทฺริเยเหว, อนญฺญธมฺมเตฺต จ สหชาเตน จ, อาหาโร ปจฺฉาชาตินฺทฺริเยเหว, อินฺทฺริยํ ปจฺฉาชาตาหาเรนาติ เอวเมตํ อตฺถิปจฺจยวิภาคํ สลฺลเกฺขตฺวา อนุโลเม ปจฺจนียาทีสุ จ ลพฺภมานา ปญฺหา อุทฺธริตพฺพาฯ

อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. วิตกฺกตฺติกวณฺณนา

๒๒. วิตกฺกตฺติเก ปฏิจฺจวารานุโลเม **อธิปติยา เตวีสา**ติ สตฺตสุ มูลเกสุ ยถากฺกมํ สตฺต ปญฺจ ตีณิ เอกํ ตีณิ ตีณิ เอกนฺติ เอวํ เตวีส, **อญฺญมญฺญ อฏฺฐวีส** สตฺต ปญฺจ ปญฺจ ตีณิ จตฺตาริ ตีณิ เอกนฺติ เอวํ, **ปุเรชาเต เอกาทส** ตีณิ จตฺตาริ เทฺว ทุติยตติยทุมูลเกสุ เอกํ เอกนฺติ เอวํ, ตถา อาเสวเนฯ อญฺญานิ คณนานิ เหตุอารมฺมณสทิสานิฯ

๓๑. ปจฺจนีเย นาธิปติปจฺจเย ปฐมปเญฺห ‘‘อวิตกฺกวิจารมเตฺต ขเนฺธ ปฏิจฺจ อวิตกฺกวิจารมตฺตา อธิปตี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘วิปากํ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา วิสฺสชฺชนํ กตํ, น ปน อวิเสเสนฯ กสฺมา? วิปากวชฺชานํ อวิตกฺกวิจารมตฺตกฺขนฺธานํ เอกเนฺตน สาธิปติภาวโต ฯ วิปากานํ ปน โลกุตฺตรานเมว สาธิปติภาโว, น อิตเรสนฺติ เต วิสุํ นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตาฯ โลกุตฺตรวิปากาธิปติสฺส เจตฺถ ปุริมโกฏฺฐาเสเยว สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

๓๘. นาเสวนมูลเก **อวิตกฺกวิจารมตฺตํ วิปาเกน สห คจฺฉเนฺตนา**ติ เอตํ มูลํ อวิตกฺกวิจารมตฺตอวิตกฺกวิจารปเทหิ อวิตเกฺกหิ สห โยเชเนฺตน นปุเรชาตสทิสํ ปาฬิคมนํ กาตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สทิสตา เจตฺถ เยภุเยฺยน วิสทิสตา จ ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ หิ อารุเปฺป อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อิธ วิปากํ อวิตกฺกวิจารมตฺตนฺติอาทิ โยเชตพฺพนฺติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ อิทญฺจ นาเสวนวิภงฺคานนฺตรํ ลิขิตพฺพํ, น ฌานานนฺตรํ, เกสุจิ โปตฺถเกสุ ลิขิตํฯ

ปจฺจยวาเร **ปฐมฆฏเน ปวตฺติปฏิสนฺธิโย**ติ ทุมูลเกสุ ปฐเม สตฺตสุปิ ปเญฺหสุ ปวตฺติญฺจ ปฏิสนฺธิญฺจ โยเชตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๙. ปจฺจนีเย **สตฺตสุ ฐาเนสุ สตฺต โมหา อุทฺธริตพฺพา มูลปเทสุ เอวา**ติ สวิตกฺกสวิจาราทิปเทสุ มูลปทเมว อวสานภาเวน เยสุ ปเญฺหสุ โยชิตํ, เตสุ สตฺตสุ ปเญฺหสุ สตฺต โมหา อุทฺธริตพฺพาติ อโตฺถฯ

ปญฺหาวารปจฺจนีเย ‘‘อวิตกฺกวิจารมโตฺต ธโมฺม อวิตกฺกวิจารมตฺตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณสหชาตอุปนิสฺสยกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เกสุจิ โปตฺถเกสุ ปาโฐ ทิสฺสติ, อุปนิสฺสเยน ปน สงฺคหิตตฺตา ‘‘กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ อุปาทินฺนตฺติกปญฺหาวารปจฺจนีเย หิ ‘‘อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย ธโมฺม อนุปาทินฺนอนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส สหชาตอุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๔.๕๘, ๖๒) เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ปริตฺตตฺติกปญฺหาวารปจฺจนีเย จ ‘‘มหคฺคโต ธโมฺม มหคฺคตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณสหชาตอุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ

(ปฏฺฐา. ๒.๑๒.๕๗, ๖๕, ๗๓) เอตฺตกเมว วุตฺตนฺติฯ เอตฺตกเมว จ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ กมฺมํ อปฺปมาณํ มหคฺคตญฺจ, ตญฺจ ทุพฺพลํ น โหตีติ เอเตหิเยว วจเนหิ วิญฺญายตีติฯ

วิตกฺกตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติกวณฺณนา

ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติเก **ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ธโมฺม ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส เอเกนปิ ปจฺจเยน ปจฺจโย น โหตี**ติ อิทํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค วิจาริตนเยน วิจาเรตพฺพนฺติฯ

ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุจฺฉาคณนคาถาโย

กุสลาทิ เอกกตฺตย-มถาทิ อเนฺตน มชฺฌิมเนฺตน;
อาทิ จ มเชฺฌน ทุกา, ตโย ติเกโก จ วิเญฺญโยฺยฯ

เตเสฺวเกกํ มูลํ กตฺวา, ตํ สตฺตสตฺตกา ปุจฺฉา;
เอเกกปจฺจเย ยถา, ภวนฺติ เอกูนปญฺญาสฯ

ฉสตฺตตาธิกสตํ, สหสฺสเมกญฺจ สุทฺธิเก ปุจฺฉา;
เอส จ นโยนุโลเม, ปจฺจนีเย จาติ นาญฺญตฺถฯ

ราสิคุณิตสฺส ราสิสฺสฑฺฒํ, สห ราสิกสฺส ปิโณฺฑ โส;
ราสิสฺส วา สเหกสฺสฑฺฒํ, ปุน ราสินา คุณิตํฯ

อิติ เหตุมูลกาทุก-ติกาทโย ฉจฺจ สตฺตติสตา เทฺว;
จตุวีสเตตฺถ ปุจฺฉา, อฑฺฒฑฺฒสหสฺสนหุตญฺจฯ

ตาสํ ยสฺมา สุทฺธิก-นโย น ปเจฺจกปจฺจเย ตสฺมา;
จตุวีสติคุณิตานํ, สสุทฺธิกานํ อยํ คณนาฯ

ลกฺขตฺตยํ ทฺวินหุตํ, ปญฺจ สหสฺสานิ สตฺต จ สตานิ;
ทฺวาปญฺญาสา เอตา, อนุโลเม ปิณฺฑิตา ปุจฺฉาฯ

อนุโลมสทิสคณนา, ภวนฺติ ปุจฺฉานเย จ ปจฺจนีเย;
หาเปตฺวา ปน เสเส, นยทฺวเย สุทฺธิเก ลทฺธาฯ

ฉปฺปญฺญาส ภวนฺติ ปุจฺฉา, ฉสตสหิตญฺจ ลกฺขเตรสกํ;
ปุจฺฉานเยสุ คณิตา, ปฏิจฺจวาเร จตูสฺวปิฯ

สตฺตหิ คุณิตา กุสลตฺติเก ทฺวยํ, นวุติเญฺจว ปญฺจสตา;
จตฺตาริ สหสฺสานิ จ, ตเถกนวุเต จ ลกฺขกาฯ

นาทฺวาวีสติ คุณิตา, ติเกสุ สเพฺพสุ วีสติ จ โกฏิ;
ลกฺขตฺตยํ สหสฺสํ, จตุวีสติ จาปิ วิเญฺญยฺยาฯ

ติกปฏฺฐานํฯ

เอกกปจฺจเย ปน, นว นว กตฺวา สโสฬสทฺวิสตํ;
เหตุทุกปฐมวาเร, ปฐมนเย สุทฺธิเก ปุจฺฉาฯ

เหตาทิมูลกนเย-เสฺวเกกสฺมึ ทุกาทิเภทยุเต;
จตุราสีติจตุสต-สหิตํ สหสฺสทฺวยํ ปุจฺฉาฯ

ตา จตุวีสติคุณิตา, สสุทฺธิกา เอตฺถ โหนฺติ อนุโลเม;
ทฺวตฺตึสฏฺฐสตาธิก-สหสฺสนวกฑฺฒลกฺขกาฯ

เอวํ ปจฺจนีเย เทฺว, สุทฺธิกรหิตา จตูสฺวโต โหนฺติ;
ฉนฺนวุตฏฺฐสตฏฺฐ-ตึสสหสฺสทฺวิลกฺขกานิฯ

ตา ปน สตฺตคุณา เทฺว, สตฺตติสตทฺวยํ สหสฺสานิ;
ทฺวาสตฺตติ โหนฺติ ตโต, โสฬส ลกฺขานิ เหตุทุเกฯ

ตา สตคุณา ทุกสเต, สตทฺวยํ สตฺตวีสติ สหสฺสา;
ทฺวาสตฺตติลกฺขานิ จ, โสฬสโกฏิ ตโต ปุจฺฉาฯ

ทุกปฏฺฐานํฯ

ทุกติกปฏฺฐาเน ติก-ปเกฺขโป โหติ เอกเมกทุเก;
ตสฺส ฉสฏฺฐิคุเณน เต, ฉสฏฺฐิสตํ ทุกา โหนฺติฯ

เหตุทุกลทฺธปุจฺฉา, คุณิตา เตหิ จ โหนฺติ ติกปทเมว;
ทุกปฏฺฐาเน ปุจฺฉา, ตาสํ คณนา อยํ เญยฺยาฯ

ทฺวาปญฺญาส สตานิ จ, นเวว นหุตานิ นว จ สฏฺฐิญฺจ;
ลกฺขานิ ตีหิ สหิตํ, สตํ สหสฺสญฺจ โกฏีนํฯ

ทุกติกปฏฺฐานํฯ

ติกทุกปฏฺฐาเน ติก-เมเกกํ ทฺวิสตเภทนํ กตฺวา;
ทฺวาวีสทฺวิสตคุณา, เญยฺยา กุสลตฺติเก ลทฺธาฯ

ปุจฺฉา อฏฺฐสตาธิก-จตุสหสฺสทฺวิลกฺขยุตฺตานํ;
โกฏีนํ ฉกฺกมโถ, โกฏิสหสฺสานิ จตฺตาริฯ

ติกทุกปฏฺฐานํฯ

ติกติกปฏฺฐาเน , เตสฏฺฐิวิเธเกกเภทนา ตุ ติกา;

เตหิ จ คุณิตา กุสล-ตฺติกปุจฺฉาปิ โหนฺติ ปุจฺฉา ตาฯ

ทฺวาทส ปญฺจสตา จตุ-สฎฺฐิสหสฺสานิ นวุติ เจกูนา;
ลกฺขานเมกสฎฺฐิ, ทฺวาทสสตโกฏิโย เจวฯ

ติกติกปฏฺฐานํฯ

ทฺวยหีนทฺวยสตคุโณ, เอเกโก ทุกทุเก เตหิ;
เหตุทุเก ลทฺธา สงฺขฺย-เภเทหิ จ วฑฺฒิตา ปุจฺฉาฯ

ฉสตยุตานิ ปญฺจา-สีติสหสฺสานิ ลกฺขนวกญฺจ;
เอกาทสาปิ โกฏิ, ปุน โกฏิสตานิ เตตฺตึสฯ

ทุกทุกปฏฺฐานํฯ

สมฺปิณฺฑิตา ตุ ปุจฺฉา, อนุโลเม ฉพฺพิเธปิ ปฏฺฐาเน;
ฉตฺตึสติสตสหสฺส-ฎฺฐกยุตสตฺตนหุตานิฯ

ลกฺขานิ ฉจฺจ จตฺตา-ลีเสว นวาถ โกฏิโย ทส จ;
สตฺตโกฏิสเตหิ จ, โกฏิสหสฺสานิ นว โหนฺติฯ

ตา จตุคุณิตา ปุจฺฉา, จตุปฺปเภเท สมนฺตปฏฺฐาเน;
จตุจตฺตาลีสสตตฺตยํ, สหสฺสานิ เตรส จฯ

สตฺตาสีติ จ ลกฺขานํ, โกฏีนญฺจ สตฺตสตฺตติโย;
โหนฺติฎฺฐสตานิฎฺฐ-ตึสสตสหสฺสานิ อิติ คณนาฯ

ปฏฺฐานสฺส ปุจฺฉาคณนคาถาฯ

ปฏฺฐานปกรณ-มูลฏีกา สมตฺตาฯ

อิติ ภทนฺตอานนฺทาจริยเกน กตา ลีนตฺถปทวณฺณนา

อภิธมฺมสฺส มูลฏีกา สมตฺตาฯ